

50634

ARCHAEO- LOGIAI ÉRTESÍTŐ

AKadémiai KIADÓ • BUDAPEST

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Szabó Klára: Római kori lóherelevél-szájú, talpas bronzkancsók	3
Válter Ilona: A pásztói XIII. századi hatszögű kápolna	17

KÖZLEMÉNYEK

Goldman György: A Körös kultúra késői szakaszának időrendjéről Dévaványa-Réhely leletei alapján	33
S. Koós Judit: A fűzesabonyi kultúra sírjai Borsod megyében	45
Buzás Gergely: A visegrádi királyi palotakápolna ásatása	63

SZEMLE

Éry Kinga: Nemeskéri János 1914–1989	85
Uzsoki András: Kozák Károly 1920–1989	86
Sz. Máthé Márta: Stanczik Ilona 1943–1991	87
Pető Mária: Wellner István 1924–1991	88
Szentlélek Tihomér: Megemlékezés a száz éve született Oroszlán Zoltánról	89
Barkóczi László: Fitz Jenő 70 éves	90
Fitz Jenő: A Rómer-emlékülés megnyitója	91
Bánhegyi B. Miksa OSB: Rómer meghatározó pályakezdése	92
Kőhegyi Mihály: Rómer Flóris Pestre kerülésének körülményei és indítékai	94
Póczy Klára: Rómer Aquincumért	96
Makkay János: Rómer Flóris Ferencz nagyváradi évei (1877–1889)	100
Németh Lajos: A magyar művészettörténet-írás úttörői: Rómer Flóris	104
Kerny Terézia: Rómer Flóris hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeiben	105
T. Dobosi Viola-Simán Katalin: Konferencia az európai felsőpaleolitikum levéleszközös iparairól, Krakkó-Karniowice. 1989	110
T. Bíró Katalin: VI. Nemzetközi Tűzköszimpózium, Madrid, 1991	111
Wessetzky Vilmos: Az Egyiptológusok Nemzetközi Szövetsége múzeumi osztályának konferenciája Budapesten, 1990-ben	112
K. Palágyi Sylvia: 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens. Veszprém, 1991	112
Kovács Tibor: A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tevékenységének három éve (1989–1991)	113
K. Palágyi Sylvia: A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat régészeti tevékenysége az 1989–1991. évben	116
Archäologische Forschungen im Jahre 1988. Szerk.: Czeglédy Ilona	117

IRODALOM

K. Palágyi Sylvia: A. Kiss, Das römerzeitliche Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya)	137
T. Dobosi Viola: P.-Y. Demars-P. Laurent Types d'outils lithiques du paleolithique superieur en Europe	137
Lőrincz Barnabás: K. Strobel, Die Donaukriege Domitians	138
B. Bónis Éva: O. Brukner, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije	139
Nagy Margit: V. Bierbrauer, Invillino-Ibligo in Friaul I-II.	140
Szádeczky-Kardoss Samu: W. Pohl, Die Awaren	142
Holl Imre: Castrum Pragense I (Szerk.: Z. Smetánka-J. Frolík)	143
Holl Imre: R. Bergmann, Die Wüstungen des Geseker Hellwegraumes	143

ARCHAEO- LOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 118.

1991. 1-2. SZÁM

118. KÖTET

XP2572

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000723130

AKADÉMIAI KIADÓ 1991.

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT TUDOMÁNYOS
FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten félévenként
118. kötet (teljes sorozatban) 1991
Megindításának éve 1868

Szerkesztő:

FODOR ISTVÁN

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARKÓCZI LÁSZLÓ, BÁLINT CSANÁD, B. BÓNIS ÉVA, HOLL IMRE, KALICZ NÁNDOR

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Segédszerkesztő:

NAGY MIHÁLY

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: 1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16. (Nemzeti Múzeum) Telefon: 138-2705
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, 1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19-35. Telefon: 181-2134

RÓMAI KORI LÓHERELEVÉL-SZÁJÚ, TALPAS BRONZKANCSÓK

A római kori lóherelevél-szájű bronzkancsók Pannoniában előforduló példányai különböző típusokba tartoznak (1. kép).¹ Az elmúlt évtizedekben közzétett leletek² nem hoztak más formákat, csak számbeli gyarapodást. Némely forma azonban – mint pl. a Radnóti 68. típus – változatlanul gyér számmal fordul elő.³ Éppen ezért volt meglepő felbukkanása az inotai 2. tumulusban.⁴ Ennek kapcsán a feldolgozás⁵ során, miután áttekintettük a római birodalombeli analógiákat, két dolog vált világossá. Az egyik az, hogy a forma valójában egy kissé eltér a Radnóti A. által megrajzolttól. A másik az volt, hogy egy további bronzkancsót szolgáltatott egy Intercisa környéki hamvasztásos sír,⁶ amit annak idején másként határoztunk meg, de az edénybe néző kosfej analógiái⁷ alapján ezt módosítanunk kell.

A besorolás igazolására elvégeztünk egy összehasonlítást, ami az edényrészek variációs lehetőségeit sorolja fel a peremtől a talpig, és a fül elemeit teljes egészében. Így persze rögtön fény derült a kutatás hiányosságaira és megmutatkoztak egy esetleges rendszerező munka lehetőségének a korlátai is. Mivel igen sok adat hiányzik,⁸ ma még nem lehet végleges eredményre jutni. Ennek ellenére mégsem látszik haszon nélkülinek közreadni mindazt, amit a jelenleg rendelkezésre álló adatok birtokában erről a típusról tudni lehet. Reméljük, hogy a katalógusban szereplő 23 tárgy részletes leírásával segítséget tudunk nyújtani abban, hogy a múzeumi raktárak mélyén rejtőzködő

darabokban fel lehessen ismerni az idetartozó kancsókat és ezzel talán előrevisszük mielőbbi közreadásukat.

Kutatástörténet

Az irodalomban kétféle publikációban követhetjük nyomon ezt a típust, katalógusokban, ásatási, szerzeményi beszámolóokban a darabokat egyedileg,⁹ ill. a szakkutatók tanulmányaiban összefoglalólag.¹⁰ Ezt a formát Radnóti A. különítette el a többi lóherelevél-szájű kancsótól. Jellemzőit az érdi edény alapján határozta meg (Kat. 1) és ennek a rajza szerepel a típustáblán is, figyelmen kívül hagyva azt, hogy a restaurálás 2-3 cm-t elvett az edény összmagasságából, kiiktatva a talp felső, az edényhas aljához közvetlenül illeszkedő, vékony, hengeres, tartó szerepet betöltő részét. (6. kép; 1. kép 2; 3. kép 4.)

A Kat. 1-3. darabokat sorolta ide, megjegyezve, hogy Pannoniában nem túl gyakori a típus.¹¹ A távolabbi tartományokból származó, ekkorra már publikált Kat. 5-6. és 8-10. példányokkal való rokonságot nem említi. 1939 és 1972 között a Kat. 4., 7., 12., 19., 11. és 18. számú kancsókat közölték,¹² tipológiai besorolásuk azonban nem a szerzőktől, hanem a kancsó-nyeles csésze (=patera)¹³ együttesek rendeltetését kutató H. U. Nubertől származik.

Az alikariai service egyik alkotórésze a lóherelevél-

¹ Radnóti, A., Die römischen Bronzegefäße von Pannonien, DissPann II:6 (Budapest 1938) 146–; Taf. XII, 68; 147–; Taf. XIII, 72–74; Eggers, H. J., Der römische Import im Freien Germanien (Hamburg 1951) 171, Typ 124.

² Slavnic, M., RVM 1 (1952) 60; Pinterović, D., OZb 8 (1962) 91–; Barkóczi, L., ActaAntHung 13 (1965) 220; B. Bónis, É., FA 19 (1968) 25–; Uő., FA 33 (1982) 121–; Bánki, Zs., La collection du Musée Roi St. Etienne – Objets romains figurés en bronze, argent et plombe (Székesfehérvár 1972) 44–; No. 31; Petru, S., Emonske nekropole (Ljubljana 1972) 133, 167 Nr. 241; Horváth, L., ComAH 1981, 61–; Tóppál, J., BpR 25 (1984) 296–; Sz. Burger, A., uo. 67–; Szirmai, K., ArchÉrt 112 (1985) 222–.

³ Radnóti, A., i. m. 146.

⁴ Palágyi, S., Alba Regia 19 (1981) II Kat. 2.1.19; Taf. VII, 11, 24, 43.

⁵ Szabó, Kl., Római kori bronzedények a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban. Veszprémi Történelmi Tár 1990, II. Nr. 17.

⁶ Uő., Alba Regia 17 (1979) 251; Pl. III, 1–4.

⁷ I. Pompei Regio I, VII, 13; ltsz.: 7266. A kancsó 1941. IV. 19-én került elő. Méretek: m = 14,2 cm; fül h. = 9,8 cm; max. átm. = 10,2 cm; talp átm. = 4,8 cm. Reliefes füle van, fent az edénybe néző kosfej,

mögötte a fülzalagon növényi motívumok, lent a támasztólapon bacchikus színházi maszk van. (A darab publikálatlan. S. Jassinari [Paris, CNRS] szíves segítsége tette lehetővé a fenti adatok közlését, amit ezúton is nagyon köszönök.) 2. Alikariai patera a csészébe néző kosfejjel Bartlow Hill-ről, ld. Nuber, H. U., BRGK 53 (1972) 199–, F 12; Archaeologia 28 (1840) 1–, Pl. 2.

⁸ Ld. ehhez részletesen a katalógust.

⁹ Walford 1803-ban a Kat. 10., Woolley-MacIver 1910-ben a Kat. 8–9., Velkov 1929-ben a Kat. 5–6., Mansel 1939-ben a Kat. 4., Novotny 1955-ben a Kat. 7., van Buchem 1958-ban a Kat. 12., Lordkipanidze 1964-ben a Kat. 19., Stuart 1969-ben a Kat. 11., David-Teposu 1969-ben a Kat. 18., Szabó Kl. 1979-ben a Kat. 23. és Palágyi S. 1981-ben a Kat. 22. számú darabot tette közzé. A pontos bibliográfiai adatokat ld. a katalógusban.

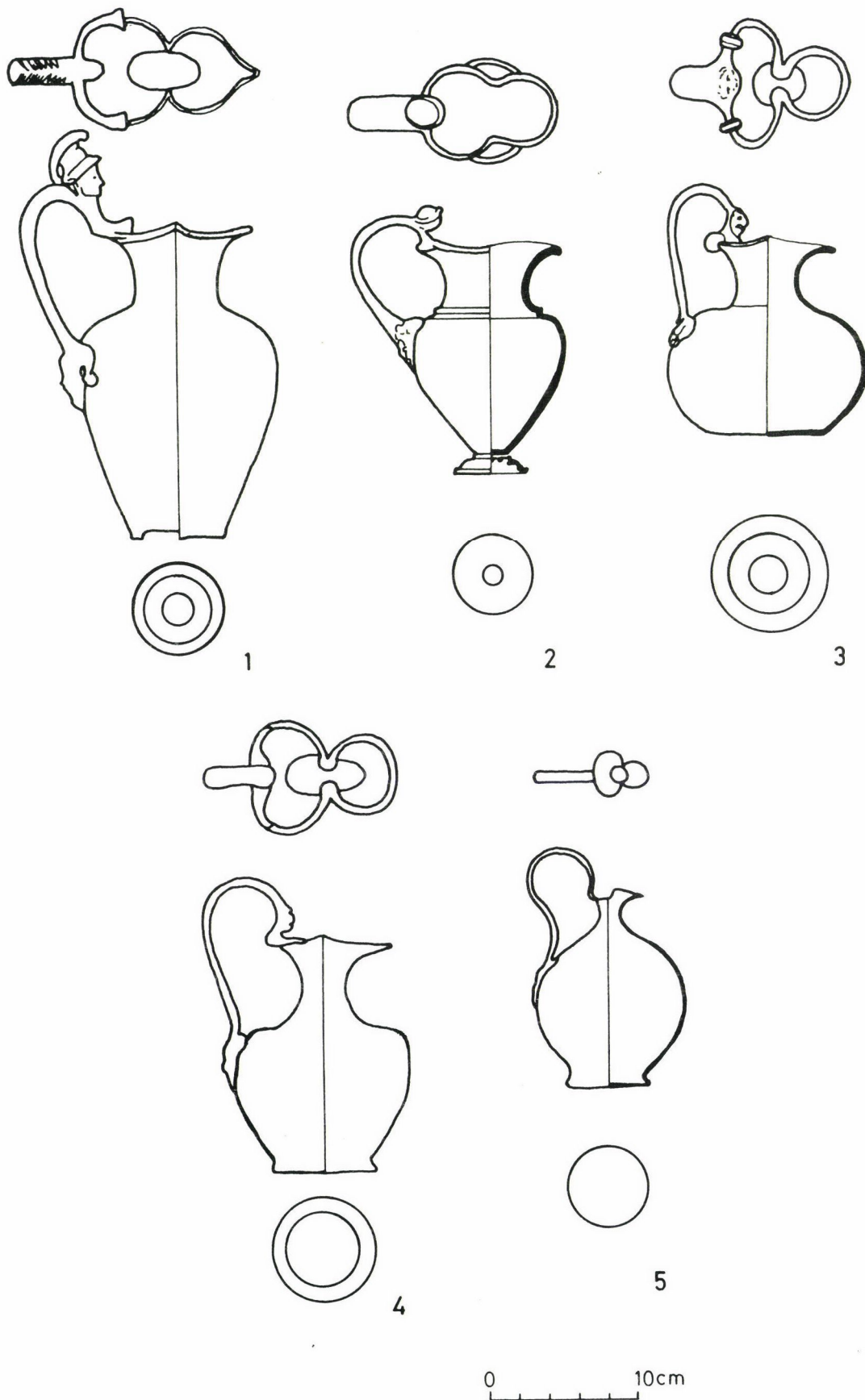
¹⁰ Radnóti, A., i. m. 146–; Nuber, H. U., i. m. 54–; 200 F III 1–16; Raev, B. A., BRGK 58 (1977) 611.

¹¹ Radnóti, A., i. m. 146.

¹² Ld. 9. j., ill. a katalógust.

¹³ A Griffschale fordítása kissé esetlenül hangzik magyarul, így inkább a mindenki által használt patera szót alkalmazzuk, annak ellenére, hogy itt valójában nyeles csészéről van szó.

1. kép. A pannóniai lóherelevél-szájú bronzkancsók Eggers 124, Radnóti 68, 72-74 típusok rajzai után
 Abb. 1. Die pannonischen Bronzekannen mit kleeblattförmiger Mündung (Eggers Typ 124, Radnóti Type 68, 72-74)

szájú, talpas bronzkancsó.¹⁴ Az alaki sajátosságokat Radnóti A. nyomán ismerteti, csak az edényhasra és a lábra vonatkozóakat módosítja, de sajnos nem a szövegnek megfelelő típusrajzot közöl, hanem Radnóti A. régi rajzát hozza újra.¹⁵ 17 kancsó szerepel a listáján, de ezeket nem értékeli ki úgy, mint pl. az alikariai paterákat. A lelőhelyek alapján két fő terület rajzolódik ki: egy délkeleti és egy nyugati, ahol minden bizonnyal gyártották is ezt az edénytípust. Ugyancsak kétféle forma és kétféle előállítási mód ötlük szembe,¹⁶ ennek ellenére csak egyet ír le, s azt általánosítja a thraciai leletekre is. Szilárd kronológiai csoportokat ad az I–III. századra.

B. A. Raev a thraciai és moesia bronzedények között 4 alikariai kancsót is tárgyal (Kat. 4–6, 20).¹⁷ Ezek közül csak a Kat. 20. példány nem szerepel Nuber listáján. A Kat. 4–5. számú lelet keltezésében eltér a két kutató véleménye. Raev – feltehetően a leletegyüttesek ismeretében – az I. század elejére tette ezeket az edényeket.¹⁸ Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy ebből a munkából még az olyan utalásszerű pontosítások, mint pl. oroszlánprotomé stb. is hiányoznak.

A két újabb pannoniai kancsótöredék (Kat. 22–23)¹⁹ problémájának megoldásában nagyon sokat segített a J. W. Hayes katalógusában szereplő kancsó alapos, minden részletre kiterjedő leírása és annak illusztrációi.²⁰

Típusleírás

Öntött, vastag falú edény. Szájnyílása kétosztatú.²¹ A kialakítás lehet lágyan ívelt, vagy sarkosabb. Maga a perem ferde, egy kissé kifelé lejt. Általában sima, díszítés nélküli, de a Kat. 5. és 18. darabokon tojássor van.

A nyak vastag falú, széles, öblös a Kat. 1–2, 4–9, 13. és 18–21. darabok esetében, míg a másik változat középen egy kicsit jobban beszűkül (Kat. 10, 11, 23). Lapos dombormű található a Kat. 5. és 18. számú edények nyakán. Az alikariai példányon (Kat. 5) sematikus oltár fordul elő, mellette taeniás maszk, fölöttük volutapár. A Kat. 18. darabon pedig állatmotívumok vannak.

A váll finom átmenetet képez az edénytest felé. Majdnem mindig díszített. Kivételt csak a Kat. 2. darab képez, de ez ezüstmű készült.²² Lesbosi kyma-sor (Kat. 5), lécsor (Kat. 11, 20, 23) vagy hornyolt vonalak között domború párna jelenik meg (Kat. 1, 7–9, 10, 21).

A 4 darabból összeállított²³ edények egyik összeillesztési helye volt a váll (Kat. 10, 11, 23). A többinél viszont az egész edénytest egy öntőformában készült. Az edénytest ovális, tojásdad vagy körte formájú (Kat. 1–2, 4–10, 13, 18–21, 23).²⁴ Sima, díszítetlen, felülete polírozott és fényezett (2. kép).

A has aljára forrasztották fel a henger alakú, kis tartórészben véget érő profilált, magas talpat (Kat. 2, 4–6, 8–10, 19–21). Ezen is lehet ornamentika: nyelvminta (Kat. 5), lécsor (Kat. 1, 4–6, 8–9, 19–20), ezüstsál berakás (Kat. 5).

Fül. Vastag, ívelt, ovális átmetszetű hurkafül tartozik ezekhez a kancsókhöz. Rendkívül gazdagon díszített, úgy a figurális motívumok, mint az ornamentika tekintetében. A fül fent két ágra bomlik és az edény peremére támaszkodik. Formailag ez lehet emberi kéz (Kat. 1, 4–5, 7–9, 11), vagy valamilyen állat mellő végtagja (Kat. 11, 20–21, 23), ez mintegy folytatása a perem fölé emelkedő, plasztikusan formált, apotropaikus jellegű fejeknek. Ezek mindig befelé, az edény üreges belsejébe néznek. Többféle ábrázolás fordulhat rajtuk elő: emberfej (Kat. 4–5, 7–9, 11, 22), Silenos-fej (Kat. 4, 11), női arc (Kat. 5, 7–9, 22), gyerek, valószínűleg Dionysos, mint kisgyermek, mivel a fején több levél vehető ki (Kat. 1), meghatározhatatlan állatprotomé (Kat. 6, 20), oroszlán (Kat. 21) és kos (Kat. 23). Protomé nélküli példányok a Kat. 2, 10, 13. és 19.

A protomé mögött kezdődik a tulajdonképpeni fogó vagy más néven fülszalag, amely résznek a különállását elválasztó ornamentika hangsúlyozza. Ez lehet plasztikusan formált, a fülfelületből lapos dombormű formájában kiemelkedő 1–3 szíromlevél (Kat. 1, 5, 11, 13, 23), háromszög alakú ornamens (Kat. 8, 9, 22), keresztirányú lécsor vagy borda (Kat. 10–11, 13, 21, 23), ill. ezek kombinációja. A fülszalag két oldalán mélyen vésett vonal húzódik az ezüstsál berakásnak (Kat. 5–6, 11, 13, 21, 23). Középen domborműves ábrázolások helyezkednek el az eddig ismert kancsók többségén (Kat. 1, 4–9, 11, 13, 21–23).

Sima, díszítés nélküli csak a Kat. 2. példány. A többi, itt fel nem sorolt darabokra vonatkozóan egyelőre nincsenek adatok. A díszített példányokon előforduló ábrázolások a következők: taeniás maszk (Kat. 1, 5, 7–9, 13), ez balra vagy jobbra néz, markáns vonásai alapján inkább férfi-, mint női arc; gyümölcskosár (Kat. 1, 5, 13, 22), oltár (Kat. 1, 7, 11), kecske vagy juh (Kat. 5), hattyú (Kat. 21), delfinek (Kat. 6), virágmotívum (Kat. 21), mezítelen ifjú (Kat. 22) és keresztbe tett fáklya (?) (Kat. 23).

A fül végén az attache két felső sarkában 1–1 voluta jelenik meg, általában vésett vonal (Kat. 7, 13, 21). Lent, középen palmettadísz van (Kat. 4). Nagyon ritkán maradt meg a támasztólap széle (Kat. 4–5, 8, 13, 21), többnyire le-törött. A támasztólap ábrázolásai közül leggyakoribb a borostyánlevél-koszorús Dionysos-fej (Kat. 5, 7, 13, 21, 23). Ezzel rokon az érdei kancsó Satyr képe is (Kat. 1). Női arc jelenik meg a Kat. 4, 8–9. és 11. darabokon, Hé-raklész a Kat. 6. és 10. példányokon és végül Medúza a Kat. 22. kancsó támasztópajzsán.

¹⁴ Nuber, H. U., i. h.

¹⁵ Uo. 56, Abb. 9.

¹⁶ Uo. Taf. 9,1 a–c; 9,2 a–b.

¹⁷ Raev, B. A., i. m. 611; Kat. 1., 23., 25., 99.

¹⁸ Uo. 632–.

¹⁹ Ld. 9. j., ill. a katalógus 22–23. számait.

²⁰ Hayes, J. W., Greek, Roman, and Related Metallware in the Royal Ontario Museum (Toronto 1984) 76 No. 119.

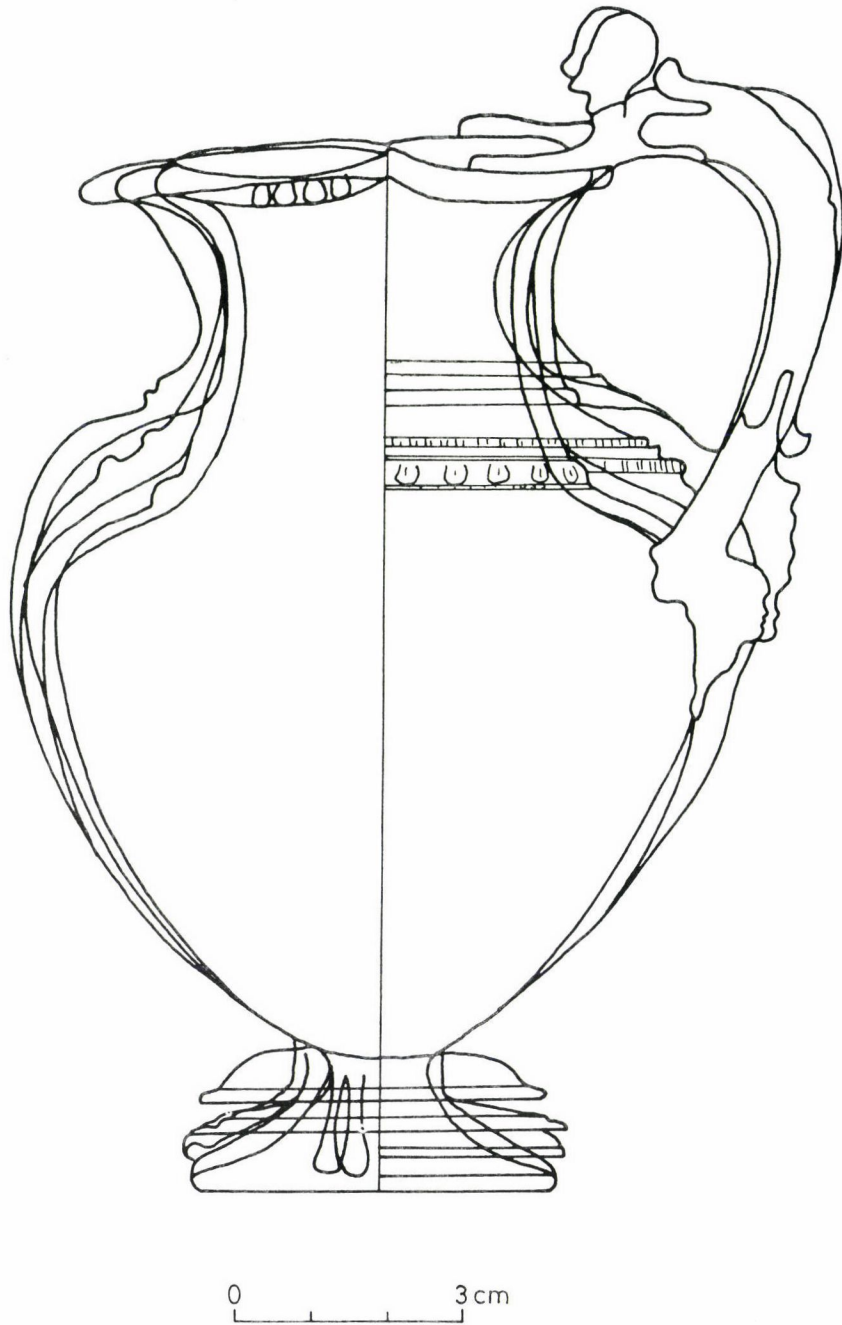
²¹ Radnóti, A., i. h.

²² Uo.

²³ Nuber, H. U., i. m. 56.

²⁴ Uo.

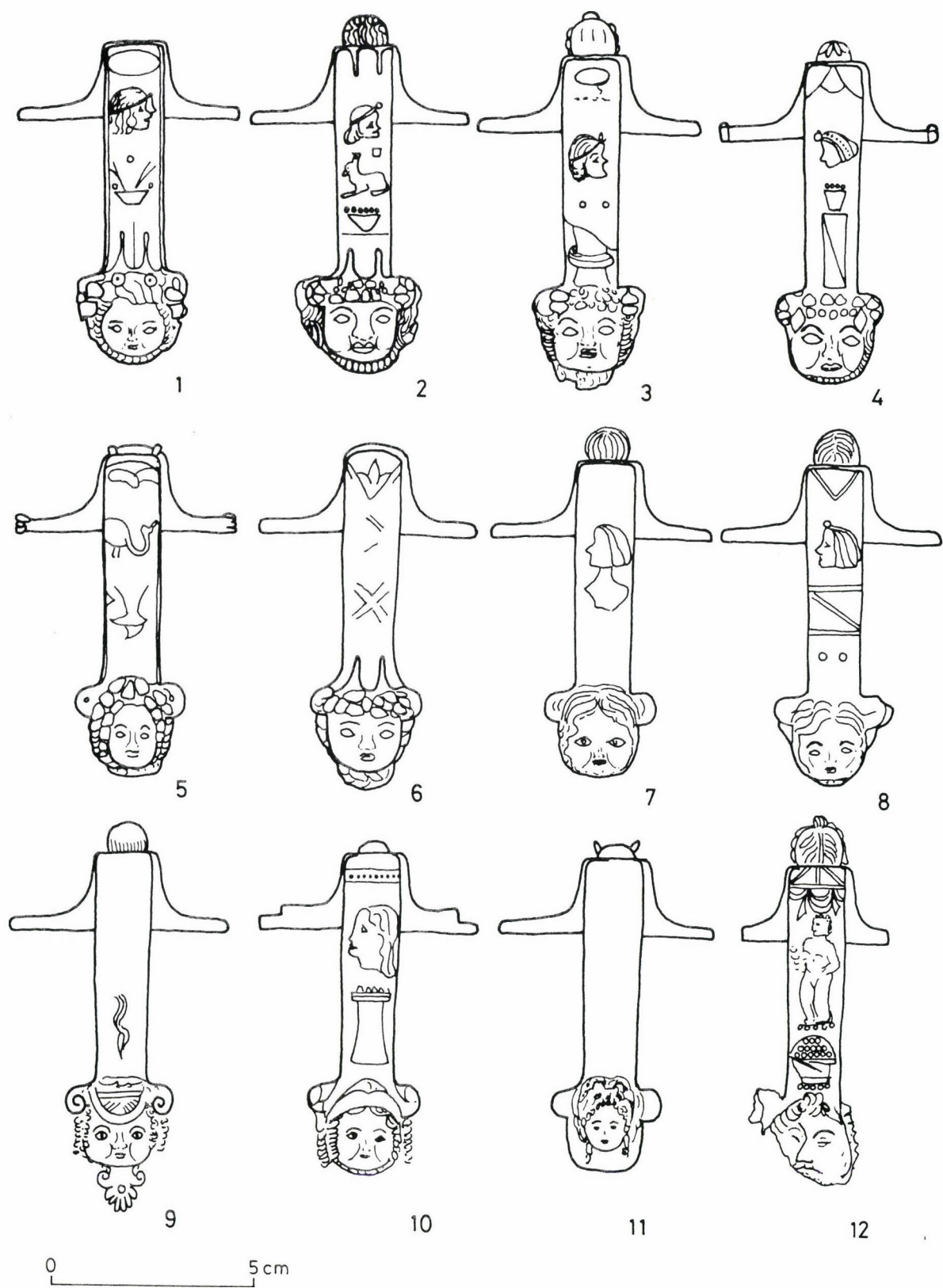

2. kép. A 68. típus darabjainak egymásra vetített rajza
Abb. 2. Die aufeinandergezeichnete Profile der Stücke des Typs 68

Összefoglalás

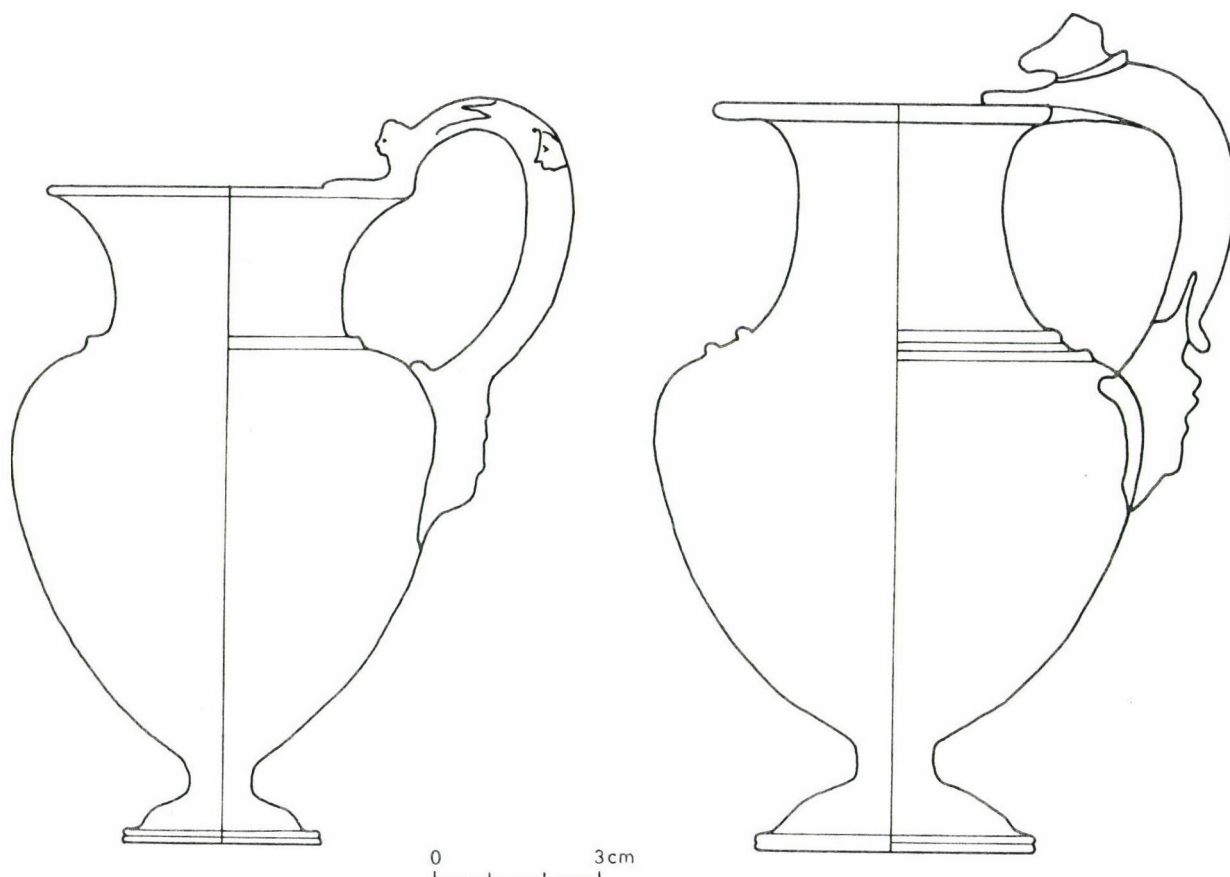
A lóherelevél-szájú, talpas bronzkancsó típus jelenlegi ismereteink szerint 23 példányban került elő. A lelőhelyek a Római Birodalom délkeleti részére (Moesia, Thracia, Aegyptus: Kat. 18–19, 4–6, 20, 8–9), ill. a nyugati tartományok közül Britanniára esnek (5. kép). Ezt a területi megosztottságot tükrözi az alapforma kétféle variációja

(2. kép; 4. kép 1–2.). A thraciai változat jellemzője a széles nyak és a tojástest. Gazdagon díszítették. Figurális motívumai között túlnyomó többségben a dionysikus kör szereplői és attribútumai fordulnak elő. Az ornamentika tojássor, lesbosi kyma, nyelvminta elemeiből áll. Gyártása úgy történt, hogy három öntött részből (edénytest, talp és fül) rakták össze. Eredete valószínűleg keleti, gyökerei a hellénisztikus kori készletekben szereplő kancsókra

3. kép. A füleken előforduló motívumok sematikus ábrái
 Abb. 3. Die schematischen Darstellungen der auf den Henkeln vorkommenden Motive

4. kép. 1. A forma thraciai változata 2. A forma britanniai-germaniai változata
Abb. 4. 1. Die Formvariante aus Thrakien 2. Die Formvariante aus Britannien-Germanien

mennek vissza.²⁵ Ezenkívül szeretnénk még itt utalni a keleti leletekben megtalálható más típusú talpas kancsókra is.²⁶

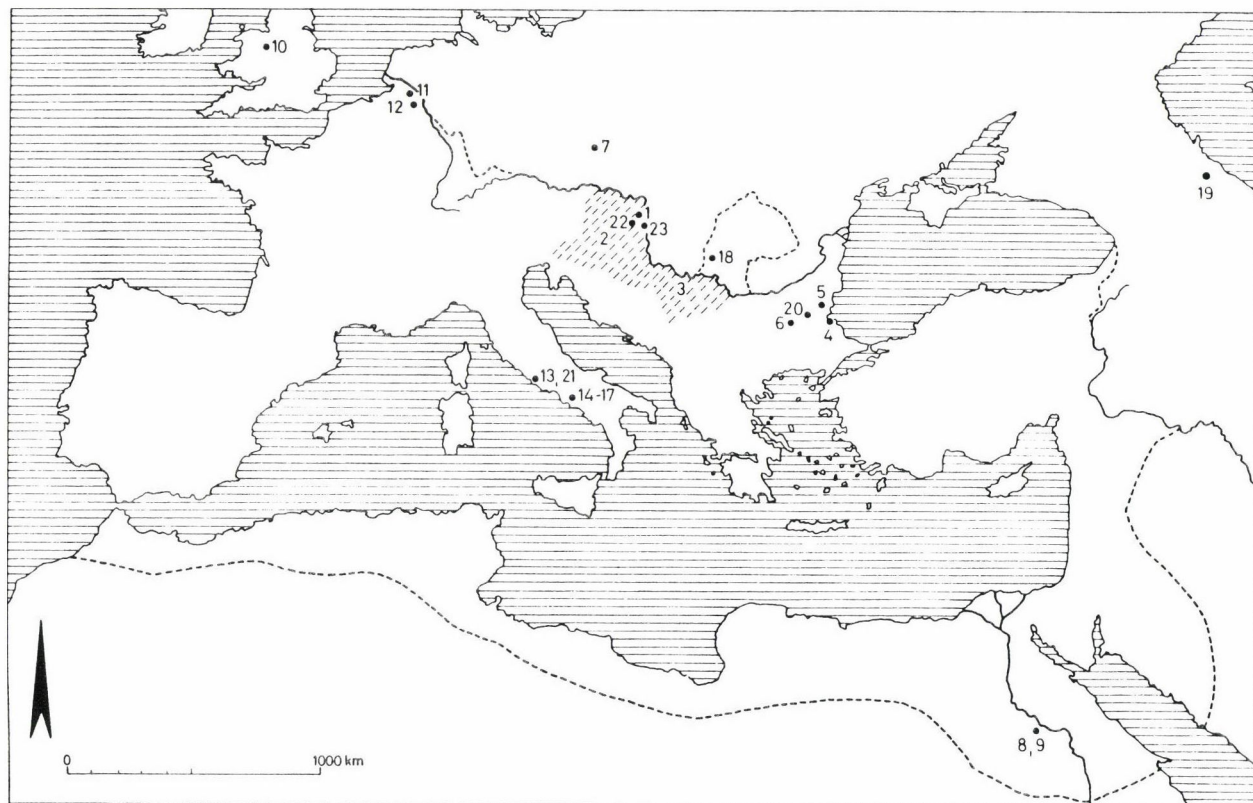
A másik variáció a nyugati tartományokban fordul elő (2. kép; 4. kép 2.). Nyaka egy kicsit összeszűkülő, teste körte formájú. Ornamentikája szegényes. Figurális díszítőelemei között döntő többségben itt is a dionysikus kör alakjait és jellemző tárgyait találjuk. Idetartoznak a Kat. 10–12. és 23. példányok. Közvetlen előzményeik az itáliai darabok lehetnek (Kat. 14–17), de mivel ezek is keleti hatást tükröznek, végső fokon ezek is keleti eredetre mennek vissza. A nyugati csoportnál van azonban egy lényeges technikai különbség, a vállnál rakják össze az edényt hideg eljárással. Ezek a megállapítások a Kat. 10–11. és 23. darabokon alapulnak. Kérdéses marad viszont a részek száma. H. U. Nuber négyről tesz említést,²⁷ de nem hagyható figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy készülhetett egy darabban az edényttest és a láb. Ez esetben a részek száma három.

A formán kívül a díszítőelemek alapján is ki lehet emelni néhány fület, amelyek mind közös alapképre mennek vissza (3. kép 1–6.). Az edény belsejébe néző fej nő vagy gyermek arcvonásait viseli, haja födten vagy levélkoszorúval takart. A fej mögötti zárómotívum 1–3 szíromlevélből álló kompozíció. Lejjebb a fülszalagon taeniás maszk, gyümölcskosár, oltár. A támasztólap felé ugyancsak 3 szíromlevél fejezi be a motívumot. A támasztólapon gyermek vagy ifjú Dionysos, esetleg Satyr húsos arca látható: erőteljesen ívelt szemöldöke, résnyire nyílt vastag ajkai vannak, s dús hajkoronával keretezve fordulnak elő. E fölött borostyán- ill. szőlőlevelekből font koszorú található (Kat. 1, 5, 7, 13, 21, 23). A támasztólap másik, de kevésbé gyakori képe női fej, középen elválasztott hajjal, amely kétoldalt 2–2 hosszú csigába göndörítve keretezi az arcot, fölötté hajpánt vagy phryg sapka (Kat. 4, 11). A harmadik kép Héraklész a nemeai oroszlánbőrrel (Kat. 6, 10). A támasztólap két felső sarkában volutapár, lent középen pedig palmetta fogja közre.

²⁵ Yadin, Y., The Finds from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters (Jerusalem 1963) 37 No. 14; Pl. 18; Fig. 25; Nuber, H. U., i. m. 35–; Taf. 1,2–3; 3,2, 3 a-b; 4,1; 7,1–4.

²⁶ Hayes, J. W., i. m. 79– Nos. 122–123.

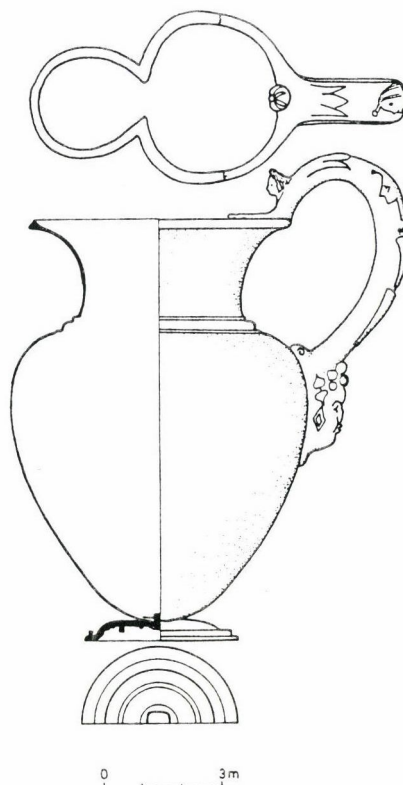
²⁷ Nuber, H. U., i. m. 56–.

5. kép. A római „trifoliar”-kancsók elterjedési térképe
Abb. 5. Verbreitungskarte der römischen Trifoliarkannen

A katalógus lelőköri körülményekre és leletegyüttesekre vonatkozó adatait áttekintve az alábbiakat szeretnénk kiemelni. Egy részük, mint általában a valamiféle esztétikai értéket már képviselő tárgyak, műkereskedelemből került múzeumba (Kat. 2–3, 13, 18, 21), a másik rész sírlelet. Sok mellékletű (pl. Kat. 11–83), gazdag sírokhoz tartoztak (Kat. 1, 4–12, 19–20, 22–23). Ezeknél nem egyszerűen a szokásos, és a túlvilági életéhez szükséges használati tárgyak mellékeléséről van szó, hanem az elhunyt kiváltságos anyagi helyzetét tükröző halotti pompáról, amelyhez hozzátartozik a költséges luxuskészlet, így a lóherelevél-szájú talpas bronzkancsó is. Elég itt utalni a változatos figurális reliefekre, az ezüst és réz, ill. niello berakásokra az alikariai készlet kancsóin (Kat. 4–6, 11, 13) és pateráin (*Nuber* F I 1–2, 5, 11–12, 14–15, 19, F II 1) vagy a velük együtt előkerült ezüstökre (Kat. 4). Az elhunytak társadalmi hovatartozását megmondani természetesen nem lehet, de azt, hogy közülük néhány katona lehetett, joggal lehet feltételezni néhány leletegyüttesben előforduló kardok és pikkelypáncélok alapján (Kat. 4, 10, 22).

A *pannoniai példányok* (Kat. 1–2, 22–23). Számuk összesen négy. Lelőhelyek: Érd,²⁸ ismeretlen pannoniai lelőhely (Kat. 2),²⁹ Inota, 2. halom (Kat. 22)³⁰ és egy In-

6. kép. Az érdi kancsó Kat. 1.
Abb. 6. Die Kanne von Érd (Kat. 1)

²⁸ Radnóti, A., i. m. 146–.

²⁹ Uo.

³⁰ Palágyi, S., i. h.

7. kép. Az Intercisa környéki sír kancsójának a füle Kat. 22.
Abb. 7. Der Kannenhenkel aus einem Grab der Umgebung von Intercisa
(Kat. 22)

tercisa környéki hamvasztásos sír (Kat. 23).³¹ Közülük egy ezüstkancsó (Kat. 2), a többi bronz. Az érdi edényből a talp felső része nincs meg (6. kép). Az Intercisa környéki, hamvasztásos sírmellékletként előkerült kancsónak nagyjából a fél oldala és a talpa hiányzik. Az inotai edényből még kevesebb maradt meg, csupán a füle. Tekintetbe véve a kancsók töredékességét és a meghatározás hibalehetőségeit, az alábbiakat tartjuk fontosnak: az érdi és az inotai edények a thraciaiakkal mutatnak rokonságot, az Intercisa környéki darab viszont – meglepő módon – a nyugati tartományokban előkerült, ill. készült analóg edényekkel mutat több hasonló vonást (nyak formája, plasztikus lécc).

Kronológia. Az érdi kancsót egybehangzóan a Flavius korra keltezük.³² Ezt az időpontot legfeljebb a készítés korára vonatkozóan fogadhatjuk el, a földbe kerülés későbbi. Nagyon kopott a gyermek Dionysos-fej és a fülszalag reliefsjei is. Az oltármotívum átlós irányban elrepedt.

³¹ Szabó, Kl., i. m. 251–, Pl. III, 1–4.

³² Radnóti, A., i. m. 146–; Nuber, H. U., i. m. 57.

Az eredeti megjelenés szépségére csak a támasztólap plasztikus, részletdús Satyr-feje utal (vö. Kat. 5, 7, 13, 21–23). Az inotai kancsófültöredék (Kat. 22) az I. század végén–II. század elején került földbe, feltételezésünk szerint ennél az időpontnál mintegy 50 évvel korábban készült. Az Intercisa környéki lelet (Kat. 23) a III. század közepére keltezett sírból származik. Készítésének korát a fülszalag igen kopott motívumai és a támasztólap Dionysos-képének alapján mindenképpen a gyártási idő későbbi szakaszára – a II. század második felére – lehet tenni. Azért gondolunk erre, mert az eredeti kép szerves részét alkotó levélkoszorú itt már lemaradt, de ez nem a darab kopottságából következik, hanem az öntőmintáéból. Ezen utólagos véséssel igyekeztek segíteni, így vált a hajviselet egy kicsit hálószerűvé (7. kép), ami ellentétben áll az arc még mindig meglévő plaszticitásával. Az ismeretlen lelőhelyű ezüstkancsót nem sikerült meglelni, és így csak a közölt fotó alapján lehet róla valamelyest képet alkotni.

A fentiek alapján kitűnik, hogy ez a típus Pannoniában változatlanul kis számban fordul elő, s időben sem koncentrálódik. Ezért arra lehet gondolni, hogy nem rendszeres kereskedelem útján, hanem egyedi jellegű alkalmak révén kerültek be a tartomány bronzedényletei közé.

Szabó Klára

KATALÓGUS

1. Érdi határ (Fejér megye), vétel Károly Jánostól. Vele együtt került be egy csőrös bronzkancsó is.

Öh.: Budapest, MNM 137/1882–2. (1. kép 2; 2. kép.)

Bronzkancsó. Öntött, nyakánál vastag falú edény. Szájnnyílása lóherelevél alakú. Nyaka erőteljes, vastag. Vállán enyhén domború, párnaszerű díszítés van. Hasa enyhén ívelő, tojás formájú. Közvetlenül csatlakozik hozzá egy gondosan esztergált talprész, modern restaurálás eredményeként. Füle fent letörött az egyik oldalon és a támasztópajzs széle is hiányzik. (3. kép 4; 4. kép 1; 6. kép.)

Fent az edényszájhoz két kis gyermekkel illeszkedik. A fül síkjából kiemelkedő plasztikus gyermekfej az edénybe néz. Alatta maszk van, lejjebb gyümölcskosár letakart oszlopon. Ifjú szatír a támasztópajzsos. Korhatározás: I. század vége.

Méretetek: m = 15,2 cm, füllel 17,2 cm; pátm. = 9 × 6,4 cm, tátm. = 5,5 cm

Irodalom: Radnóti, A., i. m. 146; Taf. L, 2; Uő., in: Intercisa II (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. AH 36 (Budapest 1957) 178; Nuber, H. U., i. m. 56–, 200 F III 5, 217 Nr. 126.

2. Ismeretlen pannoniai lelőhelyről származik.

Öh.: ismeretlen.

Ezüstkancsó, rossz állapotban van. Szája lóherelevél alakú, nyaka bő, enyhén ívelt a vállra, ahol a legszélesebb az edény. Lefelé egyre szűkül. Hasa alján kis hengeres tartórész van, s ezalatt kiszélesedő talpon áll. Füle vastag hurkafül.

Méretetek: –.

Irodalom: Radnóti, A., Die römischen Bronzegefäße... 146; Taf. XLIX, 4.

3. Ismeretlen lelőhelyről.

Öh.: Zagreb, Arheoloski muzej.

Nyaktöredék.

Méretetek: –.

Irodalom: említve Radnóti, A., i. m. 146.

4. Vize A halom (Törökország, Lüleburgaz), tumulusban hamvasztásos sír. 1938-ban került elő.

8. kép. Az Intercisa környéki sír kancsójának a részletei Kat. 22.
Abb. 8. Details der Kanne aus einem Grab der Umgebung von Intercisa (Kat. 22)

Leletegyüttes: kerámiaedények, aranyékszer, ezüstserpenyő, ezüstpohár, bronzok: merítőkanál, alikariai készlet, lóherelevél-szájú talpas kancsó és két patera, egyfüles tagolatlan felületű korsó (*Radnóti* Taf. XIV, 80. típus), olajoskancsó, amphora, E 100 típusú tál, E 137 serpenyő, kiöntős szájú hasas bronz lemezkancsó, két kandeláber, két mécses, kard, pik-kelypáncél, üvegedények.

Lóherelevél-szájú, egyfüles, talpas bronzkancsó. Szájnyílása lóherelevél formájú, széles. Nyaka kis öblöt alkot, tág, magassága kb. 1/3-a az edény összmagasságának. Vállán vonaldíszítés fut körbe. Tojástartestű edény. Hasa alján kis közbülső tag, majd széles, esztergált talp következik, amelynek a külső felülete domború és többszörösen tagozott.

Füle díszített. Fent az edényszájhoz tapadó rész követi annak vonalát két emberi kar formájában. A fül felületéből kiemelkedik egy kopasz Sile-nos-fej, amelyik edénybe néz. Hegyes szatírfülei vannak és dús szakállal. A fül felületét sajnos egyik publikáció sem írja le. Az alsó attache-on kétoldalt a sarokban 1-1 voluta, lent középen az áll alatt pedig egy rozetta fog keretbe egy női arcot. Taeniás haj, alatta két oldalt 1-1 nagy, laza hullám, ez alól 2-2 csigás hajfürt ereszkedik alá. Szembenéző szép vonású arcán kifejező tekintet van.

Keltezés: I. század.

Méretek: m = 16 cm.

Irodalom: *Müfid Mansel*, A., *Belleten* 13 (1940) 132; 48. t. 41; *Uő.*, *AAAnz* 13 (1941) 151; 179 No. 20; *Nuber*, H. U., i. m. 57, 200, F III 12, Nr. 143; *Raev*, B. A., i. m. 611, 632, Taf. 13,3; Kat. 99.

5. Alikaria (Bulgaria, Burgasz környéke), hamvasztásos sír. 1925-ben került elő bronz patera, bronz balsamarium kíséretében.

Öh.: Sofia, Nemzeti Múzeum 6178.

Lóherelevél-szájú, talpas bronzkancsó egy füllel. Szájnyílása lóherelevél alakú, enyhén domború peremén tojássor fut körbe a kiöntő részen, de a fül csatlakozási helye alatt nincs meg a minta. Nyakán lapos dombormű található. Az ábrázolás egy edényt, egy oltárt és egy taeniás maszkot mutat. Ornamentika: két csigavonal és az alján egy kymasor mélyen vésett és karcolt vonalakkal, amelyek az utólagos megmunkálás során kerültek rá.

Az edényttest tojás formájú. A has alján ezüstsálberakás díszíti. A láb-rész egy kis tartóval csatlakozik. A talpon nyelvminta látható. Széles, jól alátámasztja az edényt.

Füle rendkívül gazdagon díszített. Gyermekfej néz a kancsó belsejébe. Pufók arcát repkénykoszorú keretezi, haja enyhén hullámos. Két kis cse-nevész karja az edény száját fogja közre. A fej mögött 3 szíromlevél zárja a fülszalagot fent és lent egyaránt. Ez a szalag kétoldalt ezüstszállal bera-kott, domborműves, rajta egy maszk, lentebb egy patás négylábú állat (juh vagy kecske), végül pedig egy gyümölcskosár látható. A támasztó-pajzson egy gyönyörű, plasztikusan formált gyermekfej, pufók arccal, lapos orral, kicsi szájjal. Dús hajfürtjein borostyánlevelekből font koszorú.

Keltezés: I. század

Méretek: m = 17 cm

Irodalom: *BIAB* 5 (1928) 29, 26-; *Nuber*, H. U., i. m. 57, 200 F III 13, Nr. 147; *Raev*, B. A., i. m. 611, 635, Taf. 23,1; Kat. 1; *Le bronze sculpte de l'époque romaine* (Sofia 1984) No. 300.

6. Elekča (Bulgária, Haskovo környéke), tumulus, 1926-ban került elő. Leletegyüttes: bronzpatera, lóherelevél-szájú bronzkancsó, bronzkande-láber, bronzmécsessel.

Lóherelevél-szájú bronzkancsó talppal, egy füllel. Szája lóhere alakú, nyaka széles, alján 2×2 vonaldísz. Az edényttest tojás formájú. Talpa széles, tagozott kis hengeres tag közvetítésével kapcsolódik az edény ha-sához.

Füle inkrusztált, domborműves díszítésű. Fent állatprotomé, kétoldalt delfinek, a támasztólapon az ifjú Héraklész ábrázolása jelenik meg.

Keltezés: I. század.

Méretek: m = 14 cm

Irodalom: *BIAB* 5 (1928) 29-; *Nuber*, H. U., i. m. 57, 200 F III 14, 218 Nr. 151; *Raev*, B. A., i. m. 611, 632, Taf. 20,6, Kat. 25.

7. Praha-Bubenec (?), szórvány, de feltételezik, hogy sírhoz tartozott.

Öh.: (Prehist. Ustav Karlovy Univerizy v Praze, a háború alatt elve-szett).

Lóherelevél-szájú bronzkancsó egy füllel. Szájnyílásának formája lóhe-relevélszerű. Pereme sima, díszítetlen. Nyaka széles, alján domború

párna, alatta kettős vonal. Teste tojás alakú. Lába nincs, valószínűleg már a római korban elveszhetett. Hasa aljának az átmérője 3 cm.

Az edénybe néző fej ifjú. Haja közepén rollniba letűzve, kétoldalt cso-portokba rendezve a hajfürtök. Maga az arc nagyon kopott, legjobban az orr, de a szem és a száj szintén, ezek már vonalszerűek. A fül fent két ágra bomlik és két kart ismerhetünk fel benne, ami a szájhöz illeszkedett. A két ujjait szorosan egymáshoz szorították.

A fülszalagon nagyjából közepén van egy repedés. Fönt az emberfej mö-gött keresztirányú, ovális tárgy van, alatta holdsarlós maszk, lentebb a repedés környékén talán egy oltár(?).

A támasztólapon gyermekfej, haján borostyánlevél-koszorú. A sarkok-ban 1-1 voluta, középpont azonban hiányzik az ábrázolás széle.

Keltezés: I. század.

Méretek: m = 14,5 cm.

Irodalom: *Novotny*, B., PA 46 (1955) 254-, Obr. 15; 263; *Nuber*, H. U. i. m. 200 F III 4.

8. Anibeh (Egyiptom), 187. sír (csontvázaz temetkezés), sírépületben. 1908-ban került elő.

Öh.: Philadelphia, University Mus.

Leletegyüttes: lóherelevél-szájú bronzkancsó, patera (Alikariai készlet), egy kis illatszeres edény, egy kandeláber mécsessel, egy amphora, 4 fél-gömb alakú bronztálka, egy tál, egy merítőkanál, kerámia. Lóherelevél szájú, egyfüles talpas bronzkancsó. Szájnyílása lóherelevél alakú. Nyaka széles, alján enyhén domború párna van. Teste ovális, hasa alján kis hen-geres taggal csatlakozik a széles, többszörösen profilált elkülönülő láb. Füle fent két karral támaszkodik az edényszeremre. Középpont a fülszalag síkjából kiemelkedik egy fej. Hajzata hátul közepén kettéválasztott. Emögött háromszög alakú ornámens van, lentebb balra néző maszk pro-filban, alatta vonalas díszítés. A támasztólapon egy női arc van szabadon repdeső hajfürtökkel.

Keltezés: III. század.

Méretek: m = 13,5 cm.

Irodalom: *Woolley*, C., *L.-Randall MacIver*, D., *Karanog* 3-4 (Phila-delphia 1910) 37, 61, 129, 146-, 245; *Nuber*, H. U., i. m. 57, 200 F III 16; Nr. 186.

9. Anibeh, 187. sír.

Öh.: Philadelphia, University Mus.

Leletegyüttes: ld. fentebb Kat. 8.

Az előzővel megegyezik ez a lóherelevél-szájú talpas bronzkancsó. A lábrészen plasztikus lécz, alatta enyhén domború a felület és vésett díszí-tése van.

Méretek: m = 13,5 cm.

Keltezés: III. század.

Irodalom: *Woolley*, C., *L.-Randall MacIver*, D., i. m. 146-, 243, Pl. 29, No. 7513; *Nuber*, H. U., i. m. 57, 200 F III 16; Nr. 186.

10. Toppesfield, csontvázaz sír (?) (Nagy-Britannia, Essex, 1800. június 28.).

Leletegyüttes: lóherelevél-szájú bronzkancsó, Radnóti 28. típusú patera, bronz- vagy vasszög, kard, TS-tál, Drag. 35-36 tál, kerámiatálca.

Lóherelevél-szájú, egyfüles talpas bronzkancsó. Szájnyílása lóherelevél formájú. Nyaka ívelt, alján van egy plasztikus léczdíszítés. A vállnál éles szögben megtörik, úgy tűnik, hogy itt állították össze. Hasa ovális. Szé-les talpa hengeres közbülső taggal kapcsolódik az edényhas aljához, kö-zépen. Füle fent nélkülözni látszik a protomét. A fül legmagasabb pont-ján két keresztirányú lécz van.

Keltezés: II. század.

Méretek: m (számított adat) = 16 cm.

Irodalom: *Walford*, Th., *Archaeologia* 14 (1803) 24-, Pl. V, 1; *Nuber*, H. U., i. m. 200 F III 1, 211 Nr. 13.

11. Geldermalsen (Hollandia, Gelderland), hamvasztásos sír, 1905.

Leletegyüttes: TS, finom kerámia, házikerámia, hurkafulű amphora, dörzstál, érmék (köztőlük Claudius 41-re keltezhető as-a), bronzédé-nyek; alikariai készletből lóherelevél-szájú kancsónyak egy füllel, Rad-nóti 28. típusú patera, ω-alakú füllel ellátott bronztál, kannellúrázott hul-lámos medence (Radnóti 60. típus), fürdőzőserpenyő (Radnóti 19. tí-pus), korongos nyelű serpenyő, nyelén ...NICRINI M bélyegző (Radnóti 16. típus), két lóherelevél-szájú kancsó (Radnóti 72., ill. 73. típus), pate-ra, koszejes pateranyél, kiöntős szájú lemezkancsó (Radnóti 75. típus), 4+2 bronzszög, bronzfogantyú, üvegedények.

Öh.: Rijksmuseum van Oudheden e 1963/12. 73.

Lóherelevél szájú bronzkancsók egy füllel. Sima, díszítetlen lóherelevél-szájú pereme van, nyaka ívelt, az alján két plasztikus lécszerű bevágásokkal. A felső lécszerű olyan, mint amilyen a korongos serpenyőnyeleken szokott előfordulni. A nyakrész ez alatt van elvágva.

A fül fönt az edényszájánál két ágra bomlik és két pataszzerű végződése van. Középpont az edény fülzalagjának a síkjából egy kopasz Silenos-vagy Pan-fej emelkedik ki. Hegyes fülek, hosszú orr, széles arc, kajla bajusz, 6 tincsbe rendezett, gondosan ápoltszák látható rajta. A fej mögött 3 virágszirom, a fül legmagasabb pontján keresztirányú lécszerű díszítés van. A fülzalagon reliefs ábrázolás, profilban fiatal férfifej. Orra egyenes, álla markáns. Hullámos haja lelóg a nyakába. Lejjebb négy-szögletes, magas oltár követi. A támasztólapon fríg sapkás ifjú tekint szembe. Szelíd, lányos vonású arcát gondosan elrendezett dús hajfűrtök keretezik. Középen elválasztott haja laza hullámokban, oldalt 2-2 csigás hajfűrtel.

Niello berakás van rajta.

Keltezés: II. század.

Méret: m (füllel) = 19,7 cm, m = 17,5 cm.

Irodalom: *Stuart, P.*, Oudheidkundige Mededelingen 49 (1968) 61–, Pl. IX, 1–3; *Nuber, H. U.*, i. m. 57, 200 F III 2, 213 Nr. 57, Taf. 9, 2 a–b. 12. Nijmegen-Hontstraat, sír.

Pateranyéllel (Radnóti 28. típus) együtt került elő.

Keltezés: II. század.

Méret: –.

Irodalom: *Nuber, H. U.*, i. m. 200 F 3, 213 Nr. 60.

13. Tiberis, Rómánál.

Öh.: Frankfurt am Main, Museum für Vor- und Frühgeschichte Inv. B 387.

Lóherelevél-szájú egyfüles bronzkancsó. Sima, díszítetlen peremű, bő, széles nyakú kancsó. Vállán egy vonal fut körbe. Maga a test tojásdad. Hasa alján kör és középpontjelzés.

A fülön nincs edénybenéző protomé. Az edényszájhoz való csatlakozás sematikus. A fülzalagon fönt ovális díszítmény, alatta lapos, reliefs, jobbra néző taeniás maszk ezüstberakással, profilban, alatta gyümölcskosár van. A fülzalagot 3 szíromlél zárja, ezek közül a középső emelkedik ki legmagasabban. A támasztópajzson borostyánlél-koszorús, dús hajú, pufók arcú ifjú – gyermek Dionysos –, ezüstberakással szemekkel.

Keltezés: I. század.

Méret: m = 13 cm.

Irodalom: *[Deppert, K.]* Römisches Bronzgeschirr im Museum für Vor- und Frühgeschichte zu Frankfurt am Main (Frankfurt am Main é. n. [1977]) 23.

14. Herculaneum.

Öh.: Napoli, Museo Nazionale Inv. 69049.

Lóherelevél-szájú bronzkancsó.

Keltezés: I. század.

Méret: –.

Irodalom: *Nuber, H. U.*, i. m. 200 F III 7.

15. Pompei.

Öh.: Pompei, Mus. Inv. 1052/4.

Lóherelevél-szájú bronzkancsó.

Keltezés: I. század.

Méret: –.

Irodalom: *Nuber, H. U.*, i. m. 200 F III 8.

16. Pompei.

Öh.: Napoli, Museo Nazionale Inv. 69056.

Lóherelevél-szájú bronzkancsó.

Keltezés: I. század.

Méret: –.

Irodalom: *Nuber, H. U.*, i. m. 200 F III 9.

17. Pompei (?).

Öh.: Napoli, Museo Nazionale Inv. 69037.

Lóherelevél-szájú bronzkancsó.

Keltezés: I. század.

Méret: –.

Irodalom: *Nuber, H. U.*, i. m. 200 F III 10.

18. Brad (Románia, Vajdahunyad környékén).

Öh.: Déva, Museum.

Lóherelevél-szájú bronzkancsó. Öntött. Szájnyílása lóherelevél alakú, pereme tojással díszített. Nyaka hengeres, állatmotivumokkal díszített, vállán pedig stilizált növényi motivumos pánt.

Keltezés: II. század.

Méret: m = 13 cm; átm. = 8 cm.

Irodalom: *David-Teposu, L.*, in: Römer in Rumänien (Köln 1969) 272 G 206; *Nuber, H. U.*, i. m. 200 F III 11.

19. Mzcheta (Szovjetunió, Grúzia), 159. halom, 1939.

Öh.: Tbiliszi, Grúziai Állami Múzeum 12–54 10698.

Leletegyüttes: fürdőzőtál, lóherelevél-szájú, talpas, egyfüles bronzkancsó.

Lóherelevél-szájú, egyfüles talpas bronzkancsó. Szája lóherelevél formájú, sima, díszítetlen. Nyaka széles, bő, alján domború párna van. Teste ovális. Hengeres közbülső taggal kapcsolódik a széles, tagozott talp.

Irodalom: *Lordkipanidze, O. D.*, Szovjetszkaja Arheologija 1964, 209, fig. 6; *Nuber, H. U.*, i. m. 200 F III 15; Nr. 182.

20. Debelt (Bulgária, Burgasz környéke), magányos sír, 1950.

Leletegyüttes: agyagedények, agyagmecsés, bronzedények: alikariai készlet, amphora, tagolatlan füles korsó, vállas lemezkancsó (Radnóti 83. típus), kancsófül, üst, bronzékszerek, vas strigilis, összecuszkodható vasasztal, orvosi eszközök.

Öh.: Burgasz, Arch. Museum Inv. 1109–1181.

Lóherelevél-szájú, egyfüles talpas bronzkancsó. Szájnyílása lóherelevél alakú, sima, díszítés nélküli. Nyaka széles, alján lécszerű díszítés két sávban. Ovális teste van. Lába magas talpon áll.

Füle fönt állatprotomés, lent a támasztólapon is van figurális ábrázolás. Sajnos erről közelebbi adatok nem állnak rendelkezésre.

Keltezés: I. század.

Méret: –.

Irodalom: *Raev, B. A.*, i. m. 611, 632, 636; Taf. II, 5; Kat. 23.

21. Vétel Rómában ismeretlen lelőhelyről 1892-ben.

Talán Itália (?).

Öh.: Toronto, Royal Ontario Museum 924. 10. 13.

Lóherelevél-szájú, egyfüles talpas bronzkancsó. Öntött, vastagfalú edény. Szájnyílása lóherelevél alakú, pereme sima, díszítetlen, ferdére vágott. Nyaka széles, alján domború párna, vonal- és lécszerű díszítés között. Tojástestű, hasa alján rögzül a láb. Ennek a példánynak a lába modern restaurálás után nyerte el mostani formáját.

A füle fönt nőstényoroszlán-fejben és két mancsban végződik. A fülzalagon lapos domborműves, lekopott ábrázolások vannak: két hattyú és egy virágmotivum. A támasztópajzson borostyánlél-koszorús, pufók arcú gyermek Dionysos van. Nagyon lekopott, elmosódott már a jelenlegi formájában.

Keltezés: I. század.

Méret: m (füllel) = 16,9 cm; m = 16,1 cm; pátm. = 6,4 cm; talpátm. = 10,2 cm.

Irodalom: *Hayes, J. W.*, i. m. 76. No. 119.

22. Inota, 2. halom.

Leletegyüttes: 7 db Drag. 35–36 tál, pipaföld tányér, ω-alakú füllel ellátott bronztál (Radnóti 60. típus), bronzkancsófül, bronzmaradványok, vas kocsiaktrészek, sarokvasak, kés, kard, strigilisek, üvegedények: palackok, facettált pohár, állatsontok.

Öh.: Veszprém, Bakonyi Múzeum 77, 2, 76., 106.

Kancsófül. Az edényfül felületéből kiemelkedik egy női fej. Haja hosszú, laza hullámokban omlik alá kétoldalt. Középen egy rollniba tekert csüngős lánca van. A fej mögött háromszög alakú díszítőelemet találunk, erről csüng le a két helyen felemelt redőzött lepel. Ez alatt háromnegyed nézetben ábrázolt pufók arcú, meztelen kisgyermek alakja látható. Feje mögött bot, valószínűleg pedum van. Ez alatt következik egy gyümölcskosár. A támasztótalp a hő következtében erősen deformálódott, rajta Medúza-fej.

Keltezés: I. század vége–II. század eleje.

A fül h.: 11,2 cm.

Irodalom: *Palágyi, S.*, Alba Regia 19 (1981) 11, 24, 37; Kat. 2. 1. 19.; Taf. VII, 11; Abb. 9.

23. Intercisa környéki hamvasztásos sír, Dunaújváros-Újtelep, Rákóczi u. 78. (hrsz. 3065/55).

Leletegyüttes: bronzbogrács (Radnóti 56. típus), kiöntős bronz lemez-

kancsó (Radnóti 75. típus), lóherelevél-szájú kancsó (Radnóti 68. típus). (7–8. kép.)

Öh.: Dunaújváros, Intercisa Múzeum 77. 207. 2.

Lóherelevél-szájú, egyfüles bronzkancsó, talp nélkül és fél oldala híján került elő 1975-ben. Szája lóherelevél alakú. Nyaka ívelt. Külső oldalán lécdíszítés van. Belül ferde vonalsor helyezkedik el rajta. A nyak alja elvékonyodik, és pontosan illeszkedik a másik darab – has – különálló, kiszélesedő részére. Itt egy kis anyagtöbblet mutatkozik. A has vékony falú, kalapált, egy kissé horpadt.

Füle öntött, de nem tömör, hanem ötvösszurokra rádolgozott. Fent kosp-rotomé és két sematikus pata van. Mögötte félköríves záróléc, ezt követően háromszirmú virág (7. kép) helyezkedik el. Alatta elkopott, ezért kivehetetlen motívum, majd kitörött rész, lentebb keresztbe tett fáklya (?). A fülzalagot plasztikus szíromlevelekből álló motívum zárja le. A támasztólappal széle néhol letörött. Az ábrázolás gyermek Dionysos-fej, hajfürtjein borostyánlevél-koszorúval. Kopott mintából készülhetett eredetileg is.

Keltezés: III. század közepe.

Méret: m = 14 cm; pátm. = 8,7 × 7,9 cm.

Irodalom: Szabó, Kl., Alba Regia 17 (1979) 251–, Pl. III.

Egyeztető táblázat

Jelen munka katalógusa	Korábbi irodalom
1	Nuber i. m. 200 F III 5
2	Radnóti... 146–147
3	Uo.
4	Nuber i. m. 200 F III 12
5	Uo. F III 13
6	Uo. F III 14
7	Uo. F III 4
8–9	Uo. F III 16
10	Uo. F III 1
11	Uo. F III 2
12	Uo. F III 3
13	Uo. F III 6
14–17	Uo. F III 7–10
18	Uo. F III 11
19	Uo. F III 15
20	Raev i. m. 611 Kat. 23. Taf. II, 5
21	Hayes i. m. 76, No 119
22	Palágyi i. m. 11 Kat. 2. 1. 19.
23	Szabó Kl. i. m. 251– Pl. III.

RÖMISCHE BRONZETRIFOLIARKANNEN MIT HOHEM FUSS

Auszug

Diese Gefäßgattung gehört zum Typ 68 von A. Radnóti und zum Service von Alikaria.¹⁰ Bisher wurden 23 Exemplare dieser Kanne im Römischen Reich gefunden. Sie wurden durch Kataloge, Grabungs- und Neuerwerbungsberichte veröffentlicht.⁸ Der Typ wurde von A. Radnóti, H. U. Nuber und B. A. Raev eingehender untersucht^{14–17}

Typenbeschreibung

Er ist gegossen und dickwandig. Er hat eine zweiteilige Mündungsöffnung. Seine Ausbildung kann leicht gebogen oder mehrkantig sein. Der Rand selbst ist schräg, abstehend und nach außen leicht getreppt. Er ist im allgemeinen abgeflacht und hat keine Verzierung (eine Kymareihe befindet sich nur auf den Exemplaren Kat. 5 und 18).

Der Hals hat im Falle der Stücke Kat. 1–2, 4–9, 13 und 18–21 eine Verdickung. Er verbreitert sich unten, dann gewölbt sich, indessen sich die andere Variante in der Mitte ein wenig mehr verjüngt (Kat. 10, 11, 23). Ein Flachrelief ist auf dem Hals der Gefäße Kat. 5 und 18 sichtbar. Auf dem Exemplar aus Alikaria (Kat. 5) kommt ein schematischer Altar vor, daneben gibt es eine Maske mit Taenia, über sie ein Volutenpaar. Auf dem Stück Kat. 18 wurden Tiermotive dargestellt. Die Schulter bildet dem Gefäßkörper zu einen Übergang. Sie ist fast immer verziert. Das Stück Kat. 2 bildet nur eine Ausnahme, weil dieses Exemplar aus Silber hergestellt wurde.²² Ihre Zierelemente sind folgende: lesbische Kymareihe (Kat. 5), Leiste (Kat. 11, 20, 23) oder ein Wulst zwischen getieften Linien (Kat. 1, 7–9, 10, 21). Die Schulter war eine der Kannenaufbaustelle des aus vier Teilen zusammengesetzten Gefäßes (Kat. 10, 11, 23). Bei den übrigen Stücken wurde hingegen der ganze Gefäßkörper in gleicher Gußform erzeugt. Selbst der Gefäßkörper ist oval oder birnförmig (Kat. 1–2, 4–10, 13, 18–21, 23).²⁴ Er ist glatt, unverziert, seine Oberfläche poliert (Abb. 2).

Der zylindrische, in einem profilierten Haltstumpf endende Fußteil war dem unteren Teil des Bauches hinzugefügt (Kat. 2, 4–6, 8–10, 19–21). Auf diesem können auch die folgenden Ornamente unterschieden werden: Zungenmuster (Kat. 5), Leiste (Kat. 1, 4–6, 8–9, 19–20) und Silberfadenauflege (Kat. 5).

Henkel. Zu diesem Typ der Kannen paßt ein dicker gebogener Wulsthenkel mit ovalem Querschnitt. Er hat eine reiche figürliche und ornamentalische Verzierung. Der Henkel verteilt sich in zwei Arme und legt sich an den Rand der Kanne. Er kann nach der Form entweder eine menschliche Hand (Kat. 1, 4–5, 7–9) oder die vordere Pranke irgendeines Tieres sein (Kat. 11, 20–21, 23) und er bildet eine Fortsetzung der über den Rand hervorragenden, plastisch geformten Köpfe apotropäischen Charakters. Die Köpfe blicken stets nach innen, ins hohle Innere des Gefäßes. Es gibt hier verschiedene Darstellungen: Menschenkopf (Kat. 4–5, 7–9, 11, 22), Silenos-Kopf (Kat. 4, 11), Frauengesicht (Kat. 5, 7–9, 22), Kind (vermutlich Dionysos als Pauskind, da über seinem Haar aus mehreren zusammengeknöteten Blättern gefertigter Kopfschutz zu sehen ist) (Kat. 1), unbestimmbare Tierprotome (Kat. 6, 20), Löwe (Kat. 21) und Widder (Kat. 23). Manchmal kommen die Henkelschlüsse ohne Protome vor (Kat. 2, 10, 13 und 19).

Hinter der Protome beginnt der eigentliche Handgriff (das Henkelband), dessen Abtrenntheit durch eine trennende Ornamentik betont wird. Der Handgriff wird durch 1–3 Kelchblätter (Kat. 1, 5, 11, 13, 23), dreieckige Ornamente (Kat. 8, 9, 22), quergerichtete Leiste oder Rille (Kat. 10–11, 13, 21, 23) bzw. durch ihre Variationen im flachen Relief verziert. An beiden Seiten des Henkelbandes entlang zieht sich eine tief eingekerbte Linie für die Silberfadeneinlage (Kat. 5–6, 11, 13, 21, 23). In der Mitte sind Reliefdarstellungen bei der Mehrheit der bisher bekannten Kannen untergebracht (Kat. 1, 4–9, 11, 13, 21–23). Bisher ist nur ein glattes, unverziertes Exemplar zum Vorschein gekommen (Kat. 2). Bei den übrigen Stücken stehen uns vorläufig noch keine Angaben zur Verfügung. Die auf den verzierten Exemplaren vorkommenden Darstellungen sind die folgenden: Maske mit Taenia, die blickt nach links oder nach rechts; aufgrund ihrer markanten Züge kann eher auf ein Männer- als auf ein Frauengesicht geschlossen werden (Kat. 1, 5, 7–9, 13), Obstkorb (Kat. 1, 5, 13, 22), Altar (Kat. 1, 7, 11), Ziege oder Schaf (Kat. 5), Schwan (Kat. 21), Delphine (Kat. 6), Blumenmotiv (Kat. 21), unbekleideter Knabe (Kat. 22) und quergelegte Fackel (?) (Kat. 23).

Am Ende des Henkels erscheint in den zwei oberen Ecken der Attache je eine Volute, im allgemeinen eine gekerbte Linie (Kat. 7, 13, 21). Unten, in der Mitte ist eine Palmette (Kat. 4). Der Rand des schildför-

migen Ansatzes blieb nur selten erhalten (Kat. 4–5, 8, 13, 21), war zu meist abgebrochen. Von den Darstellungen des schildförmigen Ansatzes kommt der mit Lorbeer bekränzte Dionysoskopf am häufigsten vor (Kat. 5, 7, 13, 21, 23). Mit diesem ist auch das Satyrbild der Kanne von Érd verwandt (Kat. 1). Die folgenden Darstellungen erscheinen auf den weiteren Exemplaren: Frauengesicht (Kat. 4, 8–9, 11), Herakles (Kat. 6, 10) und Medusa (Kat. 22).

Zusammenfassung

Die Fundorte der Bronzekannen mit kleeblattförmiger Mündung und hohem Fuß liegen im südöstlichen Bereich des Römischen Reiches (Moesia, Thracia, Aegyptus: Kat. 4–6, 20, 8–9, vgl. noch Kat. 18 aus Dazien und Kat. 19), bzw. von den westlichen Provinzen in Britannien (Kat. 10; Abb. 5). Die zweierlei Variationen der Grundform entsprechen dieser regionalen Verteilung (Abb. 2, Abb. 4, 1–2). Für die thrakische Variante ist der breite Hals und der ovale Gefäßkörper charakteristisch. Sie war reich ausgestattet. Unter ihren figürlichen Motiven kommen in überwiegender Mehrheit die Vertreter des dionysischen Kreises und ihre Attribute vor. Die Ornamentik besteht aus den Elementen der Eierstabreihe, der lesbischen Kyma und des Zungenmusters. Sie wurde so erzeugt, daß man sie aus drei gegossenen Teilen (Gefäßkörper, Boden und Henkel) zusammengesetzt hat. Sie stammt ursprünglich wahrscheinlich aus dem Orient, ihre Wurzeln gehen auf die in den hellenistischen Garnituren vorkommenden Kannen zurück.²⁵ Außerdem möchten wir hier auch auf die in den orientalischen Funden vorliegenden Fußkannen anderen Typs hinweisen.²⁶

Die andere Variation kommt in den westlichen Provinzen vor (Abb. 2, Abb. 4, 2). Ihr Hals verengt sich leicht. Selbst der Gefäßkörper ist birnförmig, die Ornamentik armselig. Von den figürlichen Zierelementen finden wir im überwiegenden Teil auch hier die Gestalten des dionysischen Kreises und seine charakteristischen Gegenstände vor. Dazu gehören die Exemplare Kat. 10–12 und 23. Ihre unmittelbaren Vorläufer können aus Italien stammen (Kat. 14–17), da aber auch diese einen orientalischen Einfluß widerspiegeln, gehen sie letzten Endes gleichfalls auf einen orientalischen Ursprung zurück. Bei der westlichen Gruppe gibt es aber einen wesentlichen technischen Unterschied: das Gefäß wird mit Kaltverfahren bei der Schulter zusammengestellt. Diese Feststellungen gründen auf den Stücken Kat. 10–11 und 23. Problematisch bleibt aber auch weiterhin die Zahl der Teile. H. U. Nuber berichtet über vier Stücke,²⁷ jedoch kann auch die Möglichkeit nicht außer acht gelassen werden, daß der Gefäßkörper und der Fuß vielleicht im gleichen Stück hergestellt worden ist. In diesem Falle beträgt die Zahl der Teile nur drei.

Außer der Form können auch einige Henkel aufgrund der Zierelemente hervorgehoben werden, die alle auf ein gemeinsames Grundbild zurückgehen (Abb. 3, 1–6). Der ins Innere des Gefäßes blickende Kopf führt die Gesichtszüge einer Frau oder eines Kindes. Der Kopf ist barhäutig oder mit einem Blattkranz bedeckt. Das Schlußmotiv hinter dem Kopf ist eine aus 1–3 Kelchblättern bestehende Komposition. Weiter unten auf dem Henkelband befinden sich eine Maske mit Taenia, ein Fruchtkorb und Altar. Dem schildförmigen Ansatz zu wird das Motiv ebenfalls mit 3 Kelchblättern abgeschlossen. Auf dem schildförmigen Ansatz ist das pausbäckige Gesicht eines Kindes oder des Dionysosknaben, evtl. eines Satyrs zu sehen, das kräftig geschweifte Augenbrauen, leicht geöffnete, aufgeworfene Lippen hat und mit dichtem Haarkranz umrahmt ist. Darüber befindet sich ein aus Efeu- bzw. Weinblättern geflochtener Kranz (Kat. 1, 5, 7, 13, 21, 23). Das andere, jedoch weniger häufige Bild des schildförmigen Ansatzes ist ein Frauenkopf, in der Mitte mit gescheiteltem Haar, das an beiden Seiten das Gesicht in je zwei langen Locken gekraust umrahmt, darüber befindet sich eine Haarband oder eine phrygische Mütze (Kat. 4, 11). Das dritte Bild zeigt Herakles mit dem Löwenfell aus Nemea (Kat. 6, 10). In den zwei oberen Ecken des schildförmigen Ansatzes sind Volutenpaare, unten in der Mitte werden sie von einer Palmette miteinander verbunden.

Aufgrund der auf die Fundumstände und Fundkomplexe beziehenden Daten des Katalogs möchten wir folgendes hervorheben. Ein Teil der Stücke ist durch den Kunsthandel ins Museum gekommen (Kat. 2–3, 13, 18, 21), der andere Teil stammt aus Grabfunden. Sie gehörten zu vielen Beigaben enthaltenden (z. B. Kat. 11: 83 Beigaben), reichen Bestattungen (Kat. 1, 4–12, 19–20, 22–23). Bei diesen handelt es sich nicht bloß um die Beigabe der üblichen und zum jenseitigen Leben nötigen Gebrauchsgegenstände, sondern um die prachtvolle, die besondere finanzielle Lage widerspiegelnde Bestattung des Toten, zu der die kostspielige Luxusgarnitur gehört, so auch die Bronzekanne mit kleeblattförmiger Mündung und hohem Fuß. Es genügt hier nur auf die mannigfaltigen, figürlichen Reliefs, auf die Silber- und Kupfer- bzw. Nielloeinlagen auf den Kannen der Garnitur von Alikaria (Kat. 4–6, 11, 13) und auf ihre Griffschale (Nuber.F.I 1–2, 5, 11–12, 14–15, 19, F.II 1) oder auf die mit ihnen gemeinsam zum Vorschein gekommenen Silber (Kat. 4) hinzuweisen. Die soziale Stellung der Verstorbenen kann natürlich nicht festgestellt werden, aber aufgrund der in einigen Fundkomplexen vorkommenden Schwerter und Schuppenpanzer ist es mit Recht anzunehmen, daß unter ihnen einige Soldaten gewesen sein dürften (Kat. 4, 10, 22).

Die *pannonischen Exemplare* (Kat. 1–2, 22–23). Sie wurden in Érd,²⁸ in einer unbekannten pannonischen Fundstelle (Kat. 2),²⁹ im Hügel 2 von Inota (Kat. 22)³⁰ und in einem Brandgrab aus der Umgebung von Intercisa gefunden (Kat. 23).³¹ Unter ihnen wurde eine Kanne aus Silber gefertigt (Kat. 2), die übrigen sind aus Bronze. Aus dem Gefäß von Érd fehlt der obere Teil des Fußes (Abb. 7). Von der Kanne aus der Umgebung von Intercisa fehlen im großen und ganzen die halbe Seite und der Fuß. Vom Gefäß von Inota ist noch weniger erhalten geblieben, bloß der Henkel ist vorhanden. Den fragmentarischen Zustand der Kannen und die Fehlermöglichkeiten der Bestimmung in Betracht gezogen, können wir folgendes feststellen: die Gefäße von Érd und Inota zeigen mit den Exemplaren aus Thrakien eine Verwandtschaft, das Stück aus der Umgebung von Intercisa verrät hingegen – in überraschender Weise – mehrere ähnliche Züge (Form des Halses, plastische Leiste) mit den in den westlichen Provinzen gefundenen bzw. erzeugten Gefäßen.

Chronologie. Die Kanne von Érd wird einstimmig in die Flavienzeit datiert.³² Wir können höchstens auf die Zeit der Erzeugung diesen Zeitpunkt akzeptieren, doch ist sie erst später in die Erde gekommen. Der Kopf des Dionysosknaben und auch die Reliefs des Henkelbandes sind sehr abgenutzt. Das Altarmotiv ist in diagonaler Richtung geborsten. Auf die ursprüngliche Schönheit verweist nur der plastische, in den Details sorgfältig ausgearbeitete Satyrkopf des schildförmigen Ansatzes (vgl. Kat. 5, 7, 13, 21, 23). Das Kannenhenkelfragment von Inota (Kat. 22) ist am Ende des 1. – Anfang des 2. Jahrhunderts n. Chr. in die Erde gekommen, unserer Annahme nach dürfte die Kanne etwa 50 Jahre vor diesem Zeitpunkt hergestellt worden sein. Der Fund aus der Umgebung von Intercisa (Kat. 23) stammt aus einem in die Mitte des 3. Jahrhunderts datierten Grab. Aufgrund der sehr abgenutzten Motive des Henkelbandes und des Dionysos-Bildes des schildförmigen Ansatzes können wir seine Herstellungszeit jedenfalls in eine spätere Phase der Erzeugung – in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts n. Chr. – datieren. Diese Datierung wird durch das Fehlen des Blattkranzes, der zum ursprünglichen Bild gehört, begründet. Dies folgt nämlich nicht aus dem abgewetzten Zustand des Stückes, sondern aus der Gußform. Dabei trachtete man mit einer nachträglichen Kerbung abzuheilen, so wurde die Haartracht etwas netzförmig (Abb. 7), die zur noch immer vorhandenen Plastizität des Gesichtes im Gegensatz steht. Die Silberkanne aus einem unbekannten Fundort war nicht vorzufinden und so kann bloß aufgrund des publizierten Photos irgendein Bild verschafft werden.

Aufgrund des oben Gesagten ist ersichtlich, daß dieser Typ in Pannonien auch weiterhin mit einer geringen Anzahl vorkommt und sich nicht einmal chronologisch konzentriert. Deshalb kann daran gedacht werden, daß der Typ nicht durch eine regelmäßige Handelsbeziehung, sondern nur gelegentlich zu den Bronzegefäßfunden der Provinz gelangt ist.

Kl. Szabó

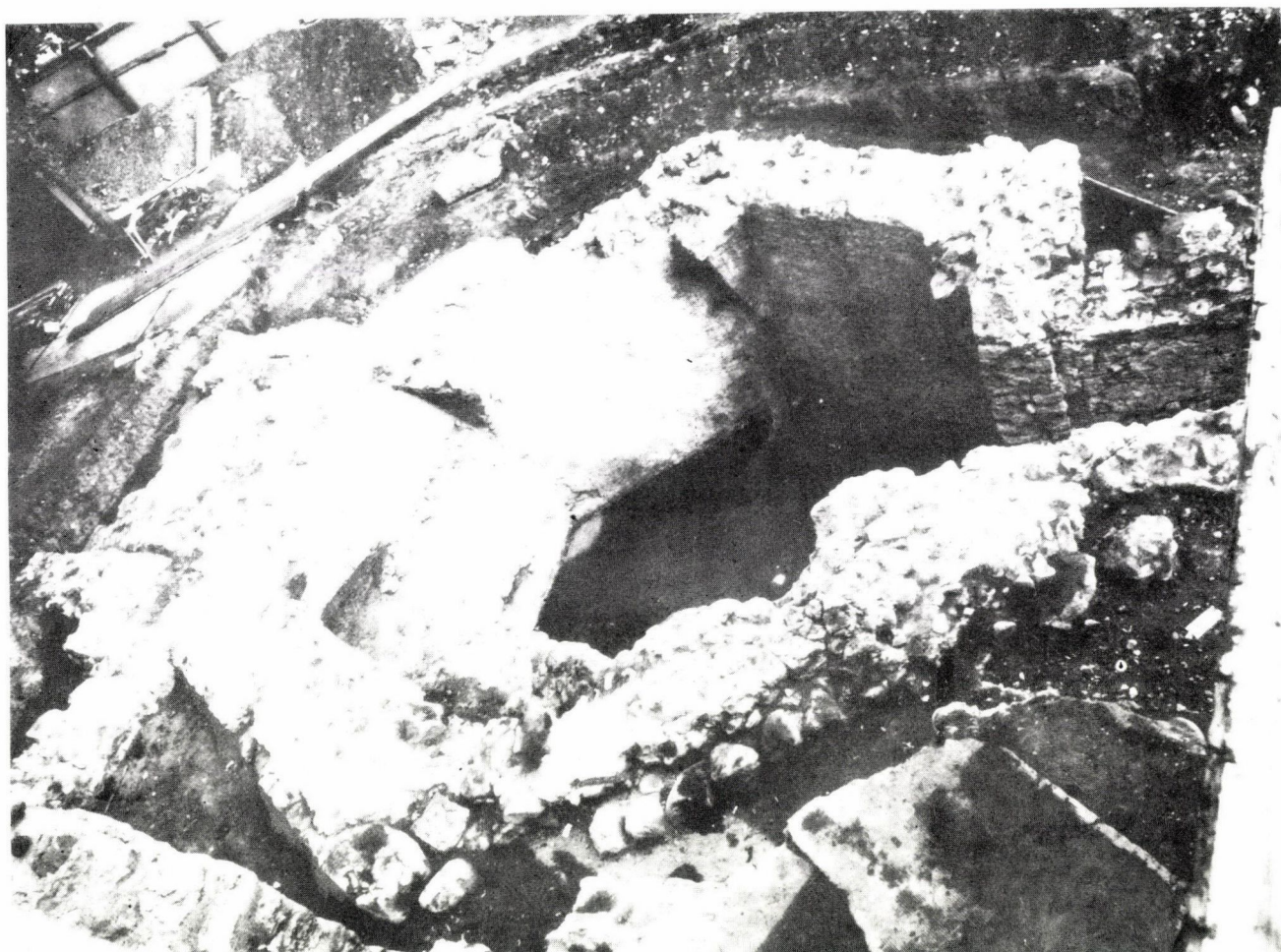
A PÁSZTÓI XIII. SZÁZADI HATSZÖGŰ KÁPOLNA

Pásztó város műemlékileg védett központjában, a plébániatemplom északi oldala mellett áll a régészeti feltárás nyomán napvilágra került és tömegében rekonstruált hatszögű temetőkápolna.

1967-ben dr. Nagy Lajos plébános a Canonica Visitatiót tanulmányozva bukkant a kápolna írásbeli nyomára. Az 1766-os Esterházy Visitációban írják¹: „... penes hunc extat adhuc capella sub fornice, in cuius honorem exstructa ignotur, in qua hactenus Parochus necessitate adactus haetenus, vasa et frumentum conservabat...” (... e mellett van egy kápolna boltozat alatt, hogy kinek a tiszteletére építették, ismeretlen, amelyikben eddig a plébános

szükségtől szorongatva hordókat és gabonát őrzött...)

Az 1811-es Visitációban ezt olvashatjuk²: „Habetur item intra cinturam ecclesiae huius ad partem septemtrionalem receptaculum sub terraneam in formam octogonam fornitum, ac e lapidibus constructam, 3 orgyas et 2 pedes altum, cuius ingressus nunc ob terram eo aggestam incommodus interno tamen structura solida ac fima est...” (A templom kerítésén belül ennek az északi része felé van egy föld alatti tartóhely, nyolcszögűen boltozva, kőből építve, 3 öl és 2 láb magas, amelynek a bejárata a föld felhalmozása miatt kényelmetlen, belül mégis szolid és erős építésű.)

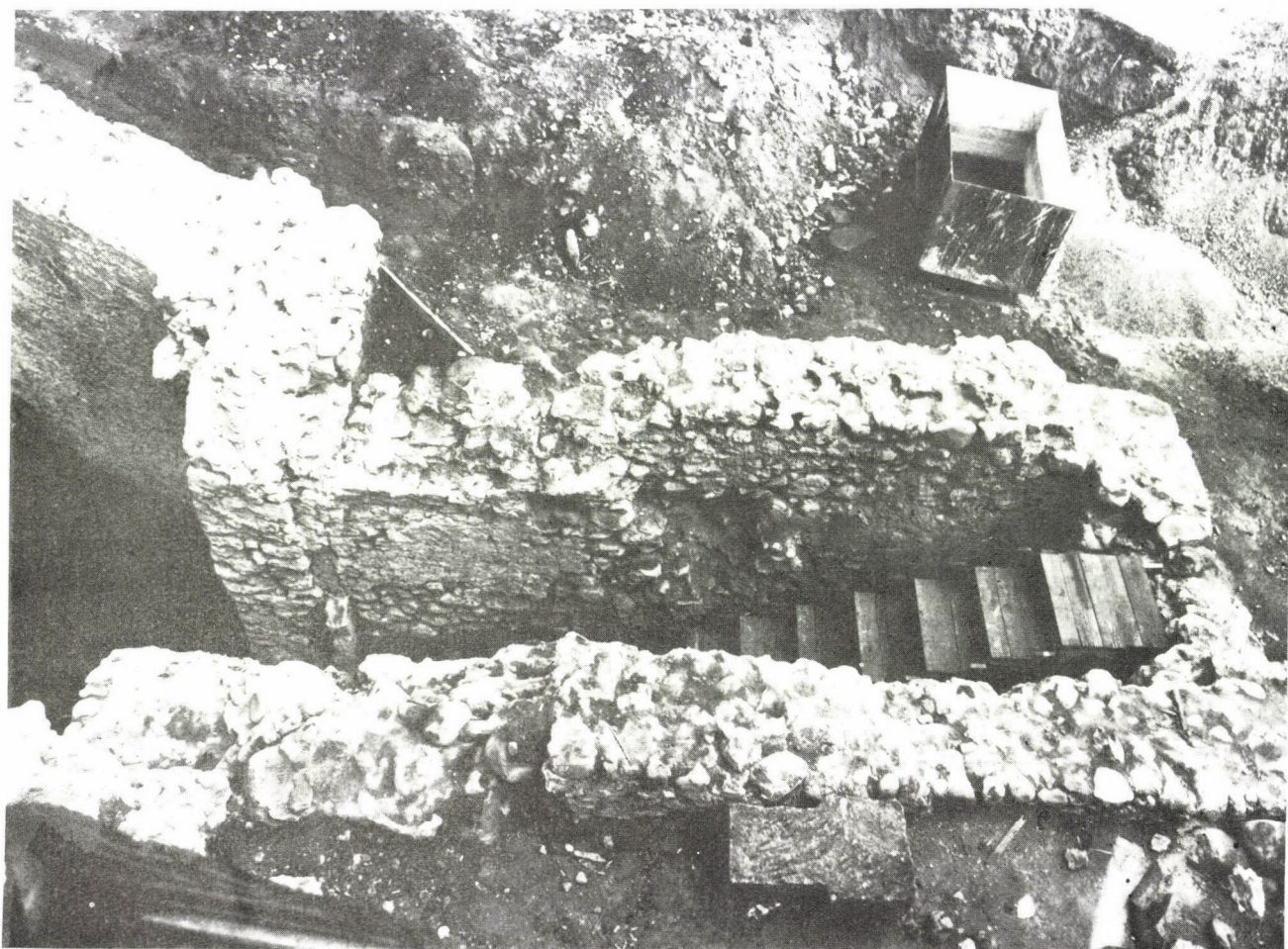

1. kép. A hatszögű kápolna alsó szintje feltárás után, délről nézve
Abb. 1. Das untere Geschoß der sechseckigen Kapelle nach der Erschließung von S her

¹ Esterházy Canonica visitatio 1766. Pásztó, Plébánia Irattára.

² Canonica Visitatio 1811. Pásztó, Plébánia Irattára.

2. kép. Az alsó szint lépcsőbejárata feltárás után, a keleti oldalon
Abb. 2. Der Treppenabstieg des unteren Geschosses an der östlichen Seite

A kápolna feltárása

A pásztói ciszterci monostor feltárását végeztük 1967-ben, amikor dr. Nagy Lajos a kápolna nyomára bukkant a Canonica Visitatiókban. Az érdekes adat nyomán egy kutatóárokkal megkíséreltük megkeresni a felszínen egyáltalán nem látszó kápolna falait a templom északi oldala mellett. A barokk sekrestyétől nyugatra nyitott kutatóárokban, a felszíntől mintegy 40 cm mélységben találtuk meg a sokszögű kápolna három sarkát, és ebből nyilvánvaló volt, hogy nem nyolcszögű, hanem hatszögű épület alsó szintjét rejtja a föld. 1967-ben nem volt mód a kutatást tovább folytatni. A kápolna teljes feltárására 1981–82-ben került sor.

1981-ben tisztáztuk a kápolna konturját. Kirajzolódtak a sarkokon a boltvállak és a keleti oldalon előkerült egy kőkeretes ajtó csekély maradványa. A teljes feltárás 1982-ben fejeződött be. Összességében tehát egy hatszögletű, kétszintes épület alsó – föld alatti – része került napvilágra (1. kép). Ebbe az alsó szintbe a keleti oldalon vezetett a lejárát. Itt egy falazott lépcsőlejárátot találtunk, amely 4,5 m hosszú, teljes szélessége 2,70 m (falszélesség 0,60 m) (2. kép). A lépcsőfokok belső szélessége 1,50 m. A keleti zárófál után 2,70 m-es egyenes szakasz volt, aho-

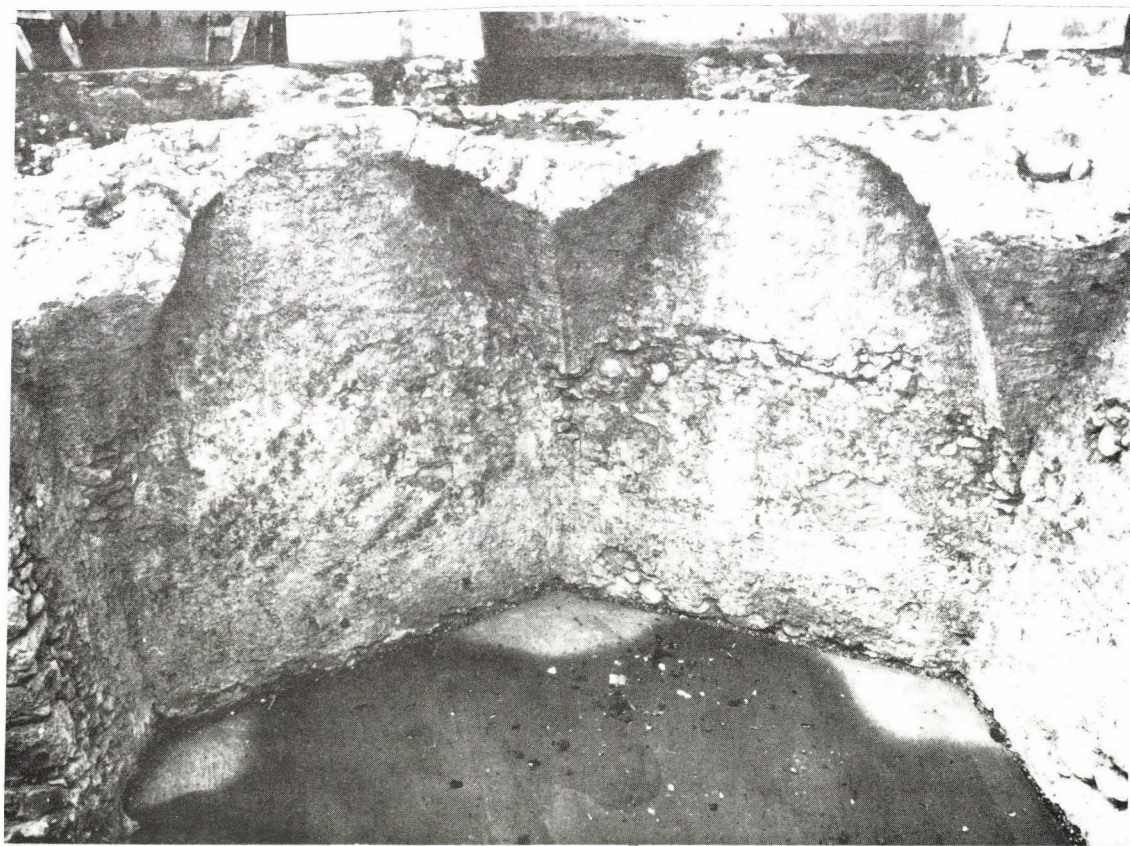
vá 3 lépcsőfokon lehetett lejutni. A lejárát fölött donga-boltozat feszült. Az egyenes szakasz után kétoldalt a pofafalon látszik a boltozat indítása, a boltváll. Innen a küszöb előtti pihenőig 3 lépcsőfok vezetett. Fából készült lépcsőfokok voltak, a famaradványokat is megtaláltuk. Kőkeretes ajtó vezetett a kápolnatérbe (3. kép). A déli oldalon megmaradt az ajtószárkő, az északi oldalon csak kb. 0,60 m-es szakasza áll. A déli ajtószáron – kívül – a sarokvas helye is látszott. A leesett sarokvasat megtaláltuk a küszöb előtt a kápolna belsejében. A kapunak csak az ajtószárai maradtak meg, így csak feltételezni tudjuk, hogy íves záródású volt. A küszöb két darab kőből áll, ezek közül az északi erősen kopott. Mögötte 1,20 m szélességben a kápolnafal a küszöb folytatása.

A kápolna terében a küszöb előtt 0,60 m mélységben 1 × 1,5 m-es szakaszon egy sor habarcsba rakott kő volt elhelyezve. Feltehetően a küszöbről a kápolna alsó terébe vezető lépcső maradványa lehet. Mögötte egy K–NY-i irányú árokkal átvágtuk a kápolna alsó szintjét, 1 m szélességben. Ebben sírbeásást, vagy csontvázat nem találtunk. A bolygatatlan sötétbarna föld fölött sárga homokréteg volt, és az e fölött lévő döngölt agyag alkotta a kápolna alsó részének padlószintjét. A törmelékben talált 13 × 4 × 2,5 cm-es padlóteglák mutatják, hogy a döngölt

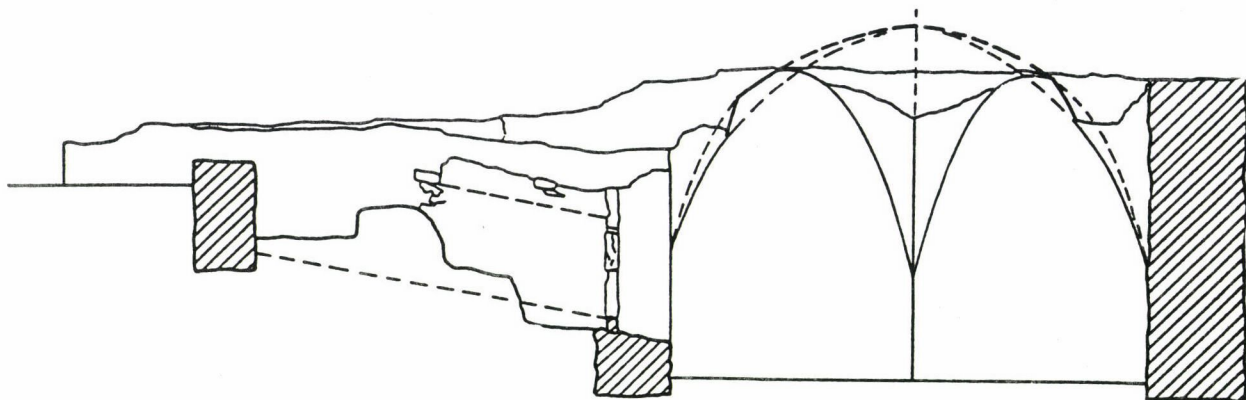

3. kép. Az alsó szint lépcsője, kapukerete és küszöbe
 Abb. 3. Die Treppe, Torumrahmung und Schwelle des unteren Geschosses

4. kép. A kápolna alsó terének délnyugati része a boltvállakkal
 Abb. 4. Der SW Teil des unteren Raumes der Kapelle mit den Kämpfern

5. kép. Az alsó tér keletnyugati metszete
Abb. 5. Das OW Profil des unteren Raumes

agyag padlószinten ilyen méretű téglák alkották a burkolatot. A kápolna falai görgetett kerek mátraí, ún. „patak kövekből” készültek, melyek igen erős, meszes habarcsba voltak rakva. Fröcskölt vakolat van a falak belső oldalán (4. kép), a kápolnatérben és a lépcsőlejárát belső falain. Az alsó szint boltozata borda nélküli volt. A boltvállak mind a hat sarokban megmaradtak, a boltozat ezek alapján egyértelműen kiserkeszthető (5. kép). A déli és a délnyugati sarokban maradt meg a legjobban a boltváll, itt a boltozat íve is követhető (4. kép). A boltozat mészkőből készült. Leszakadt, egybefüggő darabjait a törmelék tetején 1981-ben megtaláltuk. A falkorona az északnyugati és az északi részen jobban lepusztult, itt a boltvállak is kisebb mértékben maradtak meg.

Egységes bontási törmelékkal volt az alsó szint kitöltve, habarccsal és kisebb-nagyobb méretű görgeteg kövekkel. Jól elváló réteg nem volt – az egységes törmelék a kápolna mesterséges elbontására és az alsó rész egyidejű betemetésére mutatott. Az előkerült régészeti leletanyag nagy része igen jellegzetes XV. század végi–XVI. század eleji cserépedény-töredékekből áll, amelyek a kápolna belsejéből 0,40 m–4 m mélység között és a lépcsőlejárattól kerültek elő, a törmelékkal együtt (6. kép).

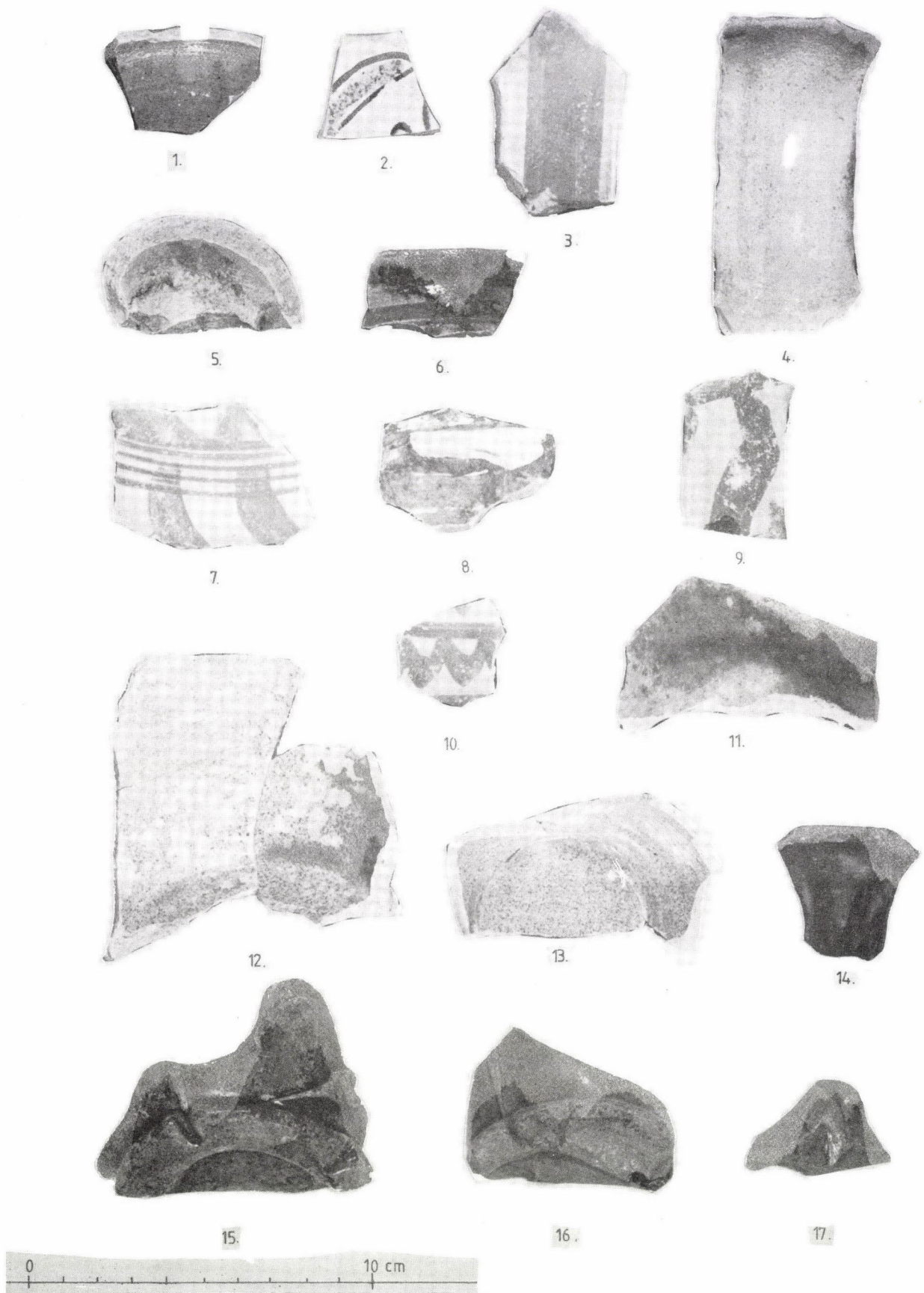
1–17. mutat a leletanyagból egy jellegzetes válogatást:

1. vörös színű, belül zöld mázas, egyenes peremű tál töredéke.
2. mázas, fehér alapon barna írókás, zöld leveles tál töredéke.
3. világossárga, engobos, vörös sávós festésű szalagfül.
4. világossárga, máz nélküli széles szalagfül, nagy fazéké.

5. vállánál erősen öblösödő, vastag falú, szemcsés anyagú kis edényke, világossárga színű, engobos.
6. kívül vörös színű, sávós vörös festésű, belül zöld mázas fazékperem.
7. halványsárga színű, engobos, sávós vörös festésű fazékoldal-töredék.
8. vékony falú edényoldal, mézsárga mázzal.
9. halványsárga színű, engobos, vörös sávós festésű edényfül.
10. halványsárga színű, engobos, vörös sávós festésű edényoldal.
11. kívül sötétszürke színű, vastag falú fazék oldala, belül sárga mázzal.
- 12–13. világossárga színű, kívül engobos, belül sárga mázas edényaljak.
14. fényes fekete urnafül, kora vaskor, pilinyi kultúra.
15. halványzöld színű, áttetsző üvegedénytalp. A széles, peremes talp több helyen bevágott, fölötté az edény oldalán függőlegesen és ferdén futó, a talp felé keskenyedő plasztikus borda, amelyen igen jellegzetes, az üvegszál lecsípéséből keletkezett kiálló cseppszerű díszítés van.
- 16–17. a halványzöld színű üvegedény-töredék, amely a 15. számú edényhez hasonló, de szürke patinát kapott a földben. Ezek az üvegedények vagy egy üvegtálka részei, vagy egy üvegpalack talprészletei. Ez utóbbira utal, hogy a 15. sz. tárgy oldalának hajlása lapos, ovális formájú edényt feltételez. Igazi analógiáját nem találtuk a magyar emléktárhelyen. A bordás díszítés a cseppes, a XV. század végi–XVI. század eleji cseh és német üvegporharonak, az ún. „Rippen- és Rüsselbecher”-eken fordul elő.³

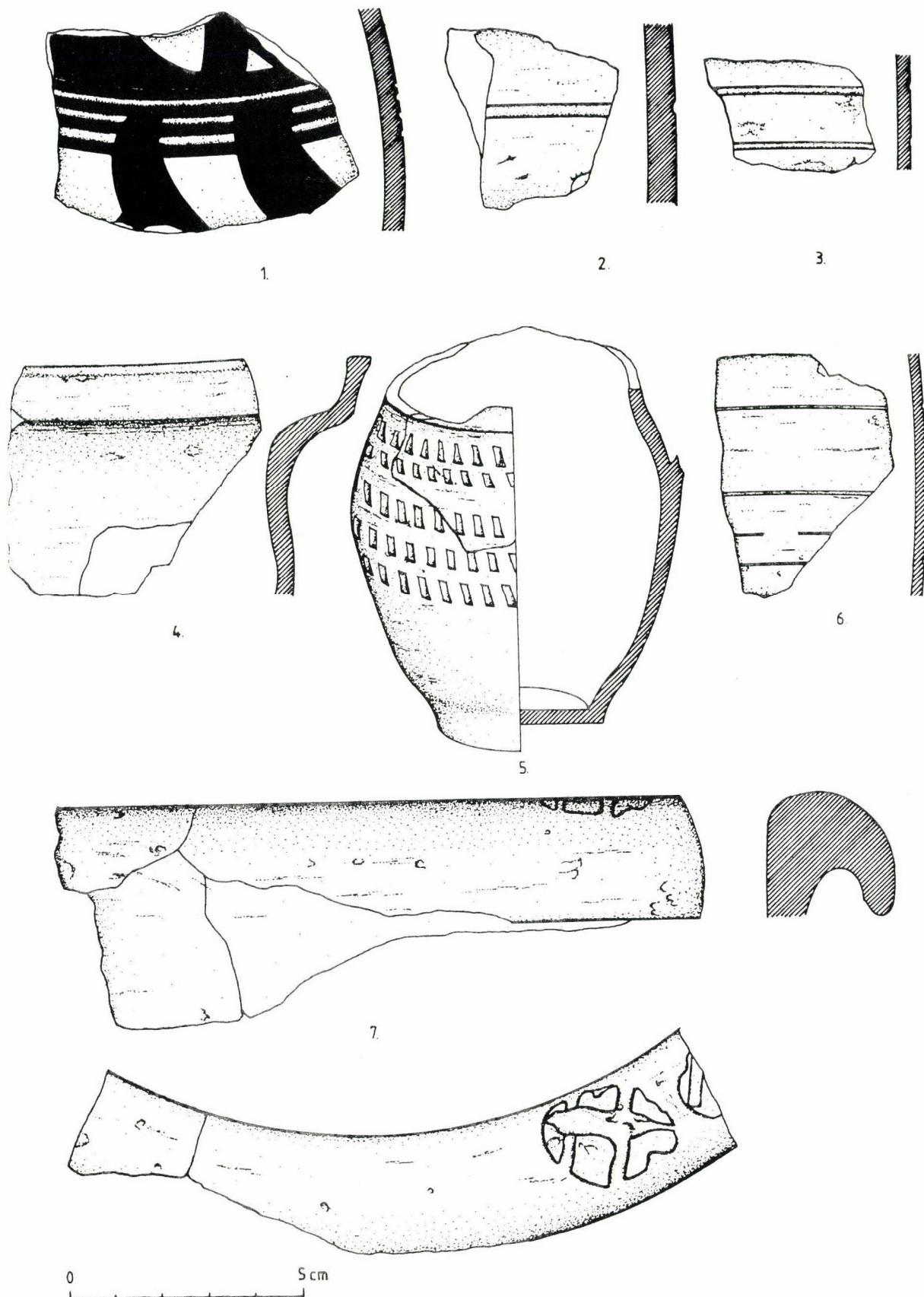
³ Kahsnitz, R., Formen mittelalterlicher Gläser. Aus dem wirtsch. Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg. Ei-

ne Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums 5. Juli bis 16. Sept. 1984. 42–43.

6. kép. Régészeti leletanyag az alsó szint és a lépcsőlejárát törmelékéből
 Abb. 6. Das archäologische Fundmaterial aus dem Schutt des unteren Geschosses und des Treppenabstieges

7. kép. Régészeti leletanyag a kápolna alsó szintjéből
 Abb. 7. Archäologisches Fundmaterial aus dem unteren Geschoß der Kapelle

A kápolna délkeleti sarkában, a keleti lépcsőlejárati déli falának közelében, 0,65 m mélységben egy majdnem ép kis edényke feküdt. Világossárga, vékony falú kis edény, fül nyomával, fogaskerek dísszel, belül sárga mázzal (7. kép 5.).

A legalsó szinten, a döngölt agyagos padlószinten a XIII. század második felébe keltezhető edénytöredékeket találtunk (7. kép):

1. engobos, vörös festésű edény oldaltöredéke.
2. fehér színű, engobos, bekarcolt csigavonalas díszű, szemcsés anyagú, vastag falú oldaltöredék.
3. sötétszürke, vékony falú fazékdoldal, két széles bekarcolt vonaldísszel.
4. világos sárgásszürke színű, jól égetett, szemcsés anyagú, vékony falú edényperem.
5. világossárga színű kis edény leírását lásd fent.
6. sötétszürke, vékony falú, szemcsés anyagú fazék oldala, bekarcolt vékony vonaldísszel.

A kápolna alsó szintjéhez vezető lépcsőlejárati déli falához építve egy osszáriumot tártunk fel, amely a kápolnával egyidőben épült. Alapozásban is megvizsgáltuk a falcsatlakozást a kápolna délkeleti sarkánál, és jól látszott, hogy az alapozásban is egybeépült falakról van szó. A kápolna DK-i szögleténél a fal alapozási árkában egy XIII. századi, világosszürke színű, osztrák grafitos edény peremtöredékét találtuk, a peremen kettős keresztes bélyeggel (7. kép 7.). Az edényperem és a bélyeg azokhoz a bécsi grafitos edényperemekhez hasonlít, amelyeket a budai vár feltárásánál olyan vermekben találtak, ahol XIII. századi fehér kerámia is volt, hasonló ahhoz, amelyet fentebb ismertettünk a kápolna alsó szintjéről.⁴

Az osszáriumban igen nagy mennyiségű csontot találtunk, 0,80 m mélységben, a törmelék alatt. Külön voltak rakva a koponyák, külön a hosszú csontok. A koponyák zöme az északkeleti sarokban volt található. 3-4 db nagyméretű faragott kő volt köztük és nagy mennyiségű XV. század végi–XVI. század eleji kerámatöredék. Ezekből mutatunk be néhányat (9. kép):

1. korsó nyaka és fülének töredéke, kívül mézsárga mázzal.
2. világossárga színű, engobos, máz nélküli, vörös sávok festésű korsó nyaka, pereme.
3. világossárga színű korsó nyaka, belül és a peremnél sárgászöld mázzal.
- 4–5. tál töredéke, zöld és mézsárga mázas, bepecsételt dísszel.
6. korsó oldala, válla, vonalakkal mezőre osztva, melyekben fehér és zöld máz van, a nagyobb mezőben sárga máz.
7. pohár alja, belül világossárga mázzal.
8. tál peremtöredéke, barna alapon fehér mázzal.

9–10. tál pereme, máz nélküli, engobos, vörös sávok festéssel.

11. tál pereme, sárga alapon zöld-barna írókás dísszel.

A táblákon bemutatott és a kápolnában talált egyéb XV. század végi–XVI. század eleji leletanyag megegyezik azzal a hasonló korú leletanyaggal, amelyet a ciszterci monostor feltárásakor találtunk⁵, és amelyet a gótikus iskolamesteri ház gabonavermeiből épségben szedtünk elő. A gabonavermek fölötti égésréteg a város 1551-es égéséből származik, amikor a török elől menekülő császári csapatok felgyújtották Pásztót.⁶ Az osszáriumban talált XV. század végi dísztál hasonló a budai várban talált XV. század végi, Mátyás uralkodásának végéről származó dísztálakhoz.⁷ A leletanyag azt mutatja, hogy az osszárium a kápolna pusztulásáig használatban volt. Déli falára és délkeleti sarkára ráépült a barokk sekrestye.

A hatszögű kápolna kétszintes volt. A felmenő fal maradványai a délkeleti falon láthatók voltak (1. kép). A felső szint boltozatához tartozó kisebb homokkővet találtunk a külső fal mellett, melyen vörös festésnyomok voltak láthatók. A felső szintnek bordás boltozata volt, amely festve volt. A felső szint padozata is 13 × 4 × 2,5 cm-es téglákkal volt burkolva. A kápolna alsó szintje nem csontház céljára szolgált, mert vele egy időben osszárium épült déli falához, ahol összegyűjtötték a temetőből felszedett csontokat. Külön szentélye nem volt, a szentély helyén keleten külön lépcső vezetett le az alsó térbe. Ez is azt mutatja, hogy a kápolna nem karnak épült a XIII. század második felében. A kápolna építésének keltezését az építészeti részleteken kívül megerősítik a kápolna terében, a döngölt agyagos padlószinten talált XIII. századi cserépedény-töredékek és az a bélyeges, osztrák grafitos edénytöredék, amelyet az alapozási árokban találtunk a kápolna délkeleti szögleténél (7. kép 7.). A kápolna építését kapcsolatba hozhatjuk egy – Pásztó történetének igen fontos – eseményével. A királyi kegyuraságot István ifjabb király 1265-ben a Rátót nembeli István mesternek, az ifjabb királyné főlovászmesterének adományozta.⁸ Feltehetően a Rátót nemzetség építtette idekerülése után a kápolnát, temetőkápolna céljából. Az alsó szinten temetkeztek, nem a földbe ásott sírba, hanem feltehetően szarkofágszerű kő-sírba, a felső szinten miséztek a halottakért. Egy 1487-ben kelt oklevélből azt is megtudjuk, hogy a kápolna Szent László tiszteletére volt szentelve. 1487 halottak napján Pásztói János szolgálival a plébániára tört és kirabolta azt. Az ügyben Mátyás király parancsára húsz személyt hallgattak ki, köztük a két károsult papon – a plébánoson és vendégén, István papon – kívül Lukács pap ispotálymestert, Imre papot, a pásztói káplánt, és Péter papot, a Szent László kápolna igazgatóját.⁹

Valamikor az 1500-as évek elején a plébániatemplom

⁴ Holl I., Bp R 16/1955) 169–187.

⁵ Váler I., ComAH 1982. 178–179.

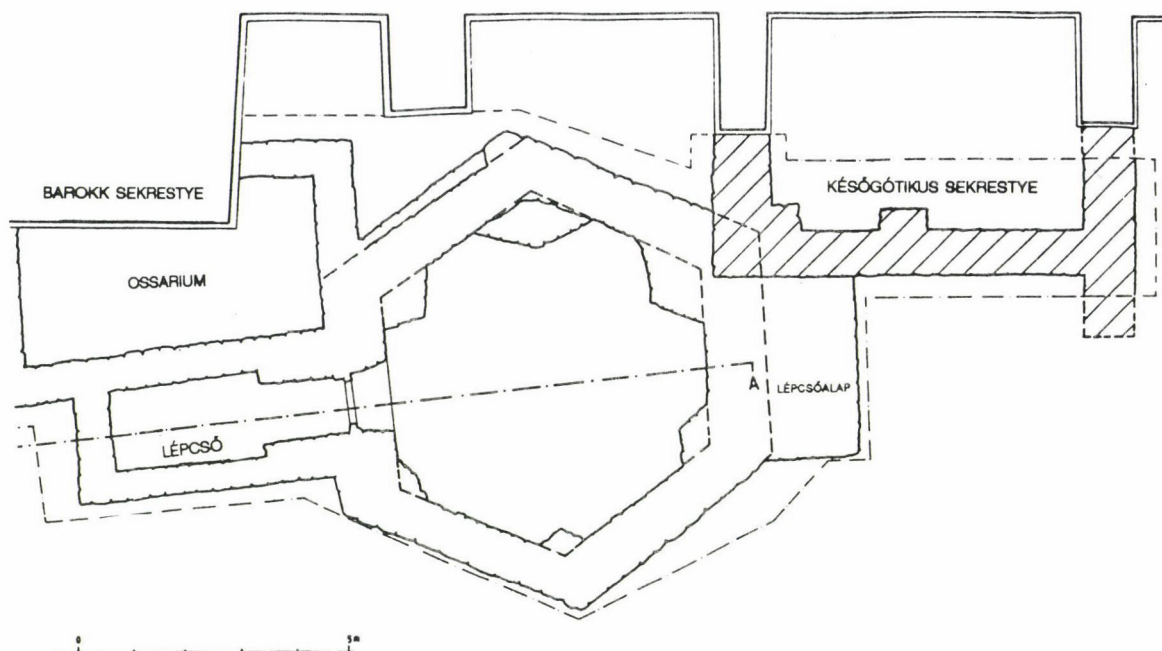
⁶ Magyarország Műemléki Topográfiaja. Szerkeszti Dercsényi Dezső. III. Nógrád megye műemlékei. Bp. 1954. 326.

⁷ Írásné Melis K., ComAH 1984. 217–219.

⁸ Wenzel G., ÁUO Pest-Buda 1873. XI. 548.

⁹ Kubinyi A., Magyar Zene 1/1982/91.

8. kép. A hatszögű kápolna és késő gótikus sekrestye alaprajza
Abb. 8. Grundriß der sechseckigen Kapelle und der spätgotischen Sakristei

északi oldalához késő gótikus stílusban egy sekrestyét építettek. Ennek a sekrestyének a templomhajóból kivezető késő gótikus–reneszánsz kapuja ma is látható – elfalazva – a templom északi falában. Az ajtó melletti két támpillér a sekrestye visszabontott keleti és nyugati falának maradványa. A keleti támpillérben befalazva látszik egy csúcsíves ablak. A feltárt alapfalak jól mutatják, hogy a sekrestye északkeleti sarka ráépült a hatszögű kápolna északnyugati sarkára (1. kép, 8. kép). Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a kápolna felső szintjét elbontották. Az alsó szinten talált bontási törmelék is ugyanezen korszakból származik a leletanyag tanúsága szerint. Feltehetően nem volt teljesen betöltve az alsó szint, és a boltozata is ép lehetett, hiszen a Canonica Visitationis tanúsága szerint 1766-ban és 1811-ben az akkori plébános tárolóhelynek használta. 1811-ben már nem is említik, hogy kápolna volt eredetileg, hanem tárolóhelyként tartják számon, amely a felhalmozott föld miatt nehezen volt megközelíthető. Később tárolóhelyként is megszűnt használata, a feljegyzések sem említik. Végleg a föld alá került, és eltűnt léte a köztudatból.

Az ásatás befejezése után a kiásott alsó szint bemutatásának és a felső szint rekonstrukciójának módját keresve, analógiákat gyűjtöttünk a plébániatemplomok melletti kápolnák köréből.

A XII. század második felében a plébániatemplomok mellett különálló kerek kápolnák, karnerek jelennek meg. Alaprajzban, méretben, felépítésben első pillantásra

nagyon hasonlóknak tűnnek a kerek hajójú, félköríves apszisu, közép-európai jellegű plébániatemplomokhoz. A karnerek sohasem állnak egyedül, mindig nagyobb templomok mellett találjuk őket. Szerkezetük is teljesen más, mint a centrális plébániatemplomoké: általában kétszintesek, felső szintjük alatt van egy földbe mélyedő, gondosan épített kriptájuk is. Rendeltetésük szerint halotti kápolnák. Felső szintjükön a kerek hajóhoz félköríves szentély tartozik. Itt zajlott le a temetési szertartás, hogy a plébániatemplom mentesítve legyen. Az alsó szint centrális, a felső szint hajójával azonos nagyságú boltozott helyiség, szentély nélkül. Ez a tér a csontház szerepét töltötte be. Időről időre betelt a plébániatemplomot körbevevő, fallal körülvett temető. Ilyenkor felszedték a sírokat és a csontházakat a karnerek alsó szintjén, a csontházban gyűjtötték össze.¹⁰

A kör vagy egyéb centrális alaprajzú karnerek előképeit a késő római – kora keresztény mauzóleumokban találjuk meg, eredetükben valószínűleg még Karoling- és Ottókorai centrális építményekre mennek vissza.¹¹

A legtöbb karnerek Ausztriában található, főképpen Alsó-Ausztriában, Stájerországban és Karintiában.¹² A szakirodalom osztrák sajátosságnak tartja a karnereket, melyek gazdag osztrák változatai Európa többi részén ismeretlenek.¹³ Ausztriával szomszédos vidékeken kis számban találunk kerek karnert. Szlovéniában e típusból 15 ismert.¹⁴ Cseh- és Morvaföld Ausztriával határos területein is áll néhány és Németországban sem teljesen ismeretlenek.

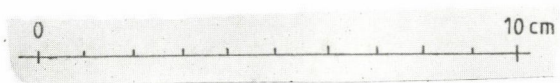
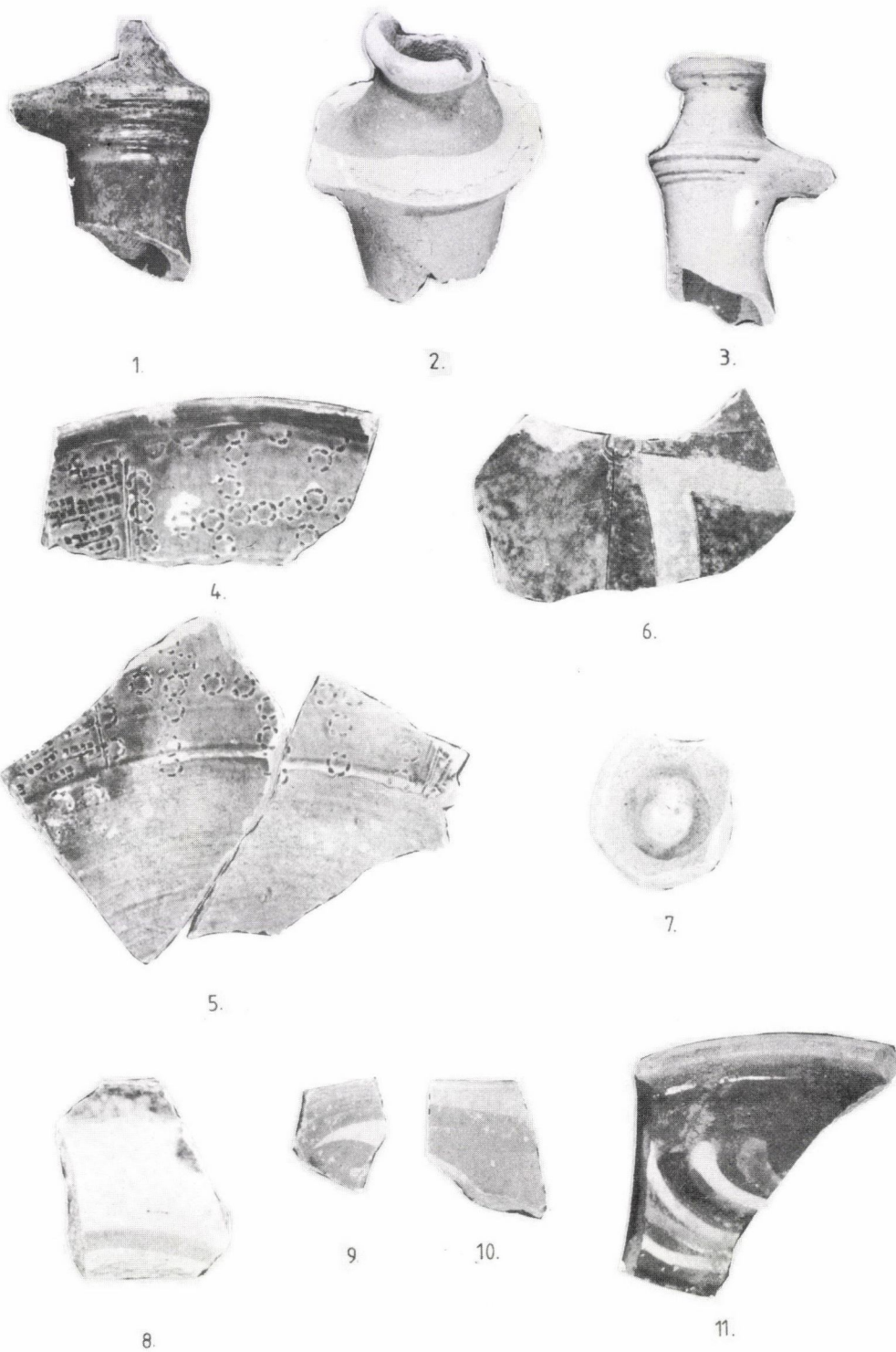
¹⁰ Gervers–Molnár V., A középkori Magyarország rotundái. Bp. 1972. 53.

¹¹ H. Gyürki K., Acta ArchHung XV/1963/72.

¹² Gervers–Molnár V., i. m. 53.

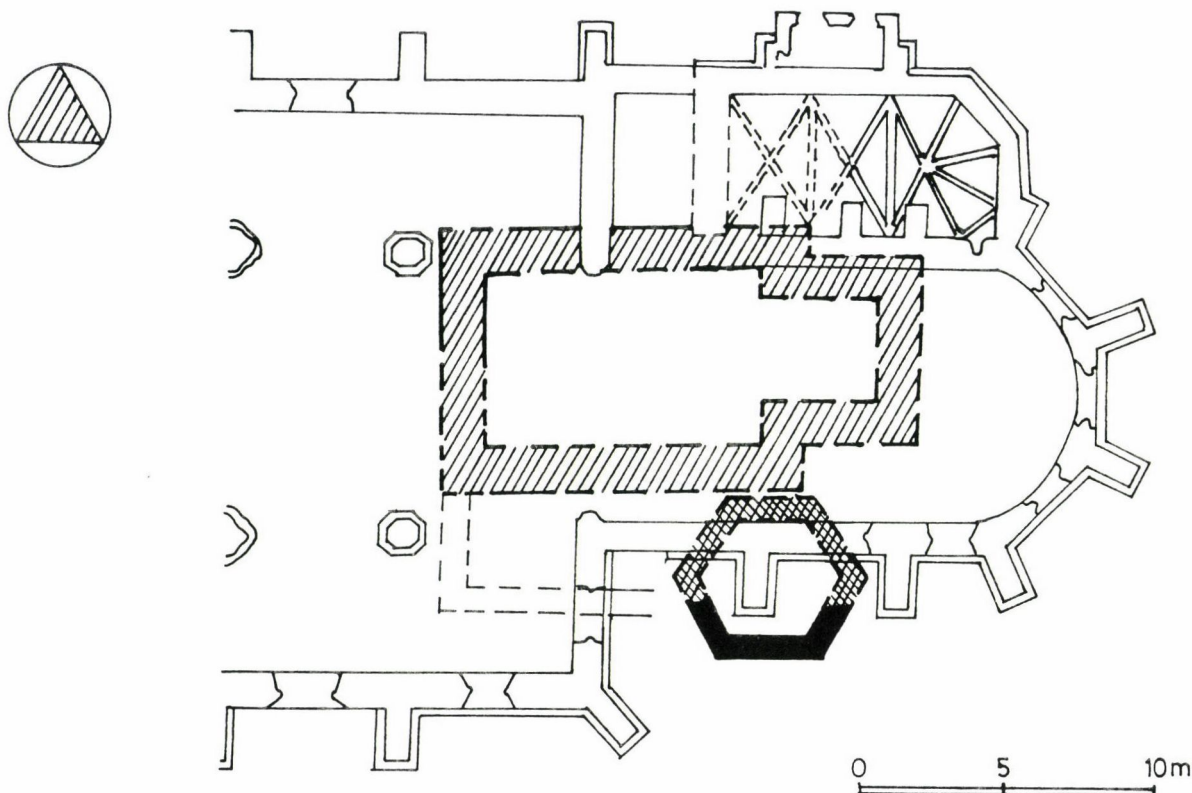
¹³ Mencl, V., Stredoveká architektura na Slovensku. Praha–Prešov. 1937. 418.

¹⁴ Zadnikar, M., Romanska architektura na Slovenskem. Ljubljana 1959. 264–292.

9. kép. Régészeti leletanyag az ossariumból
Abb. 9. Archäologisches Fundmaterial aus dem Ossarium

10. kép. Az eisenstadti (Kismarton) plébániatemplom déli oldalánál talált hatszögű kápolna
Abb. 10. Die an der S-Seite der Pfarrkirche von Eisenstadt (Kismarton) gefundene sechseckige Kapelle

A késő román korban Magyarországon is megjelentek a centrális karnerek, főképpen a Felvidék nyugati, Ausztriával szomszédos részén (Pozsony-Bratislava, Csehszlovákia: Szent Márton dóm Szent Anna-kápolnája alatt 1221 után épült karner rejtőzik, Csütörtök-Štrvostok na Ostrove, Csehszlovákia: a kéttornyos román templom mellett feljegyzések szerint kerek karner állt, Selmečbánya-Banská Štiavnica, Csehszlovákia: Szent Mihály-kápolna, Körmöcbánya-Kremnica, Csehszlovákia: Szent András-kápolna szintén karner).¹⁵

A Dunántúl Ausztriával határos területein is állott néhány karner. A börcsi és a kajári kerek karnerről Canonica Visitatiók beszélnek.¹⁶ A már erősen gótika hatását mutató, sokszögű karnerek is e centrális alaprajzú épület-típushoz tartoznak. Ilyen a soproni Szent Mihály-templom melletti Szent Jakab-kápolna, nyolcszögletű hajóval, sokszögű szentéllyel, alsó szintjén csontházzal. A XIII. század második felében épült.¹⁷ Ugyancsak nyolcszögű a szakolcai (Škalica, Csehszlovákia) Szent Mihály-templom melletti Szent Anna kápolna, szintén karner.¹⁸

Hatszögletű XIII. századi kápolnára kevesebb példát találunk. Amit ismerünk, az mind az ország nyugati felén, a mai Burgenlandban és Alsó-Ausztriában található.

Mosonmagyaróváron, a magyaróvári Szent Gotthárd-plébániatemplom déli oldalánál 1932-ben árokásás közben egy hatszögletű kápolna alapjait (feltehetően a karner alsó szintjét) találták meg. Építésének korát a XIV. század elejére keltezték.¹⁹

A burgenlandi Kismarton (Eisenstadt, Ausztria) gótikus plébániatemplomának szentélyében egy 1200 körül épült egyhajós, egyenes szentélyzáródású kis templom alapjait találták. Ennek déli hajófalánál (ami azonos a gótikus szentély déli falával) egy kőből épült hatszögletes karner alsó szintjének alapjait tárták fel. Építésének korát 1300 körülre keltezik.²⁰ (10. kép) Teljes feltárására és bemutatására nem volt mód.

Az egyik legépebb hatszögletű kápolnát az ausztriai Burgenlandban, a Fertő tó melletti Szentmargitbánya (Sankt Margarethen) Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt gótikus plébániatemplomának délnyugati sarká-

¹⁵ Gervers-Molnár V., i. m. 53–54; Mencl, V., i. m. 193–196.

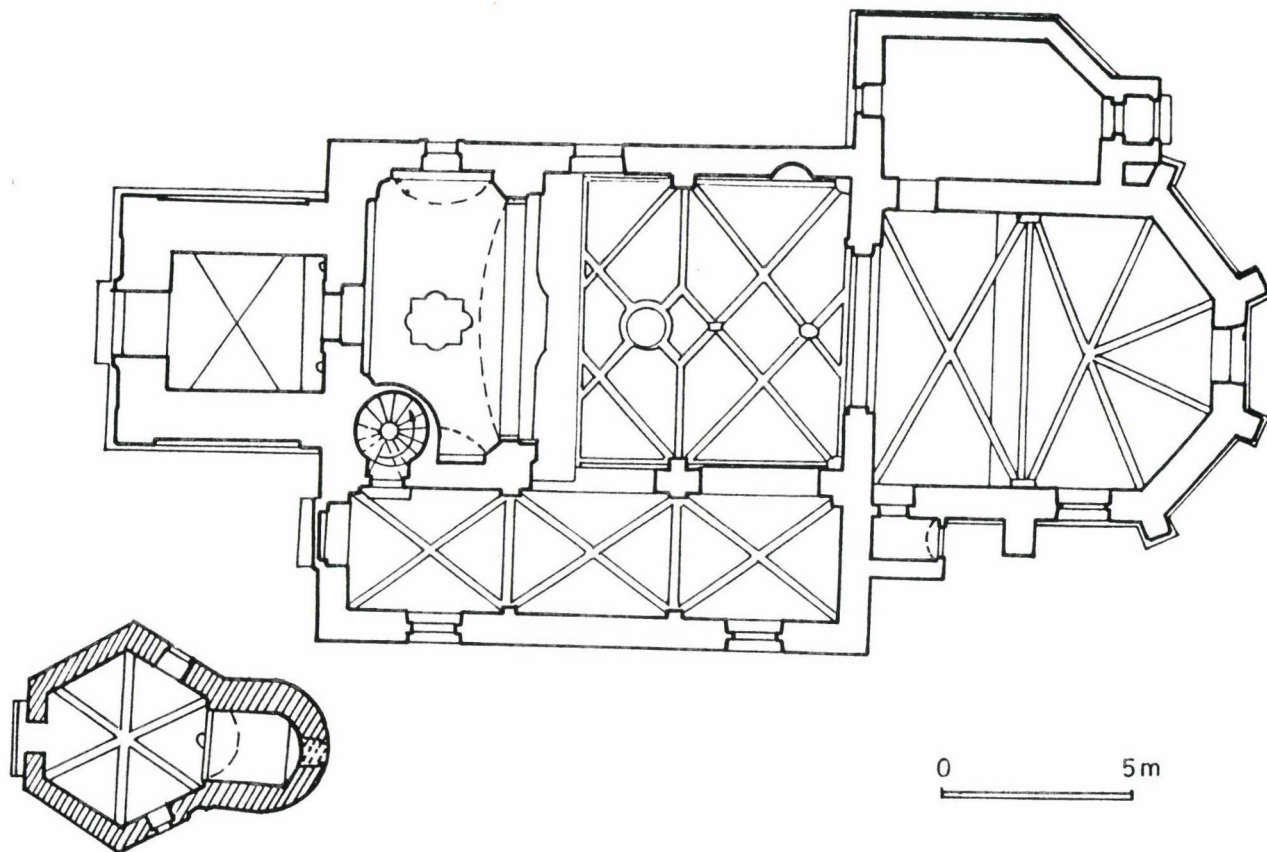
¹⁶ Gervers-Molnár V., i. m. 54.

¹⁷ Magyarország műemléki topográfiája II. Szerkeszti Csatai Endre. Győr-Sopron megye műemlékei. Bp. 1956.

¹⁸ Ipolyi A., Magyar műemlékek (Csallóköz műemlékei) AK 1859. 60–70.

¹⁹ Valter I., Romanische Sakralbauten Westpannoniens. (Eisenstadt 1985) 184.

²⁰ Schneller A., Das Burgenland. Seine Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen. (Salzburg 1968) 59–61.

11. kép. A Sankt Margarethen-i (Szentmargitbánya) plébániatemplom melletti hatszögű karner alaprajza
Abb. 11. Grundriß des sechseckigen Karners neben der Pfarrkirche von Sankt Margarethen (Szentmargitbánya)

nál találjuk (11. kép). A temetőkápolna kőből épült, a hatszögű hajóhoz keleten félköríves szentély tartozik. A déli oldalon van a lejárát az alsó szintre. Nincs külön lépcső építmény, egy keskeny ajtó nyílik a falban és onnan néhány lépcső vezet le a csontkamrába. A kápolnát magas, hegyes, hatszögű kőgúla sisak fedi (12. kép), a szentélyt kőből készült kúp (13. kép). A szentély keleti falába a XVIII. században barokk ajtót nyitottak, amelyet az 1960-as években befalaztak, de az ajtó barokk kőkeretét meghagyták. A hajó szentély melletti két falában a barokk stílus idején megnagyobbított két félköríves ablak nyílik. A kápolna felső szintjére a nyugati hajófalban nyíló, barokk kőkeretes kapu vezet. Hatszögletű keresztboltozat fedi a hajóteret, élszedett bordákkal, kerek zárókővel. A félköríves szentély is boltozatos. A hatszögű karner építését a XIII. század második felébe keltezhetjük. Az Árpád-kori oklevelekben Mayad néven szerepel a falu és a Gutkeled nemzetség volt a birtokosa. Vára is volt.²¹

Az alsó-ausztriai Aspang-Amt város Keresztelő Szent János-plébániatemploma mellett, a temetőben áll a St. Magdalena kápolna. A hatszögű hajó sarkait támpillérek támasztják, a hajóhoz keleten kis félköríves szentély si-

mul. Az alsó, boltozott tér csontkamra, a felső, bordás boltozatú tér a kápolna (14. kép). Az épület a XIII. század harmadik negyedében épült.²²

Hatszögletű a Katharinenspitalkirche Regensburgban. A hatszögletű hajóhoz keleten egy sokszög záródású gótikus boltozott szentély tartozik, amely eredetileg sokkal kisebb és keskenyebb volt. A hajó nyugati oldala előtt két boltszakaszos tér van, amely 1278 körül épült. A hatszögű hajó bordás boltozata a sarkokban lévő, levéldíszes fejezetű háromnegyed oszlopokon nyugszik. A kápolnát IV. Kuno regensburgi püspök építtette 1218 és 1226 között, sírkápolna céljára, az ugyancsak általa alapított isptály mellett.²³

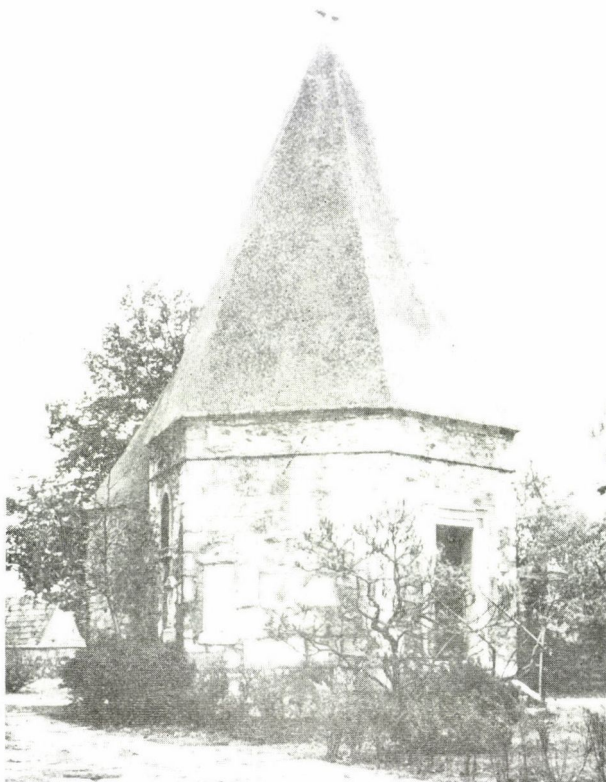
A felsorolt analógiák leginkább csak a hajó hatszögletű formája miatt hozhatók kapcsolatba a Páztón feltárt kápolnával. A regensburgi Katharinenspitalkirche kivételével karnerek, alsó szintjük csontház céljára szolgált. Páztón más volt a helyzet. Itt egy – a kápolnával egy idős, hozzá déli oldalról csatlakozó osszáriumban gyűjtötték a temetőből felszedett csontokat, míg az alsó kápolnater minden bizonnyal az alapító család temetkezőhelyeül szolgált. Így a magánalapítású sírkápolna a karner szere-

²¹ Schneller, A., BHBI 25 /1963/104.; Österreichische Kunsttopographie 24 (Wien 1932) 277–281.

²² Dehio, K., Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Niederösterreich. (Wien 1953) 21–22.

²³ Strobel, R., Romanische Architekten in Regensburg. (Nürnberg 1965) 200–203.

12. kép. A Sankt Margarethen-i (Szentmargitbánya) karner északnyugati oldala

Abb. 12. Die NW Seite des Karners von Sankt Margarethen (Szentmargitbánya)

14. kép. Az Aspang-Amt-i karner északkeleti oldala

Abb. 14. Die NO-Seite des Karners von Aspang-Amt

13. kép. A Sankt Margarethen-i (Szentmargitbánya) karner keleti oldala

Abb. 13. Die O-Seite des Karners von Sankt Margarethen (Szentmargitbánya)

pét is betöltötte. Érdekessége, hogy nincs külön szentélye. A keleti oldalon, ott, ahol a többi kápolnánál kis félköríves, vagy sokszögű szentélyt látunk, Pásztón boltozott lépcső vezet az alsó térbe. Ez is az alsó szint jelentőségét támasztja alá. Ha csontkamra lett volna, nem lett volna szükség ilyen díszes lejáratra. Ilyet a többi karnernél nem találunk.

Mint láttuk, a karnerek osztrák jellegzetességek. Más országokban is osztrák hatásra épültek. Egyes kutatók szerint nemcsak osztrák hatást kereshetünk bennük, hanem osztrák betelepítést is. Ezek ugyanis nemcsak új építészeti formát, de új és a magyartól idegen szokást is jelentettek a halotti szertartások végzésében,²⁴ és a szokást nehezebb felvenni, mint az épülettípust átvenni. Eddigi tudásunk szerint sem a XIII. században, sem a középkor további folyamán nem számolhatunk Pásztó környékén osztrák telepésekkel ezen az osztrák határtól távoli helyen. Nézzük, mi a helyzet a feltételezett alapító családdal.

A Rátót nembeli Porcz I. István IV. Béla király feleségének volt a tárnok- és lovászmestere. A IV. Béla király

²⁴ Menčl, V., i. m. 418.

15. kép. A pásztói hatszögű kápolna és a plébániatemplom XV. század végi állapotának rekonstrukciója. H. Vladár Ágnes rajza
Abb. 15. Rekonstruktion der sechseckigen Kapelle und Pfarrkirche von Pásztó im Zustand des ausgehenden 15. Jh. Zeichnung von Ágnes H. Vladár

és V. István ifjabb király között folyt harcban az ifjabb király oldalán állt, ezért birtokait lefoglalták.²⁵

Hogy hol voltak ezek a birtokok, arra csak következtetni tudunk.

A Rátót nemzetség ősei – Rátót és Olivér nevű testvérpár – a Nápoly melletti Casertából származnak és Könyves Kálmán feleségének kíséretében érkeztek Magyarországra. Szállásterületül a Veszprém melletti Rátót falut kapták.²⁶ Még a XII. század folyamán kaphatták meg a másik törzsbirtokukat, a Vác környéki Rátótot.²⁷ A nemzetségnek a XII. században és a XIII. század elején történt többi birtokszerzésére nincs adatunk, de feltehető, hogy számos birtokot nyertek Somogy, Gömör, Borsod, Kőrös, Pozsega és Ung megyékben. Úgy tűnik – bár erre

közvetlen adatunk nincs – hogy a nemzetség tagjai a XIII. század első felében megosztották az addigi közös tulajdonban levő birtokokon. A nemzetség ekkor már három ágra: a nádori, a gyulafi, valamint a felsőőrsi ágra osztódott, ennek ellenére még a XIV. század közepén is számos – Veszprém, Pest, Gömör és Borsod megyei birtoka maradt közös kezelésben.²⁸

A nádori ág számos országos méltóság viselőt adott az országnak. Első ismert tagja ez ágnak I. Leusták, aki 1190-ben vajda, míg fia, Rátót 1203-ban somogyi ispán volt. Rátót unokája, I. Domokos 1238–40 között a tárnokmesteri tisztséget töltötte be. Fiai közül I. Lóránt (a Paksi család őse) hosszú pályafutása során (1242–77 között) nádor, főasztalnok, országbíró, tótországi és macsói bán is

²⁵ Békefi, R., A pásztói apátság története. 1190–1702. I. Bp. 1898. 175.

²⁶ Wenzel G., ÁUO Pest-Buda 1873. XII. 383.; Karácsonyi J., A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1901. III./1–3.

²⁷ Karácsonyi J., i. m. III/1–3.

²⁸ Karácsonyi J., i. m. III/5–6.

16. kép. A helyreállított hatszögű kápolna keleti része
Abb. 16. Der östliche Teil der restaurierten sechseckigen Kapelle

volt. Másik két fiáról annyit tudunk, hogy I. Olivér a Putnoki, II. Leusták az Ilsvai, a Kaplai, a Feledi, valamint a Lórántfi család őse volt. A negyedik testvér, Porcz István, mint láttuk, először IV. Béla király híve volt, majd átpártolt V. István ifjabb királyhoz, aki elvesztett hivataláért és birtokaiért kárpótolta. Így lett Porcz István az ifjabb királyné lovászmestere, majd trencsényi ispán is. 1265-ben megkapta Ágas várát, Tar, Kutasó, Bárkány falvakat és a pásztói apátság kegyuraságát. Ő a Pásztói, a Kazai, a Dorogi és a Tari család őse.³⁰ Felesége Zsámbéki Henard fia Miklós leánya, Aglent volt, aki özvegyként még 1327-ben is élt.³¹ Fontos családi kapcsolat volt még, hogy Porcz István nővére a Pok nembeli Móríc királyi tárnokmesterhez ment nőül.³² A Pok nemzetség Győr megyében volt birtokos. A Győr megyei Árpáson építette 1241–51 között Móríc a nemzetség premontrei monostorát, a Móríc-hidai prépostságot.³³

Bár a nádori ág – és így feltehetően Porcz István –

birtokainak többsége Pest, Heves, Nógrád, Gömör, Borsod, Ung, Szabolcs megyében feküdt, több birtokuk volt a XIII. század közepén a Dunántúlon: Veszprém, Somogy megyében is, tehát nem közvetlenül az osztrák határ mellett. A közvetlen családból Porcz István sógorának birtokai voltak az osztrák határ mellett, illetve olyan magyar területen, ahol a karner ismert épület volt (Győr megyében, a Móríc-hidai prépostság közelében Kajáron és Börcsön is volt karner a plébániatemplom mellett).

Ezidőben, 1254-ben Stájerország déli része, mely Magyarországgal volt határos, a magyar királysághoz került. 1258-ban IV. Béla első szülött fiát, Istvánt állította hercegi rangban e terület élére. Az ifjú István a Stájerországgal határos Karintiába is vezetett hadat 1259-ben, és Magyarország nyugati részeit is megnyerte atyjától: Zala, Vas megyében is önállóan kormányzott.³⁴ Nem tudjuk, ki vett részt Istvánnal e hadjáratban, melynek során a magyarok az ottani szokásokkal, építészettel is megismerkedhettek. Nem tudjuk, hogy a magas méltóságot viselő, a királyi udvarhoz tartozó Rátót nembeli Porcz István milyen kapcsolatban volt ekkor későbbi urával, Istvánnal, s vajon nem ekkor ismerkedhetett-e meg az osztrák temetkezési, építészeti hatásokat tükröző karnerrel.

A pásztói hatszögű kápolnához méretben, formában egyaránt a szentmargitbányai (Sankt Margarethen) karner áll a legközelebb. Az elpusztult felső rész rekonstrukcióját e kápolna alapján készítette el H. Vladár Ágnes, a helyreállítás tervezője (15. kép). A rekonstrukciós rajz a pásztói Szent Lőrinc-plébániatemplom barokk átépítés előtti, XV. század végi állapotát mutatja, amikor a késő gótikus sekrestye még nem épült fel.

„A hatszögű kápolna eredetileg is szerves egységet képezett az ugyancsak román kori – XIII. századi – plébániatemplommal, amelytől mindössze 2,5 m-re áll... A szándékosan visszabontott épület hiány éppen ezért „foghíjként” jelentkezett az együttesben, viszont egykori kriptaszintje, s a megközelítést szolgáló lépcsőlejárát csaknem teljesen megmaradt, kiegészíthető volt. A fentiek, valamint a feladat és a lehetőségek mérlegelése után az épületmaradványra olyan védőépítmény került, amely utal az egykori tömegre... de konstrukciójával egyértelműen mai szerkezet. A görgeteg kőből épült, szabálytalan kontúrral jelentkező romfalakra illeszkedik, és falsíkjaival a kápolna egykori hatszögű kubusát jeleníti meg.”³⁵ – írja Vladár Ágnes a helyreállításról.

Az így elkészült épület alsó, egykori krypta részében kőtarat alakítottunk ki (16. kép), a felső részben – a védőépítményben – pedig a helyi egyházművészeti anyagot bemutató kiállítás került. Környezetének megfelelő kialakítása révén az épület ismét előnyösen és szervesen illeszkedik a városszerkezetbe.

Valter Ilona

²⁹ Karácsonyi J., i. m. III/II. – nemzedékrendi tábla. A Rátót nemzetséggel legutóbb Juan A. Cabello foglalkozott a tari r. k. templomról és az udvarházzal írt doktori disszertációjában, 1988-ban.

³⁰ Karácsonyi J., i. m. III/II.

³¹ Békefi R. i. m. 176

³² Fügedi E., Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp. 1986. 144–145.

³³ Valter I., Romanische..... 74–75.

³⁴ Pauler Gy., A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. 232.

³⁵ H. Vladár Á. Magyar Építőipar 1–2/1987/72–74.

Auszug

Auf die schriftliche Spur der Kapelle von Páztó stieß 1967 der Pfarrer Dr. Lajos Nagy. Die Canonica Visitatio aus den Jahren 1766 und 1811 erwähnt an der nördlichen Seite der Kirche einen unterirdischen, gewölbten, achteckigen Bau, den die Kirche zur Lagerung benutzt hat. 1967 fanden wir mit einem Suchgraben die genaue Stelle des Baues. Zur vollständigen Erschließung kam es im Jahre 1981–82. Es wurde der untere – unterirdische – Teil eines sechseckigen, zweigeschossigen Gebäudes freigelegt, in welchem an der Ostseite ein gemauerter, mit Tonnengewölbe bedeckter Treppenabstieg führte. In dem unteren Raum öffnete sich eine Tür mit steinernem Rahmen, die Schwelle bestand aus zwei Steinen, hinter ihr bildet die Kapellenmauer in 1,20 m Breite die Fortsetzung der Schwelle. Von da kommt man auf zwei Stufen in den unteren Raum, dessen Fußbodenbelag mit einem Suchgraben bestimmt werden konnte. Die gestampfte Lehmsschicht zeigte die Linie des Fußbodens, die einst von einem $13 \times 4 \times 2,5$ cm großen Ziegelpflaster bedeckt war. Gräber, Grabstätten befanden sich nicht im Graben. Die Mauern der Kapelle wurden aus gerollten, sog. „Bachsteinen“ gesetzt, in sehr massiven, kalkhaltigen Mörtel gelegt. Ein gespritzter Mörtel war sowohl an der Innenseite der Mauern wie auch im Treppenabstieg. Das untere Geschoß hatte ein rippenloses Gewölbe, die Kämpfer blieben in allen sechs Ecken erhalten, das Gewölbe ließ sich eindeutig feststellen. Die aufgehenden Mauern des oberen Geschosses konnten an mehreren Stellen beobachtet werden. Das obere Geschoß hatte vermutlich ein geripptes Gewölbe, das – aus den bemalten Steinen geurteilt – ebenfalls bemalt war.

Das untere Geschoß der Kapelle war mit einheitlichem Abbruchschutt ausgefüllt. Dieser Schutt läßt sich mit einem typischen Fundmaterial aus dem Ende des 15. – Anfang des 16. Jh. datieren. Auf dem untersten Fußbodenniveau fand man in die zweite Hälfte des 13. Jh. datierbare Gefäßfragmente.

An die Südmauer der in das untere Geschoß der Kapelle führenden Treppe angebaut, legten wir ein Ossarium frei, das mit der Kapelle zur gleichen Zeit errichtet wurde. Neben der Ecke der Kapelle und der Treppenmauer, im Fundamentierungsgraben der Mauer wurde das gestempelte Randfragment eines österreichischen graphitierten Gefäßes aus dem 13. Jh. gefunden. Das Ossarium enthielt in großer Menge Knochen, unter diesen auch Fragmente von Prunkgefäßen aus dem ausgehenden 15. Jh.

Die Bauzeit der Kapelle wird außer den architektonischen Details auch vom archäologischen Fundmaterial auf die zweite Hälfte des 13. Jh. datiert. Ihren Bau können wir mit der Tatsache in Verbindung bringen, wonach im Jahre 1265 der zur Rátót-Sippe gehörende István Porcz vom König István V. das Patronat über die Abtei von Páztó erhalten hat. Vermutlich ließ er die Kapelle als Friedhofskapelle bauen. Im unteren Geschoß kam es zu Begräbnissen, im oberen wurde die Messe für die Toten gelesen. In dem angebauten Ossarium sammelte man die aus dem um die Kirche angelegten Friedhof die Knochen zusammen, falls der

Friedhof schon vollständig belegt war. Eine Urkunde aus dem Jahre 1487 erwähnt auch den Pfarrer der St. Ladislaus-Kapelle. Es kann vorausgesetzt werden, daß die sechseckige Kapelle mit dieser Kapelle identisch ist. Zu Beginn der Jahre 1500 dürfte man das obere Geschoß abgerissen haben, als an die Nordmauer der Pfarrkirche eine Sakristei angebaut wurde. An deren nordöstliche Ecke baute man dann die abgerissene, sechseckige Kapelle. Den künstlichen Abbruch beweist, daß wir im unteren Geschoß einen einheitlichen, aus dem Abbruch stammenden Schutt gefunden haben.

Im ausgehenden 12. Jh. erschienen neben den Pfarrkirchen die runden Karner. Diese sind zweigeschossig, das untere Geschoß ist das Beinhaus, auf dem oberen Geschoß wurde die Totenfeier abgehalten. Die österreichischen Charakteristika der Karner erschienen in Europa in den mit Österreich benachbarten Gebieten (Slowenien, Böhmen und Mähren, das einstige Oberungarn, der westliche Teil Ungarns). Sie kommen im 13. Jh. auch in polygonaler Form vor (z. B. Sopron, St. Jakobskapelle). Ein sechseckiger Karner wurde in Mosonmagyaróvár, Kismarton (Eisenstadt, Burgenland), sowie in Szentmargitbánya (Sankt Margarethen, Burgenland), Aspang-Amt (Niederösterreich) gefunden, wo solche Bauten neben der Pfarrkirche stehen. Einen solchen Bau stellt die Katharinenspitalkirche zu Regensburg dar, die als Grabkapelle der Bischof Kuno IV. zwischen 1218–1226 gegründet hat.

Der Kapelle von Páztó fiel mit dem angebauten Ossarium zusammen auch die Rolle eines Karners zu. In Páztó konnten wir keinen österreichischen Einfluß finden. Den Bau der Kapelle binden wir an das Patronat des István Porcz, der aus dem Palatinzweig der Rátót-Sippe stammt. Dieser Zweig war größtenteils in NO-Ungarn begütert, hatte aber auch in Transdanubien Güter, u. zw. in den Komitaten Veszprém und Somogy. In dem an die österreichischen Gebiete nahe gelegenen Teil war der Schwager des István Porcz, der zur Pok-Sippe gehörende königliche Schatzmeister Móricz der Gutsbesitzer, wo mehrere Karner standen (Börcs, Kajár). Es ist uns nichts bekannt, daß István Porcz an dem in der Steiermark und in Kärnten geführten Feldzug des Prinzen István, des späteren Königs István V. im Jahre 1259 teilgenommen hat, wo sich ihm die Gelegenheit dargeboten hätte, die österreichischen Bestattungs- und Baueigenartigkeiten widerspiegelnden Karner kennenzulernen.

Der sechseckigen Kapelle von Páztó ähnelt am besten der Karner von Szentmargitbánya (Sankt Margarethen). Auf Grund dieses Karners führte Ágnes H. Vladár die Rekonstruktion durch, von der der Entwurf der Wiederherstellung stammte. Auf das freigelegte untere Geschoß kam ein solcher Wehrbau, der auf den einstigen Umfang hinweist, jedoch dessen Konstruktion eindeutig eine heutige Struktur zeigt. Das untere Geschoß beherbergt ein Lapidarium, das obere stellt hingegen ein kirchenkünstlerisches Material zur Schau.

I. Valter

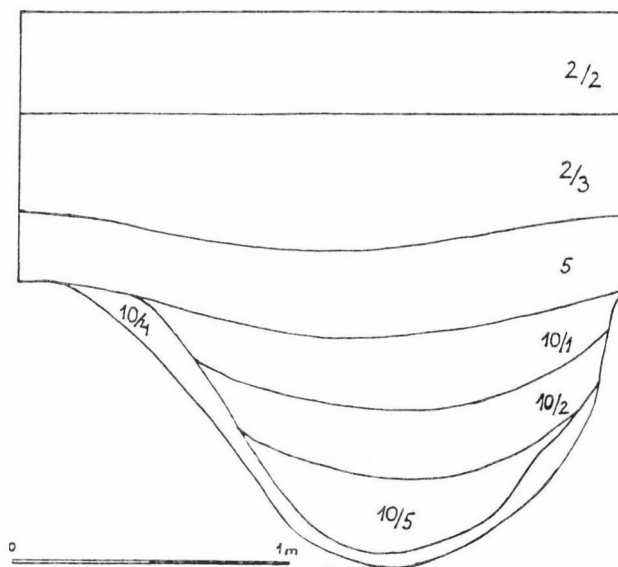

A KÖRÖS KULTÚRA KÉSŐI SZAKASZÁNAK IDŐRENDJÉRŐL DÉVAVÁNYA-RÉHELY LELETEI ALAPJÁN

A Dél-Alföld kora neolitikumának időrendje főbb vonásaiban már jó ötven esztendeje világosan áll előttünk,¹ ám a Körös kultúra belső tagolódása a leletanyagok nagymérvű homogenitása miatt a szinte mérhetetlen mennyiségben feltárt kerámia ellenére sem határozható meg még ma sem teljes egyértelműséggel. Jelen tanulmányunk keretei között talán szükségtelen felsorakoztatnunk mindazokat az eredményeket, amelyeket a Körös kultúrához legközelebb álló Starčevo kultúra belső időrendjének meghatározása terén ért el a kutatás elsősorban a festett kerámia elemzése alapján,² azt azonban kíváncsún tartjuk megjegyezni, hogy ezek az eredmények az Alföldön statisztikailag csaknem elhanyagolható mennyiségben lelt festett áru miatt az így jelzett leletegyüttesek időrendi besorolásakor csak igen nagy óvatossággal kezelhető tájékoztató jellegű adatoknak tekinthetők. Abban szinte egyöntetű vélemény alakult ki, hogy a legkorábbi, ún. fehér festett horizont, illetve a már a Vinča I. szakasszal egyidős, az Alföldön még fennmaradt Körös népcsoportok közötti, a legalaposabb tanulmányozással is homogénnek tűnő tömböt, ha fel lehet majd bontani, azt csak igen körültekintő, statisztikai alapon álló vizsgálatokkal érhetjük el, de véleményünk szerint még ez is csak akkor vezethet majd megnyugtatóan célhoz, ha statisztikus méréseink eredményeit a mikroszintű radiocarbon-datálás sorozatban felvett adataival is szembesíthetjük. A Körös kultúra településeinek keramikus leletekben való rendkívüli gazdagsága, a kerámiatípusok viszonylag szűk, jól körülhatárolható köre már korán felvetette a kultúra statisztikus módszerekkel való tanulmányozásának lehetőségét. Úttörő munkát végzett ezen a téren Trogmayer O., akinek kimunkált kategóriáit alapul használtuk munkánkban.³ Nagy haszonnal tanulmányoztuk Kalicz N. és Raczy P. közleményeit, akik továbbfejlesztették, árnyaltabbá tették a kerámiai jellemzők körét, biztonságosabban felhasználhatóvá a kapott összefüggéseket.⁴

Békés megye területén több olyan ásatást folytattunk, ahol a Körös kultúra leletei mérhető, vizsgálható mennyiségben kerültek elő, ezek összefoglaló elemzését egy

1. kép. Dévaványa-Réhely. 4. gödör metszete
Fig. 1. Dévaványa-Réhely. Section of Pit 4

nagyobb tanulmány keretei között látjuk megvalósíthatónak, most a módszertani szempontból legfontosabbnak tűnő dévaványai leletek bemutatását tűztük ki célul.⁵

Dévaványa-Réhelyen (topográfiai lelőhelyszám: MRT 6, 4/26) 1979-ben kezdtünk leletmentést. Ekkor az oxfordi Ashmolean Museum, az MTA RI és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum között megindult közös kutatási program előkészítő terepjárásai során a lelőhelyen bolygatást észleltünk. A legszükségesebb leletmentés után a tényleges munkálatokat 1980 tavaszára halasztottuk, hogy a feltárást közösen végezhessük el, de a felszín egy részének fluxgate gradiometeres mérését az expedíció angol résztvevői már ekkor lefolytatták. Az x-y rajzgép által adott kontinuus grafikus output elemzése nyomán úgy tűnt, hogy a település nem volt területében folyamatosan lakott,⁶ az egymástól elkülönült anomalia-csoportok nagy valószínűséggel házcsoportokat vagy gödörrendsze-

¹ Kutzián I., A Körös kultúra. DissPann. 23. Bp. (1944).

² A főbb elméletek legutóbbi összefoglalása: Makkay J., A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Budapest 1982. 31 skk. Történet kísérlet az alföldi Körös kultúra festett kerámiás alapon való időrendi besorolására is: Makkay J.-Trogmayer O., MFMÉ 1964/1965/2.

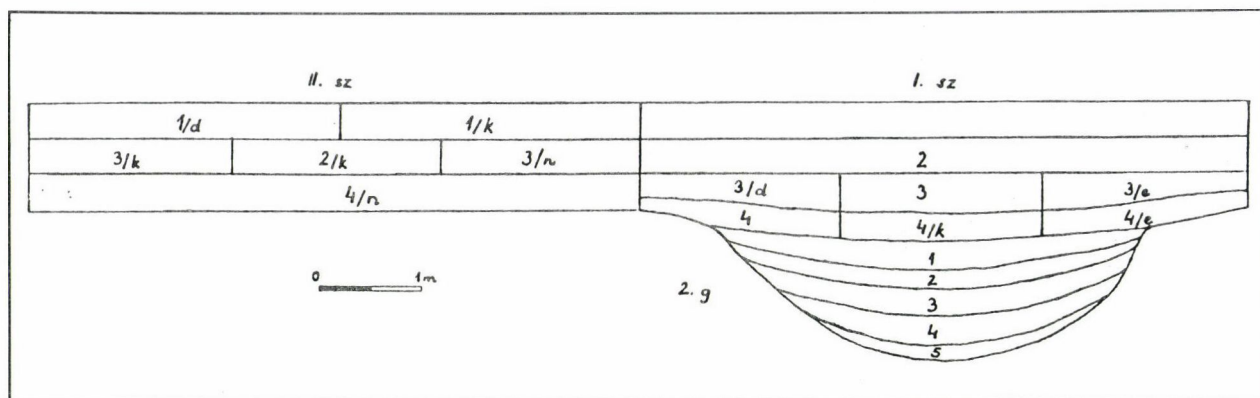
³ Trogmayer O., Archérol 95 (1968)

⁴ Kalicz N.-Raczy P., MittArchInst 1982. 13-, Raczy P., Archérol 103 (1976) 171-189., Ua., Archérol 110 (1983) 161-194.

⁵ A restaurált leletek a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban vannak.

⁶ Sherratt, A., OJA 2 (1983) 23-.

2. kép. Dévaványa-Réhely. I-II. szelvények sematikus metszete
Fig. 2. Dévaványa-Réhely. Schematic section of Squares I and II

reket jelöltek. A felszíni adatok ellenőrzésére kisebb alapterületű szelvényeket nyitottunk. Mérhető mennyiségű kerámiát a W22.5 jelűben találtunk, ám az jól bebizonyosodott, hogy a felszíni mérések alapján biztonsággal határozhatunk meg paticcsal fedett területeket, ill. gödröket, ami lényegesen olcsóbbá teszi az egyes települések morfológiai megismerését.

Másik munkaterületünk a lelőhelyen nyitott földbánya volt, ahol az annak falában látható objektumokat tártuk fel. A bánya déli végén mikroásatási területet választottunk ki, itt rostával, ill. iszapolással a legkisebb leletek összegyűjtését tűztük ki célul, hogy széles körű botanikai, ill. faunisztikai vizsgálatokra alkalmas anyag alakulhasson ki. Az itt megfigyelt rétegsort az 1. képen mutatjuk be. A bánya nyugati fala mentén két nagyobb szelvényt nyitottunk. 1979-ben még úgy véltük, hogy itt egy ház feltárására nyílik majd lehetőségünk, a mai felszíntől mért mintegy 1 m-es mélységben ugyanis egy 15–20 cm vastag, színében a környezetétől nem elkülönülő, ám rendkívül kemény, alig áttörhető réteget találtunk, amit jól lejár, ledőngölt padlónak véltünk. Később bebizonyosodott, hogy a feltételezett padló körvonalát pontosan követően, az alatt egy kiterjedt, mély gödör fekszik. Hallottunk arról, hogy Polgár-Basatanyán, a dévaványaihoz hasonló szikes földben a sírok fölött ilyen kemény réteget találtak. A már több helyen megfigyelt jelenség földtani magyarázatát nem ismerjük, ám tapasztalati tényként az adatokat rögzítésre érdemesnek tartjuk. A lakott terület, ahol in situ fazekak és cölöplyukak voltak, a gödrök között feküdt. Ebből következik, hogy itt cölöpszerkezetű házakat emeltek, csak kevéssé a földbe mélyítve; a házak körül ásták földnyerő, később hulladékkal feltöltődött gödreiket, s az egyes házcsoportok között kisebb-nagyobb, nem beépített, talán üres területek maradtak. A bánya nyugati fala mentén nyitott szelvények rajzát a 2. képen közöljük.

Statisztikus vizsgálatainkhoz legfőképpen az 1. és 2. képen látható stratigráfiai helyzetben lévő objektumok anyagát használtuk fel, a felgyűjtött leleteket az ott leírt megosztásban számláltuk meg az egyes jellemzők szerint. Az ásatáson egyes szelvényekből, objektumokból, össze-

sen 55 helyről gyűjtöttünk leleteket, ezeknek csaknem mindegyike statisztikusan értékelhető mennyiséget alkotott. Három objektumot a talált leletek igen alacsony száma miatt (100 db alatt) nem vizsgáltunk, további öt esetet, ahol a leletek száma nem érte el a 200-at, a statisztikai vizsgálatba bevontunk ugyan, de belőlük a továbbiakban következtetést nem fogunk levonni. Fontos összehasonlítási alapot láttunk abban, ha a díszítetlen töredékeket külön vesszük, így láthatóvá vált, hogy a díszítések a leletanyag milyen százalékában jelentkeznek. A peremeket háromfelé bontottuk, az egyenesen levágott, fordított csónakakúp alakú tálak peremét, nagyobb edények, illetve a kisebb edények ívelt peremképzését vettük külön kategóriának. Külön számláltuk a hengeres peremeket. A peremhez hasonlóan felbontottuk az edényaljakat is csőtalp, profilált, illetve sima aljakra, továbbá edénylábakra. A továbbiakban a díszítéseket elemeztük, a csipett díszek közül az átlagos mellett kiemeltük a sorosan elhelyezett csipést (kalászminta), illetve a körömbevágásos mintát. A bekarcolt díszeket egységesen kezeltük. Felvettük kategóriánk közé a nádvéggel létrehozott kerek díszítést is, ám ilyen mindössze egyetlen objektumban találtunk. A plasztikus díszek között a barbotinnak két típusát határoztuk meg, a rátettet, illetve a folytatott. Az összes többi plasztikus díszet egységes egésként kezeltük. Festett néven különítettük el a festett, de az egyszínű vörös fénnyezett darabokat is. A finom, vékony falú, általában szürkefekete árnyalatú kerámiát származási helyenként felosztottuk perem-, oldal- és aljtöredékre, de ennek a megosztásnak későbbi számításaink szerint nem volt jelentősége. A kerámiai statisztikában nem elemzett extra darabokat is számba vettük. Ide a nem edényből származó kerámia került, idolkok, továbbá más plasztikai alkotások.

Adatainkat a dBase adatbázis-kezelő rendszer segítségével rögzítettük, itt végeztük a számítások egy részét is, de varianciaanalízishez, ill. regressziószámításhoz adatainkat a Lotus 1-2-3 rendszerbe konvertáltuk. Ezzel felmentve érezzük magunkat az alól, hogy az alkalmazott matematikai eljárásokat részletesen ismertetessük, elég ha az érdeklődő figyelmét az itt felsorolt, általánosan hasz-

nált software-ek felé irányítjuk. Diagramjaink elkészítéséhez a Lotus magyar változatát, a Quattro rendszert használtuk fel.⁷ Méréseinket a fentebb ismertetett típusok szerinti felosztásban foglaljuk össze.

Peremek

Dévaványán a peremek megformálása igen egyszerű, mindössze négy típust különböztethetünk meg, az alábbiak szerint.

Tálperem. Ezen a néven a feltételezhetően fordított csonkakúp alakú tálak peremeit választottuk ki. A perem egyenesen levágott, az esetek egy részében elvékonyodik.⁸ Három objektum kivételével mindenütt előfordul, a csipett dísszel együtt a kultúra legáltalánosabb típusa, amit a számtalan, nem mérésen alapuló megfigyelés alapján is régóta tudunk. Fontosnak látjuk, hogy a függvényében ábrázolt csipett dísz regressziós együtthatója 0,59, ami igen szoros összefüggést mutat. Még az értékelhető határon belül esik az ugyanitt mért 0,20-as determinációs együttható is.

Megvastagított perem. A taláknál vastagabb képzésű perem, nem ívelt, feltehetően mélyebb, fazékszerű edényekhez tartoztak.⁹ Gyakran fordulnak elő, az esetek kétharmadában regisztráltuk, az egyes objektumok közötti alacsony szórással, általában 4% alatt. Két ízben azonban 8% köré emelkedik, a bánya déli felében feltárt gödör alján (4. gödör 5. és 10. rétege).

Ívelt perem. Nagyobb edények részei, kihajlító, ívelt forma jellemző rájuk.¹⁰ 27 előfordulási helyükkel számoltunk, általában a felsőbb rétegekben. A három legmagasabb értéket az I. házban (ami a nyugati bányafal felső szintjét jelenti), az I. gödörben, ill. a 2. gödör 2. rétegében vette fel. Feltűnő a festett kategóriával való együttes megjelenése, annak a 14 előfordulási helyéből 12-ben van ívelt perem is. A folytatott barbotinnal, ill. a hengeres peremmel való összevetéséből kiderül, hogy mindkét most említett jellemző ott sűrűsödik, ahol az ívelt perem legalacsonyabb értékeit találjuk, az I., ill. II. szelvények közepes rétegeiben.

Hengeres perem. Palack formájú edények peremei.¹¹ A kultúrára nem különösebben jellemző, Dévaványán is csak az objektumoknak alig több mint harmadában fordul elő, húsz helyen találtuk meg, ami általában igen alacsony előfordulási számnak tekinthető. Ezekben a rétegekben is

1% körüli mennyiségben van, kivéve a 4. gödör 9. rétegét, ahol 4,5%-ban fordul elő. Látszik bizonyos összefüggése az ívelt peremmel, a legmagasabb hengeresperem-számok ugyanis igen alacsony ívelt előfordulásokkal társulnak. Folyatott barbotinnal csaknem minden esetben van, ám sok helyütt jelenik meg nélküle is. A legközelebbi kapcsolatot a sima aljjal mutatja, annak 20 objektumából 16-ban találtuk meg.

Edényaljak

Itt is négy kategóriát különböztethetünk meg, amelyek közül a kultúra legsajátabb aljképzése a profilált alj.¹²

Profilált alj. A 4. gödör egyik alsó (10/1), egyik külső (2) rétege, továbbá a 3. gödör kivételével mindenütt előfordul, 14%-ig terjedő egyenletes emelkedéssel. Meg kell jegyeznünk, hogy a 4. gödör 2. rétege szántással bolygatott, a 3. gödör pedig leletekben rendkívül szegény volt. A rátett barbotinnal összevetett regressziós értéke meglévő, ám viszonylag laza kapcsolatra utal (0,33). Ugyancsak a rátett barbotinnal meghatározott determinációs együtthatója az értékelhetőség alsó határán mozog (0,18). Azokban az objektumokban, ahol a profilált alj jelenléte meghaladja a 8,5 százalékot, ott már sorbacsípett, ún. kalászminta, folytatott barbotin, illetve edényfestés nem fordul elő (3. kép). A csipett dísz és a rátett barbotin a Dévaványán megfigyelt esetekben a profilált aljjal mindig együtt, de változó arányban fordul elő, mindegyikük jelentős mennyiségben.

Sima alj. A forma különösebb magyarázatra nem szorul, néhány példát csak azért sorolunk fel, mert ez a típus nem tartozik a kultúra legáltalánosabb formái közé.¹³ Pontosan a vizsgált esetek felében találtuk meg, 26 objektumban, de mindössze két objektumban haladja meg a 0,5%-ot (I. sz. 4/a réteg, 4. gödör 2/2. réteg), a viszonylagosan magas értékeit is inkább a felsőbb rétegekben mértük (I. sz. 4., 4/e, II. sz. 1/k rétegek). Vizsgálataink alapján szoros összefüggésben áll a folytatott barbotinnal, regressziós együtthatójuk 0,56, determinációs pedig 0,22. Feltűnése a kultúrában azt sugallja, hogy az a profilált alj rovására történt, regressziós együtthatójuk -0,61. A kalászmintával (21 esetből 16-ban), a hengeresen képzett peremmel (20 esetből 16-ban), a folytatott barbotinnal (14 esetből 12-ben), továbbá az edényfestéssel (14 esetből

⁷ Mindhárom megnevezett programrendszer nagyszámú adat tárolására, rendezésére, a rajtuk végzett számítások elvégzésére készült. A Quattro lényegileg a Lotus 1-2-3 magyarított változata, azzal az egyáltalán nem kis különbséggel, hogy grafikája messze felülmúlja az eredetit. Beépített matematikai statisztikai eljárásokkal rendelkezik, így számításainkban matematikai hiba nem fordulhat elő. A regressziószámítás alapja az, hogy két változó között az egyenes egyenlete által meghatározott összefüggés van, ám ez a véletlentől is függ, ezért az egyes mérési pontok az egyenestől kisebb-nagyobb távolságra helyezkednek el (szóródnak). Ezek a pontok egy matematikai képlet segítségével kiszámíthatók, a kapott eredmények segítségével pedig megállapíthatjuk, hogy az egyes változók milyen kapcsolatban állnak egymással. Ez az érték (a

regressziós együttható) az egyenesen mérve 1 lenne, ez a teljes azonoság, a valóságos értékek megközelítik ezt, mégpedig minél szorosabb a kapcsolat, annál közelebb állnak az 1-hez. Esetünkben a 0,3-as érték már jelez bizonyos laza összefüggést, 0,5 fölött mért kapcsolat már igen szorosnak tűnik.

⁸ Kutzián I., m. V. t. 7., XXXII. t. 4. 6.

⁹ Ua., XVI. t. 8.

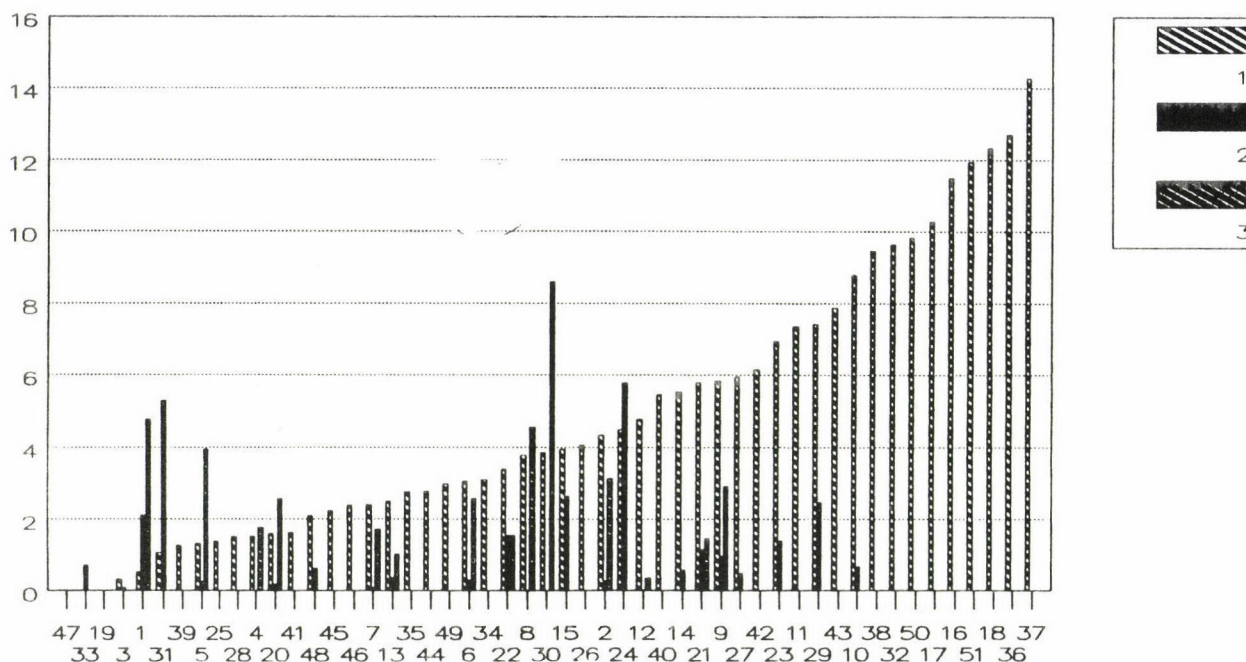
¹⁰ Ua., XXIX. t. 6.

¹¹ Trommayer O., Archérológia 91 (1964) 8. kép 2.

¹² Ua., 4. kép 8. 12.

¹³ Ua., 4. kép 17. 20.

3. kép. Dévaványa-Réhely. 1. profilált alj – 2. kalászminta – 3. folytatott barbotin
Fig. 3. Dévaványa-Réhely. 1. profiled bottom, 2. wheat motive, 3. poured barbotine

II-ben) általában együtt jelenik meg, de várakozásainkkal ellentétben nem mutatható ki összefüggése a kettős csónakakúposan formált edényekkel.

Csőtálp. Magas csőtálpot Dévaványán nem találtunk, az nem tartozik a kultúrára jellemző típusok közé,¹⁴ az alacsony azonban viszonylag gyakori, az objektumok 2/3 részében fordult elő. Szoros összefüggést mutat a csipett dísszel (regressziós együtthatójuk 0,59, a determinációs pedig 0,20), de együttesen lép fel az egyéb plasztikus díszekkel is (mért eredményeink az előző sorrendjében 0,38, illetve 0,29). A 0,4%-ot mindössze négy objektumban haladja meg: 4. gödör 10/3, 5. 10/4. réteg, ill. 2. gödör 5. réteg. Magas előfordulási eseteiben a folytatott barbotin már hiányzik, ám egyetlen objektum kivételével mindig kíséri a folytatott barbotint a csőtálpas leletek. Ugyanez áll a kalászmintával való közös fellépésre is, a 26 kalászmintás objektumból 16-ban van csőtálp, de ez utóbbinak aránya ezeken a helyeken seholsem haladja meg a 2%-ot.

Edényláb. A Körös kultúra sajátos, általánosan elterjedt formája a lábas edény.¹⁵ Dévaványán feltűnően kevés helyen, és azokon is csak alacsony százalékban fordult elő. Mindössze 12 objektumban találtuk meg, ezek közül is csak egyben (I. sz. 2. réteg) haladta meg a 1,5%-ot. Az 1% fölötti előfordulása az alsóbb rétegekhez köthető.

Díszítések

Az edények oldalán alkalmazott díszítéseket négy fő csoportra osztottuk: csipett, rátett, bemélyített, illetve festett dísz, amelyekből a csipettek közül különválasztottuk a sorosan felvitt kalászmintát, továbbá a körömbevágást, a rátett díszeket pedig szokásos módon további három részre tagoltuk, rátett és folytatott barbotin, valamint egyéb plasztikus díszekre (bordák, bütykök).

Csipett dísz. A délkelet-európai korai neolitikum egységes és általános kerámiadíszítési módja olyannyira elterjedt, hogy nem alaptalan az egész régió korai neolitikumát a csipett díszes kerámia körének neveznünk.¹⁶ Igen valószínű azonban, hogy megléte a korszakon belül nem minden időszakban azonos arányokat mutat, amint ezt Dévaványán is mérhettük. A díszítések legmagasabb arányát a II. sz. 2. és 4. rétegeiben érte el, több mint 19%-ot. Ez kiemelkedően magas, a 3. helyen álló rétegben (egyéb-ként szintben éppen a kettő között) már csak 14%. Más típusokkal való összevetésben figyelemre méltónak tartjuk, hogy a fazékperemek száma folyamatosan emelkedik a csipett dísz csökkenésével, illetve úgy tűnik, hogy a fazékperemek maximumot alacsony csipettdísz-érték mellett érnek el. Az AVK-leletek a csipett dísz csökkenésével együtt szaporodnak (4. kép).

Kalászminta. A csipett dísz speciális formája, amit az edényfalra sorban felvitt csipett sor jelent.¹⁷ A közönséges csipett dísznél sokkal ritkábban fordul elő, csak 21 ob-

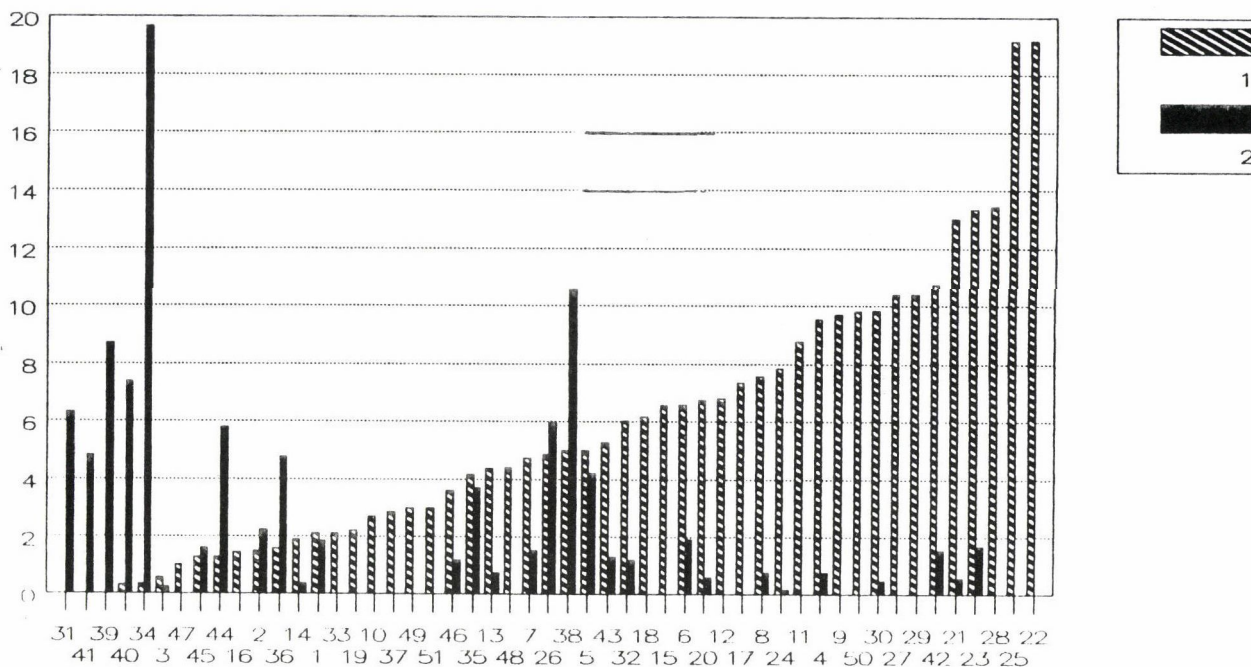
¹⁴ Ua., 4. kép 13.

¹⁵ Kutzián I., i. m. V. t. 1–10.

¹⁶ Trogmayer O., A Dél-Alföld korai neolitikumának főbb kérdései. Szeged, 1968.

¹⁷ Kutzián I., uo. VI. t. 9.

4. kép. Dévaványa-Réhely. 1. csípett dísz – 2. AVK-import
Fig. 4. Dévaványa-Réhely. 1. pinched pattern, 2. Alföld Linearband Pottery import

jektumban találtuk meg. Meghatározó, negatív összefüggésben áll a profitált aljjal, regressziós együtthatójuk $-0,40$, ugyanakkor talán meghatározó lehet megjelenésére a csípett dísz. Két objektum kivételével (II. sz. 3/e réteg és a W22.5 jelű kis szelvény, az egyik azok közül, amit a proton-magnetométeres anomáliák tisztázása érdekében ástunk) gyakorisága 3% alatt maradt, míg az említett két helyen 5 és 6% között mozgott. Különösen fontosnak tartjuk, hogy az AVK-leletek száma akkor kezd emelkedni, amikor a sorbacsípott dísz lecsökken. Látszik bizonyos összefüggés a kalázminta, illetőleg a sima alj és a folytatott barbotin között oly módon, hogy a kalázmintát e két elem csaknem végigkíséri, azonban mindkét jellemző nem kevés helyen fellép a kalázminta nélkül is.

Körömbevágás. Körmök egyenként való, az edény felületére történő bemélyítésével kialakított dísz.¹⁸ A Körös kultúrában általánosan elterjedt, így meglepetést okozott számunkra, hogy mindössze 12 objektumban találtuk meg, egy esetben 4%-ban (I. sz. 3/e réteg), egyebütt 1,5% alatt. Összefüggést legfeljebb a kalázmintával mutat, amint azt az előbb leírtuk, sokkal fontosabbnak tartjuk azonban általában vehető hiányát.

Bemélyített dísz. A bekarcolt vonalas dísz igen általános, a vonaldíszes kerámiák bekarcolási technikájától teljesen elütő módon készül.¹⁹ Mindössze 13 objektumban találtuk meg, viszonylag alacsony mennyiségben, a 8%-ot az 1. gödörben, a 2. gödör 4. rétegében, továbbá a 4. gödör 10/2 sz. rétegében multa felül. A csípott dísszel szoros kapcsolatban van, regressziós együtthatójuk 0,58. Felte-

hető, ám kevésbé nyilvánvaló összefüggést mutat a kettős-kúpos alakú edényekkel, amire a 0,40-es regressziós együttható, ill. a 0,14-es determinációs együttható utal.

Rátett barbotin. Az edény felületén rendszertelenül elhelyezett kis rátett szabálytalan alakú dudorokat különítettük el ezen a néven.²⁰ A hagyományos időrend feltehetően nem alaptalanul, kronológiai jelentőséget tulajdonít ennek a díszítésnek, azzal, hogy a Körös kultúra fiatalabb szakaszára jellemzőnek tartja. A Dévaványán tett megfigyeléseink szerint ezt annyiban tudjuk alátámasztani, hogy a csípott dísz csökkenésével statisztikusan együtt jár a rátett barbotin arányának emelkedése. A lelőhelyen való előfordulása igen általános, három objektum kivételével mindenütt megtaláljuk. Két helyen haladja meg a 10%-ot, a 4. gödör 5. rétegében, illetve a földbánya profiltisztításának leleteiben, annak felső rétegében. A profilált aljjal áll szoros kapcsolatban, regressziós együtthatójuk 0,55. Bizonyos laza összefüggés fennáll a kettős csonkakúpos edényekkel is, itt a regressziós együttható 0,34. A diagramokon azonban jól látható, hogy ez a függés szabályos, a kettős csonkakúpos forma legmagasabb értékei együtt találhatók a rátett barbotin magas értékeivel, ám van egy olyan leletcsoport, ahol viszonylag magas kettős csonkakúpos adatok a legalacsonyabb rátett barbotinnal jelzett, sőt barbotin nélküli objektumokban tűnnek fel. Ehhez hasonló összefüggés látszik a sima aljjal, továbbá a folytatott barbotinnal is (5. kép).

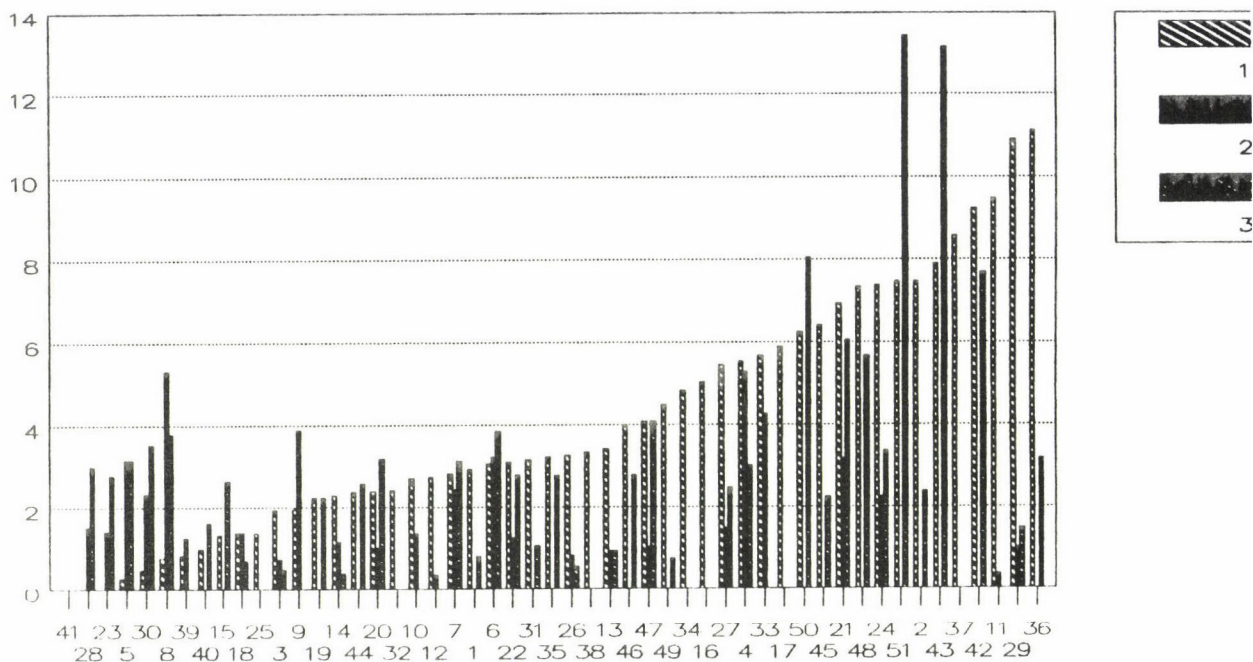
Folyatott barbotin. Az edények oldalán nagyjából függőleges irányban elhúzott, elcsurgatott agyagöböket

¹⁸ *Ua.*, XVII. t. 19.

¹⁹ *Ua.*, XVI. t. 13.

²⁰ *Ua.*, XVI. t. 13.

5. kép. Dévaványa-Réhely. 1. rátett barbotin – 2. sima alj – 3. kettőskúpos forma
Fig. 5. Dévaványa-Réhely. 1. barbotine applique, 2. smooth bottom, 3. double truncated conical form

nevezzük folytatott barbotinnak.²¹ Igen kevés esetben fordult elő, csak 14 objektumban találtuk meg. A 2. gödör legfelső rétegében meghaladja a díszítések 8%-át, az I. sz. 2. rétegében megközelíti az 5%-ot. Regressziós méréseinkben szoros negatív viszonyt mutat a profilált aljjal ($-0,50$), ill. a rátett barbotinnal ($-0,47$), de feltehető kapcsolatban áll a sima aljjal ($0,40$), továbbá a csipett dísszel ($0,44$). Két determinációs együttthatóját tartjuk említésre érdemesnek, a sima aljjal mért $0,20$ -at, illetve a festett darabokkal való $0,10$ -es összefüggését. Minden előfordulásakor van mellette csőtálp, bár az természetesen sok olyan objektumban is megtalálható, ahol folytatott barbotin nincs. Ugyanez vonatkozik a hengeres peremképzésre is. Feltehető, hogy kapcsolatban áll a körömbevágással is, előfordulásuk ugyanis csaknem teljesen fedi egymást. Igen fontosnak tartjuk azt a tényt, hogy a folytatott barbotinnal jelzett objektumokban AVK-töredékek csak ott kerültek elő, ahol az csak kisszámú volt.

Nádvég-minta. A Körös kultúra jellegzetes díszítési módja a nádvéggel beszurkált kerek bemélyítés,²² ám Dévaványán mindössze egyetlen objektumban fordult elő, a földbánya déli felén, a 4. gödör melletti területen, ahol a díszített darabok 11%-át teszi ki.

Plasztikus díszek. Ezt a kategóriát összefoglalóan állítottuk fel, a kisebb-nagyobb bütyköket, edényfüleket, rövid, esetleg tagolt bordákat soroltuk ide. Nagyobb reliefet vagy relieftöredéket nem találtunk. Úgy véljük, hogy az egyes plasztikus díszítések fajtánkénti elemzése talán részletesebb eredményre is vezetne, ezt az elemző vizsgá-

latot azonban egyelőre nem állt módunkban elvégezni. Így azt állapíthatjuk meg, hogy ezek a díszek igen általánosak, a 2. gödör 3. rétegében kimagasló 12%-kal vannak jelen, míg a következőkben már alig érik el a 17%-ot. A magasabb adatokat általában az alsóbb rétegekben figyeltük meg.

Kettőskúpos edények. Azt az edénytípust soroltuk ide, amelynek hasvonalán éles törés húzódik, peremét pedig igen alacsony hengeres kiemelkedés jellemzi.²³ Igen sok helyen fordult elő, az objektumok mintegy háromnegyed részében. Két ízben kiemelkedő, 13% fölötti jelenléttel, ezek a 4. gödör 10. rétegének külön kezelt részei, a 9%-ot további két helyen haladja meg, a 4. gödör 9., és a II. sz. 1. rétegében. Az egy függő és egy független változó regressziós számításaink nem adtak szignifikáns eredményeket, ennek a jelen típus igen bonyolult előkerülési viszonyaiban keressük magyarázatát. Olyan típusokról van itt ugyanis szó, amelyek sok objektumban, nagy előfordulási számban állnak előttünk, így összefüggésük nem kizárólagosságokon alapszik. Kettőskúpos edényekkel összevetve a megvastagított peremet azt találjuk, hogy annak növekedése a kettőskúpos csökkenésével jár együtt. Folyatott barbotin egyáltalán nem jelenik meg e típus nélkül, ugyanakkor kiegyensúlyozott szerepet játszik a csipett, karcolt és rátett barbotinos díszítmények között; ez elsősorban $0,40$ -es, a harmadikkal $0,34$ -es regressziós együttthatót találtunk. A csőtálp 31 előfordulásából 27-ben, a kalászminta 14 előfordulásából 12-ben, a hengeres perem 20 előfordulásából 18-ban együtt található a kettőskúpos tí-

²¹ *Ua.*, XVIII. t. 1.

²² *Ua.*, LXVII. t. 4.

²³ *Raczky P.*, *Archérológia* 110 (1983) 14. kép 6, 9, 13.

pussal. Két negatív összefüggést is láthatunk, a profilált alj, illetve az edényláb csak egészen alacsony értékeinél, vagy inkább nélküle fordul elő. Ugyanebben a körben jegyezzük meg, hogy a kettőskúpos edények számának növekedésével az AVK-leletek tendenciája csökken.

Edényfestés. A Körös kultúrában ritka, míg a vele szoros rokonságban álló Starčevo kultúrában a kronológiai rendszerek alapját képezi. Déványai megjelenésében statisztikus szempontból nem tesszük különbséget a monochrom vörös bevonat, illetve a szűkebb értelemben vett festés között. Mindössze 13 objektumban találtunk festett töredéket, ezek közül egy esetben a díszítések 2,9%-át adta, másutt mindenütt 1% alatt maradt. Ez az egy objektum a 2. gödörben feltárt, az első napokban még félreértést is okozó rendkívül kemény réteg volt. Valószínűnek tartjuk, hogy e réteg általunk nem ismert kémiai tulajdonságai tették lehetővé, hogy itt több darabon maradhatott fenn a festés, ami különös óvatosságra int bennünket az edényfestés elterjedtségének megítélésében. A vizsgált esetekben azt tapasztaltuk, hogy néhány más jellemzővel együtt, illetve azok nélkül csaknem egyforma arányban fordul elő. Így például kalászmintával együtt 10, anélkül 11 esetben volt, és hasonlóan viselkedik a csőtallpal, illetve a rátett barbotinnal való összevetésben is. Az azonban jól látszik, hogy a legszálsóbb rétegekben általában hiányzik.

AVK-leletek. Az ásatáson feltártunk öt olyan objektumot, amelyik az AVK-hoz tartozik, ezekben nincs, vagy csak alig került elő csipett díszes töredék. Az azonban feltétlenül számításba veendő tény, hogy ezeken kívül is 25 helyen, tehát az objektumok felében került elő több-kevesebb AVK import lelet. Ha elképzelhető is, hogy egynéhány, a mai felszínhez közelebb fekvő esetben esetleg korábbi bolygatás eredményeképpen kerültek ezek a leletek együvé, semmiképpen sem tételezhetjük fel azt, hogy egyetlen alkalommal sem találtunk volna valójában egy időben eltemetődött darabokat, mint ahogyan nem is ez az első olyan eset, hogy a két kultúra leletei együtt kerülnek elő, amint erről a későbbiekben még szót ejtünk. Leleteink a dolgok természetéből adódóan negatív összefüggésben állnak a csipett és a plasztikus díszekkel, regressziós együtthatójuk a mondott sorrendben -0.50 , ill. -0.24 . Az edénylábakkal jelzett objektumokban általában nem találtunk AVK-leletet, ugyanez a helyzet a körömbevágással is, míg a folytatott barbotin vonatkozásában azt állapíthatjuk meg, hogy annak alacsony értékei mellett vannak az AVK kiemelkedő adatai.

Befejezve az egyes jellemzők részletező elemzését, úgy látjuk, hogy ez a módszer alkalmasnak tűnik arra, hogy az egységesnek látszó Körös kultúráról kisebb-nagyobb időszakokat leválasszunk, körülírva és meghatározva azokat a keramikai jellemzőket, amelyek dominanciája, vagy hiánya az adott szűkebb időszakot elkülöníti. Látjuk azonban, hogy ez a módszer nehézségeket is tartalmaz, ha ugyanis több lelőhelyet egymástól elszigetelt

esetben vonunk vizsgálat alá, abban az esetben a tisztán statisztikus eredményekről még azt sem állapíthatjuk meg teljes bizonyossággal, hogy területi, vagy éppen időrendi elkülönülésnek jutottunk-e a nyomára. Ezen a kérdésen természetesen a minél több lelőhely minél széleskörűbb tanulmányozása segíthet át, ami azonban ma igen nehéz, hiszen csaknem teljesen hiányoznak a feltárt települések publikációi, az utolsó 20–25 év viszonylag nagyszabású feltárásait alig néhány előzetes közlemény jelzi csak a szakajtóban, az egyetlen örvendetes tiszajenői kivételtől eltekintve.²⁴ Az elmúlt időben módunkban állt néhány lelőhely anyagát ezzel a módszerrel feldolgozni, ez – bár közvetlenül nem látható módon – de mégis stabilitást jelent a déványai leletek megítélésében. Felfigyeltünk ugyanakkor arra is, hogy az időrendi különbségeken túlmenően feltehetően területi különbségek is kimunkálhatóak lesznek elegendő mennyiségű lelet vizsgálata nyomán. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ma már fel vannak tárva azok a lelőhelyek, amelyek anyaga alapján a kultúra megbízható belső kronológiáját ki lehetne dolgozni, ezek azonban a legcsekélyebb mértékben sincsenek közzétéve. Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy csak teljes, valamilyen módon minden egyes leletre kiterjedő publikáció alkalmas az ilyen vizsgálatokra, és az ilyen közleményeknek ma még a módszertana sincs kimunkálva. Mindenesetre azt is világosan kell látnunk, hogy statisztikus úton kizárólagos eredményekre sohasem juthatunk, tehát annak meghatározása, hogy valamelyik díszítési típus egy, és csakis egy rétegben fordulhat elő, ezzel a módszerrel lehetséges ugyan, de fölösleges, hiszen ilyenféle megállapításokhoz szükségtelen statisztikus munkát végeznünk. Fontosabb viszont e tétel fordítottja, hogy ugyanis, ha felfelé telezük, hogy valamely minta egy szűkebb korszakra jellemző, ott domináns, attól még ugyanolyan módon díszített edényt más időszakban is találhatunk, és ez nem befolyásolja korábbi megfigyeléseink igazságtartalmát, amennyiben persze az új leletegyüttes összetételi arányai még megfelelnek korábbi mérési eredményeinknek.

Ha most összefüggéseiben áttekintjük statisztikai vizsgálataink részeredményeit, úgy látjuk, hogy van néhány olyan jellemző, amelyek körül a típusegyüttesek ki-kristályosodnak. Ilyen mindenekelőtt a folytatott barbotin, amiről már jó ideje tudjuk, hogy itt korjelző szerepe van,²⁵ ellentétben a Starčevo kultúrával, ahol a durva kerámia általános díszítése,²⁶ nemcsak annak legfiatalabb korszakában. Széles elterjedésekor magas arányt képvisel a leletanyagban a kettős csonkakúpos típus, a sima edényalj, a hengeres perem, és jelen van, ám csökkenő arányban a csőtallpal típus. Természetes, hogy a Körös kultúra legáltalánosabb jellemzői is megtalálhatók vele együtt, a csipett dísz, a rátett barbotin, továbbá a profilált alj, és a megszokott ívelt, levágott peremképzések. Úgy tűnik azonban, hogy néhány díszítési mód, mint az edényláb, a kalászminta és a körömbevágás ebben az időszakban már

²⁴ Raczy P., Archérol 103 (1976) 171–189.

²⁵ Trogmayer O., Archérol 95 (1968) 6–11.

²⁶ Kalicz N., NNU 52 (1984) 118.

kezd kikopni a használatból. Egy másik jellegzetes leletcsoportosulást is látunk a most közzétett leletanyagban, ez pedig a magas arányú csipett és rátett barbotinos dísz mellett a hengeres peremmel, a kettőskúpos típussal, és a sima alj megjelenésével, továbbá a még meglévő edénylábakkal, körömbevágásokkal és kalászmintával írható körül. Ebben a körben a leletegyüttesek összetétele elüt az előzőtől, azok a speciális jellemzők, amelyek mindkettőben megvannak, itt konzekvensen más arányokat képviselnek. Mindezek alapján feltételezzük, hogy Dévaványa–Réhelyen két egymást követő korszak leleteit tártuk fel, melyek mindegyike a Körös kultúrán belül helyezhető el, mindamellett, hogy tőlük idegen, az AVK-hoz tartozó leleteket rendre leltünk a lelőhelyen, főképpen az elsőként körülírt leletcsoportban, ami önmagában még nem különös, a Körösök völgyétől délre előkerült AVK-leletek egy részét már eddig is a Körös kultúra fiatal szakaszának lelőhelyeiről ismertük.²⁷ A réhelyi leletek mindkét horizontjára egyaránt jellemző típusok közül a rátett barbotinos dísz különös figyelmet érdemel, az ugyanis minden eddigi ismereteink szerint fontos korjelző elem. Az, hogy a Réhelyen elkülöníthető mindkét horizontban egyaránt gyakori, csak azt támasztja alá, hogy itt a teljes feltárt terület a Körös kultúra legfiatalabb szakaszába sorolható.

A Körös kultúra korábbi, szokványos leletegyütteseitől eltérő kerámiát először Makkay J. választotta ki,²⁸ és határozta meg Protovinča néven, abból a később tévesnek bizonyult feltevésből kiindulva, hogy a Körös kultúra leletei között megjelenő vinčai jellegű típusok itt in statu nascendi figyelhetők meg, itt kell keresnünk a vinčai kultúra eredetét. Ezt az elképzelést már önmagában az a tény is valószínűtlenné tette, hogy a valószínű vinčai kultúra sohasem élt itt, de emellett módszertani nehézségek is felerősültek, mert amint J. Chapman megállapította, tipológiaiailag lehetetlen eldönteni, hogy a pontokkal kitöltött bekarcolás, a kannelurás áru, a fekete és szürke fényezett kerámia, továbbá a kettőskúpos profil, azaz mindazok a sajátosságok, melyek a protovinča kort jellemzik, a legkorábbi vinčai kultúra előzményei vagy utánpótlásai lehetnek.²⁹ A Körös kultúra legfiatalabb szakasza, amit talán célszerű lenne önálló névvel illetni, ma már biztosan állítható, hogy egyidős a Vinča A korai szakaszával. Szükségtelennek tartjuk megismételni ezzel kapcsolatban Raczky P. okfejtését,³⁰ azzal a legteltesebb mértékben egyetértünk. A mindaddig egységesen kezelt horizont legfontosabb leletei a kettős csanakúpos edények, a fekete fényezett kerámia, a folytatott barbotin, azaz azok a típusok, amelyek a dévaványai leleteket elsősorban jellemzik. Így minden nehézség és bizonytalanság nélküli elhelyezhetjük leleteinket a Körös kultúra legfiatalabb szakaszában, abban az időszakban, amely a Vinča A korszakkal egyidős.

Nem hallgathatjuk el azonban azt sem, hogy ezek a leletek világosan két horizontba sorolhatók, és ezek a szűkebb időszakok az egyes objektumok stratigráfiai helyzetében is nyomon követhetők. Így kényszerítően arra az eredményre kellett jutnunk, hogy a Körös kultúra legfiatalabb időszaka maga is két szakaszra bomlik, és ez a két szakasz nem csupán a kultúrán belüli összetevőinek arányában különül el egymástól, hanem (legalábbis Dévaványa–Réhely esetében ezt tapasztaltuk) a benne megtalálható, illetve hiányzó AVK-leletek alapján is. Az eddig írottak alapján világos, hogy a korszak protovinča megnevezését nem tarthatjuk megfelelőnek, a helyzetet pontosan leíró „a Körös kultúra legfiatalabb szakasza” pedig – bár tartalma igaz, és fedi a tényeket – kissé körülményes. A Dévaványa–Réhelyen feltárt leletegyüttesek alapján a magunk részéről úgy véljük, jogosan alkalmazhatjuk erre a korszakra a réhelyi elnevezést.

A Réhelyen feltárt lelethorizont első, korábbi periódusára még a csipett dísz, a profilált alj, az ívelt peremek dominanciája jellemző. Ebben az időszakban igazán jelentős a rátett barbotin szerepe, de a Vinča A korszak beköszöntét világosan jelzi, hogy megjelennek a kettős kúpos edények, a sima edénylábak, továbbá a folytatott barbotin mint új díszítőelem. A régi, klasszikus Körös remniszcenciákat az edénylábak, a körömbevágás, illetve a kalászminta őrzi. Az így jellemezhető objektumokban Réhelyen még hiányzik az AVK-lelet. Stratigráfiailag ide soroljuk a feltárt 1. gödröt, a 4. gödör alsó rétegeit (9., 10.), illetve a II. szelvény alsó, 3. és 4. rétegét. Ezt a szűkebb korszakot tartjuk Réhely I. fázisának.

Az ezt követő, a Körös kultúra fejlődését lezáró szakaszt, amit az előbb mondott logika alapján Réhely II. fázisnak nevezhetünk, a kultúra állandó típusainak fokozatosan és lassan csökkenő jelenlétével írhatunk le. Méréstől kevesebb ugyanis a csipett dísz, a rátett barbotin, a profilált alj, néhány korábban még megvolt jellemző meg eltűnik, így az edényláb, a sorbacsipett és a körömbevágásos dísz, más jellemzők viszont jelentős túlsúlyra jutottak. Ezek az előzőekben mondottakból következően a sima, profilálatlan edényláb, a hengeres perem, a kettőskúpos forma és a folytatott barbotin. Csaknem minden így jelzett objektumban előkerültek az AVK jellegzetes bemélyített díszes töredékei is. Bizonyos, egyelőre határozottan meg nem fogalmazható jelek arra látszanak utalni, hogy a korszak legvégén a kettős csanakúpos forma előkerülési aránya némi csökkenést mutat, az AVK maximumok ugyanis a várttal ellentétben nem a csótálpas maximumok közelében vannak, és ugyanígy, a folytatott barbotinnal való egybevetéskor sem párhuzamos annak növekedése.

A Réhelyen elkülönített két periódus a vinčai kultúra korai fejlődési szakaszával egyidős (általánosan Vinča A),

²⁷ Szénászy J., Archéol. II (1983) 245., Makkay J., i. m. 76. jegyzet.

²⁸ Legutóbb: Makkay J. i. m. 26–31, bőszéges irodalommal.

²⁹ Chapman, J., The Vinča Culture of South-East Europe. BAR. I. S. 117 (1981) 35.

³⁰ Raczky P., Megjegyzések az „alföldi vonaldíszes kerámia” kérdéséhez. in: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Debrecen, (1986) 35.

Dévaványa–Réhely. Statisztikai táblázatok. 1. regressziós együttható, 2. szórásnégyzet
Dévaványa–Réhely. Results of the regression analysis

(1)	Tál	Csőtálp	Profil aljak	Sima	Csípett	Kalász	Karcolt	Rátett barbotin	Folyat.	Kettős kúpos	AVK import
Fazék	-0,030	-0,232	0,127	-0,089	-0,099	-0,152	-0,130	0,112	-0,070	-0,101	-0,007
Ívelt	0,125	0,161	-0,026	0,116	0,041	0,049	0,009	-0,104	0,070	-0,082	-0,086
Hengeres	0,125	0,081	0,005	0,035	0,036	-0,031	0,037	0,043	0,042	0,051	-0,017
Csőtálp	0,007		0,151	0,083	0,035	-0,015	0,077	0,116	0,147	0,189	-0,055
Prof. alj	0,324	0,162		-0,618	0,055	-0,404	0,089	0,553	-0,503	0,186	-0,106
Sima alj	-0,049	0,091	-0,088		0,087	0,083	0,052	-0,094	0,402	0,001	-0,079
Csípett	0,597	0,423	0,089	0,931		0,359	0,585	-0,020	0,446	0,245	-0,501
Kalász	0,055	-0,012	-0,041	0,058	0,023		-0,052	0,037	-0,011	-0,017	-0,018
Karcolt	0,146	0,331	0,049	0,202	0,213	0,222		0,224	0,364	0,362	-0,015
R. barb.	0,014	0,538	0,334	-0,396	-0,008	0,222	0,243		-0,471	0,334	-0,101
F. barb.	-0,055	0,229	-0,101	0,564	0,058	-0,023	0,131	-0,157		0,030	-0,049
Kettősk.	0,086	0,903	0,115	-0,002	0,099	-0,105	0,401	0,343	0,093		-0,163
Festett	0,008	-0,001	-0,001	0,121	0,028	0,089	-0,004	-0,009	0,085	-0,011	-0,010
AVK imp.	-0,213	-0,385	-0,095	-0,494	-0,294	-0,167	-0,025	-0,151	-0,211	-0,237	
Plasztikus	0,380	-0,197	0,171	0,155	0,150	0,393	-0,199	-0,116	0,027	-0,151	-0,246
Finom ker.	0,020	-0,262	0,096	-0,161	0,011	-0,211	0,032	0,051	0,224	-0,395	0,038

(2)	Tál	Csőtálp	Profil aljak	Sima	Csípett	Kalász	Karcolt	Rátett barbotin	Folyat.	Kettős kúpos	AVK import
Fazék	0,003	0,031	0,073	0,005	0,067	0,010	0,042	0,033	0,004	0,028	0,0002
Ívelt	0,089	0,022	0,004	0,012	0,017	0,001	0,0003	0,043	0,006	0,028	0,044
Hengeres	0,089	0,023	0,001	0,004	0,053	0,002	0,021	0,030	0,009	0,044	0,007
Csőtálp	0,0003		0,176	0,007	0,015	0,0001	0,025	0,062	0,033	0,171	0,021
Prof. alj	0,091	0,176		0,054	0,004	0,016	0,004	0,185	0,051	0,021	0,010
Sima alj	0,014	0,007	0,054		0,081	0,004	0,010	0,037	0,227	0,000	0,039
Csípett	0,201	0,015	0,004	0,081		0,008	0,124	0,0001	0,026	0,024	0,147
Kalász	0,026	0,0001	0,016	0,004	0,008		0,018	0,008	0,0002	0,001	0,003
Karcolt	0,033	0,025	0,004	0,010	0,124	0,008		0,054	0,048	0,145	0,0003
R. barb.	0,0002	0,062	0,185	0,037	0,0001	0,008	0,054		0,074	0,114	0,015
F. barb.	0,013	0,033	0,051	0,227	0,026	0,0002	0,048	0,074		0,002	0,010
Kettősk.	0,010	0,171	0,021	0,000	0,024	0,001	0,145	0,114	0,002		0,038
Festett	0,004	0,000	0,0002	0,145	0,085	0,055	0,001	0,003	0,101	0,005	0,006
AVK imp.	0,043	0,021	0,010	0,039	0,147	0,003	0,0003	0,015	0,010	0,038	
Plasztikus	0,296	0,012	0,069	0,008	0,082	0,037	0,052	0,019	0,0003	0,033	0,129
Finom ker.	0,009	0,003	0,003	0,001	0,0001	0,001	0,0002	0,001	0,003	0,036	0,0005

de feltétlenül a Körös–Starčevo kultúrkör része. A Starčevo kultúra belső időrendjének vonatkozásában szoros párhuzamot vonhatunk a S. Dimitrijević által kidolgozott Spiraloid B, továbbá esetleg a Starčevo–Final, illetőleg a réhelyi lelethorizont között.³¹ Most csupán egyetlen közös vonásra hívjuk fel a figyelmet: a profilált aljak száma a Spiraloid B fázisban láthatóan lecsökken, a sima aljak száma pedig emelkedik.³² Ennek a korszaknak Kalicz N. szerint jelentős szerepe van a vonaldíszes kerámiák kialakulásában,³³ úgy véljük Réhelyen számos adattal járulhatunk hozzá e folyamat teljesebb feltáráshoz. Ugyanebben a vonatkozásban a továbbhaladás jelentős pontját képezhetik majd a tiszaszigeti leletek,³⁴ a Starčevo–Körös kultúrák Vinča A korszakban való továbbélését ugyanis jó okkal fel-

tételezi Gh. Lazarovici,³⁵ aki a díszítési elemek kronológiai szempontú feldolgozására is vállalkozott a romániai Bánát neolitikumának összefoglalása során.³⁶ Figyelemre méltónak tartjuk, hogy többek között a kalászminta, illetve a rendszertelenül elhelyezett körömbevágások megítélésében arra az eredményre jutott, hogy azok a Starčevo IVb időkből már nem fordulnak elő. Mindazok alapján, amit ebben a kérdéskörben a most hivatkozott munkában tanulmányozhatunk, úgy véljük, hogy a Réhely I. fázis a Starčevo kultúra IV. szakaszával, tehát a Vinča A1/A2 korszakkal párhuzamosítható, míg a Réhely II. fázis a Starčevo IVb-vel, azaz a Vinča kultúra A3 horizontjával.

A Dévaványa–Réhelyen feltárt leletek mostani elemzése nem helyettesítheti és nem pótolhatja az ásatás publi-

³¹ Dimitrijević, S., Materijali 10 (1974) 98.

³² Ua., XV–XVII. t.

³³ Kalicz N., NNU 52 (1984) 102.

³⁴ Trogmayer O., Zur relativen Zeitstellung der älteren Linear-

bandkeramik. in: Siedlungen der Kultur mit Linearbandkeramik in Europa. Nitra, 1982. 283.

³⁵ Lazarovici, Gh., Fragen der neolithischen Keramik in Banat. in: Festschrift für Richard Pittioni. Wien, (1976) 210.

³⁶ Ua., Neolithic Banatului. Cluj-Napoca, (1979) 45., tabel 3.

lyek segítségével területi egységgé szélesíthetjük majd azokat a horizontokat, amelyeket statisztikus módszerekkel időbeli egységekként tudtunk körülírni.

Goldman György

Dévaványa–Réhely objektumai a képalírások számsorrendjében

1 I sz. 2. r.	27 D PR. 18–20 m 40–90 cm
2 I. sz. 3. r.	28 CLE QN+EXT TO PHOLE
3 I. sz. 3/d r.	29 profiltiszt. 1 g-nél
4 I. sz. 3/e r.	30 1. gödör
5 I. sz. 4. r.	31 W 22,5
6 I. sz. 4/e r.	32 QS L1
7 I. sz. 4/k r.	33 QS L2
8 I. sz. 4/a r.	34 QS L 2/2

9 I. sz. 4/b. r.	35 QS L 2/3
10 2. g. k-i profil	36 QS L5 CLEARING
11 2. g. teteje	37 QS L5 SOUTH OF PIT
12 2. gödör	38 QS L5 IMM TRENCH
13 2. g. 1. r.	39 QS L5 BATCH 2
14 2. g. 2. r.	40 QS L5 BATCH 3
15 2. g. 3. r.	41 QS L6
16 2. g. 3/4 r.	42 QS L9/1
17 2. g. 4. r.	43 QS L10/1
18 2. g. 5. r.	44 QS L10/1 BATCH 1
19 3. g.	45 QS L10/1 BATCH 4
20 II. sz. 1/d. r.	46 QS L10/1 BATCH 5
21 II. sz. 1/k. r.	47 QS L 10/1 BATCH 6
22 II. sz. 2/k. r.	48 QS 10/2
23 II. sz. 3/k. r.	49 QS L10/2 BATCH 7
24 II. sz. 3/n r.	50 QS L10/3 BATCH 13
25 II. sz. 4/n. r.	51 QS L10/4 BATCH 14–16

CHRONOLOGY IN THE LATE PHASE OF THE KÖRÖS CULTURE ON THE BASIS OF FINDS FROM DÉVAVÁNYA–RÉHELY

Extract

In the territory of Békés county, several excavations were carried out where artifacts from the Körös culture were brought to light in quantities suitable for metric analysis. Of these assemblages, finds from the site of Dévaványa – Réhely (site register 7 MRT 6, 4/26) are analyzed in this paper.⁶ Statistical analysis were predominantly carried out using materials from features whose stratigraphic positions are shown in Figures 1 and 2. The artifacts collected were counted following the subdivision by various characteristics as presented in these figures. Within the excavation area, finds were collected from a total of 55 locations including squares and features. These data were recorded in the Clipper data base management system. This software was, in part, used in calculations, although data were converted into the Lotus 1–2–3 system for the purposes of regression analysis, which also provided raw data for diagrams in this paper.

Statistical analyses were performed using 21 selected characteristics in the following order. Rings were subdivided into three groups: rims cut straight, rims of bowls with an upside-down truncated cone shape and arched rims of larger as well as smaller vessels formed separate categories. Cylindrical rims were counted separately. Similarly to rims, bottom fragments were also subdivided into categories of tubular, profilated and smooth bottoms. Pot legs were recorded as well. Aside from these, decorative patterns were similarly classified. In addition to the common pinched decoration, serial pinch patterns (wheat motive) and nail incised patterns were recorded separately. Other types of incised decorations were treat-

ed as a whole. Round patterns made by impressing reed in the clay were included among these categories, although this kind of decoration could be recorded in only one of the features. Among the plastic designs the applique and poured forms of barbotine were distinguished. The rest of these types of decoration were all pooled into one category. The category of “painted ware” included both decoration by painted patterns and plain red, burnished ceramics. Fine greyish ceramic sherds with thin walls were also subdivided into rim, wall and bottom fragments within their places of origin this classification proved insignificant during subsequent calculations. Pieces excluded from the statistical analyses were recorded as well. These included sherds which could not be assigned to vessels, idols and other statuettes. A few important details of the analysis will be discussed here.

Smooth bottom. This form does not need a particular explanation, however, a few examples are mentioned here, since this type does not belong to the most common forms in this culture. It occurred exactly in half of the studied cases, that is in 26 features. The relative frequency of this form, however, exceeded 0.5 percent only in two features (Square 1, layer 4/a; Pit 4, layer 2/2). Its relatively higher percentual contribution could be observed chiefly in the top layers (Square 1, layer 4, 4/e; Square II, layer 1/k). According to the analysis this form is highly correlated with the poured barbotine pattern (regression coefficient: 0.56, coefficient of determination: 0.22). The occurrence of this type in the culture suggests that it took over on the expense of profilate bottoms (regression coefficient:

ent: -0.61). Its coincidence with the wheat motive is 16 in 21 cases, with the cylindrical rim 16 in 20 cases, with poured barbotine 12 in 14 cases, and with painted ware 11 in 14 cases. On the other hand, in spite of all expectations this form was not correlated with vessels of a double truncated cone shape.

Tubular bottom. No tall pedestals were found at this Dévaványa site. This form does not belong to the types characteristic of culture.¹³ Low tubular bottoms, on the other hand, are relatively frequent they come to light from two thirds of all features. This motive is highly correlated with pinched patterns (regression coefficient: 0.59, coefficient of determination: 0.20) and its presence also coincides with other plastic forms of decoration (regression coefficient: 0.38, coefficient of determination: 0.29). However, its relative frequency exceeds 0.4 percents only in four features: Pit 4, layers 10/3, 5, 10/4 and Pit 2, layer 5. In cases characterizes by its high frequency, the poured barbotine design is already missing, however, with the exception of one feature poured barbotine is followed by the tubular bottom. The same holds true for the coincidence with the wheat motive. Of the 26 features in which wheat motive was identified, 16 contained tubular bottom fragments as well, although the contribution of this latter type in such features never exceeded 2 percent.

Pot legs. Legged pots are among the special and broadly distributed forms of the Körös culture.¹⁴ This type, however, was identified only in remarkably few locations at Dévaványa and even there it occurred in low percentages. It was present in no more than 12 features, and even among these, only one was characterised by a more than 1.5 percent contribution. Occurrences exceeding 1 percent may be associated with the lowest layers.

Nail incised patterns. This type of decoration is characterised by individual imprints of nails over the vessel's surface. This motive is known to be generally distributed within the Körös culture.¹⁷ This is why it is surprising that only 12 of the features contained such sherds. In one of these cases its relative frequency was 4 percent (Square 1, layer 3/e), while the rest was characterised by less than 1.5 percent. Although its correlation with the wheat motive may be worth mentioning, it is more important that nail incised patterns are in general missing at this site.

Poured barbotine. Poured barbotine decoration may be defined as lumps of raw clay poured and smeared in a vertical direction on the vessel's wall.²⁰ This form occurred in very few cases, it was found in only 14 of the features. This motive exceeds 8 percent of all decorations in the top layer of Pit 2. It reaches almost 5 percent in Square I, layer 2. Regression analyses showed, that this type is negatively correlated with profiled bottoms (regression coefficient: -0.50) and the applique form of barbotine decoration (regression coefficient: -0.47). On the other hand, one may hypothesize that its occurrence coincides in the smooth bottom formation (regression coefficient: 0.40) and pinched decoration (regression coefficient: 0.44). Of the coefficient of determination the value indi-

cative of the relationship with smooth bottom (coefficient of determination: 0.20) and painted ware (coefficient of determination: 0.10) are worth mentioning. All occurrences of this type are accompanied by the presence of tubular bottoms, while it may also be found in a number of features where poured barbotine design could not be recorded. The same holds true for cylindrical rims as well. We may also assume that this pattern is associated with nail impressions since an almost total overlap may be observed between the distributions of these two forms of decoration. The fact, that Alföld Linearband Pottery fragments appeared only in features with a low incidence of poured barbotine remains should also be considered a remarkable phenomenon.

Alföld Linearband Pottery finds. Five of the features uncovered during the course of excavations belonged to the Alföld Linearband Pottery culture. Hardly any sherds with pinched decoration are known from these features. On the other hand, it is undoubtedly worth mentioning that in addition to these five features 25 other contained more or less imported Alföld Linearband Pottery finds. This is half of all the features studied. Even if one assumes that in some locations these finds were shifted together due to earlier disturbances near the modern day surface, one should not exclude the possibility that pieces entered contemporaneously were encountered as well. Anyway, this would not be the first occasion when finds from these two cultures were brought to light together as it will be discussed later in this paper. These artifacts are, by definition, negatively correlated with pinched (regression coefficient: -0.50) and plastic (regression coefficient: -0.24) decorative patterns. No Alföld Linearband Pottery finds were recovered from the features which contained pot legs, and the same holds true for the nail incised decoration. As far as poured barbotine is concerned, its lowest frequencies coincided with the high incidence of Alföld Linearband Pottery.

Pottery material different from sherds known to be associated with the Körös culture previously were first separated out by J. Makkay,²⁷ who termed these pieces Protovinča. His identification was based on the erroneous hypothesis that types displaying Vinča characters may be observed among the finds of the Körös culture in statu nascendi, and that origins of the Vinča culture should be sought here. This assumption was in itself made unlikely by the fact that the actual Vinča culture never occupied the territory under discussion. In addition, methodological difficulties occurred as well since, as was pointed out by J. Chapman, it is impossible to decide on a purely typological basis if characteristics of the Protovinča period (such as incised decoration filled with dots, ware with cannellura formation, black and grey burnished pottery and profiles in a double truncated conical shape) were the predecessors or copies of the types associated with the Vinča culture.²⁸ The latest phase of the Körös culture (which should perhaps be termed separately) may certainly be considered coeval with the Vinča A period in light of the

latest finds. It would thus seem unnecessarily repetitious to quote arguments by P Raczky²⁹ here, which should be considered perfectly agreeable. The most important pottery types of this period, which has been treated as a whole, are double truncated conical vessels, black burnished ceramics, poured barbotine decoration, that is all the features that are most characteristic of the Dévaványa finds. Thus, the artifactual material under discussion here may, with no difficulty or uncertainty, be assigned to the latest phase of the Körös culture which was coeval with the Vinča A period. One should note, however, that these finds may clearly be grouped into two time horizons. These more precisely defined chronological differences may also be followed within the internal stratigraphy of individual features. This is why one cannot avoid the conclusion that the latest period of the Körös culture may be subdivided into two phases as well which are not only different in terms of the proportion between the components within this culture but, at least as is shown by the example of Dévaványa – Réhely, in terms of the presence/absence dichotomy of Alföld Linearband Pottery finds. All the previously mentioned arguments should make it clear that the term “Protovinca” is not appropriate for this period. On the other hand, while the name “latest period of the Körös culture” is correct and is supported by artifactual evidence, it is somewhat complicated. This is why, on the basis of the artifactual assemblages brought to light at Dévaványa – Réhely the term “Réhely” should be justified for this period.

The first, earlier chronological horizon identified at Réhely is characterized by the dominance of pinched decoration, profilated bottoms and arched rims. In this period barbotine applique played a significant role, however, the wake of Vinča A period is clearly marked by the

appearance of double truncated conical vessels, smooth bottoms and poured barbotine as a new decorative element. Reminiscences of the old, classical Körös style are represented by pot legs as well as nail incised patterns and the wheat motive. Features characterized by these finds at Réhely contained no Alföld Linearband Pottery artifacts. In a stratigraphic sense Pit 1 and the lowest layers of pit 4 (9 and 10) as well as the lowest layers (3 and 4) of Square fall in this category. These artifactual assemblages are considered representants of the Réhely 1 period.

The subsequent phase which marks the end of development in the Körös culture could logically be termed Réhely 2. It is characterized by the gradually declining contribution of standard ceramic types of the Körös culture. Measurable decreases occur in the case of pinched decorative patterns, barbotine applique and profilated bottoms. Some elements observed previously completely disappear. These include pot legs, serial pinched and nail incised decoration. At the same time, other characteristic started significantly dominating. As a consequence of the previous list, these include smooth, non-profilated bottoms, cylindrical rims, the double truncated conical form and poured barbotine. Almost all the features containing such fragments yielded sherds with typical Alföld Linearband Pottery relief patterns as well. Certain phenomena which are difficult to define, give the impression that the relative frequency of double truncated vessels is in the decline toward the end of this period. Namely, maximum frequencies for Alföld Linearband Pottery do not coincide with the maximum of tubular bottoms (as may have been expected) and no parallel increase in poured barbotine decoration is apparent either.

Gy. Goldman

A FÜZESABONYI KULTÚRA SÍRJAI BORSOD MEGYÉBEN

Az utóbbi években megindult nagyarányú építkezések és földmunkák felgyorsították a régészeti feltárások, leletmentések ütemét, sok esetben hiányt pótolva egy-egy megye különböző kutatási területein. Mindez szerencsésnek mondható azért, mert a bejelentések nyomán egyre világosabb kép rajzolódik ki pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megye népvándorlás kori történetéről, míg sajnálatos módon nem mondható el ugyanez a bronzkor időszakáról.

Az elmúlt két évtized hozott ugyan újabb eredményeket a korszakra vonatkozóan, de az utóbbi időben nemegyszer már csak a betemetett, eldózerolt gödröket, sírokat, széthordott, összetört, vagy utólag bejelentett leleteket konstatálhattunk. Anyaggyűjtésünk során több olyan lelőhelyre bukkantunk, ahonnan a jelentések elpusztított bronzkori temetőkről, sírokról számoltak be. Sokszor csak egy-két tárgy szerepelt a leírásokban, de ha sírhoz tartozhatott, úgy bevettük a feldolgozásra kerülő anyagba.

A nagy Borsod megyei temetőfeltárások óta – Hernádkak, Megyaszó, Gelej – jószerével nem kerültek elő a füzesabonyi kultúra népességének sírjai. Vagy pedig amellyről tudomást szereztünk, az sem minden esetben hitelt érdemlő lelőkörmények között jutott napvilágra. Mindenesetre úgy véljük, hogy szükséges a leletanyagok közzététele, mert esetleg adalékokkal szolgálhat a füzesabonyi kultúra belső időrendjéhez, valamint segítséget nyújthat a kultúra lelőhelytérképének pontosításához, kiegészítéséhez. Legtöbbször csak tipológiai módszereket alkalmazhattunk a leletanyagok előkerülésének már fent említett korlátai miatt, azonban a nagy temetőfeltárások nyomán megjelent publikációk, melyek a kultúra kronológiai problémáit is tagolták, nagyban megkönnyítették munkánkat.¹

A bemutatásra kerülő lelőhelyek és leletek a következők:

¹ Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) 101–141., Kemenczei T., RFüz Ser. II. 20 (1979); Kovács T., Die terminologischen und chronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. In: Atti X Simp. Int. Neol. Età Bronzo in Europa (Verona 1982) 153–164.

² Hellebrandt M. leletmentése, akinek a leletanyag közlési jogát köszönöm. Az ásató Emőd-Istvánmajor I. néven a lelőhelyen előkerült kelta leleteket jelzi, míg az Istvánmajor II. a bronzkoriakat takarja: Hellebrandt M. – Simán K., HOMÉ 19 (1980) 89. A leleteket a Herman Ottó Múzeum őrzi – a továbbiakban H. O. M. –, leltári számuk: 79.40.1–45.

³ Az 1979. ápr. 19-i helyszíni szemle során átadott tárgyak leltári száma: 79.40.1–13. (Az ásató itt megjegyzi, hogy az edények és a hamvak összetartozása nem biztos).

Emőd-Istvánmajor II.

1979 januárjában érkezett a bejelentés Emődről, hogy a Költségvetési Üzemegység homokbányájából leletek kerültek elő.² A bányászást leállították, azonban ennek ellenére folyt tovább a munka, melynek eredményeként a tavasszal újabb edényeket vetett ki a markoló.³ A megindult leletmentő ásatás során 7 sírhelyet tártak fel, melyek leírását az alábbiakban adjuk:⁴

1. *sírhely*: 103 cm mélységben, közvetlenül a humusz alatt jelentkezett egy téglalap alakú, lekerekített sarkú sírfolt, benne 3 kő és egy kézzel formált, sárga színű edény fenéktöredéke.⁵ Az egyik kő fenékkő része volt.

2. *sírhely*: sírfolt nélkül. Melléklet: 1. Bögre. Kihajló peremű, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű. Lapos, perem fölé magasodó füle a nyakra támaszkodik, melyben vízszintesen futó bekarcolások és rovátkolások láthatók. Hasán ferde, bekarcolásokkal és bevágásokkal hangsúlyozott borda. Nyaka kiegészített. M: 7,9 cm, Szá: 7,4 cm, Fá: 4,2 cm (l. kép 2.). 2. Korsó. Kihajló peremű, perem fölé magasodó fülű, hasán ferdén futó árkolásokkal díszítve. M: 8,2 cm, Szá: 8,1 cm, Fá: 3,8 cm (l. kép 3.). 3. Tál. Behúzott peremű, nagyméretű, árktolt bütykök, párhuzamosan futó, bekarcolt vonalkötegek, benyomott pontok, körbefutó árkolások és bevagdalt bordák díszítik. Ragasztott. M: 8,6 cm, Szá: 19,8 cm (l. kép 1.).⁶

3. *sírhely*: 32 cm mélységben szétszórtan hamvakat, néhány durva kidolgozású, kavicsal soványított cseréptöredéket és egy bevagdalt díszű orsógombot találtak. (l. kép 4.).⁷

4. *sírhely*: a VII–VIII. szelvények közötti tanúfalban feltűnő elszíneződés miatt a tanúfalat egy szakaszon elbontották, így kerültek elő a leletek különböző mélysé-

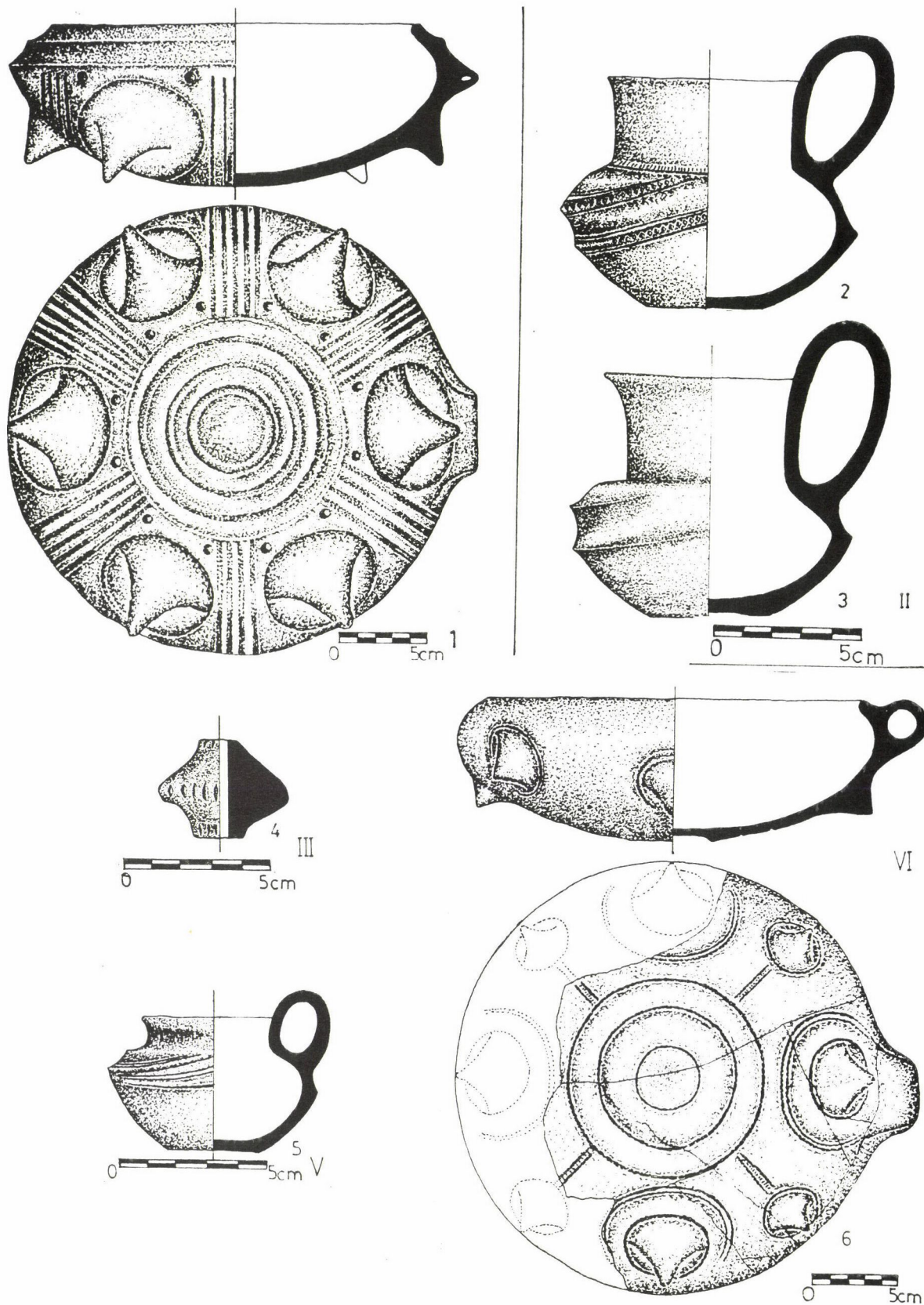
⁴ A feltárást nehezítette, hogy a területen akácerdő volt, melyet kb. 30 m hosszan kiirtottak, de a tuskókat bennhagyták. Ezek kiirtása után kezdődhetett csak a tényleges munka, mely nem sok reménnyel kecsegtetett. A gyökerek ugyanis a sírokat jószerivel teljesen elpusztították, az edényeket eredeti helyükről elmozdították.

⁵ A H. O. M. ltsz. 79.40.21–23., ill. az edénytöredéké 79.40.14. A leírásban használt rövidítések: M = magasság, H = hosszúság, Sz = szélesség, Szá = szájmérő, Fá = fenékmérő, Átm = átmérő.

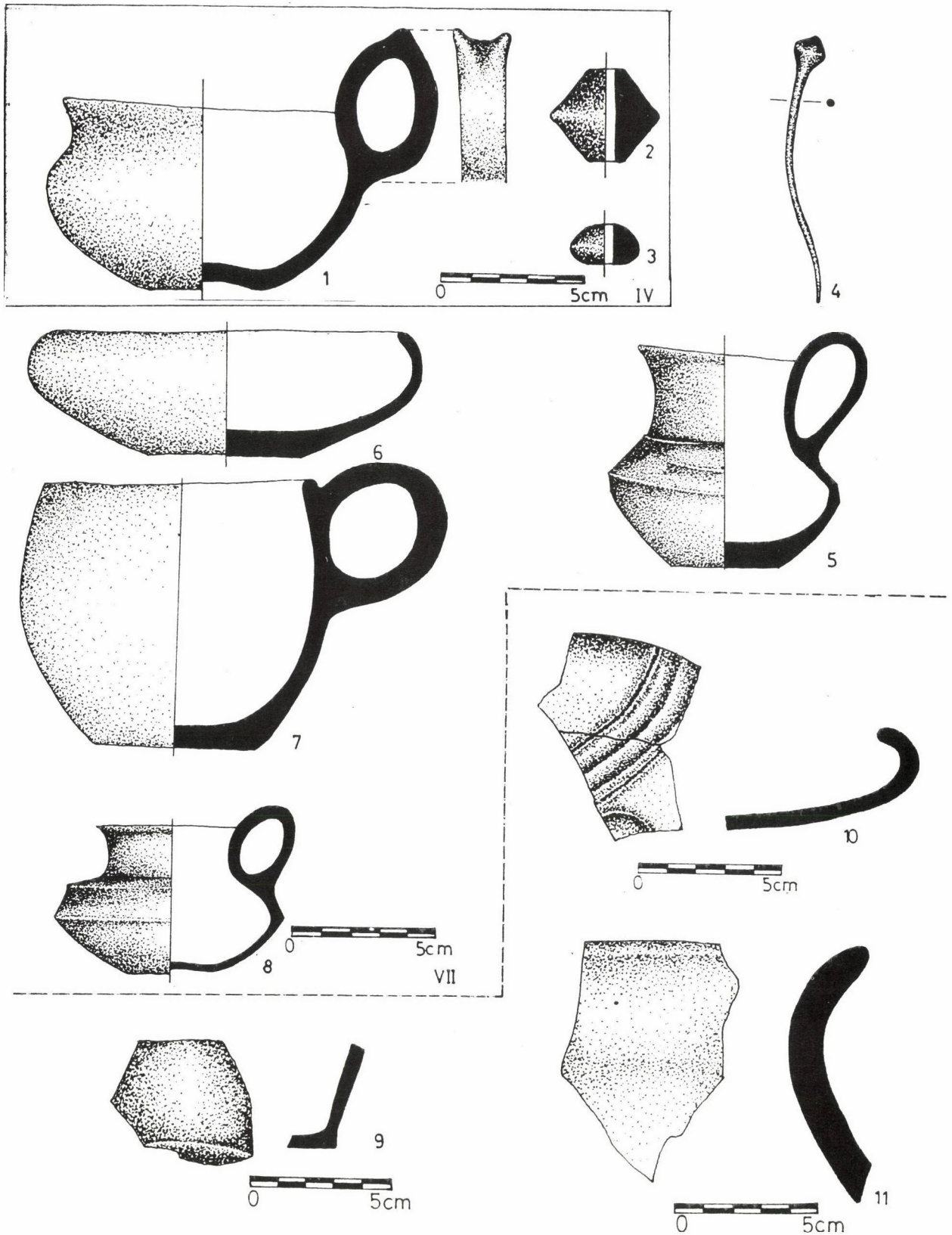
⁶ H. O. M. ltsz. 79.40.21–23.

⁷ H. O. M. ltsz. 79.40.24–26.

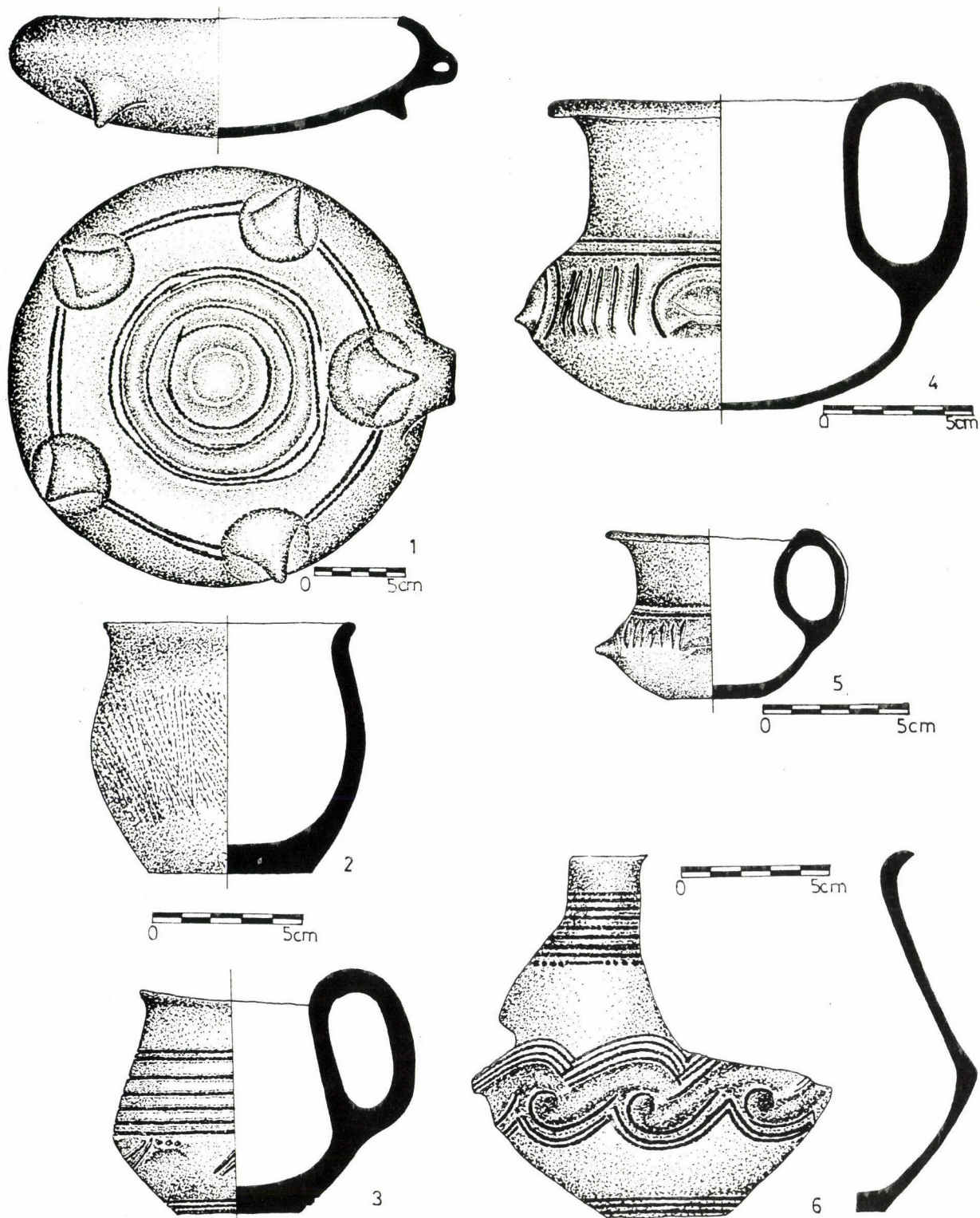

1. kép. Emőd-Istvánmajor II. 1-3.2. sírhely. - 4.3. sírhely. - 5.5. sírhely. - 6.6. sírhely
 Abb. 1. Emőd-Istvánehöft II. 1-3. Grabstätte 2. - 4. Grabstätte 3. - 5. Grabstätte 5. - 6. Grabstätte 6

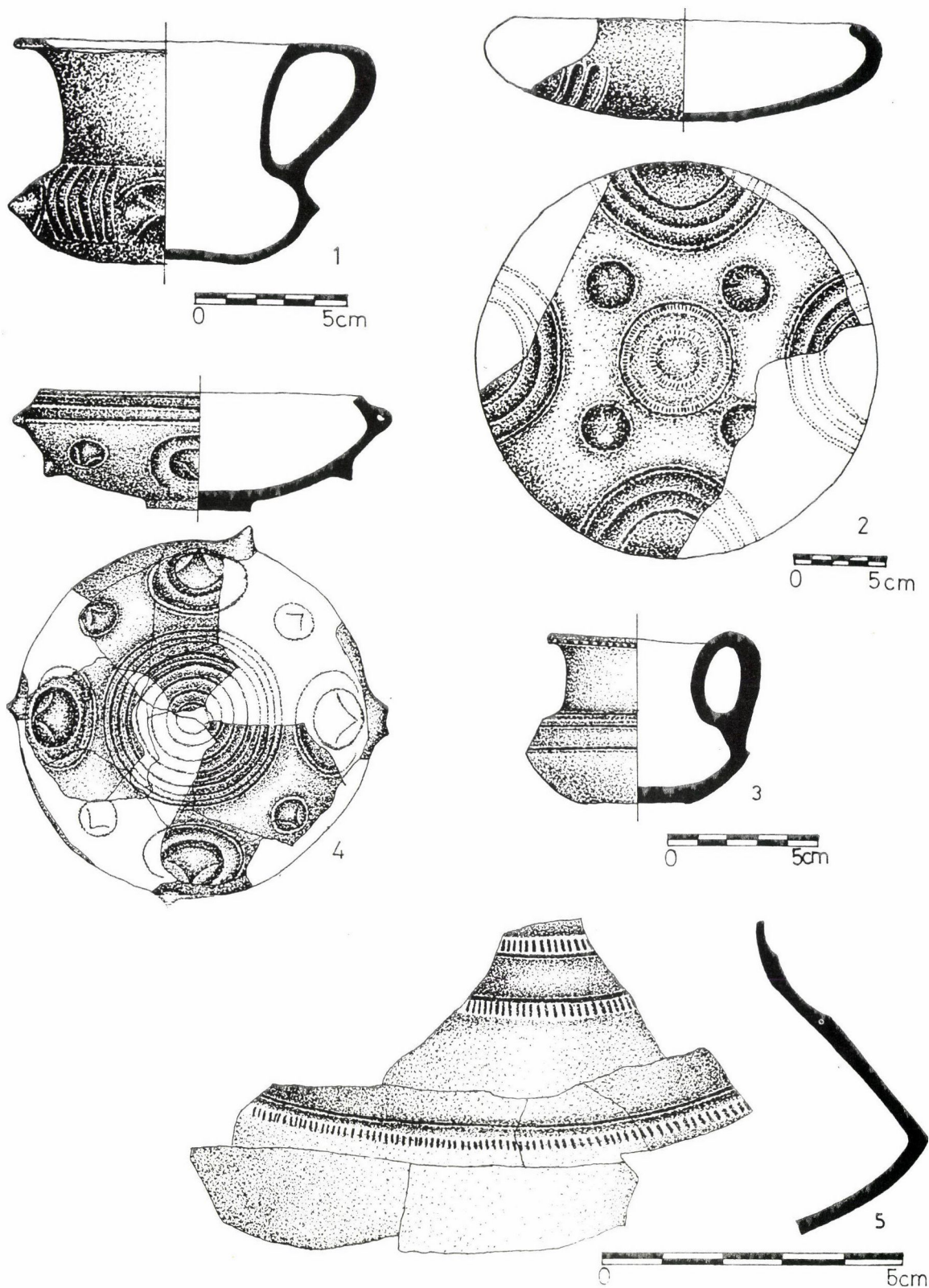

2. kép. Emőd-Istvánmajor II. 1-3.4. sírhely - 4-8.7. sírhely. - 9-II. felszíni gyűjtés
Abb. 2. Emőd-Isvágehöft II. 1-3. Grabstätte 4. - 4-8. Grabstätte 7. - 9-II. Streufund

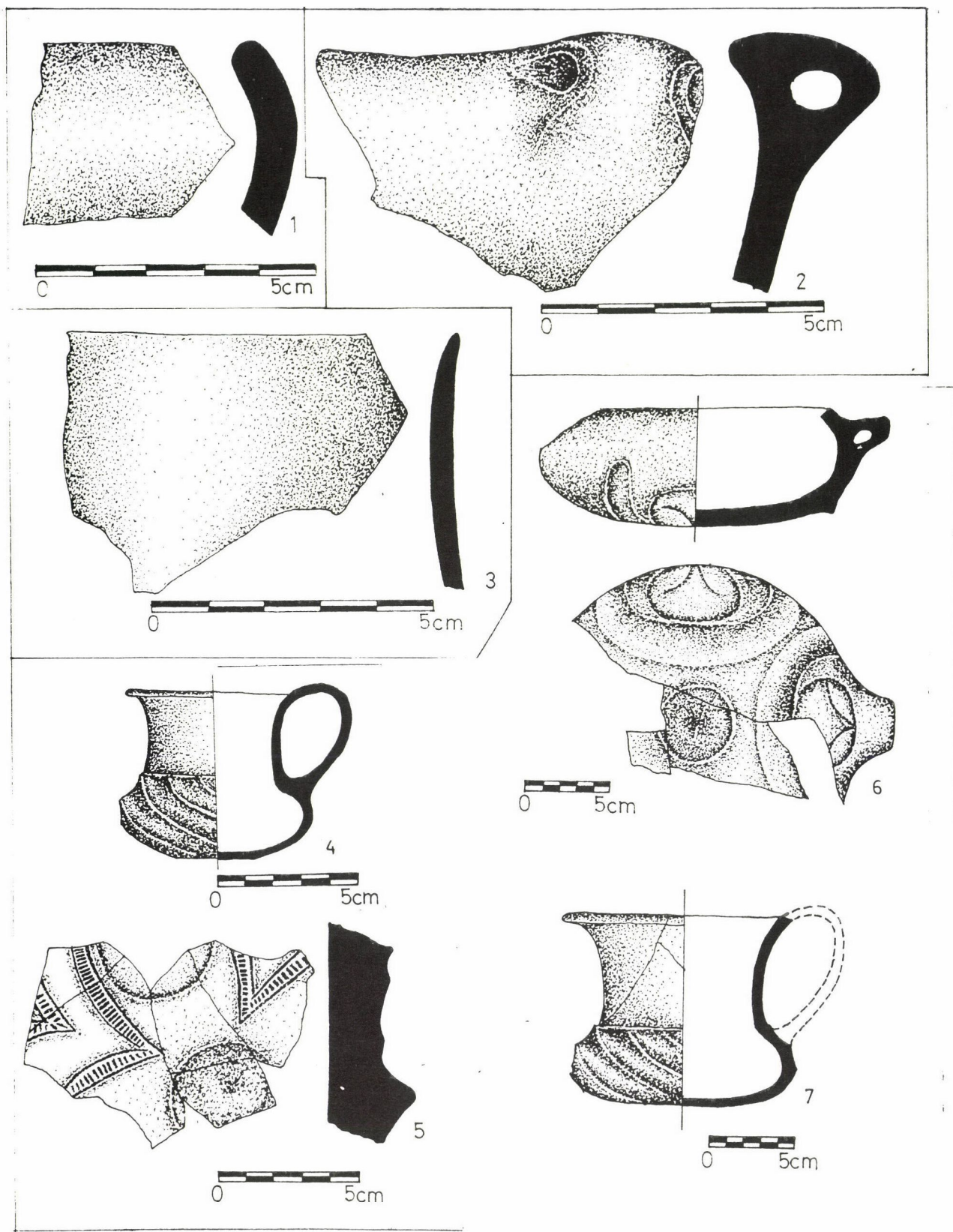

3. kép. Emőd-Istvánmajor II. 1-6. szórvány
Abb. 3. Emőd-Istvánehőft II. 1-6. Streufund

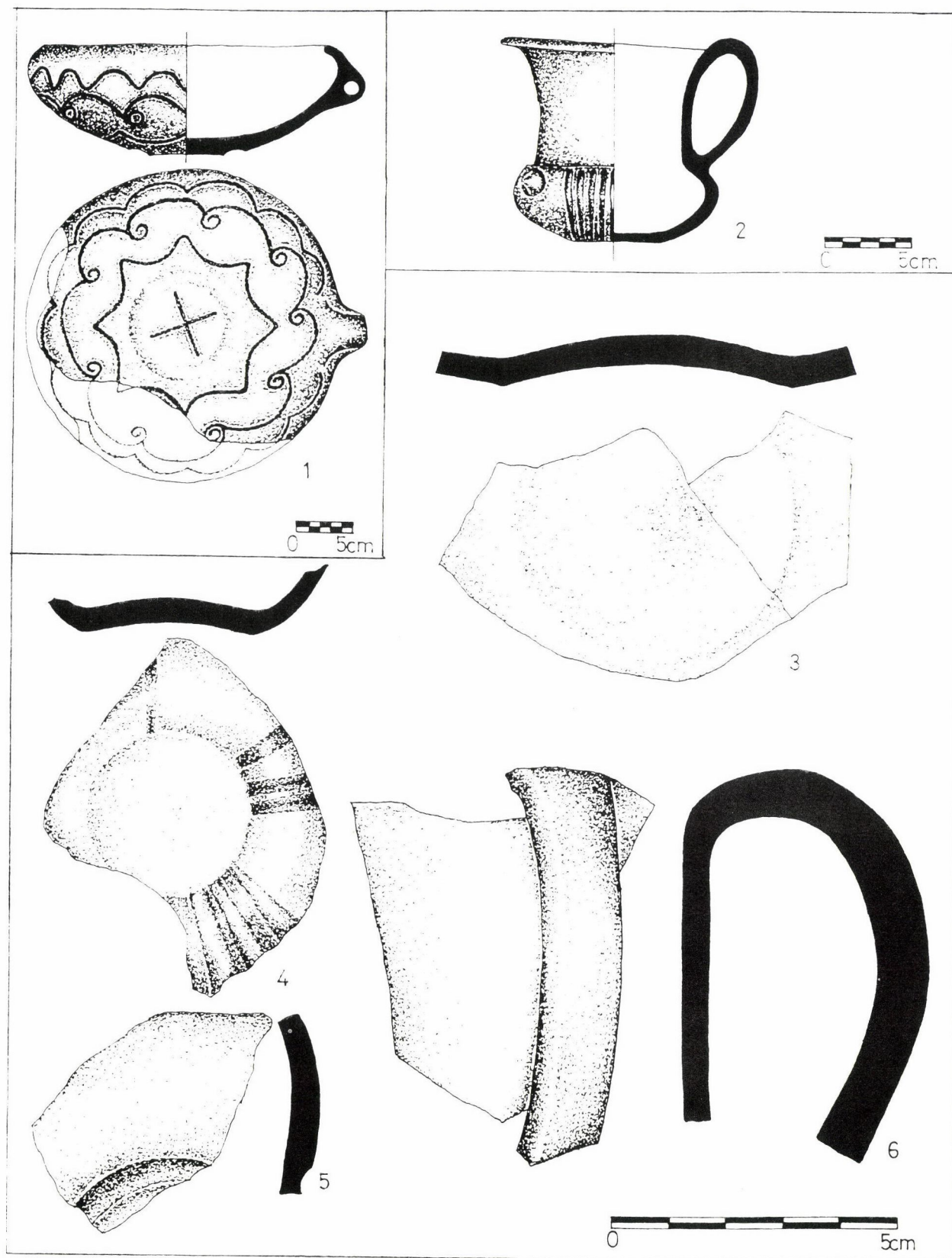

4. kép. 1-2. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 1. - 3-5. Mezőcsát, Kossuth u. 18.
Abb. 4. 1-2. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 1. - 3-5. Mezőcsát, Kossuthgasse 18.

5. kép. 1-7. Vizsoly-Barát dűlő
Abb. 5. 1-7. Vizsoly-Barát-Flur

6. kép. 1-6. Vizsoly-Géppálmás
 Abb. 6. 1-6. Vizsoly-Maschinenstation

gekben – 44–60 cm között. Melléklet: 1. Orsógomb. Nyomott gömbtestű. M: 1,4 cm, Átm: 2,4 cm (2. kép 3.).⁸ 2. Cseréptöredék. Sárgásbarna, durva kidolgozású, íveltfalú darabok. Egyiken két hegyes bütyök. 3. Orsógomb. Kettőskúpos. M: 3,4 cm, Átm: 2,8 cm (2. kép 2.). 4. Csésze. Kihajló peremű, omphalosos aljú, perem fölé magasodó, ansa lunata-fülű. M: 6,4 cm, Szá: 10 cm, Fá: 4 cm (2. kép 1.). 5. Cserepek. Barna, durva, egyenes peremű, tagolt bordadíszes fazék darabjai, valamint behúzott peremű táltöredékek.

A 4. sz. melléklet alatt és felett hamvasztott csonttöredékeket észleltek.

5. *sírhely*: a szelvény megnyesésekor, 90 cm mélységben kis bögre került napvilágra. A leletre sem folt, sem egyéb melléklet nem utalt. Leírása: kihajló peremű, rövid nyakú, nyomott gömbtestű, perem fölé magasodó fülű. Ferdén árkolt, bekarcolásokkal szegélyezett bordák díszítik. Pereme kiegészített. M: 4,4 cm, Szá: 5,3 cm, Fá: 3,1 cm (1. kép 5.).⁹

6. *sírhely*: a VI. szelvényben, egy 95 cm mélységben jelentkező folt megnyesése után rajzolódott ki az a téglalap alakú, lekerekített sarkú sírfolt, melyben 155 cm mélységben egy összetört tál töredékeit találták. A gödörben egyéb lelet nem volt. 1. Tál. Nagyméretű, árkolt, hegyes bütykökkel, kisebb méretű bütykökkel díszítve, melyek alatt létraminta látható. Egyfülű. Ragasztott, töredékes. M: 8,5 cm, Szá: 19 cm, Fá: 4 cm (1. kép 6.).¹⁰

7. *sírhely*: a VII. szelvényben, egy 88 cm mélyen lévő, elmosódó folt alapján következtettek arra, hogy itt is sír lehetett. 138 cm-nél jelentkeztek a következő leletek. Melléklet: 1. Csésze. Gömbös testű, egyfülű. Ragasztott, kiegészített. M: 9,8 cm, Szá: 10,3 cm, Fá: 6 cm (2. kép 7.). 2. Tál. Behúzott peremű, kisméretű. Ragasztott, kiegészített. M: 4,2 cm, Szá: 12,5 cm, Fá: 5,2 cm (2. kép 6.). 3. Bög. Kihajló peremű, nyomott gömbtestű, perem fölé magasodó fülű, vízszintes árkolással díszített. Ragasztott. M: 5,1 cm, Szá: 5,2 cm, Fá: 2,8 cm (2. kép 8.). 4. Korsó. Tölcséres nyakú, egyfülű, ferdén futó árkolással díszítve. Ragasztott, kiegészített. M: 7,7 cm, Szá: 6,1 cm (2. kép 5.). 5. Bronztű. Kettőskúpos, ferdén átfűrt fejű, díszítetlen. Szára hajlott. H: 9,4 cm, Átm: 1,2 cm (2. kép 4.).¹¹

A felszínen gyűjtött cseréptöredékekből kiemeltünk egy behúzott peremű táltöredéket, egy profilált aljtöredéket és egy peremdarabot, melyeket bemutatásra érdemesnek tartottunk (2. kép 9–11.).

Köröm–Barna József telke

Sírhoz tartozott az a két tárgy, melyek lelőköri körülményeiről sajnos semmi biztosat nem tudunk.¹² 1. Bronztű. Kettőskúpos, átfűrt fejű, koncentrikus körökkel, sraffozott háromszögekkel díszített. Éle bavagdalásokkal tagolt. H: 11,4 cm, Átm: 1, 2 cm (7. kép 5.). 2. Bronzár. Egyik vége letörött, a másik trapez alakúan ellaposodó. Középe négyyszögletes átmetszetű. Kopott. H: 7,8 cm (7. kép 4.).

Mezőcsát–Kossuth u. 18.

A bölcsőde előtti vízakna ásásakor kerültek felszínre emberi csontok és cserepek, melyek egy sírhoz tartoztak.¹³ A sírgödör közvetlenül az út mellett feküdt, a sír benyúlt az út alá. Bolygatatlan homokba, 150 cm mélységbe ásták, tájolása ÉK–DNY, a koponya ÉK-re.¹⁴ Melléklet: 1. Bög. Kihajló peremű, ferde szájú, nyomott gömbtestű, bevagdalt peremmel és vízszintes árkolással díszítve. Egyfülű. M: 5,4 cm, Szá: 5 cm, Fá: 3,6 cm (4. kép 3.). 2. Tál. Behúzott peremű, kis és nagy árkolt hegyes bütykökkel, peremén vízszintes árkolással díszítve. Egyfülű, talpgyűrűs. Ragasztott, kiegészített. M: 7,8 cm, Szá: 21,3 cm, Fá: 6,7 cm (4. kép 4.). 3. Bög. Töredéke. Vízszintes árkolással díszítve, a bordák alatt és fölötti rovátkolás (4. kép 5.).¹⁵

Mezőkeresztes–Csincsetanya

Hydrologiai megfigyelő fúrás létesítésénél 1 m mélyen zsugorított helyzetben fekvő csontvázat találtak, melynek melléklete egy tál és két kisebb edény volt.¹⁶ (E két utóbbi sajnos elveszett.) A tál leírása: behúzott peremű, öblét négy, erősen árkolt, hegyes bütyök díszíti. Alja körárkos. Ragasztott, kiegészített. M: 6,5 cm, Szá: 20 cm (8. kép 5.).¹⁷

Mezőkeresztes–II. ker. Keresztespüspöki l.

A Nagymihályi út 42. számú ház emésztőgödreinek ásásakor bukkantak edényekre és cserepekre.¹⁸ Leírásuk a következő: 1. Korsó. Tölcséres szájú, nyomott gömbtestű, egyfülű. Függőlegesen bekarcolt vonalkötegek, lapos. ár-

⁸ H. O. M. Itsz. 79.40.27–32.

⁹ H. O. M. Itsz. 79.40.33.

¹⁰ H. O. M. Itsz. 79.40.40.

¹¹ H. O. M. Itsz. 79.40.41–45.

¹² A leltárkönyvi bejegyzés szerint Répás Lajos ajándékozta a múzeumnak a tárgyakat. H. O. M. Itsz. 65.45.1–2.

¹³ H. O. M. Régészeti adattárban található Wolf Mária jelentése a helyszíni szemléről 1580–81. Itsz. alatt.

¹⁴ Korábban is kerültek itt elő sírok, azonban a bejelentést követő éjszakán bebetonozták a gödröket, nehogy a feltárás miatt leállítsák

a munkát. Az erről szóló jelentést ld. Kemenczei T., – K. Végh K., HÖ-MÉ 10 (1971) 508., valamint H. O. M. Rég. Ad. Itsz. 1242–1975.

¹⁵ H. O. M. Itsz. 81.9.1–2. és 82.13.1.

¹⁶ A tálat Kemenczei Tibor vette át Csiszar László geológustól a helyszíni szemle során, amikor is megállapította, hogy a további munkák nem veszélyeztetik a temetőt, így leletmentés nem szükséges.

¹⁷ H. O. M. Itsz. 68.37.1.

¹⁸ Hellerbrandt M. jelentése a helyszíni szemléről H. O. M. Rég. Ad. 1682–82.

kolt bütykök díszítik, melyeket bekarcolás vesz körül. Alja enyhén omphalosos. Pereme kiegészített. M: 7,4 cm, Szá: 9 cm, Fá: 5 cm (4. kép 1.). 2. Tál. Behúzott peremű, árklásokkal, bekarcolásokkal díszítve. Kiegészített. M: 5,6 cm, Szá: 15 cm (4. kép 2.).¹⁹

Mezőkeresztes–II. ker. Keresztspüspöki 2.

A Nagymihályi út 51. szám alatt talált edényeket is sírhoz tartozónak véljük. 1. Tál. Behúzott peremű, öblét hat nagyméretű, erősen árktolt bütyök díszíti. A bütykök között bekarcolások és benyomott pontok. Pereme és válla rovátkolt. Alja körárkos. Ragasztott, kiegészített. M: 9 cm, Szá: 24 cm, Fá: 4 cm (9. kép 7.). 2. Korsó töredéke. Bordák és bekarcolások díszítik (9. kép 6.). 3. Korsó töredéke. Lapos, árktolt bütyökkel, függőleges bekarcolásokkal díszített. Válla bekarcolással hangsúlyozott. Fá: 2,2 cm (9. kép 5.).²⁰

Mezőkeresztes–II. ker. Keresztspüspöki 3.

A Szent István út 30. számú ház udvarán, homokgödör ásása közben csontvázas sírra bukkantak 150 cm mélységben.²¹ A csontváz oldala mellett lévő edények leírása a következő: 1. Tál. Csonkakúp alakú, egyenes peremű. Válla és pereme bevagdalt. Vállát körbefutó borda alkotja, mely félhold alakú körívvel tagolt. Felületét cikcakk-minta borítja. Füle letörött. M: 8,2 cm, Szá: 19,5 cm, Fá: 8 cm (9. kép 3.). 2. Korsó. Kihajló peremű, ívelt, vízszintesen árktolt nyakú, egyfülű. M: 10,4 cm, Szá: 9,1 cm, Fá: 5,4 cm (9. kép 1.). 3. Csupor. Ívelt nyakú, kissé hasasodó. Egy füle az öblön ül. Díszítetlen. M: 7,5 cm, Szá: 8 cm, Fá: 4,3 cm (9. kép 4.). 4. Bögre. Hengeres nyakú, élesen kihajló peremű. Peremből induló szalagfüle a vállra támaszkodik. Vállát és hasvonalát kiugró, bevagdalt borda díszíti. Nyaka hiányos. M: 5,4 cm, Szá: 5,6 cm, Fá: 3,2 cm (9. kép 2.).²²

Mezőkeresztes–II. ker. Keresztspüspöki 4.

A község belterületén, a „Kastély”-nak nevezett gazdasági épületcsoport udvarán homokbányát nyitottak, ahol két középső bronzkori temetkezést találtak. Az ezt követően megindult leletmentés újabb két sírt eredményezett, melyek leírása a következő:

1. sír: Jobb oldalán fekvő, zsugorított helyzetű váz. Mellkasi részek és alkarcsontok bolygatva. Hossza: 145 cm, tájolása: D–É, a sírgödör mélysége 60–140 cm. Mellékletek: 1. Tál. Erősen behúzott peremű, pereme és válla rovátkolt. Öblét négy, erősen árktolt, hegyes, nagyméretű bütyök díszíti, melyek között benyomott pontokban végződő létraminta látható. Alja körárkos. Ragasztott, kiegészített. M: 6 cm, Szá: 14,2 cm, Fá: 4,8 cm (7. kép 1.). 2. Korsó. Élesen kihajló peremű, hengeres nyakú, egyfülű. Alsó része nyomott gömbtest, díszítése rovátkolt élű turbán-tekerceses. Ragasztott. M: 10 cm, Szá: 9,7 cm, Fá: 3,6 cm (7. kép 3.). 3. Bögre. Élesen kihajló, rovátkolt peremű, hengeres nyakú, egyfülű. Nyomott gömbteste turbán-tekerceses. M: 4,8 cm, Szá: 5,6 cm, Fá: 3 cm (7. kép 6.).

A mellékletek a lábfejnél helyezkedtek el. A tál szájjal felfelé, kissé oldalt fekve, benne a bögre, a korsó a tál mellett, szintén oldalra dőlve.

2. sír: Jelképes. A kerek gödörben egy fűzesabonyi típusú bögre és edénytöredékek voltak. Mélysége: 60–100 cm. Mellékletek: 1. Bögre. Enyhén kihajló peremű, hengeres nyakú. Öblén ferde bordák, közöttük bekarcolt vonalsoportok. Füle letörött. M: 6,2 cm, Szá: 7,7 cm, Fá: 4,6 cm (7. kép 2.).²³ A cserepek függőleges, illetve szabálytalan bekarcolásokkal borított felületű oldaltöredékek.²⁴

A bejelentők az általuk megtalált két sír leletanyagát átadták a múzeumnak, s ezek a következők: 1. Korsó. Enyhén kihajló peremű, hasas. Nyakán besimítások, alattuk 4-4 bebökődött pont. Öblén hullámvonaldísz, bekarcolt vonalkötegekkel keretezve. Az ívek találkozásánál benyomott, lencseszerű díszítés. Széles szalagfülén két-két bekarcolás. Ragasztott, kiegészített. M: 12 cm, Szá: 13,4 cm, Fá: 8,2 cm (8. kép 1.). 2. Csupor. Öblös testű, behúzott peremű, fenékrésze felé elkeskenyedő. Öblén szabályos bekarcolások. M: 12 cm, Szá: 13,4 cm, Fá: 8,2 cm (8. kép 2.). 3. Bronztű. Kettőskúpos, függőlegesen átfúrt fejű, csavart szárú. Fején és szárán koncentrikus körök, valamint sraffozott háromszögek. Hegye letörött. Erősen korrodálódott. H: 12,2 cm (8. kép 4.). 4. Bronztű. Uo. mint előző, de a korrodálódás miatt díszítése alig kivehető. Szára letörött. H: 5 cm (8. kép 3.).²⁵

Víz-soly-Barát dűlő

A falu É-i végénél lévő tsz majorban, a gépműhely mellett 3,25 m mélységben csontvázat találtak.²⁶ A váz zsugorított helyzetben, a jobb oldalán feküdt, Ny–K-i tá-

¹⁹ H. O. M. ltsz. 79.36.1–13. A 79.36.2–4. leltári számú két bögre és egy tálka elvesztek.

²⁰ Juracsek Dezső ajándéka 1981-ben. H. O. M. ltsz. 62.4.1–3.

²¹ Petrus Endre ajándéka. H. O. M. ltsz. 65.40.1–4.

²² Az erről szóló jelentést ld. K. Végh K., – Kemenczei T., HOMÉ V (1964–1965) 451.

²³ Az 1967. VI. 20–22. között Kemenczei Tibor által megmentett két sír anyagának leltári száma: 68.36.1–4. A leletmentés során még szarmatakori, i. sz. III–IV. századi gödrök feltárására is sor került. A te-

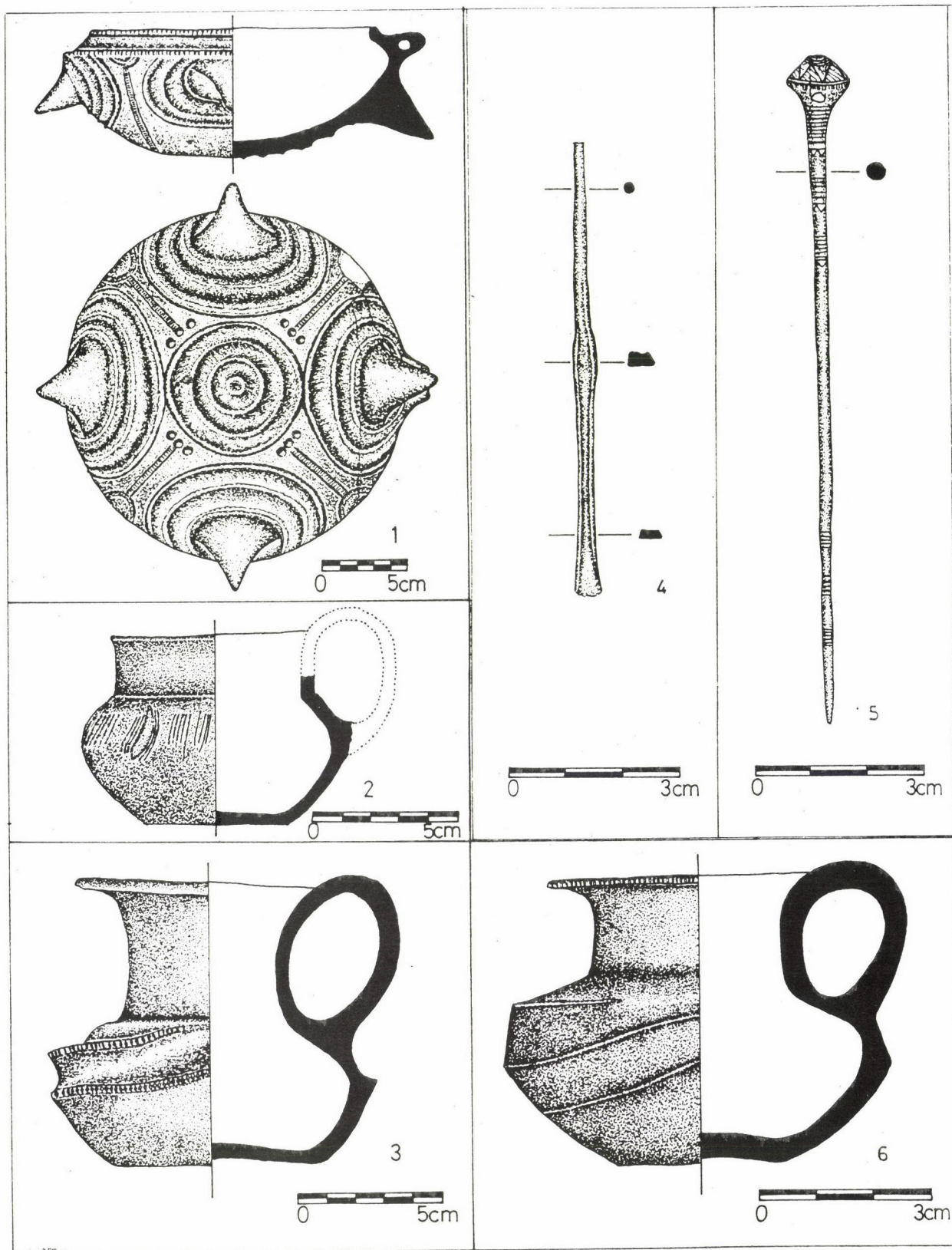
metőt ez a település is bolygathatta, nemcsak a homokbányászás. A feltárást az I. és II. szelvényektől Ny-ra lévő út akadályozta, D-i irányban pedig már csak bolygatott részt találtak. Így aztán további sírok előkerülésével már nem számolhattak. Az erről szóló ásatásai naplót ld. H. O. M. Rég. Ad. 241–68.

²⁴ H. O. M. ltsz. 68.36.13–16.

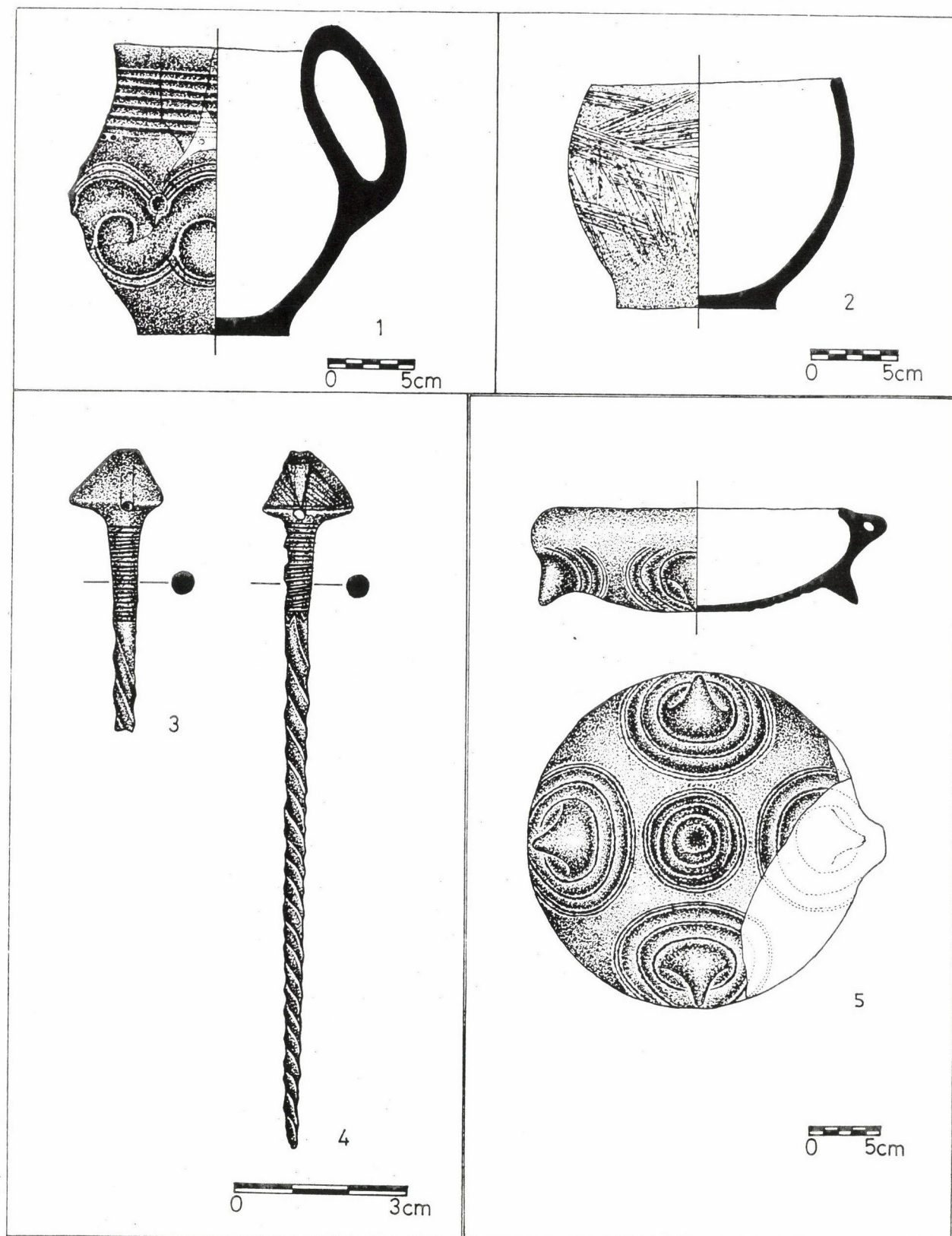
²⁵ Kovács István iskolaigazgató ajándéka. H. O. M. ltsz. 68.35.1–4.

²⁶ Hellebrandt M. jelentése a helyszíni szemlérről. H. O. M. Rég. Ad. 1296–1977.

7. kép. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 4. 1,3,6.-1. sír. - 2.2. sír. 4-5. Köröm, Barna József telke
 Abb. 7. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 4. 1,3,6.- Grab Nr 1. - 2. Grab Nr 2. - 4-5. Köröm, das Grundstück von J. Barna

8. kép. 1-4. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 4.

5. Mezőkeresztes-Csincsetanya

Abb. 8. 1-4. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 4. 5. Mezőkeresztes-Csincsetanya

jolással. A mellékletek az arckoponya előtt helyezkedtek el, ezek közül egy tál felszedésekor szétporladt. A mellékletek: 1. Korsó. Tölcséres nyakú, perem fölé magasodó fülű, hasán ferdén lefutó, mély árkolások. M: 6 cm, Szá: 6 cm, Fá: 2,8 cm (5. kép 4.). 2. Korsó. Uo. mint az előző, csak a füle letörött. M: 11,5 cm, Szá: 13, 5 cm, Fá: 7 cm (5. kép 7.). 3. Tál. Behúzott peremű, széles mély besimításokkal, árkolt, hegyes bütykökkel díszítve. Füle hosszúság, szögletes. Töredékes, ragasztott. M: 7 cm (5. kép 6.). A sír környékéről összeszedett cserepek közül is bemutatunk néhány perem-, illetve oldaltöredéket (5. kép 1–3,5.).²⁷

Vizsoly–Gépállomás

A tsz majorban, a gépállomás építésekor a markoló cserepeket dobott a felszínre.²⁸ Egy csontvázas sírt dülhott fel, mely leleteinek eredeti helyét a gödör betöltése miatt megállapítani nem lehetett. A leletek a következők:²⁹ 1. Tál. Behúzott peremű, ívelten futó bekarcolásokkal, egymásba kapcsolódó spirálisokkal, árkolással, talpán X-mintával díszítve. Egyfülű, kiegészített. M: 9 cm, Szá: 24 cm, Fá: 7 cm (6. kép 1.). 2. Korsó. Tölcséres nyakú, perem fölé magasodó fülű, függőlegesen bekarcolt vonalkötegekkel és apró, hegyes, árkolt bütykökkel díszítették, mely alig emelkedik ki az árkolásból. M: 11,5 cm, Szá: 13 cm, Fá: 5 cm (6. kép 2.). 3. Cseréptöredékek: korsó oldala a fül töredékével, két fenéktöredék, az egyikben függőleges besimítások, valamint egy behúzott peremű tál darabja, árkolt dísszel (6. kép 3–6.).

A fenti lelőhelyek közül csak Emődön és Mezőkeresztesen folyt leletmentés. Azonban az emődi feltárás során napvilágra került sírok nem sok támpontot nyújtanak a temetkezési forma megítéléséhez. (A homokbányászás és az akácerdő kiirtása minden bizonnyal elpusztította a temetőt.) A sírhelyek egymástól való távolságának vizsgálata semmi eredményhez nem vezethet, hisz pl. az 1. és 2. sírhely közötti távolság kb. 20 m. A megnyitott 8 szelvényből a 2., 5., 6. egy-egy sírhelyet eredményezett, míg a 7.-ben 4 mutatkozott. Ezek közül kettőnek határozottan, egynek halványan jelentkező faltja volt, melyek mindegyikének hossz tengelye K–Ny-i irányú, méretük is nagyjából megegyező, 1 m × 0,60 m volt. Csontokat nem észleltek, ellenben hamvakat igen, a 3. és 4. sírhelyeknél.

A Mezőkeresztes 4. lelőhelyen feltárt 2 sír közül az egyik D–É tájolású, jobb oldalán fekvő vázat ismertet. A füzesabonyi kultúra korai és klasszikus időszakában csekély eltéréssel ez a férfisíroknál általános tájolási szokás.³⁰

A 2. sír jelképes, s ez a temetkezési mód nem ismeretlen a kultúra más temetőiben sem.³¹

A mezőcsáti helyszíni szemlére vonatkozó adattári jelentés csontvázas sírről számol be, mely ÉK–DNy-i tájolású. Ismerve a kultúra kötött tájolási rendjét, feltehetően és ebből kiindulva női sír lehetett.³² Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy mindezt csak munkahipotézisként kezelhetjük, hiszen egyéb konkrét adattal nem szolgálhatunk.

A Vizsolyban feltárt sír Ny–K-i tájolású, zsugorított helyzetű volt. Ilyen irányú tájolást több temetőben is megfigyeltek, pl. Hernádkak, Megyaszó, és Gelej temetőiben.³³ Bóna ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a Ny–K, illetve K–Ny-i tájolású sírok a hernádkaki temető legkorábbi temetkezéseihez tartozhatnak.³⁴

A felsorolt temetők egymáshoz viszonyított időrendjének meghatározása a meglévő hiányosságok miatt nehézségekbe ütközik, ezért megpróbáljuk összehasonlító elemzéssel, a jelenleg ismert feltárások anyagának felhasználásával kiküszöbölni azokat. Egy-egy leletcsoporton belül is adódnak lehetőségek a finomításra, ugyanis feltételezésünk szerint a rendelkezésünkre álló leletanyagban nyomon követhetjük a füzesabonyi kultúra életének több fázisát. Ezek éles elkülönítésére nem vállalkozhatunk, ismerve lehetőségeink korlátait, csak az egyes darabok, sírmellékletek elhelyezése a korszakon belül.

Az emődi temetőrészlet sírjai között ugyan nem találunk korai füzesabonyira emlékeztető formákat, de a helyszíni szemle során begyűjtött anyagban igen. Úgy véljük, hogy a 3. kép 4–5. számú korsói esetleg ide sorolhatók. A két edény jószerezivel teljesen egyforma, a különbség csak annyi, hogy a kisebbet díszítő lapos bütyköket nem övezték bekarcolásokkal úgy, mint a nagyot. A korsók formai előzményeit minden bizonnyal a hatvani kultúrában kereshetjük. Az élesen kihajló nyakperem, a tölcséres nyak megtalálható a kultúra jellegzetes edénytípusaiban.³⁵ Az edények testét díszítő függőleges, mély bekarcolások, a kerek, lapos, árkolt bütykök egyaránt kedveltek a füzesabonyi kultúra fazekasságában. Bóna az ilyen típusú bütyökdíszeket az általa felállított kronológia „A” fázisá-

²⁷ A helyszíni érkező régész a mellékleteket – két bögrét és egy tálalt – már az encsi helytörténeti gyűjtemény amatőr régészként tevékenkedő vezetőjétől kapta vissza. H. O. M. ltsz. 78.14.1.1–14.

²⁸ Az erről szóló beszámolót ld. Gábor J., – Hellebrandt M., – Simán K., HOMÉ 17–18 (1979) 114. A két különböző név tulajdonképpen egy lelőhelyet takar.

²⁹ H. O. M. ltsz. 79.35.1–3. (Ez utóbbi szám alatt négy edénytöredék került beletárolásra, melyek közül háromnak a rajzát ld. a 6. képen.)

³⁰ Bóna I., Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen (Bp. 1975) 149., Kovács T., Die Füzesabony-Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans (Beograd 1984) 238.

³¹ Kemenczei T., RégFüz. Ser. II. 20 (1979) 28, Kovács T., Die Füzesabony-Kultur 239.

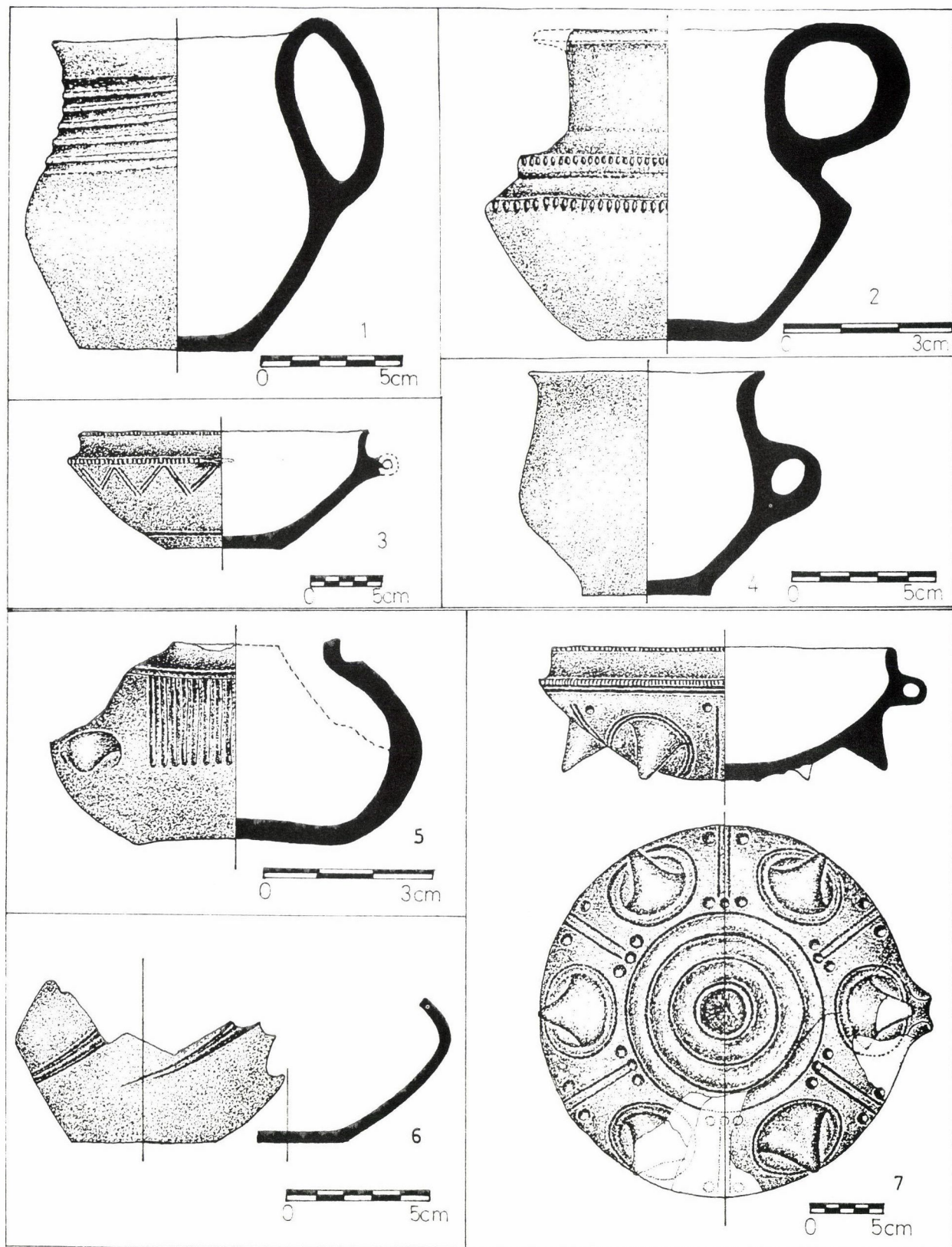
³² Bóna I., i. m. 149., Kemenczei T., RFüz. Ser. II. 20 (1979) 27., Kovács T., Die Füzesabony-Kultur 238.

³³ Bóna I., i. m. 149., Kovács T. Tumulus Culture cemeteries of Tiszafüred. RFüz. Ser. II. 17 (1975) 306., Kemenczei T., RFüz. Ser. II. 20 (1979) 27.

³⁴ Bóna I., i. m. 149.

³⁵ Kalicz N., Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn (Bp. 1968) 150–151., Kovács T., Die Füzesabony-Kultur 239.

9. kép. 1-4. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 3.
5-7. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 2.
Abb. 9. 1-4. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 3.5-7. Mezőkeresztes-Keresztespüspöki 2

nak végén megjelenő motívumként említi.³⁶ Egy-egy formai, valamint díszítésbeli elem hasonlóságát véljük felfedezni a tiszapalkonyai 2. sír 5., 8. és 9. számú bögréin, illetve korsóján, melyeket Kovács T. a kultúra idősebb emlékei közé sorol.³⁷ A geleji temető egyik kis korsója is megemlíthető a párhuzamok sorában.³⁸ Az ásató a leletanyag értékelésekor a kihajló peremű kis korsók csoportjába helyezi és hozzáfűzi, hogy az ilyen formák fellelhetők a kultúra korai fázisában is, különösen kannelurával és egyszerű bütyökkel díszítve. A leggyakrabban előforduló nyakkiképzés a tölcséres, míg a középső fázisban a kihajló perem és az ívelt nyak válik kedvelté.³⁹

Ugyancsak itt említjük meg a mezőkeresztesi 1. lelőhely korsóját (4. kép 1.), mely szinte azonos az előbbiekkal. Különbség csupán annyi, hogy nem bevésések, hanem árkolások díszítik. Formai és talán díszítésbeli párhuzamát a megyaszói temető 138. sírjából ismerjük.⁴⁰ Bóna a szélesen lefutó, függőleges kannelurázást, mint új díszítőelemet említi, s a „B” fázis jellemzőihez sorolja.⁴¹

A füzesabonyi kultúra jellegzetes táltípusa a behúzott peremű (4. kép 2.), melyet árktolt girlandmotívum díszít. Ez a fajta díszítésmód a hatvani kultúrából eredeztethető, s a füzesabonyi kultúra idősebb darabjain fedezhető fel.⁴² A hatvani kultúra három fő táltípusa közül a behúzott peremű, bemélyített díszű a harmadik, amely a kultúra legkésőbbi időszakában és nagyon ritkán jelentkező variáció, s főképp a füzesabonyi kultúra jellemzője.⁴³

Minden bizonnyal az előzőekhez hasonló annak a behúzott peremű, árktolt díszű tálnak a töredéke is, amely Emődön került felszínre (2. kép 10.).

Vizsoly–Barát-dűlő csontvázas sírjának két korsója formailag csaknem azonos a fentiekben ismertetett emődi és mezőkeresztesi darabokkal (5. kép 4., 7.). Eltérés mutatkozik abban, hogy az edények testét ferde kannelurázás díszíti. A hernádkaki temető 9. sírjának mellékletei között véltük felfedezni párhuzamukat, valamint a megyaszói temető néhány edényében.⁴⁴

A lelőhely behúzott peremű tálja (5. kép 6.) girlandszerűen árktolt hegyes bütyökdíszével hasonlít a mezőkeresztesi 1. sz. lelőhely táljához (4. kép 2.). Érdekes, szögletes formájú, átfűrt fülének mását egy Füzesabony–Nagyhalomról előkerült tálon láthattuk.⁴⁵

A Vizsoly–Gépállomáson napvilágra került sír edényei figyelemre méltóak (6. kép 1–6.). Az élesen kihajló peremű, hosszú, tölcséres nyakú, alsó harmadában nyomott gömbtestű korsó hasát besimitások, apró bütykök díszítik. Formára, díszítésre szinte teljesen megegyezik a Hatvan–Strázsahegyről ismert korsóval, amelyeknek azonban gömbösebb a hasa, rövidebb a nyaka.⁴⁶ Ez a Kalicz által 8a_s típusba sorolt edény a hatvani kultúra késői időszakának emléke.⁴⁷

A sír behúzott peremű tálja (6. kép 1.) futó spirálmotívumának eredetével, elterjedésével e helyütt nem kívánunk foglalkozni, mivel a témát már többen, részletesen kidolgozták előttünk.⁴⁸

Kévszám ily módon díszített tálat sorakoztathatunk fel, s ezek a következők: Hernádkak 71. és 96. sírok táljai, Rétközberencs, Bodrogszerdahely 1938-as ásatási anyagából, valamint Tiszafüred–Ásotthalom telepfeltárási anyagából egy darab.⁴⁹

A hernádkaki tálat Bóna az „A” fázisba helyezi, a rétközberencsét az ottományi kultúra 2. szakaszának leletei közül emeltük ki.⁵⁰ A bodrogszerdahelyi szintén az ottományi kultúra 2. szakaszából, a kezdeti időszakból származik, míg a tiszafüredi az ásató leírása szerint a hatvani kultúra legfelső és a füzesabonyi kultúra legalsó rétege közötti betöltésből került napvilágra.⁵¹ Talán nem tévedünk, ha a fenti párhuzamok időrendi helyzete alapján a vizsolyi tálat is ezen időhatárok közé tartozónak véljük.⁵²

A kultúra belső fejlődését nyomon követve a továbbiakban a klasszikus fázis edényművességéről ejtünk néhány szót. Azonban hozzá kell tennünk, hogy az előző időszak és a kultúra fejlett szakasza között nem húzhatunk éles határvonalat. Nemcsak azért, mert szó sincs a népesség életében bekövetkezett esetleges változásról, ami ezt magyarázza, hanem mert a leletanyag ezt nem is indokolja. Az edényformák jószerivel alig változnak, inkább a motívumkincs gazdagodásáról, sokszínűségéről beszélhetünk. A spirál- és girlandmotívum háttérbe szorul és megjelennek az árktolt, hegyes bütykök, a ferde vagy vízszintes árkolások bordáival, ahol a bordát bekarcolások, bevagdálások hangsúlyozzák.

Ez utóbbi díszítési módot figyelhetjük meg az emődi 2. sírhely két korsóján (1. kép 2–3.), a 7. sírhely két edé-

³⁶ Bóna I., i. m. 152.

³⁷ Kovács T., FA 30 (1979) 68.

³⁸ Kemenczei T., i. m. 1979. XII. t. 6.

³⁹ Kemenczei T., i. m. 1979. 33.

⁴⁰ Bóna I., i. m. 157. t. 20., 176. t. 8. A Magyar Nemzeti Múzeumban lehetőségünk nyílt betekinteni az anyagba, így az eddig említett korsókhoz párhuzamként említhetjük a következőket: MNM Itsz. 1.952.353, 1.952.190, valamint formai hasonlóság áll fenn: 1.952.169.

⁴¹ Bóna I., i. m. 152.

⁴² Bóna I., i. m. 152., Kovács T., FA 30 (1979) 64., Kovács T., Die Füzesabony-Kultur 239.

⁴³ Kalicz N., Die Hatvan Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans (Beograd 1984) 197.

⁴⁴ MNM Itsz. 1.952.107, 1.952.321, bár ezeknek kicsit hosszabb a nyakuk és nem annyira élesen kihajló a peremük, valamint 1.952.178, 1.952.217.

⁴⁵ MNM Itsz. 53.409.45. Egészen enyhén kihajlik a tál pereme.

⁴⁶ Kalicz N., Die Frühbronzezeit...XCIII. t. II.

⁴⁷ Kalicz N., Die Frühbronzezeit...152, 168.

⁴⁸ Vladár, J., SIA 21 (1973) 269–340., Kalicz N., ArchÉrt 97 (1970) 23–31., Šalkovský, P., SIA 26 (1980) 287–308., Kovács T., i. m. Verona 1982. 160–161., Kovács T., Einige neue Angaben zur Ausbildung und inneren Gliederung der Füzesabony-Kultur. In: Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr. (Berlin 1982) 292–294. – a teljesség igénye nélkül.

⁴⁹ Bóna I., i. m. 160. t. 5–6., 162. t. 1., Kalicz N., ArchÉrt 97 (1970) 2. t. 8., Kovács T., i. m. Verona 1982. 3. kép 7., 8. kép.

⁵⁰ Bóna I., i. m. 1975. 152., Kalicz N., ArchÉrt 97 (1970) 25, 30.

⁵¹ Kovács T., i. m. Verona 1982. 155., uő. i. m. Berlin 1982. 290.

⁵² A tállal előkerült leleteket ld. a 6. képen. A 6. kép 3. és 6. számú töredékei egy korsóhoz tartoznak.

nyén (2. kép 5., 8.), valamint a mezőkeresztes 4. lelőhely 1. számú sírjának két, hasonló darabján (7. kép 3., 6.). E jellegzetes típus kisebb-nagyobb eltérésekkel jellemző a füzesabonyi kultúrára, de darabjai megtalálhatók pl. a pusztasziksói temetőben és Gelejen is.⁵³

Az 5. sírhely kisméretű, rövid nyakú, ferde kannelurázással díszített bögréje is minden bizonnyal a klasszikus fázis terméke (1. kép 5.). Pontos mását ugyan nem találtuk meg, de hasonló darabok mind a geleji, mind a pusztasziksói temetőben előfordulnak.

A mezőkeresztes 4. lelőhely 2. sírjában talált edényke sem ismeretlen típusa a kultúra e szakaszának (7. kép 2.). Rokon vonásokat mutat a fent felsorolt temetők egyes darabjaival, és általánosan ismert formát képvisel a kerámiaművességen belül.⁵⁴

Az emődi szórvány kerámiák között látható egy íveltfalú korsó töredéke, melynek hasán spirálbütykös ornamentika, nyakán és alján bekarcolt vonalkötegek futnak körbe. A nyakon lévő utolsó bekarcolást beböködött pontsor tagolja (3. kép 6.). A magas művészi fokon álló füzesabonyi kultúra fazekasságának egyik reprezentatív darabja, melyhez hasonlóakat Pusztasziksón és Gelejen is találtak.⁵⁵ Ugyancsak pontos megfelelője a darabnak a mezőkeresztes 4. lelőhely korsója (8. kép 1.).

A másik szórvány korsó (3. kép 3.) párhuzamait a megyszói és a geleji temetők sírkerámiái között véljük fellelni.⁵⁶ Bóna ezt a „C” fázisba sorolja és mint új típust kezeli. Felveti, hogy a Gyulavarsánd „C”-ben hasonló darab található, és esetleg onnan származhat.⁵⁷

Formai továbbélését felfedezhetjük a tiszafüredi temető 293. sírjának edényében, amelyen hármass csoportban benyomott pontsor látható.⁵⁸ Az emődi korsón ugyanez beböködött formában van meg. A kétféle díszítést összehasonlítva Kovács T. megjegyzi, hogy míg előbbi ebben a formában a koszideri időszakra, legfeljebb még utána jellemző, addig az utóbbi általános bronzkori minta.⁵⁹

Az a kis csupor, amelyet szintén nem tudunk sírhoz kötni, általános formát képvisel (3. kép 2.). Hasonlósága néhány megyszói edénykével kétségtelen.⁶⁰

Ugyanezt mondhatjuk el a mezőkeresztes 4. lelőhely egyik edénykéjéről is hozzátéve, hogy a vele együtt előkerült korsó és bronztárgyak egyértelművé teszik hova-

tartozását (8. kép 2. és 8. kép 1., 3–4.). Analógiájaként említést érdemel egy megyszói csupor, valamint a füllet ellátott változata Pusztasziksóról.⁶¹

A füzesabonyi kultúra fazekasságának ezen időszakból származó reprezentatív darabjai a tálak, melyek nagy számban fordulnak elő leletanyagaiban. A bemutatásra szántak közül a legáltalánosabban elterjedt, legjellemzőbb típusúak a behúzott peremű, nagyméretű, árktolt bütykökkel díszítettek, s ezek a következők: Emőd 6. sírhely (1. kép 6.), Csincsetanya (8. kép 5.), valamint egy szórvány tál (3. kép 1.). A kutatás véleménye egybehangzóan az, hogy ezek a kultúra fejlett fázisában válnak általánossá és terjednek el széles körben.⁶²

Bóna közli Füzesabonyból az emődi 2. sírhely táljával (1. kép 1.) szinte csaknem egyező darabokat, melyeket ugyancsak bevagdálásokkal tagolt éles bordák, függőlegesen bekarcolt vonalkötegek és beböködött pontok díszítenek.⁶³ Az összegyűjtött síranyagokban megtalálhatók az ugyanilyen darabok, mint pl. a mezőkeresztes 2. és 4. lelőhelyről származóak (9. kép 7., 7. kép 1.). Véleményünk szerint ezek is a klasszikus időszak edényművességének termékei csakúgy, mint a velük előkerült egyéb mellékletek – mindez csak erősíti a megállapításunkat.

A mezőkeresztes 3. lelőhely tála ugyancsak e korszak szép darabja (9. kép 3.). Viszonylag gyakran előforduló, a fejlett fázisban általánossá váló táltípus, melynek több analógiáját is megtaláltuk.⁶⁴

A mezőcsáti sírban lévő talpgyűrűs tálat – (4. kép 4.) – a hozzá tartozó kis füles bögrével együtt, valamint a széles, mély árkolásokkal, borda alatti bevagdálásokkal díszített töredékkel (4. kép 3., 5.) – díszítő motívumaik és formájuk alapján – valamivel későbbinek tartjuk az eddigi, klasszikus fázisba sorolt kerámiáknál.

A sírokból előkerült bronztárgyak csekély száma – négy tű és egy ár – ellenére úgy véljük, hogy reprezentálják a korszak fémművességét, meghatározásuk nem ütközik nehézségekbe. A körömi (7. kép 5.) és a mezőkeresztes 4. lelőhely (8. kép 3–4.) tordírozott szárú, kúpfejú tűi legnagyobb számban a füzesabonyi kultúra lelőhelyein kerültek elő. Készítésük a kultúra középső szakasza idején kezdődött, de még a koszideri időszakban is használatban voltak.⁶⁵ Elsősorban a fejlett fázisra jellemzőek, illetve ez volt a legáltalánosabban használt forma.⁶⁶

⁵³ Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) XV. t. 6, XVII. t. 1, XVI. t. 1. Bóna I., i. m. 1975. 195. t. 10 stb., Kemenczei T., RFüz Ser. II. 20 (1979) III. t. 1, XIV. t. 7, 9 stb.

⁵⁴ Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) XVIII. t. 3, 6, Kemenczei T., RFüz Ser. II. 20 (1979) VI. t. 2, Kovács T., Die Füzesabony-Kultur LXV. t. 7.

⁵⁵ Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) XV. t. 1, XVIII. t. 5. XV. t. 8, XXI. t. 2 stb., Kemenczei T., RégFüz Ser. II. 20 (1979) 32, 5. és a hozzá tartozó kerámiatáblák.

⁵⁶ Bóna I., i. m. 1975. 179. t. 3., 170. t. 6, 175. t. 6, 191. t. 8, 11, Kemenczei T., RFüz Ser. II. 20 (1979) V. t. 10.

⁵⁷ Bóna I., i. m. 1975. 153.

⁵⁸ Kovács T., RFüz Ser. II. 17 (1975) 2. kép 5.

⁵⁹ Kovács T., ArchÉrt 100 (1973) 63. lábjegyzet.

⁶⁰ Bóna I., i. m. 1975. 176. t. 5, 179. t. 3.

⁶¹ Bóna I., i. m. 1975. t. 10, Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) XXVI. t. 4.

⁶² Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) 121. XXII. t. 4., Kovács T., ArchÉrt 100 (1973) 157–158, 1. kép 2, Bóna I., i. m. 1975. 163. 180. t. 17, 191. t. 9. 193. t. 2, Kovács T., FA 30 (1974) 4. ábra 6, Kovács T., i. m. Berlin 1982. 4. kép 10.

⁶³ Bóna I., i. m. 1975. 194. t. 13, 16. Figyelmet érdemlő, hogy a tál alján olyan X formájú díszítés látható, amilyen a vizsolyi tálonkon is megfigyelhető.

⁶⁴ Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) XX. t. 1, 3, XXV. t. 1., Bóna I., i. m. 1975. 177. t. 13.

⁶⁵ Kemenczei T., RFüz Ser. II. 20 (1979) 39.

⁶⁶ Kőszegi F., Acta ArchHung 20 (1968) 123–124, XXIV. t. 4–5, 7, Bóna I., i. m. 1975. 158., Kovács T., FA 26 (1975) 40., Kovács T., FA 30 (1979) 67. 4. ábra 1–4.

A korszak sírjainak gyakori mellékletei az árák, s elsősorban a férfisíroknak. A körömi árral kapcsolatban (7. kép 4.) ugyan erre vonatkozó adatunk nincsen, de a vele együtt előkerült túlvélt biztosra keltezhető a kultúra fejlett szakaszába.⁶⁷

Utolsóként tárgyaljuk azt a néhány sírleletet, amelyeket az ásató az emődi temető 3., 4. és 7. sírjaihoz tartozónak vélt. Az előbbi kettőnél észleltek hamvakat, melyek jelenléte a szigorúan kötött rítusú, csontvázasan temetkező füzesabonyi népesség esetében felveti e sírok hovatarozásának kérdését. A hamvasztásos rítust, az eltérő edényformákat is figyelembe véve megkockáztatjuk azt a feltételezést, miszerint egy – a füzesabonyitól idegen – más kultúra emlékéanyagával kell számolnunk. A 3., 4. sírok anyaga egységesen – valamint a 7. sír két edénye és bronz tűje – a feltárt párhuzamok alapján nagy valószínűséggel az ún. preszkíta korszakba tartoznak (1. ábra 4., 2. ábra 1–4., 6–7.).

A preszkíták hamvasztásos temetkezési rítusa nem tér el a helyi, késő bronzkori lakosság sírjaitól. Ezek azonban urnasírok, számuk is csekély és a helyi őslakosság tradícióit őrzik.⁶⁸ Ebben a korban a sírokba mellékletként orsógombokat tesznek nagyobb gyakorisággal, amint azt más temetők sírjainál is megfigyelték.⁶⁹ Az edényformák emlékeztetnek a késő bronzkori kerámira, a helyi fazekasság hagyományainak továbbélését fedezhetjük fel formakincsükben. A 4. sírhely csészéje (2. ábra 1.) megőrzött valamint a hagyományokból, de új elemeket is felfedezhetünk rajta: nevezetesen a fülkiképzését. A Gáva és a Kyjatice kultúrák leletei között felfedezhetünk hasonló csészéket, melyek omphalosos kiképzésűek és formára is csaknem azonosak az emődivel, azonban úgy tűnik, hogy ez a fajta fülkiképzés inkább már a korai vaskorba mutat.⁷⁰ A sír behúzott peremű tálja általános forma a

Kárpát-medence késő bronzkori csoportjainál, míg a füles bögrét az új etnikumhoz sorolhatjuk.⁷¹

A sírhely két bögréje – 2. kép 5., 8. – egyértelműen a füzesabonyi kultúra emlékéanyagába tartozik, s úgy véljük, hogy a középső bronzkori temető sírjait a későbbiekben, a korai vaskorban megbolygathatták, így kerültek egymás mellé a két időszak kerámiái.⁷²

A preszkíta korban területünkön élt népesség csekély számú leletanyaga és temetőnk e néhány sírja – már csak a feltárás során tapasztalt nehézségek miatt – sem teszik lehetővé, hogy a korszak történeti problémáit felvázoljuk e három sír alapján. Közlésüket inkább az indokolta, hogy az emődi temetőt a címben jelzett korszaktól való elterelés ellenére teljes egészében kívántuk ismertetni.

Dolgozatunk végén megkíséreljük felállítani a kronológiai sorrendet a rendelkezésünkre álló leletegyüttesek között. Eszerint legkorábbinak tartjuk a mezőkeresztesi 1., a vizsolyi és az emődi helyszíni szemle során begyűjtött lelőhelyek anyagait. A klasszikus időszakba tartoznak az emődi 2., 5., 6. sírhelyek, a mezőkeresztesi 2., 3. és 4. lelőhelyek, Köröm és Csincsetanya leletei (az emődi szórvány kerámiákat is ide sorolhatjuk: 3. kép 1–3., 6.). Valamivel későbbi lehet ezeknél a mezőcsáti sír három edénye, legkésőbbi pedig az emődi 3., 4. és 7. sírhelyek mellékletei – de ezek már a korai vaskor, a preszkíta korszak emlékéanyagába tartoznak.

Sokkal egyszerűbb lett volna a dolgozat megírása abban az esetben, ha egy-egy lelőhelyről nem csupán néhány tárgy kerül a múzeumba, hanem ezek a leletek hiteles temetőfeltárásokból származnak, s ha lehetőség lett volna folyamatos feltárássra. Így anyagközlésünk pusztán arra szorítkozhatott, amit már az elején is kifejtettünk: újabb adalékok a füzesabonyi kultúra elterjedéséhez és időrendjéhez.⁷³

S. Koós Judit

⁶⁷ *Mozsolics A.*, *Bronzefunde des Karpatenbeckens* (Bp. 1967) 63. *Bóna I.*, i. m. 1975. 157.

⁶⁸ *Kemenczei T.*, *Ostungarn in der Zeit der Frühhallstattkultur. Die Hallstattkultur Symposium Steyr 1980.* 80., *Patek E.*, *Situla 20–21* (1980) 160–161., *Szabó J. Gy.*, *EgriMÉ VII.* 1969. 72.

⁶⁹ *Szabó J. Gy.*, i. m. 57–58, 67.

⁷⁰ *Patek E.*, *Situla 20–21* (1980) 162., 3. kép 8. *Kemenczei T.*, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns Budapest 1984.* 44, 46, 70. LXXXIX. t. 17, CX. t. 6–7, CXXXVIII. t. 19, CLXV. t. 1., *Kemenczei T.*, *HOMÉ XXV–XXVI.* 1986–87. 96. 2. kép 5.

⁷¹ *Patek E.*, *MFMÉ 2.* 1966–67. (1968) 101., *Kemenczei T.*, *HOMÉ XXV–XXVI.* 1986–87. 94., 96.

⁷² Az összetartozás bizonytalansága miatt a rajzon az egy sírhoz tartozást szaggatott vonallal jelöltük.

⁷³ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Hellebrandt Magdolnának, Kemenczei Tibornak, Simán Katalinnak és Wolf Máriának, hogy leletmentéseik anyagát feldolgozásra átengedték, valamint Kovács Tibornak munkám során nyújtott segítségéért.

Auszug

Als Ergebnis der in den letzteren Jahren in Gang gesetzten, großangelegten Erdarbeiten nahmen wir im Komitat von mehreren solchen Fundorten Kenntnis, wo die Gräber der Population der mittelbronzezeitlichen Füzesabony-Kultur zutage gefördert wurden.

Diese in den meisten Fällen schon zerstörten, mit dem Bulldozer wegplanierten, zugeschütteten Gräber verfügten aber über solche Beigaben, daß wir es für begründet hielten, sie zu publizieren. Dies auch schon aus dem Grunde, da es seit den großen Gräberfelderschließungen (Hernádkak, Megyaszó, Gelej) zu keiner einzigen Ausgrabung solchen Charakters gekommen ist.

Auf Grund des Fundmaterials der uns zur Verfügung stehenden acht Fundstellen versuchten wir irgendeine innere Chronologie auszubilden. Dies konnten wir hauptsächlich nur auf typologischem Wege durchführen, da diese Gräber zumeist unter nicht authentischen Fundumständen zum Vorschein gekommen sind. Bloß an zwei Stellen kam es im Falle der erwähnten Erschließungen zu einer Rettungsgrabung, und so stehen uns zur Beurteilung der Bestattungsform nur wenige, nicht immer befriedigende Daten zur Verfügung.

Das eine, in Mezökeresztes (Fundstätte 4) freigelegte Grab mit einem an der rechten Seite liegenden Skelett ist S-N orientiert. In der frühen und klassischen Periode der Füzesabony-Kultur ist dies bei den Männergräbern mit geringer Abweichung eine allgemeine Sitte.³⁰ Das andere Grab ist symbolisch und diese Bestattungssitte ist selbst in anderen Gräberfeldern der Kultur nicht unbekannt.³¹

Das NO-SW orientierte Grab von Mezöcsát dürfte – in Kenntnis der streng gebundenen Orientierungsordnung der Kultur – vermutlich ein Frauengrab gewesen sein.³²

In dem in Vizsoly ans Tageslicht gekommenen Grab wurde ein Skelett mit W-O Orientierung in Hockerlage vorgefunden. Solche Richtung können wir zumeist in den frühen Gräberfeldern der Kultur antreffen.^{33–34}

Die Bestimmung der zueinander in Verhältnis gestellten Chronologie der aufgezählten Gräberfelder war infolge der Erschließungsschwierigkeiten problematisch. Deshalb führten wir mit vergleichender Analyse, unter Benutzung der zur Zeit bekannten Grabungsmaterialien die Korrektur zur inneren Chronologie durch.

Demzufolge können wir das anlässlich der Lokalbesichtigung aus Mezökeresztes 1., Vizsoly und Emőd eingeholte Fundgut als das älteste Fundmaterial betrachten (Abb. 4 1–2, Abb. 5 4, 6–7, Abb. 6 1–6, Abb. 2 10, Abb. 3 4–5). Ihre Vorläufer sind – der Form nach – in der Hatvan-Kultur zu suchen und ihre Parallelen können unter den Keramiken von Hernádkak, Megyaszó, Tiszapalkonya, Tiszafüred, Rétközberencs und Bodrogszerdahely entdeckt werden.^{35–52}

Zur Blütezeit der Füzesabony-Kultur bedeuten die allgemein bekannten, charakteristischen Gefäßformen die Grabstellen 2, 5, 6 von Emőd, die Fundstätten 2, 3 und 4 von Mezökeresztes, die Funde von Köröm und Csincsetanya (auch die als Streufunde zum Vorschein gekommenen Keramiken von Emőd können hierher gezählt werden: Abb. 3 1–3, 6).^{53–63}

Als etwas jünger als die oben erwähnten sind auf Grund ihrer Formen und Ziermotive die drei Gefäße des Gräberfeldes von Mezöcsát (Abb. 4 3–5) zu betrachten.

Die aus den Gräbern zum Vorschein gekommenen Bronzegegenstände – vier Nadeln und eine Ahle – stellen Produkte der klassischen Zeitperiode der Kultur dar, es handelt sich hier um allgemein gebrauchte Formen, die selbst auch noch während der Koszider-Zeit verwendet worden sind.^{64–65}

Die Grabstellen 3, 4 und 7 des Gräberfeldes von Emőd (bei diesen nahm der Ausgräber auch Asche wahr) gehören nicht zum Denkmalmaterial der Füzesabony-Kultur. Die Funde der ersten zwei Gräber gehören einheitlich, während die zwei Gefäße und die Bronzenadel des letzteren Grabes auf Grund der erschlossenen Parallelen mit großer Wahrscheinlichkeit in die sog. präskythische Periode (Abb. 1 5, Abb. 2 1–4, 6–7).

Die Veröffentlichung des in der Abhandlung bekanntgegebenen Fundgutes kann – infolge der im Laufe der Erschließungen aufgetauchten Schwierigkeiten und der Ermangelung der entsprechenden Daten – nur soviel bezwecken, um eventuelle neuere Beiträge zur Verbreitung und Feststellung der inneren Chronologie der Füzesabony-Kultur zu liefern.

J. S. Koós

A VISEGRÁDI KIRÁLYI PALOTAKÁPOLNA ÁSATÁSA

Az egykori visegrádi királyi palota maradványainak feltárása a magyar középkori régészet legnagyobb vállalkozásai közé tartozott. A több mint fél évszázada tartó kutatómunka eredményeként a palota építéstörténetének legalább egyes korszakairól, ma már – ha nagy vonalakban is – de teljes képet alkothatunk, miáltal az épületegyüttes egyes részleteit összefüggéseikben is értelmezni tudjuk.

A palota legrészletesebben kutatott egysége a kápolna. Ennek ásatása ma már teljes egészében lezártnak tekinthető. Építészeti kialakítása és funkciója révén is lehatárolható a palota többi részétől, ugyanakkor az itt, a teljesség igényével elvégzett kutatás olyan tanulságokkal szolgálhat, amelyek az egész palota építéstörténete szempontjából nagy jelentőséggel bírhatnak. Ezért indokoltnak tartjuk a kápolna ásatásának önálló tárgyalását, még a palota feltárásának befejezése előtt.¹

* * *

A visegrádi királyi palota romjainak felfedezője és az ásatások megindítója Schulek János volt. Bár a palota helyére vonatkozólag rendelkezhetett néhány adattal az ásatás megkezdése előtt is², a kutatás pontos helyszínét szinte a véletlen határozta meg: egyetlen olyan telket talált azon a területen, ahol a palotára utaló nyomok láthatóak voltak, ahová a tulajdonos beengedte őt és a munkásait. Ez Sarlai Ilona kertje volt. Schulek ugyanakkor bizakodott abban,

hogy ez éppen a palota központi része, mivel a kert támfalában felfedezett egy boltválat, amelyet az Oláh Miklós XVI. század eleji palota leírásában szereplő nagy díszlépcső maradványával azonosított. Ezért az első kutatóárkot itt, a lépcső mögött ásatta 1934. dec. 31-én és 1935. jan. 2-án. Egy méter mélységben téglapadlóra bukkant, a padló felett épülettörmelék hevert.³ 1935 márciusában folytatta a kutatást⁴, ott, ahol a télen abbahagyta. Gazdag leletanyag került elő⁵, valamint egy profilált lábazatú, festett vakolattal borított középkori fal. A terasz K-i felén, a sziklafal lábánál is leásott 2,5 m mélyre, de végig törmeléken földbe haladt. Ebből az ásatásból került elő egy I. Lajos-érem.⁶ Novemberben az első D-re újabb kutatóárkot nyitattott, hogy megvizsgálhassa a tavasszal megtálat fal folytatását. Az akkor előkerült falak a kápolna Ny-i diadalívpillére és a csatlakozó részek voltak. Egy darabot a hajó téglapadlójából is feltárt.⁷ 1936-ban május 22-én kezdték el az újabb ásatást.⁸ Ezen újabb munkák eredményeként sikerült azonosítani a feltárt falakat a kápolnával. Feltárták a szentélyt, a szentélylépcsőt, de a padlószint alá sehol sem mentek.⁹ Szeptember 28-án, az újabb munkaszakaszban a kápolnaterasz feltárását folytatták.¹⁰ Az ásatás történetében ezután hosszú szünet következett, 1939-ig mindenféle kutatás szünetelt, majd, amikor a munka újra indult: az ÉK-i palota feltárásával foglalkoztak.¹¹ 1943-ban kezdték újra a kápolna ásatását. Szeptember 13-tól dolgoztak a szentély mögött, leástak a sek-

¹ Itt szeretnénk köszönetet mondani Héjj Miklósnak és Szőke Mátyásnak, akik segítségükkel megteremtették munkám alapfeltételeit és értékes tanácsaikkal mindenben a segítségemre voltak.

² Lux Kálmán szerint Küfer Béla már 1916-ban azonosította a palota helyét és Schulek J., Gerevics Tibor utasítására kezdett el itt ásni. *Lux K. – Dercsényi Dezső: Visegrádi műemlékei* 1951. recenzió. *MűÉ* III. (1954) 173–174.

³ Schulek J. levele Sarlay Ilonának 1935. I. 15. Mátyás Király Múzeum Adattár (A továbbiakban: *Adattár*); Schulek J. jelentése a MOB-nak 1935. II. 23. *Adattár*.

⁴ Jelentés a MOB-nak 1937. I. 22. *Adattár*.

⁵ Mázas és mázatlan mélyített díszű padlótéglák, bordázott üveg, festett vakolat, vasszegek. Leletjegyzék 1935. IV. 6. *Adattár*.

⁶ Ugyaninnen tetőcserepek és mázas padlótéglák. Jelentés a MOB-nak 1935. XII. 30. *Adattár*.

⁷ A nov. 25-én felvett alaprajzból úgy tűnik megtálat a diadalív támpillére fölött a külső téglaburkolatot is. A szentélyfal azonban még

nem került elő. A kápolna belsejében fellelt padlótéglák között szarvasos és mérműves díszűek voltak. Az épülettörmelékben XIV. századi profilált ablakkeretdarabokat találtak, és XV. századi bordatöredékeket „rózsaszín festéssel bevonva valamennyi”-t. A hajó Ny-i falának É-i első szakaszán megtalálták a felugró lábazatot, ezt Schulek befalazott pinceablaknak vélte (jelentés a MOB-nak 1935. XII. 30. *Adattár*). Később ezért ki is bontatta, majd csak Héjj Miklós falaztatta vissza. Ezekből a kutatóárkokból került elő egy aranyozott fehér márvány szárny töredéke – a szentségház egyik darabja – és valamikor az év folyamán egy Károly Róbert-érem is.) *Héjj M.: Palotakápolna kézirata 1953. Adattár.* (Továbbiakban: *Héjj. M.: Palotakápolna.*)

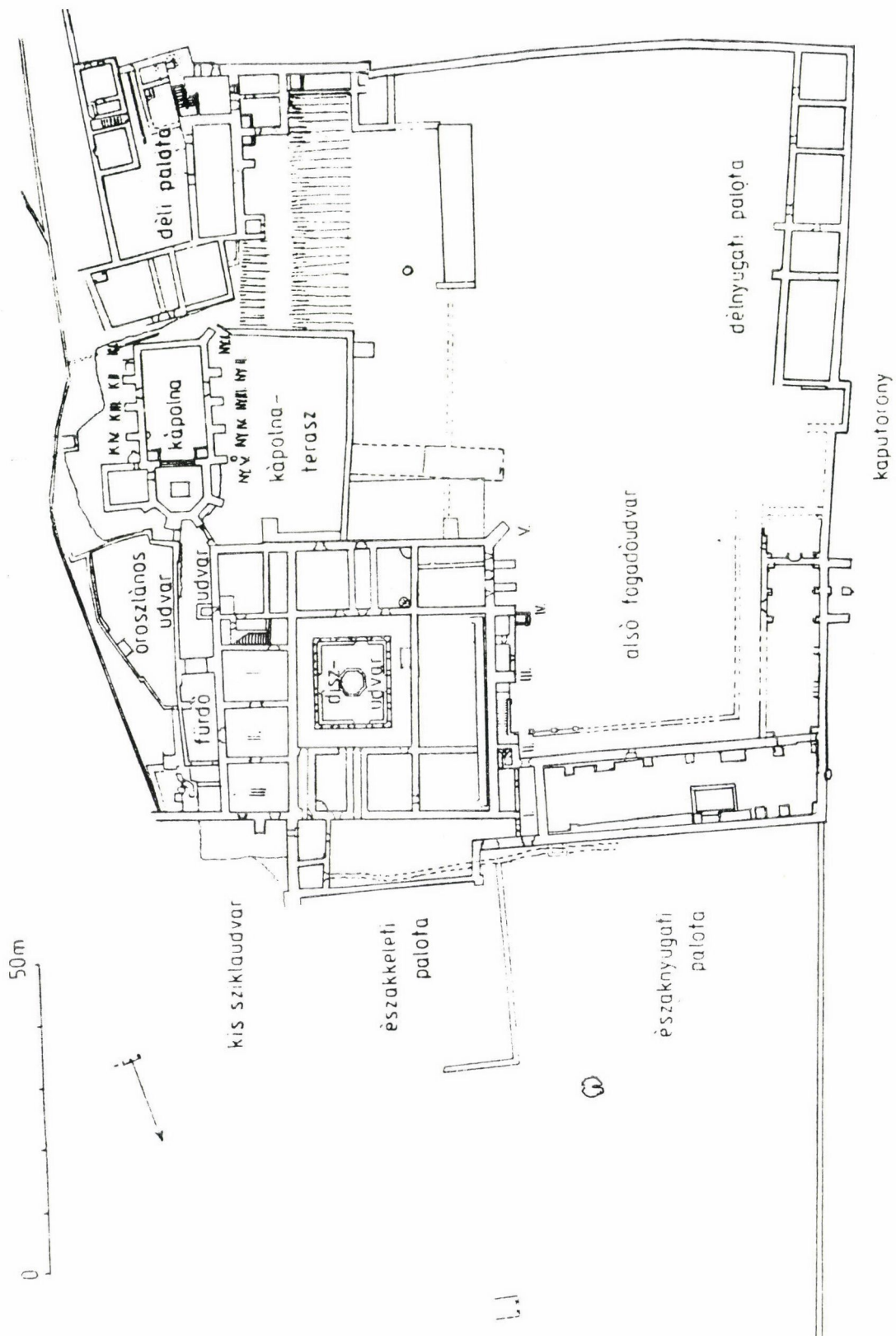
⁸ Jelentés a MOB-nak 1936. VI. 3. *Adattár*.

⁹ Jelentés a MOB-nak 1936. IX. 30. *Adattár*.

¹⁰ Jelentés a MOB-nak 1936. IX. 30. *Adattár*.

¹¹ Ez alatt az idő alatt vásárolta meg a MOB a kápolna területét: 1937-ben az É-i részt, Sarlay Ilona telkét (*Adattár* 1937.), 1940-ben pedig a D-i, Schubauer-féle telket (*Adattár* 1940.).

1. kép. A visegrádi királyi palota alaprajza
Abb. 1. Grundriß des Königsschlusses von Visegrád

restyében és a sekrestye falánál is, majd november 29-én egy 4 m széles É–D-i irányú árokkal hozzákezdtek a Ny-i homlokzat feltáráshoz. Megtalálták a Ny-i kapu helyét az előlépcső fokaival, majd dec. 13–18-a között elérték a kápolna DNy-i sarkát. Közben, október–decemberben teljesen újonnan felépítették a kápolnateraszra vezető lépcsőt.¹² 1944-ben is folytak kisebb munkák a kápolnateraszon, a kápolna D-i falának külső oldalát szabadították ki.¹³ Ebben az évben Schulek két dolgozatban foglalta össze visegrádi kutatásait.¹⁴ Az Emlékirat-ból megtudjuk, hogy a kápolnában megtalálta a főoltár alapját, kevés XIV. századi, és néhány reneszánsz faragványt, köztük a legjelentősebb egy nagyméretű Beatrix-címeres gyámkő volt.¹⁵

A kápolna kutatásának következő szakasza 1948-ban kezdődött. Aug. 24. és szept. 25. között, Lux Kálmán és Kalmár János vezetésével, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetének hallgatói végeztek ásatást a hajóban, majd Várnai Dezső fejezte be a munkát.¹⁶ Először a kaputól D-re levő törmelékréteget távolították el a padlószintig. Szept. 3-án a DNy-i sarokban, a terrazzopadló nagyobb hiányossága helyén 2 × 0,5 m-es gödört nyitottak, majd szelvénnnyé bővítették. Szept. 7-én megkezdték a kaputól É-ra a törmelék kihordását. Szept. 23-án a K IV. falpillér alatt kutatóárkot ástak, ami-ben megtalálták a falpillérlábazatot.

1949-ben Héjj Miklós folytatta az ásatást, május 4. és aug. 31. között. D-ről megkezdték a kápolna K-i fala és a sziklafal közötti törmelék kihordását. Feltárták a K I. támpillér D-i oldalához épített kis helyiséget, előtte a sziklafal alatt kővályút találtak, amely cserépcsőben folytatódott, mellette rézcső és 25 cm átmérőjű vasabroncsok kerültek elő. A kápolnán belül a K II. és K III. falpillér helyén kutatóárkot nyitottak, de faragott lábazatot nem találtak. A kápolnától Ny-ra 10 m széles sávon tisztították meg a terasz burkolatát, és megkutaták a rajta keresztülhúzó csatornát.¹⁷

1950. jún. 26-tól szept. 2-ig és szept. 20-tól dec. 14-ig folyt itt kutatás. A felmérés és fényképezés után felszedték

a kápolna téglapadlóját, folytatták a kápolnától K-re és Ny-ra a törmelék elhordását.¹⁸

1951-ben ápr. 23. és szept. 21. között dolgoztak, Héjj Miklós és Dercsényi Dezső vezetésével. Folytatták a kápolnaterasz kitisztítását; a kápolna és a sziklafal közötti részen már csak a sekrestye DK-i sarka és a sziklafal között maradt meg a törmelék. Ezenkívül feltárták a sekrestyét, és a kápolnahajó hossz tengelyében É–D-i irányú 2 m széles kutatóárkot kezdtek ásni a kápolna legfelső járószintje alá.¹⁹

1952. szept. 22.–dec. 25. között Héjj Miklós vezette az ásatást. Folytatták a kápolna hajójában elkezdett kutatóárok ásását: csak a D-i 6 m-es szakaszon mentek le a sziklaig, egyébként az első periódus járószintjén maradtak. Feltárták a szentélylépcső és a Ny-i mellékoltár alapozását, majd folytatták a kápolnától K-re lévő sikátor kitisztítását. A sekrestye lépcsőtornya helyén 2 × 3 m-es szelvényt nyitottak. Okt. 8-án a K II. és K III. támpillér között lezuhanva festett vakolatdarabokat találtak, amelyek az épület belsejéből kerülhettek ide.²⁰ Decemberben a kápolnateraszon húzódnó csatornát tárták fel 20 m hosszú, 60 cm széles árokkal.²¹

1953-ban befejezték a kápolnaterasz megtisztítását. A D-i fal mellett szelvényeket nyitottak. A Ny-i támfal alatt a kápolnateraszra vezető lépcső alapozását tárták fel²², és folytatták az ásatást a kápolnától K-re levő sikátorban.²³ Ez évben Héjj Miklós előzetes közleményt jelentetett meg a palotában végzett ásatásairól.²⁴ 1954-ben pedig megjelent Holl Imre közleménye a kápolnahajó téglapadlójáról.²⁵ A kápolna mögötti sikátorban és az ottani kis sziklapincében 1956-ban végeztek még kutatást.²⁶ 1957-ben tárták fel a kápolnaterasz támfalának támpillérét, amelyből a díszudvari kútház faragott kövei kerültek elő.²⁷ 1959-ben a kápolnaterasz-támfal dőlésének megakadályozása végett, mögötte széles sávban elhordták a földet. A kápolna mögötti sikátorban még ez évben is végeztek ásatást.²⁸

1960-ban a kápolnateraszon 14 kutatóárokkal, nagyobb méretű szondákkal, végzett Héjj Miklós kutatást.²⁹ 1987. jún. 8-a és 19-e között a kápolna és a kápolna-

¹³ Ezen kívül „a kápolnát a palotával összekötő fal mentén”. Heti bérjegyzék 1944. *Adattár*.

¹⁴ Jelentés a MOB-nak 1944. III. 10.; Heti bérjegyzék 1943. *Adattár*; Héjj M.: Palotakápolna.

¹⁵ Schulek J.: A visegrádi királyi palota ásatása (vezető), kézirat. Bp. 1944. V. 20. *Adattár*; Schulek János: Emlékirat 1944. XI. kézirat *Adattár*. (Továbbiakban: Schulek J.: Emlékirat.)

¹⁶ A szentély poligon ÉK-i megvastagított támpillérét torony alapjának vélte.

¹⁷ Az ásatási napló és dokumentáció: *Adattár* 1949.

¹⁸ Héjj M. jelentés 1949. *Adattár*.

¹⁹ Jelentés 1950. *Adattár*.

²⁰ Ásatás napló-töredék 1951. *Adattár*; Jelentés 1951. *Adattár*.

²¹ Ásatási napló 1952. *Adattár*; Papp Oszkár restaurátor jelentése 1953. V. 30. *Adattár*.

²² Jelentés 1952. *Adattár*; Ásatási napló 1952. *Adattár*.

²³ Jelentés 1953. *Adattár*.

²⁴ Ásatási naplótöredék 1953. *Adattár*.

²⁵ Héjj M.: Beszámoló a visegrádi Mátyás-palota 1952. évi feltárási munkáiról. Arch. Ért. 80. (1953.) 64–67.

²⁶ Holl I.: A visegrádi palota kápolnájának padozata. Arch. Ért. 81. (1954) 192–196. old. (Továbbiakban: Holl I.: Kápolnapadló.)

²⁷ Kutatási terv 1956-ra. *Adattár*.

²⁸ R. Füz. (1958.) 53. (Héjj M. közleménye.)

²⁹ R. Füz. (1959.) 102; Ásatási napló-töredék 1959. *Adattár*.

³⁰ R. Füz. 1960.; Felmérési rajzok 1960. *Adattár*.

terasz területén 11 szelvénnel, Szőke Máttyás vezetésével hitelesítő ásatást végeztünk³⁰, amelyen mint gyakornok vettem részt, majd júl. 14-e és aug. 5-e között újabb szelvényt, 1988. aug. 12-én még két, és 1989. júni. 20–22. között pedig még egy kutatóárkot nyitottunk.

* * *

A kápolna és a kápolnaterasz területén két alapvető építési szakaszt lehetett elkülöníteni: az első a kápolna építése, a második pedig egy jelentős átépítés. A palota más részein azonban már a kápolna felépítése előtt is álltak épületek. A 88/15-ös kutatóárkokban, a kápolna DNy-i sarkában, közvetlenül a természetes sziklafelszínen, vékony földréteget találtunk, amely tele volt állatcsonttal és apróra törött kerámiával, elsősorban fehér bordázott és bekarcolt vonallal díszített edények töredékeivel. E réteg benyúlott a kápolna alapzása alá is. Ez a XIV. század első felére, középre keltezhető szemét, nyilvánvalóan a kápolnától D-re lévő épületből került az akkor még beépítetlen hegyoldalra. E D-i épületnek – legalábbis egy részének – a kápolnánál korábbi voltát igazolja az is, hogy miatta nem fért el a hajó DK-i saroktámpillére, amit az építők kénytelenek voltak támvíval helyettesíteni.

A kápolna felépítése a királyi palota nagy kiépítésének a részét képezte. Ennek az építkezésnek a során a palota területén állott korábbi épületeket nagyrészt lebontották, és egy teljesen új, egységes együttest hoztak létre a helyükön. Ennek az új, nagyjából 123 × 123 m-es, négyzetes alaprajzú palotának a középtengelyében, az utcai homlokzat közepén épült kaputoronnyal szemben, helyezték el a kápolnát. Mivel a királyi „curia” egyik legfontosabb eleme; a nagy udvar, illetve az azt É-ről lezáró nagyterem, teljesen lefoglalták az országút és a hegy között csak szűkösön rendelkezésre álló sík területet, a lakóépületnek és a kápolnának csak a hegyoldalon maradt hely. A két lakópalotát az épületegyüttes ÉK-i, illetve DK-i sarkában, két lebontott korábbi épület helyén építették fel. A kápolna e két új épület közé került, ezáltal mindkettőből könnyen meg lehetett közelíteni.

A korai időszakban a helyén húzódó természetes, beépítetlen hegyoldalt, az építkezés – melyet most a kápolna első periódusának nevezünk – teljesen átformálta. A lejtőből nagyjából L alakú vízszintes lépcsőt vágtak ki az épület számára. A terület É-i felén magasabb, Ny felé erősebben előreugró sziklatömb volt. Ennek a felületét elég volt simára faragni, és közvetlenül rá lehetett helyezni a szentélyfalakat. A szentélynek és a sekrestyének tehát nem vágtak alapozási árkot. Mindössze a sekrestye ÉK-i belső sarkában találtunk egy sekély mélyedést, amelyet talán a szikla rossz minősége miatt vájtak ki a statikailag kényes pont alatt, majd téglákkal alapozták meg benne a falsar-

kot. Hasonlóan kifejtett szabálytalan gödröt találtunk a szentély közepén, a 87/1, b és a 87/3-as szelvényekben. A gödör falához habarcsnyomok tapadtak, ami arra vall, hogy ezt is fallal töltötték ki, de később ezt az alapozást kiszedték. Aligha lehetett ez más, mint az első periódus főoltárának alapozása. Az épületen kívül, közvetlenül a falak mellett, a járószint alatt a 87/1, d, 87/7 és 87/8-as szelvényekben egyértelmű nyomait találtuk a kőfejtésnek. Itt a kápolna építése közben, vagy legalábbis az alaprajz kitűzése után, folyt a munka, ugyanis a falak alatt sziklapadkát hagytak. Tehát itt az építkezés számára helyben fejtették a meglehetősen gyenge minőségű, törtkönek való sziklát. A kőfejtőgödröket még az építkezés közben be is temették: a betöltésük építési törmelékkel kevert föld. A 87/1, d szelvényben vastag habarcsos építési réteget is találtunk. E felett agyagos, sziklaköves feltöltés húzódott a mai járószintig, amely nagyjából az első periódus szintjének felel meg. Ez a réteg nyilván már az építkezés befejezése utáni tereprendezés során került a helyére.

A 87/7-es és 87/8-as szelvényekkel a kápolna és az oroszlános – udvar viszonyát kívántuk vizsgálni. Mivel a modern helyreállítás elvágtá az udvar támfalához kapcsolódó rétegeket, azt közvetlen módon nem tehettük meg. A szentély É III. támpillére mellé épült faltömb azonban a támfallal összetartozónak tűnik, ugyanis Ny-i síkja egybeesik a támfal Ny-i homlokzati síkjával. A támpillérhez tapadó habarcsos építési réteget megtaláltuk, ettől elvált, de közvetlenül ráfeküdt egy olyan homokos réteg, amely a faltömbhöz tapadt, valószínűleg annak építésekor keletkezett. Ezek szerint a faltömb – mint azt a falelválás is egyértelműen bizonyítja – később épült a támpillérnél, ám igen kicsi lehetett az időbeli különbség a két építkezés között, nem alakítottak ki járószintet, vagyis egyazon építési periódus két szakaszáról van szó. Az oroszlános – udvar támfala alaprajzilag is a kápolna számára levéselt sziklafalhoz igazodik, ezzel is igazolva a kápolnánál valamivel későbbi voltát. Viszont a kettő szoros kapcsolatára is utal egy elem: Az udvarnak a sekrestye felé eső támfalán egy élszedett pillér alsó kősorai maradtak fenn. A pillér formája megegyezik az udvarra az ÉK-i palotából átvezető híd pillérével, ráadásul az udvaron 1988. VIII. 1. és 4-e között egy olyan oszlopsor alapozását tártuk fel, amely az udvar bejáratáról eddig a pillérig húzódott. Ez a pillér nyilvánvalóan a sekrestye emeletén lévő oratóriumhoz vezető híddal tartozott, amely így az oroszlános – udvar oszlopos folyosóján keresztül összeköttetésben volt az ÉK-i palota lakótermeivel. Az oratórium megközelítését szolgálta a sekrestye és a hajó sarkában álló kerek lépcsőtorony is. Az oratórium árkádívvel nyílt a szentélyre, ennek az ívnek az egyik vállköve elő is került a kápolna területéről (9. kép).

A hajó K-i falát is a levéselt sziklafelszínre építették, itt azonban sekély alapozási árkot véstek számára. Ez az árok belül, a falpillérek alatt, kiszélesedik. A 87/4-es, 87/2, b és 87/6-os szelvényekben megtaláltuk a K II. és a K III. falpillér téglákból rakott alapozását. A hajót K felől keskeny síkátor övezte, ennek sziklafalát eredetileg téglá-

³⁰ Köszönettel tartozom az ásatáson dolgozó Radnóti Miklós Gimnázium diákjainak és tanárainak kitűnő munkájukért.

val burkolták³¹. A hajó D-i falának K-i része a K-i falhoz hasonlóan van alapozva, Ny felé viszont enyhén süllyed a sziklafelszín, így a D-i fal Ny-i része és a Ny-i fal D-i kezdete számára már egy, a sarokban 40 cm magas és kb. 25 cm-rel a belső falsík elé ugró alapfal készült.

A szentélytől D-re a szikla hátrébb húzódott és meredekebbé vált, ezért a hajó Ny-i falát már nem a lefaragott, hanem az erősen lejtő, mélyen fekvő természetes sziklafelszínre kellett alapozni. Itt különösen vastag alapfalat építettek, amelyről a felmenő fal belső síkja 80 cm-rel visszaugrik, és erre a széles alapozási padkára helyezték a falpillérek faragottkő lábadatait, amelyek közül a Ny II., Ny III-nak és a Ny IV-nek a habarcslenyomatát megtaláltuk. Az alapfal mögött feltöltötték a hajó belső területét a K-i részen levésett sziklafelszín szintjéig. A hajó belső járószintje így K-en a sziklán, Ny-on az alapozási padkán feküdt, a szentély pedig mindenütt a sziklán. Az első periódus járószintjét mállott, zöldes színű habarcs jelezte, amelyet kisebb-nagyobb foltokban találtunk meg a hajóban és a szentélyben. A sekrestyében is megvolt a sziklára simuló zöld habarcsréteg, felette egy 2–4 cm-es vékony földréteg, majd a téglapadló fektetőhabarcsa következett. A padló 18×18 cm-es sima padlóteglaiból állt. Ezekből néhány darabot az ÉNy-i sarokban in situ találtunk meg, többnek pedig a lenyomatát őrizte meg a fektetőhabarcs. A hajóban és a szentélyben a padlóburkolatból semmi sem maradt meg eredeti helyén, a második periódus során keletkezett feltöltésből viszont több törött, sima és mintás padlótegla került elő, olyanok, mint amilyenek a hajó legutolsó padlóját alkották. Némelyik töredékhez habarcs tapadt, alátámasztva Holl véleményét, miszerint a hajó legutolsó téglapadlója a kápolna építéskor elkészített padló tégláinak újrafelhasználásával készült³². A hajó É-i boltszakaszában belül, a K-i falhoz merőlegesen csatlakozó 70×123 cm-es fal került elő 1953-ban. Sajnos, nem tudjuk, hogy ez a fal milyen kapcsolatban volt a kápolna falával, és szintjét sem ismerjük, de ha figyelembe vesszük a kápolnafal külső oldalán lévő lépcsőtorony alapozásának külső D-i nyúlványát, valószínűnek kell tartanunk Héjj Miklós feltételezését, miszerint ez a fal egy szószerű alapozás, melyet a lépcsőtoronyon át lehetett megközelíteni, és még az első periódusban helyezték el³³. A kápolnán kívül a Ny V-ös támpillér előtt 115 cm átmérőjű, 14 cm vas-

tag mészhabarcsból öntött alapozást ástunk ki³⁴. A szépen elsimított felületű alapozás nyilván faragott kő számára készült, ami talán egy szobor talapzata volt.

Már az 1959-es és 1960-as ásatások során falmaradványokat fedezett fel Héjj Miklós a kápolnaterasz alatt. Ezek összefüggései és koruk még nem volt teljesen tisztázott, így több szelvényt kellett nyitnunk vizsgálatukra. Kutatásunk egyértelműen bizonyította, hogy egy L alakú támfal épült a kápolnával egy időben, tehát az első periódusban, a kápolna É-i része elé, a hegyoldalba. Héjj Miklós 1959-es kutatásából tudjuk, hogy a támfal Ny-i szárnyát két támpillér erősítette, és alattuk egy pince nyílt a hegyoldalba. A támfaltól D-re a hegyoldal lejtője folytatódott. Nem tudjuk, hogy milyen út vagy lépcső vezethetett ezen keresztül a kápolna Ny-i kapujához. A terasz járószintjét egy habarcsfoltos nívó jelezte. A terasz vastagabb, É–D-i támfala, pontosan az ÉK-i palota K-i szárnyának Ny-i támfala vonalában van. Sajnos a kápolnaterasz és palota támfalának közvetlen kapcsolódását a Schulek által 1943-ban épített lépcső elpusztította, illetve eltakarta, így megvizsgálni nem tudtuk³⁵. Az ÉK-i palota és a kápolna építésének összefüggését más tényezők is bizonyítják: Már Héjj Miklós és Dercsényi Dezső felhívta a figyelmet arra, hogy az ÉK-i palota Ny-i külső falát tagoló támpillérek lábazati profilja azonos a kápolna lábazatáéval³⁶. Ezeknek a támpilléreknek az építése során olyan nagyméretű, profilált ablakkeret – és pillérdobokat használtak fel falazóköként, amelyek valószínűleg a kápolna ablakaihoz, illetve diadalívéhez készültek, de ott nem kerültek beépítésre³⁷.

A kápolna feltárt falai, néhány in situ faragvány, az ásatások során itt előkerült kövek, valamint az ezek alapján, a visegrádi múzeum kőtárában lévő ismeretlen lelőhelyű kőfaragványok közül a kápolnához köthető darabok, lehetővé teszik az épület elméleti rekonstrukcióját: A hajót négyszakaszos, a rövid szentélyt egyszakaszos bordás keresztboltozat fedte. Az egyszerű körtetagos átlósbordák töredékei az ásatások során a kápolna pusztulási rétegéből kerültek elő (5. kép 4). Ezek alapján azonosítani lehetett a hajó egyik boltvállának – az alaprajzba is pontosan illeszkedő – rétegvallás (5. kép 2). Ezen megfigyelhető a hevederívnek az átlósbordákétól eltérő, nagyobb méretű körtettagja. Ez tette lehetővé a hevederívek kiválasztását a kő-

³¹ Jelentés 1949. *Adattár*.

³² Holl I.: Kápolnapadló.

³³ Héjj M.: Visegrád történeti emlékei Bp. 1954. (Továbbiakban: Héjj M.: Visegrád.) 47.

³⁴ Már 1960-ban Héjj M. is feltárta.

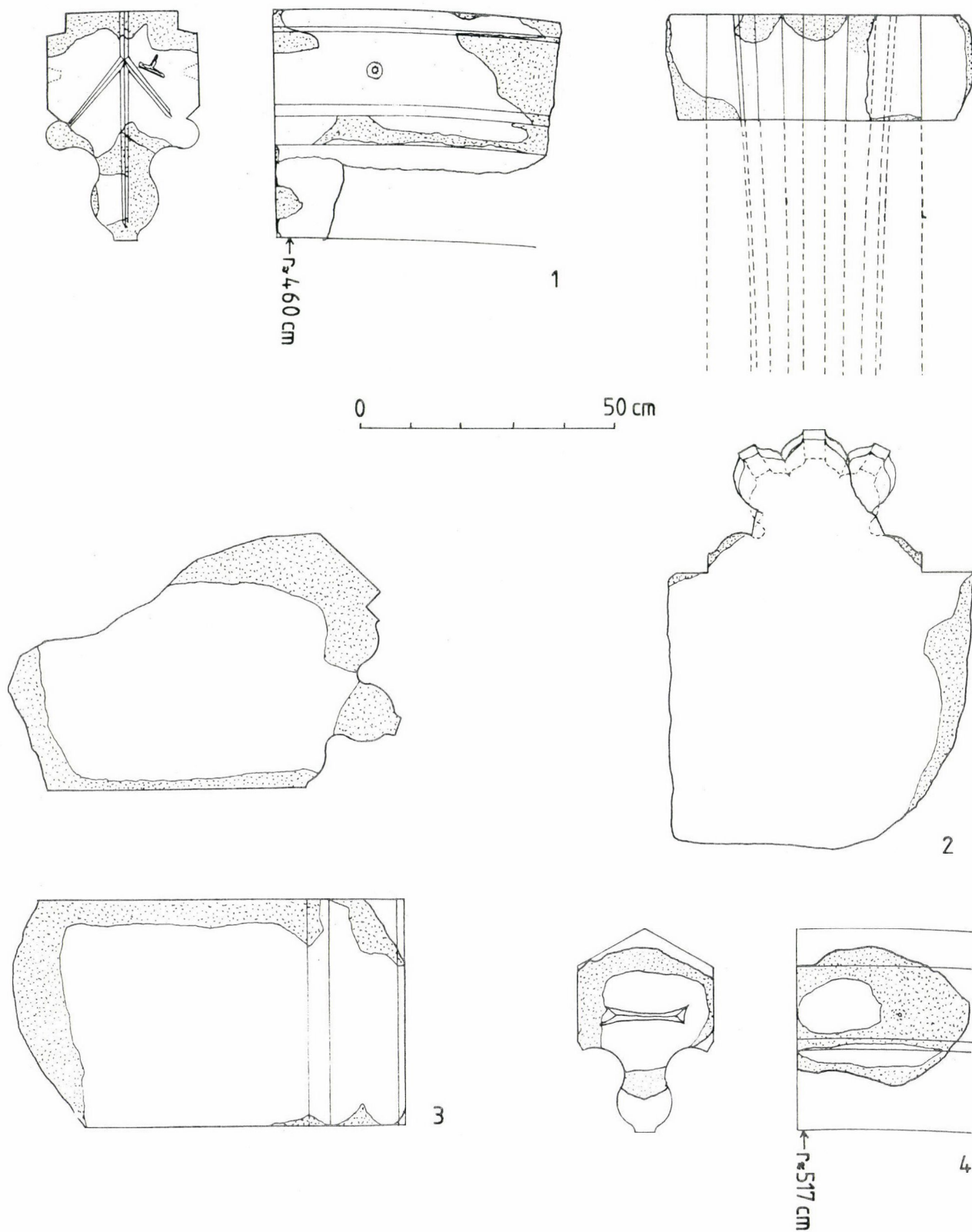
³⁵ A 87/1. A szelvényben a Ny V. támpillértől É-ra 38×20×8 cm-es falazóteglaiból rakott padlóburkolatot találtunk. A padló 40 cm magasságban helyezkedett el a támpillér alapzása felett, így takarta a felmenő fal alsó kvádorsorát. A terasz legutolsó, padlóteglaiból rakott burkolata viszont fölfele húzódott. Nyugat felé a padló fektetőhabarcsának folytatását a modern bolygatások elpusztították, így nem tudtuk megállapítani a terasz rétegeihez való viszonyát, és nem tudtuk eldönteni, hogy

az első vagy a második periódushoz kapcsolódik-e, vagy esetleg egy közbülső építési szakaszt képvisel.

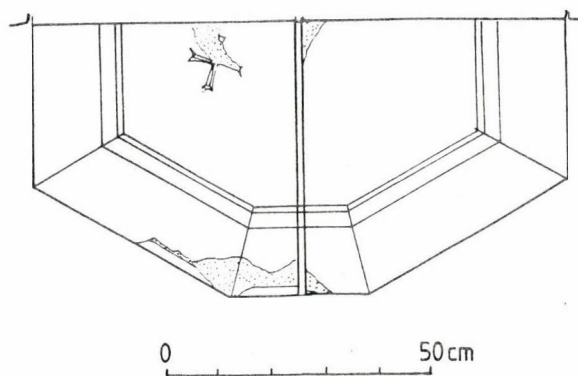
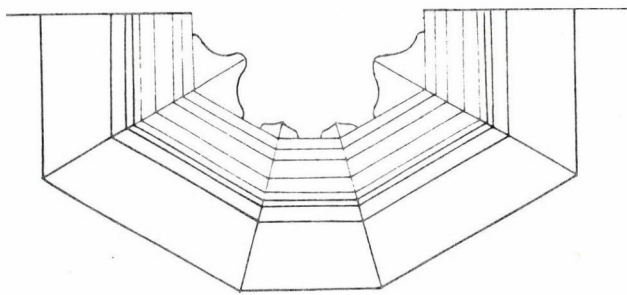
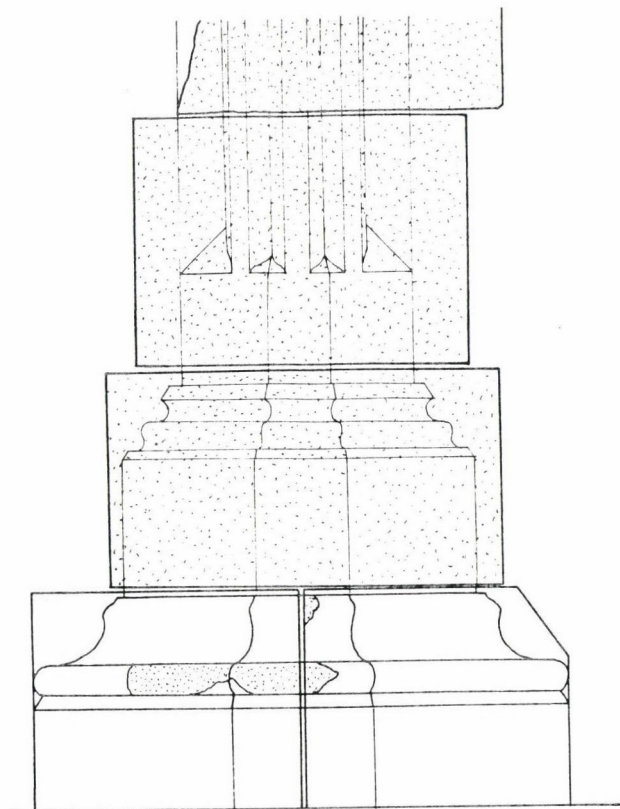
³⁶ Magyarország Műemléki Topográfiaja V. Pest megye Műemlékei II. (Bp. 1958.) Dercsényi D. és Héjj M. közlései. 442. old. (Továbbiakban: *Topográfia*.)

³⁷ *Topográfia* 435. old.; Felmérési rajzok 1954. *Adattár*. Ugyanebben a periódusban máshol is előfordult, hogy fölöslegessé vált új faragványokat falazóköként használtak fel. Így az ÉK-i palota díszudvarának árkádpilléreihez készült dobokat és a díszudvar, valamint a bejárat folyosójának ülfülkepilléreihez készült köveket, ugyanannak a bejárat folyosónak az ülfülke hátfalaiba falazták be.

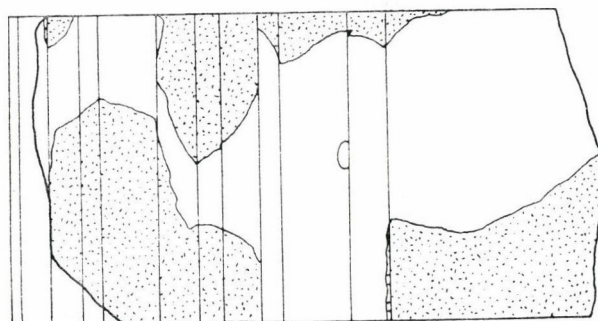
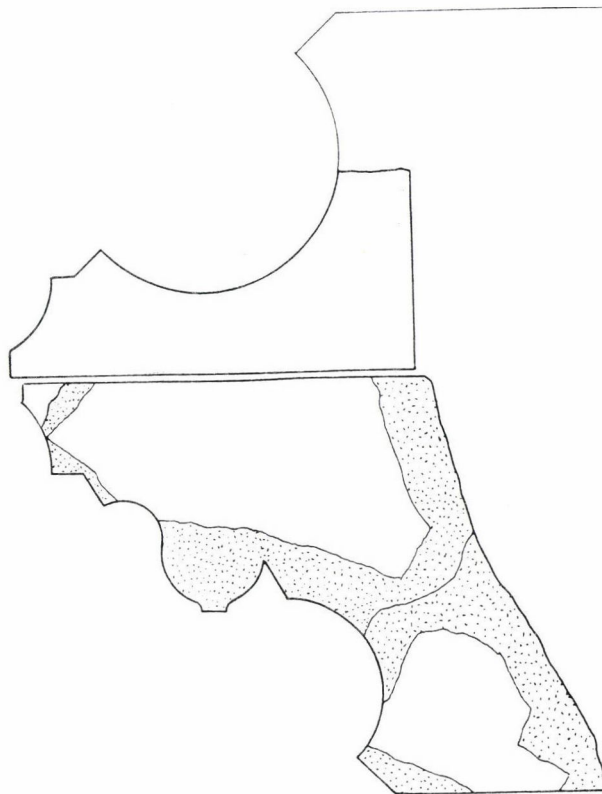

5. kép. 1. Hevederívborða a hajóból. – 2. Boltváll rétegköve a hajóból. – 3. Falpillér rétegkö a szentélypolygonból. – 4. Átlós borða
 Abb. 5. 1. Gurtbogenrippe aus dem Schiff. – 2. Schichtenstein von einem Gewölbewiderlager aus dem Schiff. – 3. Schichtenstein eines Mauerpfie-
 lers aus dem Chorpolygon. – 4. Diagonalrippe

6. kép. A K. IV-es falpillér lábazata a lefaragott felső rétegek rekonstrukciójával

Abb. 6. Der Mauerpeilersockel IV der Kapelle mit der Rekonstruktion der abgemeißelten oberen Schichtensteine

0 50 cm

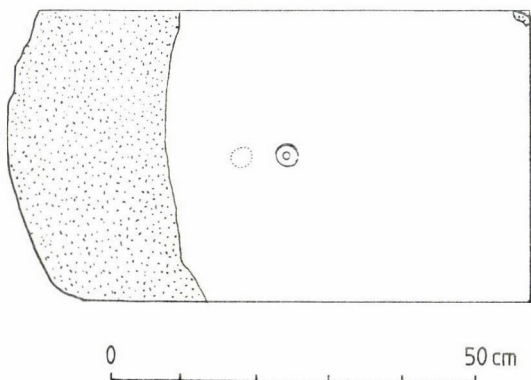
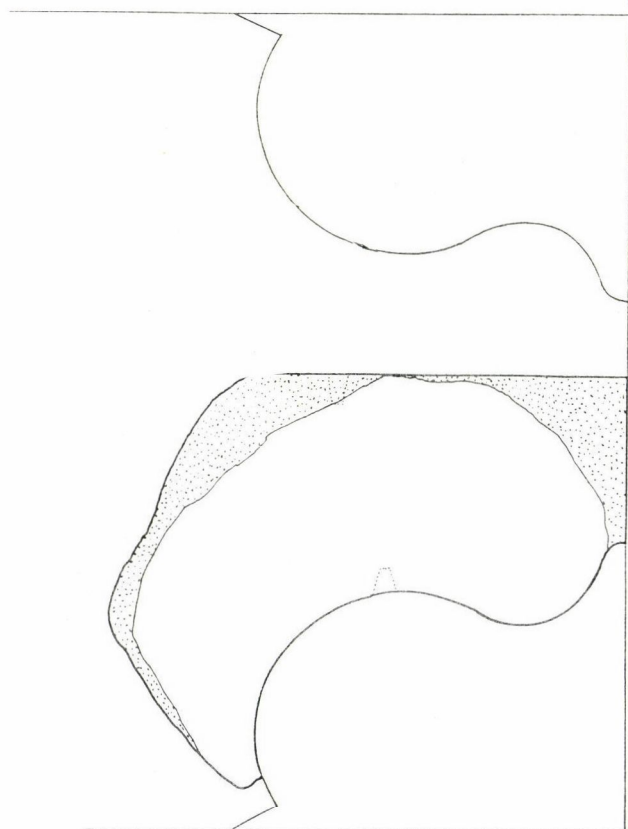
7. kép. Az ÉK-i palota Ny-i homlokzatának III. támpilléréből kibontott ablakkeret kövek

Abb. 7. Die aus dem Strebepfeiler III der W-Fassade des NO-Palastes ausgebrochenen Fensterumrahmungssteine

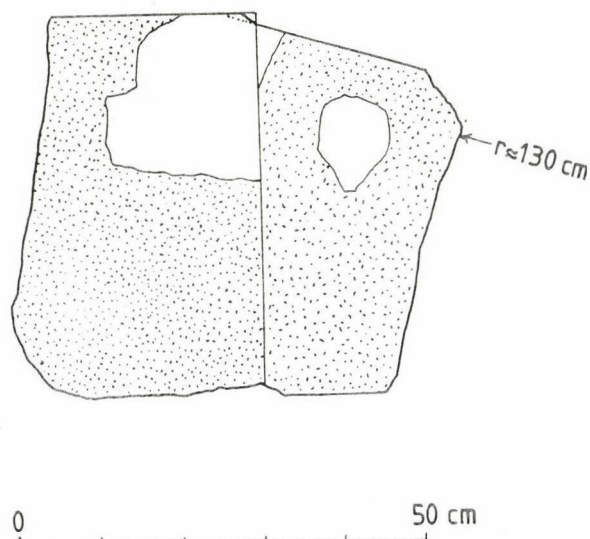
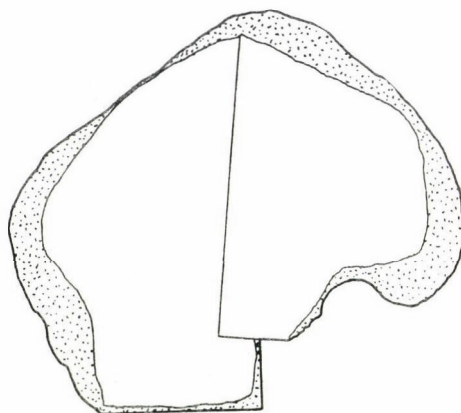
tár ismeretlen lelőhelyű faragványai közül (5 kép 1.). A bordák rossz állapota miatt ugyan nehezen, de azért mérhető a görbületi sugaruk, amely arra vall, hogy mind a hevederívek, mind az átlósbordák félkörívesek voltak. Fennmaradt a hajó egyik sarkának egy és a szentélypoligon két falpillér-rétegekőve (5. kép 3). Profiljukat a bordák lefutó körtetagjai alkotják. Ezek, valamint az említett boltváll alapján megállapítható, hogy a szentélyben és a hajó K-i, valamint Ny-i falán az átlósbordák, a hajó D-i falán pedig a hevederívek profiljából képzett falívek emel-

kedtek. A körtetagos falpillérek kétlépcsős profilált lábazatokra támaszkodtak a hajóban. A lábazatok öt oldalsíkja a pillértörzsek öt körtetagjának tengelyére merőlegesen helyezkedik el. A hajó D-i végében, a sarkokban fél-falpilléreket helyeztek el, az É-i sarkokban viszont nem volt falpillér, itt vagy konzolokra vezették le a bordákat, vagy a falsíkba metszették őket. E megoldáshoz nyilván a mel-

8. kép. ÉK-i palota Ny-i homlokzatának III. támpilléréből kibontott diadalívpillér-kő és a kápolna diadalív profiljának rekonstrukciója
Abb. 8. Der aus dem Strebepfeiler III der W-Fassade des NO-Palastes ausgebrochene Triumphbogenpfeilerstein und die Rekonstruktion des Profils vom Triumphbogen der Kapelle

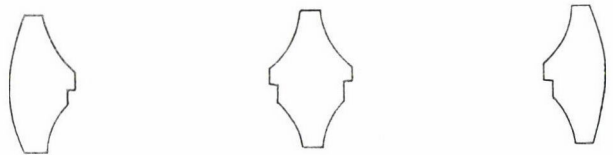

9. kép. A kápolna oratórium árkádjának vállköve
Abb. 9. Der Kämpferstein der Arkade des Oratoriums der Kapelle

lékoltár miatt folyamodtak. Mindezt onnan tudjuk, hogy az ÉNy-i falsarok ma is magasan áll, de benne nyoma sincs falpillérnek, sőt a mellékoltár mai helyreállított pódiuma felett egy faragott belső sarokkő található. Ilyen sajátos sarokkövet helyeztek el az építők a sekrestye DK-i sarkában is, sőt a DK-i palota egyik helyiségében is, e két utóbbi esetben egyaránt a felmenő fal alsó kősorában. Ez a részlet arra hívja fel a figyelmet, hogy a Ny-i mellékoltár már az első periódusban elkészülhetett. A szentély falpillérlábazatairól nem maradt semmi adat. A sekrestye és az oratórium eredetileg nem volt boltozva. Az oratórium-nyílás – korábban már említett – vállkövének erősen lepusztult állapota ellenére is megállapítható, hogy a kápolnaboltzat át-lósbordájának félprofiljával volt tagolva (9. kép). A diadalív is hasonló, de jóval nagyobb méretű körtetagos profilt kapott, amint ezt az ÉK-i palota Ny-i homlokzatának támpilléréből előkerült pillérdobok bizonyítják (8. kép).

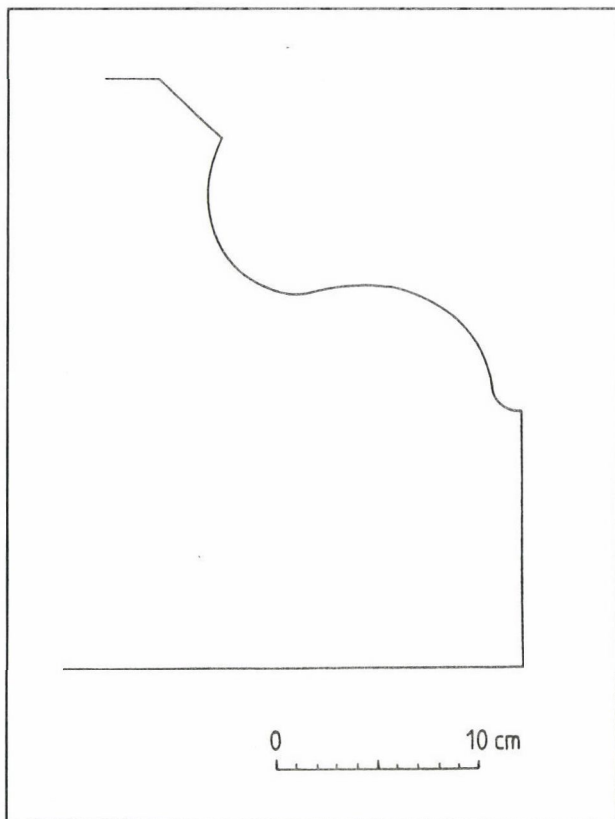
A kápolna ablakkereteit az ugyanabból a támpillérből kibontott rétegekőveken kívül egy, a kápolna területén, ásatásból származó töredék segítségével is rekonstruálhatjuk. A keretek keskenyebb belső fele részsíbe metszett homorulattal volt profilálva, külső fele szélesebb volt, jóval gazdagabban tagolt profillal díszítve (7. kép). A kiásott mérműtöredékekről megállapítható, hogy azok legalább két, egyforma kétosztatú ablakhoz tartoztak, amelyek mérművét két orrtagos csúcsív fölé helyezték, csúcsával lefelé fordított, orrtagos ívháromszög alkotta. Előkerült továbbá egy nagy háromosztatú ablak mérműve is. Ennek két szélső nyílása csúcsíves, a középső pedig félkörívesen zárult. Felettük egy nagy rozetta helyezkedett el, amelynek gazdag belső tagolását már nem lehet egyértelműen rekonstruálni. Az ásatások során egy vagy két, nem rekonstruálható ablakmérmű töredékei is előkerültek.

A kápolnkapukból alig maradt valami. A Ny-i kapuból néhány, ma már a kőtárban nem azonosítható, csak feljegyzésekből ismert pálca és hengertag. Kívül a hajó Ny-i falát és D-i falának Ny-i felét, a szentélyt, a sekrestyét és a K-i fal hajótámpilléreit a belső padlószint magasságában elhelyezett félkörte-tagozatos lábazat övezte (10. kép). A lábazat a hajó É-i szakaszában a Ny-i falon a mellékoltár pódiumának megfelelően felfelé lépcsőződik. A hajó első periódusú járószintjéből került elő 1949. augusztusában a K II., illetve a K III-as falpiller körül egy I. Lajos hamis dénár (CNH II. 89. A)³⁸. Ennek közelében a

0 50 cm

II. kép. Az oratórium ablakmérműve
Abb. II. Das Fenstermaßwerk des Oratoriums

10. kép. A kápolna lábazatának profilja
Abb. 10. Profil des Postaments der Kapelle

K-i kapu mellett találtak egy fehér palackot³⁹ (14. kép 8). A Ny-i mellékoltár alapozásából 1952-ben egy késő Anjou-kori, vagy Zsigmond-kori zöldmázás, mérműves kályhacsempe töredéke került elő⁴⁰ (13. kép 1). Igen gazdag leletanyag származik a „kerek alapozás” melletti lelőhelyről⁴¹. 1952-ben a hajó második periódus korabeli feltöltésében találtak egy láncot ábrázoló andezittufa faragványt, amely talán az első periódus szobrászati díszéhez tartozott⁴². A kápolna omladécai között a feltárások során nagymennyiségű borda- és mérműtöredék, valamint néhány ornamentális faragvány töredéke is előkerült.⁴³

Az 1987-es ásatás során a 87/1, d szelvényben a kápolna építési törmelék rétegéből 3 db fehér kerámia töredék,

³⁸ Ltsz.: 68.92.1.

³⁹ Ltsz.: 62.1.31.

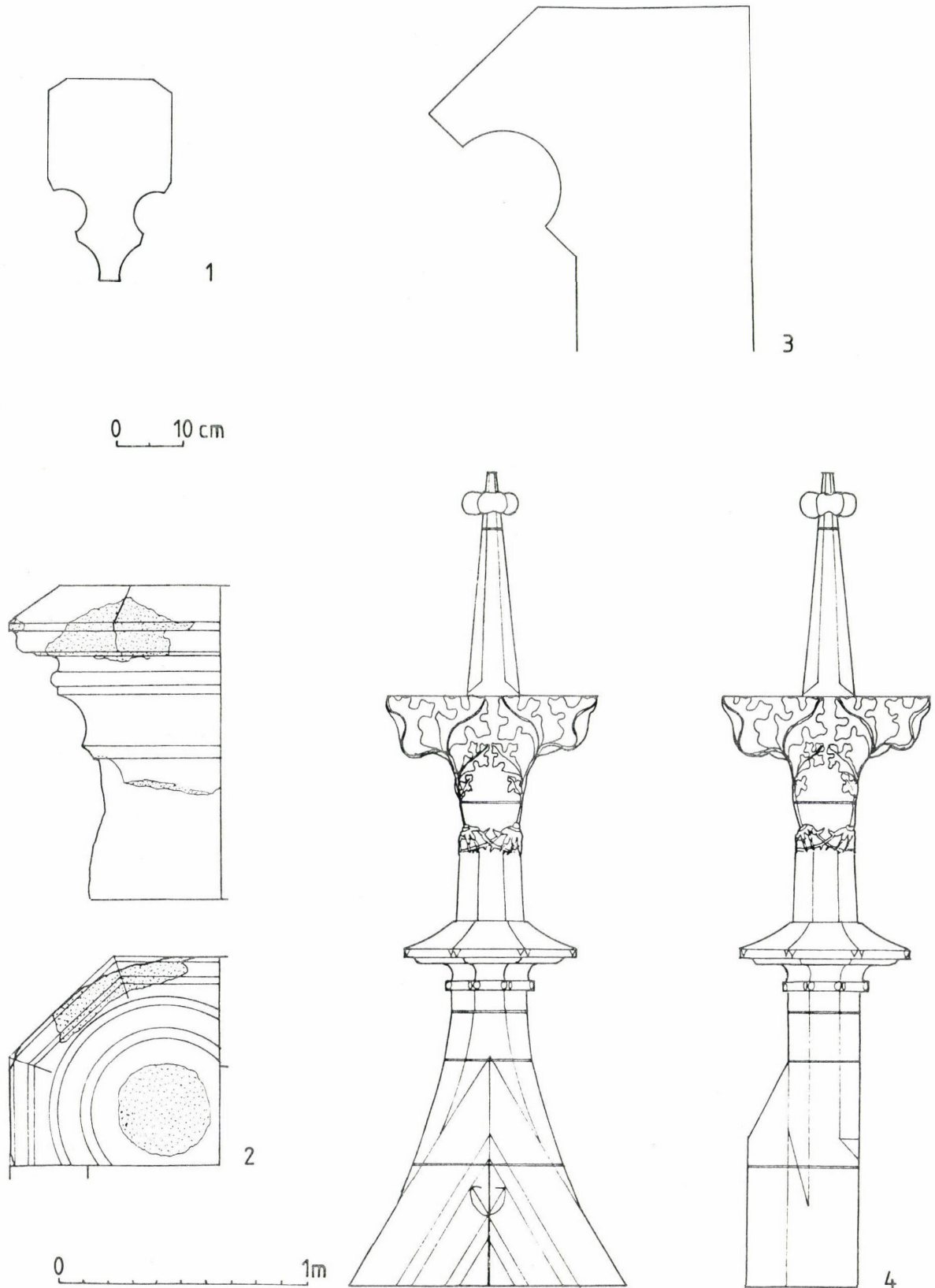
⁴⁰ Ltsz.: 62.1.34.

⁴¹ A leletek nagyobb része, úgy tűnik, a kápolna építése idejéből származik, de közülük keveredhetett néhány tárgy a palota pusztulása után is.

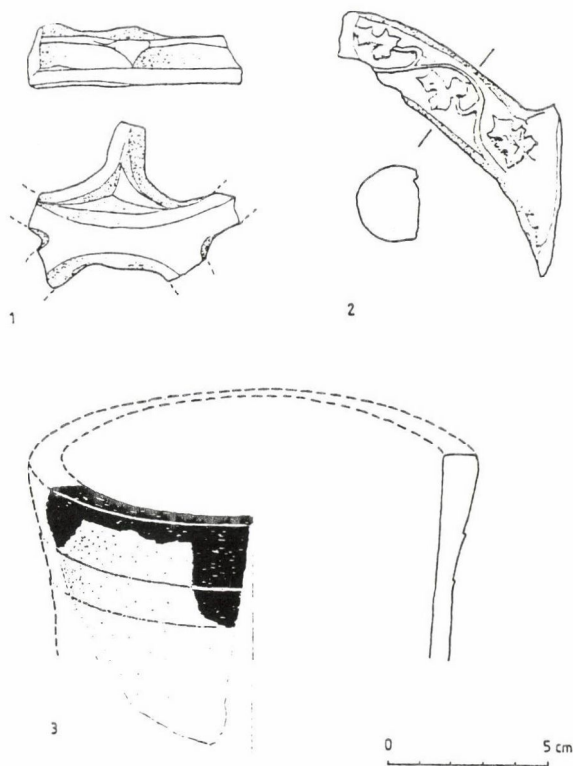
⁴² Ltsz.: 62.1.30.

⁴³ E sárgára festett ornamentális faragványok ltsz.: 87.355–366.

12. kép. 1. A sekrestye boltozatának bordaprofillja. – 2. A sekrestye DK-i sarkának boltozattartó konzola. – 3. A hajó É-i oromzatának párkányprofilja. – 4. A hajó É-i oromfalának csúcsa a keresztrózsával
 Abb. 12. 1. Das Rippenprofil des Gewölbes der Sakristei. – 2. Trägerkonsole des Gewölbes in der SO-Ecke der Sakristei. – 3. Gesimsprofil des N-Giebels des Schiffes. – 4. Spitze der N-Giebelmauer des Schiffes mit der Kreuzrose

13. kép. 1. Zöld mázas, áttört mérműves kályhacsempe a Ny-i mellékol-tár alapozásából ltsz.: 62.1.34. – 2. Sárga mázas, áttört kályhacsempe a Holl-féle Anjou-kori I. csoportból a 87/13-as szelvényből, közvetlenül a szikla felett. – 3. Belül zöld mázas kályhaszem a 87/13-as szelvényből, közvetlenül a szikla felett

Abb. 13. 1. Grünglasierte Ofenkachel mit durchbrochenem Maßwerk aus dem Fundament des W-Nebenaltars (Inv.-Nr.: 62.1.34.) 2. Grünglasierte, durchbrochene Ofenkachel aus der Hollschen Anjou-zeitlichen I. Gruppe des Blockes 87/13, unmittelbar über dem Felsen. – 3. Ofenkachel, im Inneren mit grüner Glasur aus dem Block 87/13, unmittelbar über dem Felsen

közülük az egyik bekarcolt vonalakkal díszített, került elő. A 87/13-as szelvényben közvetlenül a sziklafelszín felett gazdag kerámia leletre bukkantunk: bekarcolt vonallal, de főleg bordázattal díszített fehér kerámia, szürke kerámia – közte egy bevágott bélyeget viselő fazékperem (16. kép 3) – zöld mázas poháralakú kályhaszem (13. kép 3.), valamint egy sárgamáz, áttört, dongáshátú kályhacsempe töredéke is. A legjelentősebb lelet egy sárgamáz, szőlőindával díszített kályhacsempe töredéke, amely a Holl Imre meghatározása szerinti Anjou-kori I. csoporthoz tartozik⁴⁴ (13. kép 2). Ugyanilyen anyagú és mázú, de díszítetlen, a fülkés csempe dongás hátfalához tartozó tö-

redékek kerültek elő a 87/12-es szelvényben az első periódus terasztámfala mögötti feltöltésből. A 87/5-ös szelvényben a padlószint alatti, az első periódus korából származó betöltésben két más típusú, sárgászöld, illetve zöldesbarna mázú kályhacsempe töredékét találtuk. Az előbbi egy áttört csempe dongás hátfalának töredéke. Az utóbbi szintén egy áttört kályhacsempe darabja. Mellettük szürke bordázott edénytöredék került elő. A 87/4-es szelvényben az első periódus szintjének habarcsából bordázott fehér kerámia csésze (14. kép 3), a 87/6-os szelvényből pedig ugyanezen rétegből bordázott fehér palack (14. kép 7), szürke osztrák korsó töredéke (16. kép 1.) és vas-kés (19. kép 2.) jött felszínre sok állatsonttal együtt. A 87/1. A. szelvényben a hegyoldal talaja feletti első periódus korabeli feltöltésben vassarkantyút találtunk⁴⁵ (19. kép 1).

Az első periódus keltezésének terminus post quem-jét a hajó első padlónívójában talált, fent említett hamis I. Lajos szerezcsenfejes dénár adja meg 1372-ben⁴⁶. De, mivel hamis példányról van szó, a 70-es évek közepe előtt aligha számolhatunk a földbe kerülésével. A terminus ante quem-et 1405–08 körülre kell helyeznünk, mivel a királyi udvar és a központi intézmények ekkor végleg Budára költöztek⁴⁷. Bár a király kétségkívül továbbra is használja a visegrádi palotát, egy nagyléptékű építkezés ezután már teljesen valószínűtlen. Másrészt e periódus építési rétegében – a palotában máshol is nagy számban – előforduló szerezcsenfejes dénárok miatt is elképzelhetetlen a későbbi keltezés. A datálás további pontosítását teszik lehetővé az említett kályhacsempe leletek az Anjou-kori I-es csoportból, amelyek párhuzamait Holl közölte Budáról és Visegrádról. A budai darabok a Csonka-torony melletti borospince betöltéséből, illetve a K-i falszoros É-i kaputornyának alapfala mellől, Mária-dénárok kíséretében kerültek elő. Ebből Holl Imre azt a következtetést vonta le, hogy a kályha I. Lajos uralma végéig épült és a korai Zsigmond-korban bontották le, ekkor kerültek darabjai a szemétre. A visegrádi darabok nagyrészt az ÉK-i palota mellett lévő szeméttárolónak használt udvar alsó rétegéből származnak, amelyből I. Lajos szerezcsenfejes dénárja (CNH II. 89. A) is előkerült⁴⁸. Ezek minden bizonnyal az ÉK-i palota átépítésekor kerültek szemétre. Az ÉK-i palota és a kápolna kiépítésének összefüggésére már utaltam. Visegrádon a Holl-féle I-es csoport kályhacsempéi nyilván akkor kerültek szemétre, amikor ennek a nagy építkezésnek a keretében Anjou-kori épületeket alakítottak át. Ez az átalakítás nem lehetett időben nagyon távol a budai vár ugyanezen kályhacsempék által jelzett átépítésének

⁴⁴ Holl I. Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bp. XVI. II. (1958) 211–300. 221., 16. kép. (Továbbiakban: *Holl I.*: Kályhacsempék.)

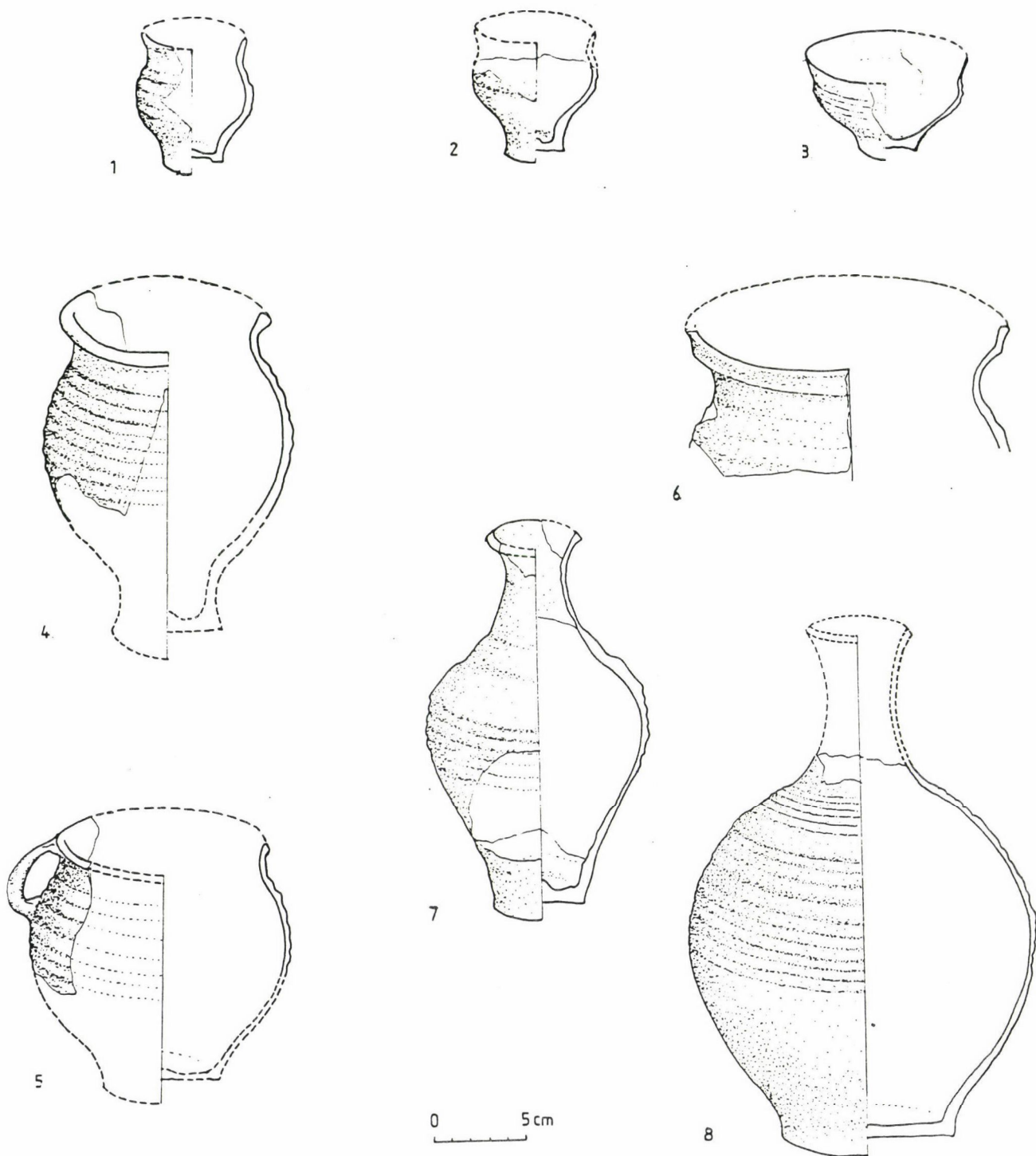
⁴⁵ Erősen hajlított szárai karikában végződnek, taréja letört.

⁴⁶ A CNH II. 89. A dénár verésének kezdetét Huszár Lajos 1372. II. 2. és 1374. XII. 21. közé keltezte: *Huszár L.*, A budai pénzverés története a középkorban Bp. 1958. 63–64.

⁴⁷ *Kumrovitz L. B.*: A budai várkápolna és a Szt. Zsigmond-prépostság történetéhez Tanulmányok Budapest múltjából XV. Bp. 1963. (Továbbiakban: *Kumrovitz B.*: A budai várkápolna.) 122.

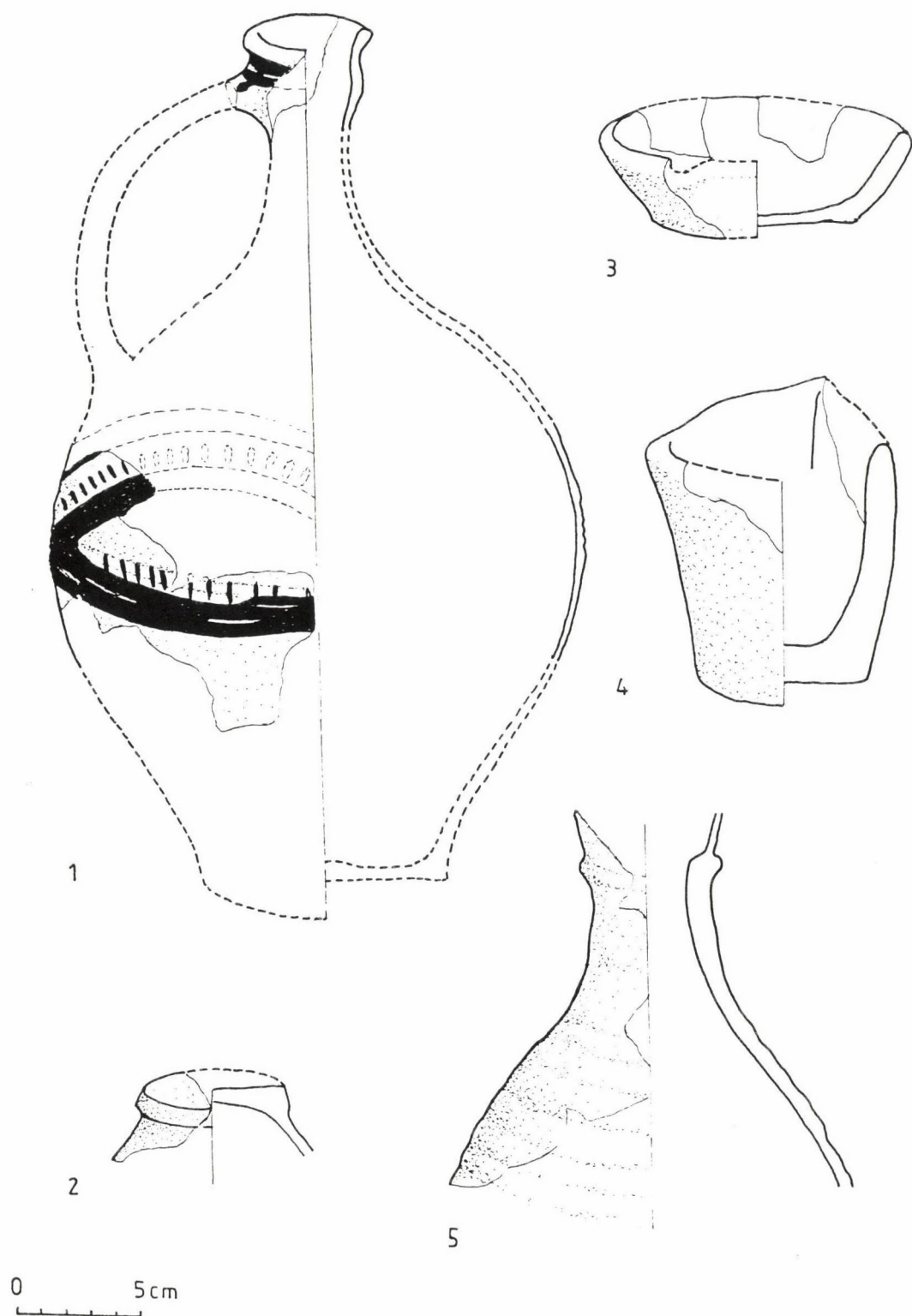
⁴⁸ *Holl I.*: Kályhacsempék 215–218., 225–226.

14. kép. 1. Fehér pohár a „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.45. – 2. Fehér pohár a 87/13-as szelvényből, közvetlenül a szikla felett. – 3. Fehér csésze a 87/4-es szelvényből az első periódus padlójának habarcsából. – 4. Fehér serleg „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.49. – 5. fehér fülös bögre „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.44. – 6. fehér fazék a 87/6-os szelvényből az első periódus padlójának habarcsából. – 7. Fehér palack a 87/6-os szelvényből az első periódus padlójának habarcsából. – 8. Fehér palack a kápolna K-i kapujának küszöbe mellől ltsz.: 62.1.31.

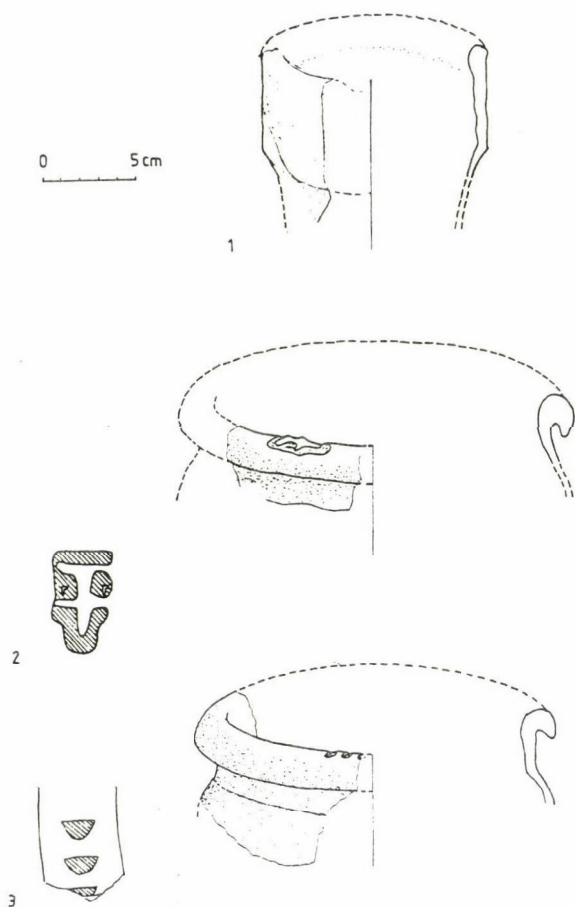
Abb. 14. 1. Weißer Becher neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.45.) – 2. Weißer Becher aus dem Block 87/13, unmittelbar über dem Felsen. – 3. Weißer Becher aus dem Block 87/4 aus dem Mörtel des Fußbodens der ersten Periode. – 4. Weißer Kelch neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.49). – 5. Weiße Henkelschale neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.44.) – 6. Weißer Topf aus dem Block 87/6 aus dem Mörtel des Fußbodens der ersten Periode. – 7. Weiße Flasche aus dem Block 87/6 aus dem Mörtel des Fußbodens der ersten Periode. – 8. Weiße Flasche neben der Schwelle des O-Tores der Kapelle (Inv.-Nr.: 62.1.31.)

15. kép. 1. Fehér korsó piros festéssel „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.43. – 2. Vörös fedő „kerek alapozás” (lépcsőtorony) ltsz.: 62.1.46.3. – 3. Szürke mécses „kerek alapozás” (lépcsőtorony) ltsz.: 62.1.42. – 4. Szürke öntőtégely „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.41. – 5. Fehér korsó „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.48.

Abb. 15. 1. Weißer Krug mit roter Bemalung neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.43.) – 2. Roter Deckel neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.46.) – 3. Graue Öllampe neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.42.) – 4. Grauer Gießtiegel neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.41.) – 5. Weißer Krug neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.48.)

16. kép. 1. Szürke korsó 87/6-os, szelvényből az első periódus padlójának habarcsából. – 2. Szürke fazék bécsi perembélyeggel, „kerek alapozás” (lépcsőtorony) ltsz.: 62.1.51. – 3. Szürke fazék bemetszett perembélyeggel a 87/13-as szelvényből, közvetlenül a szikla felett

Abb. 16. 1. Grauer Krug aus dem Block 87/6 im Mörtel des Fußbodens der ersten Periode. – 2. Grauer Topf mit Wiener Randstempel neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.51.) – 3. Grauer Topf mit eingeschnittenem Randstempel aus dem Block 87/13 unmittelbar über dem Felsen

⁴⁹ Holl I.: Középkori cserépedények a budai várpalotában (XIII–XV. század) Bp. R XX. 1963. 335–382. A visegrádi fehérkerámia csésze (14/3. kép) megfelelője: 72/8 kép a budai „Nagyudvar” Mária-éremmel keltezett 6. feltöltési rétegből (365). A visegrádi fehér pohár (14/4. kép) rokona: 74/4 ugyanabból a rétegből (365). A visegrádi fehér fazék (14/6. kép) változata pedig: 72/1 szintén ugyanehhez a réteghez kapcsolódva, szintén Mária-éremmel datált 4–5 rétegből (366.). A visegrádi kályhaszem (13/3. kép) megfelelője: 74/12 (346.) szintén Mária-éremmel datált szemétretegből (365.).

⁵⁰ Hálás köszönettel tartozom a kályhaszempe-töredékek meghatározásában nyújtott segítségéért Holl Imrének.

⁵¹ A kápolnát a faragottkő-maradványokra utalva Schulek J. (Visegrád, Mátyás király palotája Bp. 1941. 40.) és Dercsényi D. Nagy Lajos és kora (Bp. i. n. 1941.) 95. Topográfia 418. old. Nagy Lajos korára datálták, tényleges párhuzamokat azonban egyikük sem említett.

⁵² Szabó L.: A pozsonyi Szt. Márton-templom építéstörténetének kérdései Ars. Hungarica 1985/2. 147–160., 153.

⁵³ „... Villa regia visitur ad voluptarios secessus inchoata antiquus

idejéből, amely viszont legkorábban csak a 80-as évek második felében következhetett be.

A budai és a visegrádi palota nagy kiépítésének egybeesését igazolja a többi kerámialelet. Mind a bordázott fehérkerámia edények, mind a zöld mázas pohár alakú kályhaszem megfelelői előkerültek azokból a Mária királynő érmeivel datált budai rétegekből, ahonnan a fent tárgyalt kályhaszempek⁴⁹. A kápolna első periódusának többi töredékes kályhaszempe lelete a csupán mázuk és anyaguk alapján el nem különíthető késő Anjou-kori kályhákból származik.⁵⁰

A kápolna pontos datálására kevésbé alkalmasak építészeti részletformái, mivel ezek a XIV. század második harmadától a XV. század első évtizedéig bármilyen időpontra keltezhetőek lennének⁵¹. Egy olyan részletet mégis érdemes kiemelni, amely a régészeti adatokkal egybehangzóan szintén a XIV. század utolsó negyedére, 1400 körülre vall: a hajó – falpillérek fennmaradt kétlépcsős lábazatának profilozása (6. kép) igen hasonló a pozsonyi Szt. Márton templom Ny-i részének ugyancsak kétlépcsős külső lábazatához, ezt pedig egy 1401-es felirat keltezi.⁵²

Az írott források közül először 1552-ben Paulus Jovius említi a palota építettségét, és az szerinte nem más, mint Zsigmond⁵³. Az ő szövegét követi 1577-ben Salomon Schweigger⁵⁴ és Reinhold Lubenau⁵⁵ leírása is.

A palota nagy kiépítése mindezek alapján legvalószínűbben az 1380–90-es évekre datálható. Nem zárható ki, hogy az építkezés még Nagy Lajos uralkodásának utolsó éveiben megkezdődött, de a munka nagyobb része Mária királynő és Zsigmond uralkodásának idején készült el.

Úgy tűnik, az új palota építkezésében a kápolna képviseli a legkorábbi szakaszt. Ezt bizonyítja, hogy építése megelőzte az oroszlános udvar kialakítását, és az ÉK-i palota Ny-i homlokzatának alsó részét is akkor kezdték el falazni, amikor a kápolna építése már előrehaladt, amint a III. támpillérhez felhasznált, a kápolnaépítésnél fölöslegessé vált ablakkeret és diadalív pillér kövek elhelyezése igazolja.⁵⁶

* * *

a Sigismundo Cesare, ...” Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp. 1966. (Továbbiakban: Balogh J.: A művészet.) 226. o.

⁵⁴ „... sollein schön Königlich Lusthaus und Garten gewesen seyn, von Keyser Sigmund angefangen...” Balogh J.: A művészet I. 227. old.

⁵⁵ „... Keiser Sigismundus palatium haben angefangen zu bauen...” Balogh: A művészet I. 227. o.

⁵⁶ Újabbán Érszegi G. felfedezett egy adatot, miszerint I. Lajos és Erzsébet királyné a visegrádi palotájukban épített Szűz Mária-kápolna számára búcsúengedélyt kértek a pápától 1366-ban. Érszegi kutatásainak eredményét „A Friss-palota és a 15. századi nagyterem Magyarországon” című 1989. máj. 30-án a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett konferencián ismertette. Az ott elhangzottak írott formában e kézirat leadásakor még nem jelentek meg, ezért részletes tárgyalásuktól itt el kell tekintenünk. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy ez az 1366-ban említett kápolna semmiképpen sem azonosítható az általunk tárgyalt palotakápolnával, mivel ez utóbbi semmiképpen sem datálható az 1370-es évek elé.

A második periódus valójában a kápolna kismértékű átalakítását és a teljesen új kápolnaterasz kiépítését jelentette. Ekkor készült a kápolna mögötti sziklapincének legálabbis az előépítménye⁵⁷. A szentélyben kb. 25 cm-rel megemelték a járószintet. Az új padlóburkolat 11 × 11 cm-es színesmázás padlótéglából készült⁵⁸. Középen egy lépcsőfokkal kiemelt oltárpódium épült. Lehetséges, hogy megújították a sekrestye padlóját is. A hajóban maximum 50 cm-el emelték a járószintet, hogy kiegyenlítsék a korábbi padló szabálytalanságait: az új padló a hajó D-i végében közvetlenül az első periódus szintjén fekszik. A padlót a hajó D-i 7 m-es szakaszában vörösre festett terrazzo burkolattal képezték ki. Ettől É-ra a korábbi padló felszedett mintás tégláival burkolták⁵⁹. A különböző mintájú téglákat sima padlótéglákkal és falazótéglákkal keverten, rendszertelenül helyezték el. A kápolnahajó második szakaszában, középtájt, a padlótéglákat körbe rakták ki, nyilvánvalóan valamilyen berendezési tárgy helyét jelölték meg. A forma, a méret és az elhelyezés keresztelőmedencére utal.⁶⁰

Héjj Miklós korábban úgy vélekedett, hogy a kápolna eredeti boltozatát az átalakítás során lebontották⁶¹. A padló megemelésével keletkezett feltöltés azonban szinte tiszta sziklaköves föld, egyetlen kis faragott kődarabon és a már említett padlótégla töredékeken kívül az 1987-es ásatás során semmiféle épülettörmelék nem találtunk. Ez egyértelműen bizonyítja, hogy a kápolna boltozatát nem bontották le a második periódus idején. Ezt az is alátámasztja, hogy a boltozat bordáinak töredékei a második periódus padlószintje fölül kerültek elő nagy számban a korábbi feltárások idején. Héjj Miklós megfigyelte, hogy a K III. és K IV-es falpillér tagozatait az új padlószintig lefaragták, és a K IV-es falpillér lábazata kivételével a többi falpillér lábazatot nem találta a helyén. Ebből következett az arra, hogy az átalakítás során megszüntették a boltozat támaszrendszerét és vele együtt a boltozatot is.⁶² Fel-

tűnő, hogy egyik falpillérlábazat felett sem maradt meg épségben a második periódus padlózata, sőt mögöttük a K III. és K IV. kivételével az eredeti felmenő falak is lepusztultak. Ezért gyanús, hogy a falpillérek a K III. és K IV. kivételével nem a második periódus során, hanem a kápolna pusztulása után, a romokból való kőbányászás következtében tűntek el. A K III. és K IV. falpillér esetében nyilván más a helyzet. Figyelemre méltó, hogy itt az egyik lábazat és mögöttük a felmenő falak is magasan megmaradtak. Ezeket a falpilléreket valóban lefaragták a második periódus során, sőt csontjait bizonyosan be is vakolták, talán éppen ennek köszönhető, hogy a romok között főleg a jó minőségű faragott kőveket kereső kőbányászoknak elkerülték a figyelmét, és így maradhattak fent nyomaik napjainkig. A felmenő részek persze itt is csak 2,5 m magasan állnak, tehát a falpillérek lefaragása is csak az alsó szakaszon bizonyítható, márpedig ezek a részek valójában sohasem hordozták a boltozat súlyát, annak nyomása a falpillérek felső szakaszán keresztül a támpillérekre tevődött át. Így a két falpillér alsó részének megcsontkítása nem bolygatta meg a boltozatrendszer egyensúlyát, nem a boltozat átalakítását jelenti tehát, hanem legfeljebb a kápolna berendezésének megváltoztatásával függhet össze. Ez a változtatás pedig alighanem az orgonakarzat építése volt. A kápolna belsejéből, a kápolnaterasról és kápolna mögötti síkatorból kerültek elő a nagy, festett Mátyás, illetve Beatrix címerével díszített reneszánsz konzolok töredékei⁶³, amelyek minden bizonnyal az Oláh Miklós leírásában⁶⁴ is említett orgona karzatát hordozták.⁶⁵ A K II-es támpillérhez D felől téglából egy kis helyiség épült a második periódusban. A restaurálás előtti fotókon még felismerhető a helyiség K-i falának belső síkján egy lépcső lenyomata. Ez lehetett az orgonakarzat feljáratának indítása. A K III-as és K IV-es támpillér között a kápolna belsejéből származó festett vakolatdarabok is csak egy emeleti nyíláson: az orgonakarzat ajtaján át jut-

⁵⁷ Ugyanilyen téglafalazatú épület a K II. támpillér mellé a második periódusban épített helyiség. Ezek az épületek jóval nagyobb téglákat alkalmaztak, mint amelyeket a XIV. században a palotában használtak.

⁵⁸ Schüle J.: Emlékirat.

⁵⁹ Holl I.: Kápolnapadló 194–195. Az 1950-ben felszedett téglapadló ltsz.: 64.1.1–398., a padló feletti törmelékből került elő: ltsz.: 62.137., 50. 253.

⁶⁰ Dercsényi D.: Visegrád műemlékei (Bp. 1951.) (Továbbiakban: Dercsényi D.: Visegrád.) 73. Mátyás király a budai várkápolnában is készített keresztelőmedencét: „item sacro fonte duplici marmoreo et argento decoravit” Antonio de Bonfinis Rerum Ungaricum Decades decas IV., liber VIII., 92. Bp. 1941. 156.

⁶¹ Héjj M.: Visegrád 47.

⁶² Héjj M.: Visegrád 47.

⁶³ Balogh J.: A művészet I. 240. old.

⁶⁴ Oláh Miklós leírása az egyetlen középkori forrás, amely foglalkozik a palotakápolnával: meghatározza helyét és a berendezéséről is megemlékezik: „Introrsus ad latus areae in radice montis, quae paulo elevation

est, extat sacellum amoenissimum operibus musaicis, ut aliae etiam pro majori parte aedes, stratum, in quo instrumentum est musicum precio preciosum, quod vulgus organum vocat, fistulis nonnullis argenteis ornatum, praeterea reservaculum corporis Dominici et tria altaria cum structuris et tabulis ex alabastro purissimo inaurato fabrefactis.” Oláh Miklós: Hungaria idézi: *Topográfia* 420. old.

⁶⁵ A konzoloknak az orgonakarzathoz való kötését Balogh Jolán vette fel: Die Ausgrabungen in Visegrád. Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege IV. 1950. 49. De elképzelését Dercsényi D. elutasította, mondván, hogy ha a konzolok a kápolna belsejében lettek volna, nem kerülhettek volna egyes darabjaik a kápolnaterasz padozatára (Dercsényi D., Visegrád 98, 99, 52. j.). Ezt az érvet semmi esetre sem fogadhatjuk el: maga Dercsényi is megemlíti, hogy pl. a tabernákulum egyes töredékei szintén a kápolnateraszon kerültek elő, és nincs is ebben semmi furcsa, hiszen ha a berendezési tárgyak még a boltozat beomlása és a falak ledőlése előtt pusztultak el, a karzat ekkor szakadt le, akkor minden további nélkül töredékeik kívül kerülhettek a kapukon és szétszóródhattak az egész környéken. Egyébként a kápolna mögötti síkatorba csakis ilyen módon kerülhetett egy konzoltöredék.

hattak erre a helyre. A 71 cm széles hatalmas konzolok megfelelően nagy fesztávú karzat számára készültek, így nagyon is valószínű, hogy ennek a karzatnak az elhelyezését zavarta a két, egymástól 4 m távolságra lévő falpillér.

A hajó D-i végében, a D-i faltól 125-140 cm-re 3 db $22 \times 22 \times 5$ cm-es mélyedés került elő a terrazzópadlón 1948-ban. A Ny-i mélyedés feltárásakor az „A” szelvényben egy másodlagosan elhelyezett faragott kő került elő a mélyedés alól.⁶⁶ A mélyedésekben nyilvánvalóan faoszlopok álltak, amelyek egy fakarzatot hordtak. A D-i palota kápolna felé eső falán két ajtónyílás maradt meg, amelyek közül az egyiket keresztül egy fahíd vezethetett át a kápolna D-i karzatára.⁶⁷

A kápolna berendezésének további átalakításához tartozott a három új oltár és a tabernákulum elkészítése. A főoltár lépcsőinek alapozása előkerült. Ennek kapcsán és a hajó szintemelése miatt is, nyilván átalakították a Ny-i mellékoltár pódiumát is. Ennek vörösmárvány lépcsőfok-töredékei is eredeti helyükön maradtak fenn az 1948-as feltárástól.⁶⁸ Ez alatt az oltár alatt 20 cm-rel egy 1 m hosszú, 12×20 cm-es fagerendát találtak 1952-ben.⁶⁹ Mi a 87/5-ös szelvény É-i metszetfalán, ugyanez alatt a mellékoltár alatt, a hajó padlószintjétől 20 cm-rel mélyebben 6×14 cm-es fagerenda maradványát találtuk. Eszerint az oltárt valamiféle gerendaszerkezetre alapozták. A hajóból, a sekrestyéből és a palota különböző helyeiről több aranyozott fehér márvány töredék került elő, 1964-ben pedig a Fő utca 2-es telken még egy újabb, a palotabeliekhez illeszkedő darab.⁷⁰ Ezek a töredékek részben a kápolna reneszánsz tabernákulumához tartoztak.⁷¹

A sekrestye DK-i sarkában eredeti helyén fennmaradt egy konzol (12. kép, 2). A helyiség többi sarka túlságosan lepusztult, de az É-i fal elég magasan fennáll, ennek közepén a feltáráskor egy „ablak” maradványait figyelték meg.⁷² Ez valójában csak egy falkiromlás volt. Elég valószínűtlen, hogy a szűk és sötét É-i sikátorra ablakot nyitottak volna, sokkal hihetőbb, hogy ez a kiromlás is egy boltozattartó konzol fészke volt. A megmaradt konzolnak mind az anyaga, mind a stílusa elüt a kápolna építések készített kőfaragványokétól. Ilyen hárshegyi homokkővet a palotában csak a Mátyás-kori átépítések során használtak, és a konzol profilja is megegyezik az ÉK-i palota kerengőjének 1484-ben készült egyik konzoltípusával, bár annál szerényebb kivitelű. A sekrestyekonzolt szemmel láthatóan utólag helyezték be a falba és téglával körülfa-

lazták. Ezért, bár a sekrestyében komoly építkezésnek más régészeti nyomát nem találtuk – még a padlóburkolat megújítása sem volt egyértelmű –, mindössze a falakon maradt meg kétrétegű meszelés⁷³, megállapíthatjuk, hogy a konzol behelyezése, vagyis a sekrestye boltozása a második periódusban történt. A sekrestyétől K-re egy ablakmérmű darabjai kerültek elő. Belőlük már a feltárást követően elkészült egy mérmű rekonstrukciója⁷⁴ (11. kép). Ez jóval kisebb méretű a kápolna ablakainak a töredékek alapján visszaszerkeszthető többi ablakmérművénel. Viszont a földszinti sekrestye máig álló falain nincsen nyoma ilyen típusú ablaknak, csak a D-i falon van egy keskeny résablak. Ez az ablakmérmű tehát csakis a sekrestye feletti oratórium ablakához tartozhatott. A sekrestye mellett 1952-ben az omladékrétegből három mészkőből faragott hagyma alakú kanellúras gomb került elő.⁷⁵ Ezek eredetileg konzolok alsó részét díszítették, olyan típusúaként, mint a díszudvari kerengő 1484-es konzolai.⁷⁶ Bármilyen kevés is ez a néhány töredék, mégis alapul szolgálhat azon feltevéshez, hogy az oratóriumot, amelyet eredetileg nyilván faszervezetű födém fedett, a második periódus során beboltozták.⁷⁷

A kápolnaterasz területéről és a tőle É-ra lévő fürdőudvarról még Schulek János ásatásai során kerültek elő egy 60°-os meredekségű, nagyméretű oromzat párkánykövei, valamint az ezt koronázó hatalmas keresztrőzsa darabjai.⁷⁸ A lelőhely azt bizonyítja, hogy az oromzat (12. kép, 4) a kápolnahajó tetőzetének É-i végét zárta le. Stílusa, homokkő anyaga, a palota más épületein is előforduló azonos párkányprofil, az oromzatot egyértelműen a kápolna építésének második periódusába sorolja. Az oromzattal együtt az épület főpárkányát is kicserélték: 1953-ban a K II. és K III. támpillér között egy, az oromzattal azonos profilú párkánydarab került elő.⁷⁹ A kápolna feltárása során a pusztulási rétegben már Schulek is mindenhol sárga, zöld, barna mázas tetőcserepeket talált.⁸⁰ Mindez arra vall, hogy a második periódusban a kápolna tetőzetét is kicserélték. Mázas tetőcserepeket mi is találtunk a 87/5-ös szelvény bolygatott Ny-i felében. Ezt a részt a kápolna pusztulási törmeléke töltötte ki, amely részben már az 1949–50-es évek ásatásai során került ide. Ugyanitt több kerek ablakszem-töredéket találtunk (18. kép, 5). Hozzájuk tartozó ólomfoglat-darabok 1948-ban kerültek elő a pusztulási rétegből.⁸¹ Az előkerült ablakmérművek egy részén megfigyelhető, hogy az üveghornyot durván átfaragták. Feltételezhetjük, hogy a kápolna

⁶⁶ Ásatási napló 1948. *Adattár*.

⁶⁷ *Bercsényi D.*: Visegrád 76.

⁶⁸ Ásatási napló 1948. *Adattár*.

⁶⁹ Ásatási napló 1952. *Adattár*.

⁷⁰ Szőke Mátyás jelentése a Fő u. 2-ben végzett leletmentésről. *Adattár* 1964.

⁷¹ *Balogh J.*: A művészet 244.

⁷² Ásatási napló 1951. *Adattár*.

⁷³ Ásatási napló 1951. *Adattár*.

⁷⁴ Ltsz.: 60.2.1-7.

⁷⁵ Ltsz.: 62.1.40.1-3.

⁷⁶ Az évszám a kerengőboltozat egyik falív-zárókövére van felvéve. *Topográfia* 419, 425. old., *Balogh*: A művészet I. 235.

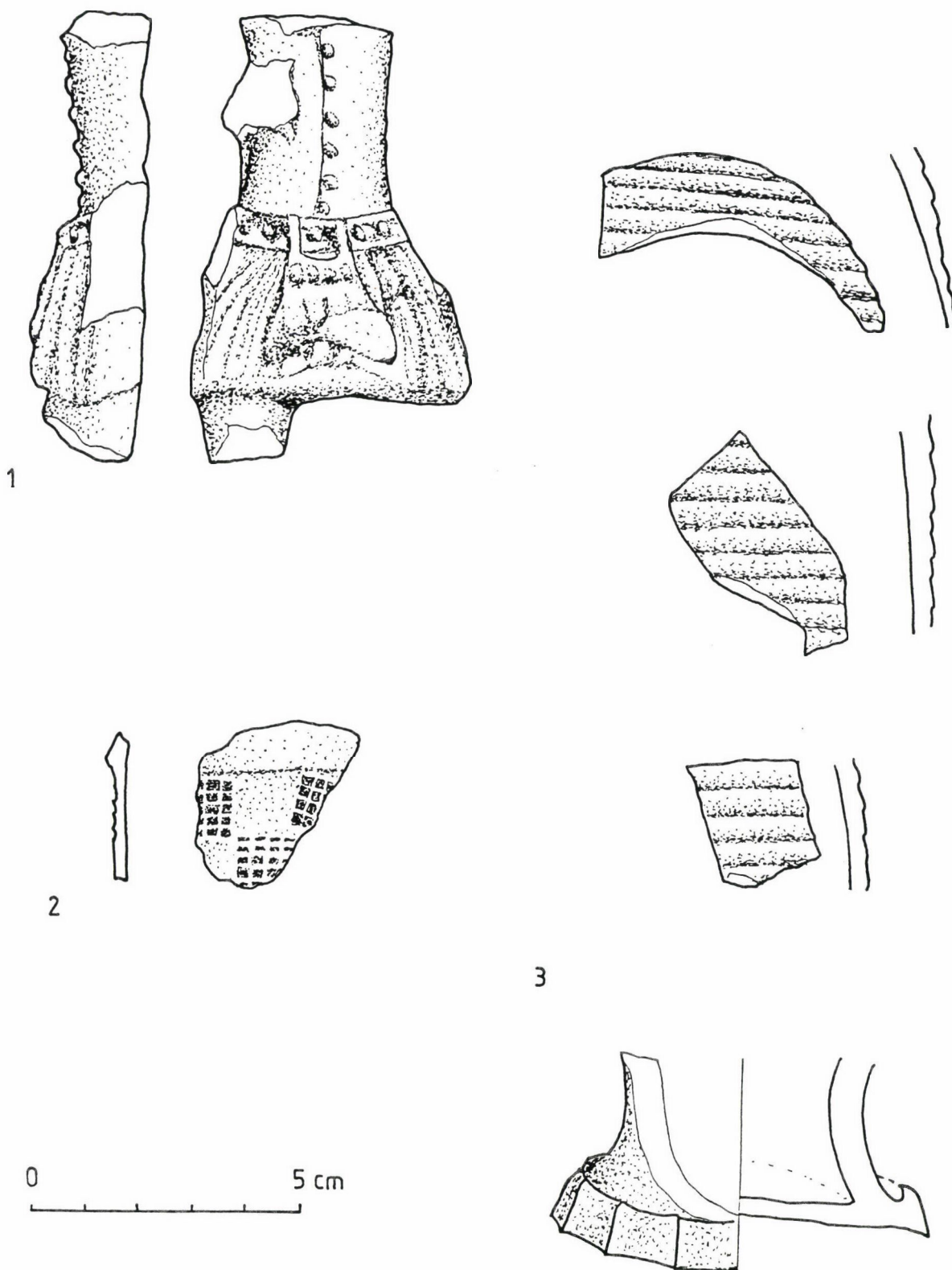
⁷⁷ Az egész palotában jellemző, hogy a korábbi fafödémeket a Mátyás-korban boltozatokkal cserélik fel.

⁷⁸ Héjji M. szíves közlése; a keresztrőzsát Szakál Ernő rekonstruálta.

⁷⁹ Papp Oszkár restaurátor jelentése 1953. V. 30. *Adattár* 1953.

⁸⁰ Leletjegyzék 1935. IV. 6. *Adattár*.

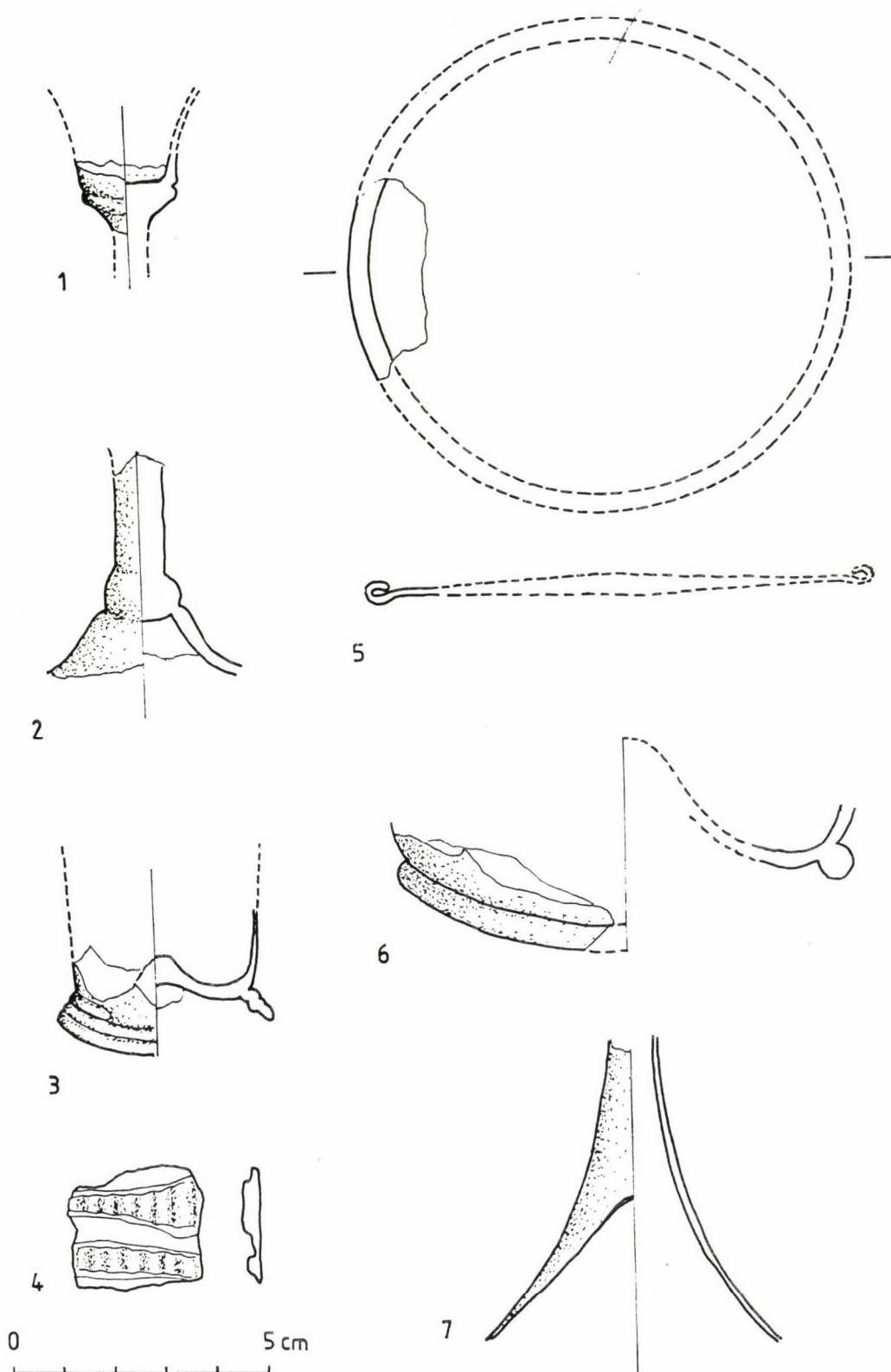
⁸¹ Ltsz.: 62.1.8-9.

17. kép. 1. Sárga mázas, áttört figurális kályhacsempe a kápolnahajó első és második periódusú padlója közötti betöltésből, a diadalív előtt ltsz.: 56.II.1. – 2. Zöld mázas fehér kerámiaedény, bepecsételt dísszel „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.I.53. – 3. Kőcserép pohár talp- és oldaltöredékei, foltos, barna mázzal „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.I.52.

Abb. 17. 1. Mit orangengelber Glasur erzeugte, durchbrochene, figurale Ofenkachel aus der Aufschüttung zwischen dem aus der ersten und zweiten Periode stammenden Fußbodenbelag vor dem Triumphbogen (Inv.-Nr.: 56.II.1.) – 2. Gefäß aus grünglasierter Weißkeramik mit eingestempelter Verzierung neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.I.53.) – 3. Fragmente des Bodens und der Wand eines Bechers aus Steinzeug mit fleckigbrauner Glasur neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.I.52.)

18. kép. 1. Üvegserleg „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.56. – 2. Üvegserleg „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.55. – 3. Üvegpohár „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől 62.1.59. – 4. Barnára színeződött, saját anyagából készített rátéttel díszített üvegedény „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.61. – 5. Barnára színeződött ablakszem „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.63. – 6. Üvegedény „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.57. – 7. Üvegpalack „kerek alapozás” (lépcsőtorony) mellől ltsz.: 62.1.60.

Abb. 18. 1. Glaskelch neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.56.) – 2. Glaskelch neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.55.) – 3. Glasbecher neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.59.) – 4. Braungefärbtes, mit aus dem eigenen Material erzeugter Auflage verziertes Glasgefäß neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.61.) – 5. Braungefärbtes Fensterfeld neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.63.) – 6. Glasgefäß neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.57.) – 7. Glasflasche neben dem „runden Fundament” (Treppenturm) (Inv.-Nr.: 62.1.60.)

ablakait, legalábbis részben, újraüvegezték a második periódusban.

A feltárások során az épületen több helyen kerültek elő festett vakolatdarabok, amelyek mára nyomtalanul eltűntek. Schulek János a szentély Ny-i külső falán talált kváder utánzatú festést⁸², a kápolna mögötti sikátorban a sziklafal téglakifalazása rózsaszínűre volt festve.⁸³ 1948-ban az „A” szelvényben⁸⁴, majd 1952-ben a K III. és K IV. támpillér között lezuhanva geometrikus festésű vakolatdarabokat találtak.⁸⁵ A 88/16 kutatóárokban pirosra festett vakolatdarabot találtunk. A kápolna boltozati bordái és a fennmaradt ornamentális díszű kőfaragványok sárgára⁸⁶, egyes ablakművek fehérre vannak festve, ez utóbbiak orrlemezének tengelyvonalát vörös csík díszíti.⁸⁷ A sekrestye külső oldalán előkerült ablakmű⁸⁸ és a sekrestye bordái⁸⁹ rózsaszín festésűek. Ezekről a kifestésekről legtöbbször nem lehet megállapítani, hogy mikor keletkeztek. Az épület dekorációjára vonatkozóan még több a kérdéses pont. A kápolna hajójából, valamint a kápolnateraszról több vörösmészko töredék⁹⁰, köztük a Ny-i kapu előtti területről egy rozettás volután ülő, tubát fújó puttó domborműve került elő.⁹¹ Oláh a kápolna leírásakor mind az oltárokról, mind a tabernákulumról, mint alabástrom, azaz fehér márvány faragványokról beszél. Ennek ellenére nem lehetetlen, hogy ezek kétféle anyagból készültek: keretük talán a rosszabb minőségű vörösmészko-ból volt.⁹² De számolnunk kell azzal is, hogy ezek a darabok nem is mind a kápolnából származnak.⁹³

Itt kell említenünk az ún. Visegrádi Madonnát. Ez a lunettadombormű 1863-ban tűnt fel a párkányi járáshoz tartozó Karván, ahol úgy tudták, hogy a visegrádi palotakápolnából került oda.⁹⁴ Ha ez a hagyomány igaz is, erősen kételkednünk kell abban, hogy ez a dombormű a kápolnakapu lunettáját díszítette volna.⁹⁵ A királyi palotá-

ból nem ismerünk egyetlen reneszánsz nyíláskeret-darabot sem, viszont a kápolna pusztulási rétegéből, a Ny-i kapu környékén előkerült néhány olyan töredék, amely egy gótikus kapuhoz tartozott. Végül soron tehát semmilyen érvünk sincs arra, hogy a Madonna-dombormű a kápolna kapujához tartozott volna. Épp így tartozhatott valamelyik oltárhoz is. A kápolnához való kapcsolása mellett szól az, hogy bizonyára ugyanattól a kéztől származik, aki az említett, hitelesen a kápolna előtt előkerült puttó domborművet faragta.⁹⁶ Mindenesetre ez a bizonytalan származású dombormű semmiképpen nem lehet alap a kápolna titulusanak meghatározásához.⁹⁷

Hasonlóképpen bizonytalan a lelőhelye annak a XIV. század első feléből származó fehér márvány barátféjnek, amely Schulek ásatásai során került elő.⁹⁸ Ha mégis innen származik, akkor valamilyen más helyre készült, és csak később ide áthelyezett „berendezési tárgy” töredéke lehet. A kápolna területéről származik még néhány heraldikus faragvány⁹⁹ és egy vízköpő töredéke is.¹⁰⁰

A második periódus legnagyobb léptékű munkája az új kápolnaterasz felépítése volt ezen a területen. Most a kápolna teljes Ny-i homlokzata előtt alakítottak ki egy 18 m mélységű teraszt. Ide boltívre támaszkodó lépcső vezetett fel nyugat felől.¹⁰¹

Az új támfal úgy készült, hogy teljesen takarja a természetes hegylejtőt. Építéséhez felhasználták az ÉK-i palota szétbontott XIV. század végi elemeit.¹⁰²

A támfalat nyugat felől egyrészt a lépcsőboltozattal, másrészt egy támpillérrel támasztották meg. Ebben a támpillérrel építették be az ÉK-i palota díszudvarából elbontott Zsigmond-kori kútház faragványainak jelentős részét.¹⁰³

Már az új kápolnateraszhoz tartozott a területén keresztülhúzó 25 × 18 × 6 cm-es téglából falazott csator-

⁸² Jelentés a MOB-nak 1935. XII. 30. *Adattár*, a festésről egy fotó is fennmaradt.

⁸³ Jelentés 1949. *Adattár*.

⁸⁴ Ásatási napló 1948. *Adattár*, ltsz.: 62.1.3.

⁸⁵ Lásd a 19. jegyzetet.

⁸⁶ Az ásatási naplók egyértelműen sárgára festett bordákról beszélnek. Ma már ezeken a bordatöredékeken –miután évtizedekig a szabad ég alatt álltak – az eredeti festés kifehéredett, az ornamentális faragványokon azonban fennmaradt.

⁸⁷ Ltsz.: 87.368

⁸⁸ Ltsz.: 60.2.1.2–7.

⁸⁹ Ltsz.: 53.4.1.; 53.5.1.; 53.12.1.

⁹⁰ Ltsz.: 53.18.13. Egy angyalszárny töredéke. Az ásatási naplók „vörösmárvány forgácsok”-ról is beszélnek.

⁹¹ Ltsz.: 52.15.1.3. A hozzá tartozó 52.15.1.4. db a kápolna mögötti K-i sikátorból került ki. Dercsényi: Visegrád 85. old.

⁹² A pesti belvárosi templom két reneszánsz tabernákuluma is különböző színű kővekből készült, igaz, itt a vörösmészko számított a nemesebb anyagnak, ezért a fő részeket abból faragták. Mindazonáltal, mivel Oláh kiemeli, hogy az oltároknak mind a szerkezete, mind a táblái aranyozott „alabástromból” készültek, itt Visegrádon nem biztos a két anyag együttes használata.

⁹³ A kápolnateraszon kerültek elő az oroszlanos falikút egyes töredékei, Dercsényi ezeket még a kápolna sedíliáinak vélte. (Dercsényi D.: Vi-

segrád 86. old.) Ugyanott került elő a Herkules-kút egyik oldallapja is (*Topográfia* 426. old.)

⁹⁴ Balogh: A művészet 243. old.

⁹⁵ Némethy L., Renaissance- emlékek a budapest-belvárosi plébánia-templomban. Arch. Ért. (1980) 253.

⁹⁶ Lásd a 91. jegyzetet.

⁹⁷ Kumoróvíz B.: A budai várkápolna 115.

⁹⁸ Az azóta elveszett töredéket 1951-ben a palotakápolnából származóként leltározták be. Ennek oka az volt, hogy Schulek e darabot – nyilván fehér márvány anyaga miatt – a kápolnából előkerült fehér márvány reneszánsz faragványok után leltározta, de külön tételben, lelőhelyét, vagy a gyűjteménybe kerülésének módját nem határozta meg. A barátféj keltezése: Lővei P.: The sepulchral monument of Saint Margaret of the Árpád dynasty Acta Historiae Artium XXVI. (1980) 204.

⁹⁹ Egy hollófejes a K II-es támpillér melletti helyiségből ltsz.: 53.27.1.; sasszárny, mezeialak töredékével ltsz.: 62.1.75. a K-i kapu melletti támpillérenél.

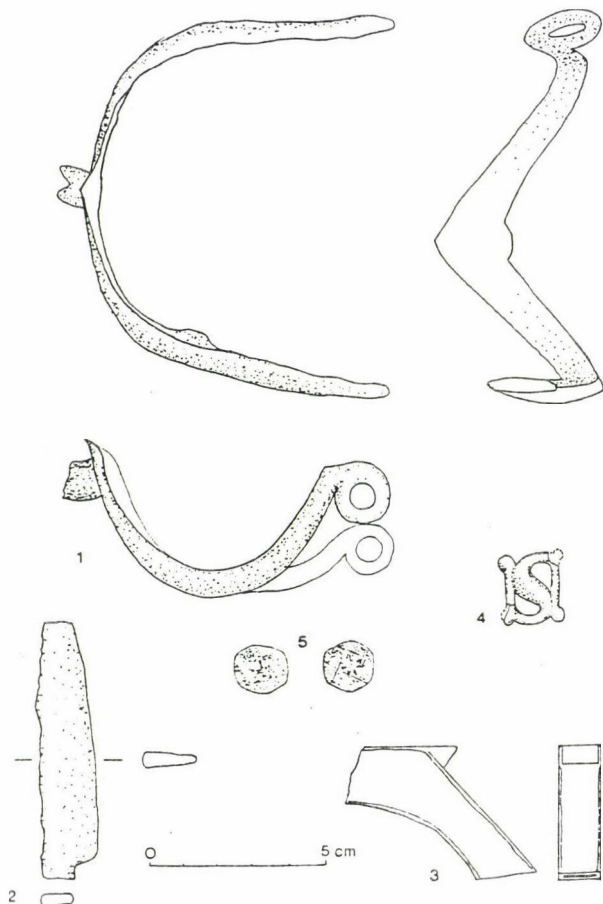
¹⁰⁰ Ltsz.: 53.28.1.

¹⁰¹ Ennek a boltvállat fedezte fel Schulek 1934-ben. A lépcső indítását Héjj M. tárta fel: R. Füz 1957. 53.

¹⁰² Részben nagy osztott ablakok keretei: ltsz.: 87.80–93., illetve a ma is befalazva látható darabok. R. Füz 1959. 102

¹⁰³ R. Füz 1957. 53.

19. kép. 1. Vassarkantyú a 87/1. A. szelvényből a legalsó habarcsréteg alatti sötétbarna feltöltésből. 2. Vaskés a 87/6-os szelvényből a hajó első periódusú padlójának habarcsából. – 3. Bronzcsap a hajó két padlószintje közötti feltöltésből ltz.: 62.1.35. – 4. Préselt bronzveret. bolygatott területről: a hajó DNY-i sarkából a terrazzopadló alatti beásásból ltz.: 62.1.6. – 5. Ezüstveret a 87/3. A. árokából a szentély két padlószintje közötti feltöltésből

Abb. 19. 1. Eisensporn aus dem Block 87/1. A in der dunkelbraunen Aufschüttung unter der untersten Mörtelschicht. – 2. Eisenmesser aus dem Block 87/6 im Mörtel des aus der ersten Periode stammenden Fußbodens des Schiffes. – 3. Bronzespapfen aus der Aufschüttung zwischen den beiden Fußbodenniveaus des Schiffes (Inv.-Nr.: 62.1.35.) – 4. Gepreßter Bronzebeschlag aus gestörtem Gebiet: aus der SW-Ecke des Schiffes in der Eingrabung unter dem Terrazzo Fußboden (Inv.-Nr.: 62.1.6) – 5. Silberbeschlag aus dem Graben 87/3 in der Aufschüttung zwischen den beiden Fußbodenniveaus des Chors

na. Ez, a kápolna É II-es támpillére és az ÉK-i palota DK-i sarka között, a második periódusban épült ajtótól indul, majd S alakban végighalad a teraszon. A téglacsatorna kezdeténél, közvetlenül a terasz legfelső, 18 × 18 cm-es padlótéglaából átlósan rakott burkolata alatt van, de fokozatosan lejt, így a 87/1 A szelvényben a felső padlószinttől 15–20 cm-rel, a 87/12-es szelvényben már 25 cm-rel van

mélyebben. Itt megfigyelhettük, hogy a csatornát még az új terasz feltöltésének behordása közben építették, ezért amikor a föld megrokkant, a csatorna is megsüllyedt; ott viszont, ahol a korábbi támfalat keresztezte, az eredeti helyén maradt: így szabályosan megdőbült, téglái megrepedtek. A csatorna, magasságának közepe táján, egy habarcsos építési törmelékréteget metsz, majd tetejéhez egy újabb habarcsos szint tapad. E felett feltöltés következik, majd a rétegsort az említett, átlósan rakott padlótégla-burkolat, illetve annak fektetőhabarcsa zárja le. Ez a burkolat a kápolna kapujához vezető lépcső első foka alá nyúlik néhány cm-rel, de a téglák a lépcső vonalával párhuzamosan vannak megfaragva, tehát a padló fektetésekor már számításba vették az ide kerülő új lépcsőt. A csatorna ezek szerint még a terasz teljes feltöltése előtt épült, majd a csatorna elkészülte után létesítettek egy járószintet, de a feltöltés megrokkolásával a szintet újból ki kellett egyenlíteni, és ekkor készült a végleges padlóburkolat. A terasz feltöltésével együtt végezték a kápolna belsejének szintemelését, és a hozzá tartozó új bejárati lépcső emelését is.

Az átépítés korszakából a két padló között sárga mázas figurális kályhacsempe-törödékek¹⁰⁴ (17. kép 1), bronz csap¹⁰⁵ (19. kép 3), csontkarika¹⁰⁶, bolygatott területről: a hajó DNY-i sarkából több tárgy¹⁰⁷, és a szentélyben egy ezüstérem (19. kép 5), cserépedény-törödékek, a kápolna-teraszon a legutolsó padlószint alatt – 1949-ben – Zsigmond-címeres kályhacsempe került elő.¹⁰⁸ A támfal mögötti feltöltésből pedig 1959-ben fonott díszítésű grafitos kályhaszemek, mázas tetőcserepek, festett vakolatdarabok, ablakszemtörödékek, verejtékcseppes pohár, ajtóvasalások és egyéb hulladék.¹⁰⁹

A második periódus relatív kronológiája a következőképpen alakul: legelőször a kápolnaterem támfala épült fel, majd a téglacsatorna, végül az új teraszburkolat került a helyére. A kápolnaterasz feltöltésével egyidőben megindult a kápolna felújítása is: a tetőzet kicserélése, a kapu átalakítása, a belső szintek megemelése, és ezzel együtt az új padlóburkolatok és oltáralapozások elkészítése. Már az új padlószintnek megfelelően faragják le a K III. és a K IV-es falpillért, vagyis ekkor helyezték el az orgonakarzatot.

Az abszolút datálás az ÉK-i palota átépítésének kronológiájára támaszkodhat. A terasz-támfal-építéshez ugyanis mint már említettem, nagy tömegben használták fel az ÉK-i palota szétbontott, XIV. századi díszudvarának kőfaragványait, vagyis a támfal a díszudvar átalakításakor épült. A sekrestye és az oratórium boltozásának összefüggése a kerengővel szintén a kerengő építéséhez kapcsolja a kápolna második periódusát. Az udvar földszinti folyosójának boltozatára véselt 1484-es évszám pedig mindezt az 1480-as évekre datálja. Ekkor, a Mátyás-kor végén, a pa-

¹⁰⁴ Figurális, sárga mázas kályhacsempe a diadalív előtt a hajóban 1952. (ltz.: 56.11.1.)

¹⁰⁵ Ltz.: 62.1.35.

¹⁰⁶ Ltz.: 62.1.36.

¹⁰⁷ S alakú préselt veret bronzból ltz.: 62.1.6.; csontkupak ltz.: 62.1.7.; borostyán gyöngysor ltz.: 62.1.3.

¹⁰⁸ Jelentés 1949. Adattár.

¹⁰⁹ Ásatási naplótörödékek 1959. Adattár.; ltz.: 62.1.70–74.

lota nagymérvű átalakítására kerül sor: felépült a teraszrendszer és átalakították az ÉK-i palotát. Ennek az átalakításnak a legfontosabb jellemzője, hogy valójában nem nyúlt bele döntően a Zsigmond-kori épületek szerkezetébe, mindössze bővítésekre és főleg dekorációra, berendezésekre, tetőzetek cseréjére szorítkozott. A kápolna és a palota képeben látványos, de korántsem alapvető változást hozott. A jó minőségű Zsigmond-kori épületeket mindössze a XV. század végének új ízléséhez kellett küllemükben igazítani.

A palotát utoljára 1539-ben lakta magyar király: Szapolyai János.¹¹⁰ Már Visegrád 1544-es eleste előtt is érték kisebb károk a palotát.¹¹¹ A török uralom alatt gazdátlanul álló épületek végleges romlásnak indultak. 1573-ban Lubenau már romosnak írja le.¹¹² Ám a pusztulást nem annyira a szándékos rombolás indította, mint inkább a karbantartás hiánya. A hajó nagy oromzatát például nem könnyű szándékával döntötték le, hiszen faragott köveinek nagy része, egész a feltárástól, lezuhanási helyén maradt. A kápolna berendezését, a tabernákulumot azonban nyilvánvalóan szándékosan verték szét, szilánkjai így szóródhattak szerte az egész területen, az eredeti padlószinten. Még a boltozatok és a falak beomlása előtt kellett leszakadnia az orgonakarzatnak, konzolainak darabjai szintúgy szétszóródtak a kápolna belsejében, sőt még a

kapun kívülre is jutott belőlük néhány töredék. Ezután következett el az ablakművek kihullása és a boltozat összeomlása. A XVIII. század első harmadában még magasan álló falak látszottak, amint azt Bél Mátyás „Notitia...”-jában 1737-ben közzétett metszet tanúsítja.¹¹³ A végső pusztulást a falu újratelepítése jelentette a XVIII. század második felében.¹¹⁴ Ekkor kezdődött meg a kőbányászás a palota romjaiból. A felszínen ekkor még látszaniok kellett a kápolna falainak, mert a kőbányászok meg lehetőséggel találtak rá a faragott kövekre, a falpilírekre, falsarkok helyén az utolsó köig leástak, sokszor robbantással szabadítva ki az értékes kőanyagot. Még a lábzeti parkány nagyobb részét is kitermelték. A kövek egy részét a falu különböző részein használták fel építkezéseikhez, de a Dunán lefelé, távolabbra is szállítottak belőlük: Kisoroszi mellett, valószínűleg egy elsüllyedt kőszállító uszály rakományából került elő a kápolna orgonakarzatának Mátyás-címeres konzola, amelyet aztán a plébániába falaztak be, és Czobor Béla 1890-ben talált rá.¹¹⁵

A kápolna pusztulási rétege tartalmazta a legbősebb leletanyagot. Az épülethez kapcsolódó leleteket már említettük, a többi pedig, mivel a kápolna építéstörténetéhez nem szolgáltatnak adatokat, ehelyt nem kívánjuk bemutatni.

Buzás Gergely

NÉHÁNY SZÓ A VISEGRÁDI KÁPOLNA KELTEZÉSE KÉRDÉSÉHEZ

A visegrádi kápolna ásatási eredményeiről készült feldolgozás közzétételét a szerkesztőség elsősorban azért tartja fontosnak, mert a 40 éve folyó széles körű feltárássokról mindeddig csak három – nem túl terjedelmes – cikk számolt be, s így a végzett régészeti megfigyelésekről a szaköröknek sincs áttekintésük. (A művészettörténeti, topográfiai feldolgozások megjelentetése természetesen nélkülözte a régészeti dokumentálást.) – A kápolna feldolgozása nemcsak fontos megfigyeléseket közöl, de egyben új kérdéseket is felvet. Buzás G. végeredményként leszűrt keltezését (Anjou-kor legvége – kora Zsigmond-kor) azonban magam egyelőre csak munkahipotézisnek tartom, amelyet tovább kell vizsgálni. Ugyanis számos, itt részletesen nem tárgyalható kérdés eddigi felfogásával ütközik. Ilyen pl. a palotakápolna és az É-i palota homlokzata előtti támpillérsor ismert építési egykorúsága, melyet eddig Nagy Lajos korára határoztak meg; az új adatokból pedig az Érszegi Géza által 1989-ben azonosított, a Szűz Mária-kápolna építéséhez kapcsolódó 1366. évi búcsúengedély: „in proprio palatio Visegradi.”

A legnagyobb nehézséget abban látom, hogy a szerző okfejtésének következetes továbbvitele az egész Nagy Lajos-kori második építési periódus (1360–70?) elvetését is jelenti a teljes palota területén, ez azonban történeti, művészettörténeti és régészeti ellenérvekbe ütközik. Hiszen „...1355 után újból Visegrád lett a királyi udvar állandó székhelye...” (Gárdonyi A., Századok, 1944. 225.) Nagy Lajos kastélyépítkezései (Di-

ósgyőr, Zólyom) közül egyedül Visegrádon maradt volna el a kápolna építése? Ellentmondó a három – azonos műhelyben készült – visegrádi díszkút kérdésével is (egyiken az Anjou-címerrel), hisz ezek a teraszos építkezés meglétét bizonyítják, még a IV. szinten is; a nagy díszkút esetében pedig a II. és III. szint palotájának kiépülését bizonyítják, illetve befejezését. A kápolna padló-, illetve a terasz szintje alól előkerült keltető cserepek kérdésénél (utóbbi helyet egyébként magam nem tartom ugyanolyan értékűnek) megjegyezném, hogy korábban legalább három visegrádi Anjou-kori kályhát mutattam ki, amelyek egymást követték; az I. csoportot legújabbban (Holl I., ArchÉrt 1989. 2. sz.) a század derekára keltezem. Így a 70-es években ezekből már kerülhettek töredékek szemétkébe (sérülés esetén még a kályha végleges lebontása előtt is).

A kutatás egyik fontos feladata az egyes építkezések kronológiájának finomítása, helyenként talán folyamatos (elhúzódozó) építkezés kimutatása (ez esetben magam ezt tartanám elképzelhetőnek). A fő építési periódusok meghatározása mindenképpen összetett feladat, különböző területek megfigyeléseinek szembesítését követeli. Így nem halasztható tovább az 1949. évi ásatás dokumentációjának közreadása a bizonyító rétegsorral (ezt *Dercsényi D.*, Visegrád műemlékei. Bp. 1951. 53. jegyzete ismerteti csak rövidítve); ez ugyanis hű képet ad az 1373–82-es évek körül az emeleti hátsó szárny mellé kidobott rétegekről, majd a 2,6 m-rel és négy réteggel feljebb következő föléje hordott Zsigmond-kori feltöltésről

¹¹⁰ Követi jelentés 1539. VII. 14. Balogh J.: A művészet 226.

¹¹¹ Topográfia 420–421.

¹¹² *Sahm, W.*: Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau 1573. Königsberg 1914. 76., e részletet közölte: Topográfia 421. old.

¹¹³ Topográfia 406. 526. kép.

¹¹⁴ Topográfia 399.

¹¹⁵ *Czobor B.*: Arch. Ért. (1890.) 554–555.

(érem: 1421–24). A rétegrajz nélkül nem lehet elfogadható értékelést, kronológiát adni – vagy új magyarázatát próbálni.

Mindenképpen szükséges az új ásatások folyamatos közlése, eredményeik szembesítése, s a felmerülő új kérdések (amelyek kezdetben mindig inkább bonyolítják, mint tisztázzák az elképzeléseket) megfogalmazása. Ne feledjük közben el, hogy a régészeti módszerű kormeghatározás általában *tágabban és szűkebben egyaránt* értelmezhető (a kerámia jó része tágabb időhatárokat ad, de még egy érme évszáma esetében is kétfajta következtetésünk lehet: forgalma utolsó éve *után* kihordott rétegben találjuk, vagy – mindennapos forgalomban szereplő csekély értékű

dénároknál – még forgalmuk ideje alatt kerültek elveszve a szemétkbe, s így azt ténylegesen keltezük). Esetünkben (a padló habarcsában) talán csak egy építési fázis *befejezésére* utalnak, s ekkor (1374?) már állanak a falak?

Más kutatási ágak (történetírás, művészettörténet) egyre inkább várhatják a középkori régészettől az újabb emlékananyagot, de a forrásértékű megfigyeléseket is – az utóbbiak értelmezése ezért kíván fokozott körültekintést.

Holl Imre

AUSGRABUNG DER KÖNIGLICHEN SCHLOSSKAPELLE VON VISEGRAD

Auszug

Die Reste des Visegráder Schlosses und der Schloßkapelle wurden von János Schulek am 31. Dezember 1934 entdeckt. Nach dem Krieg hat man die Arbeit im Jahre 1948 von neuem in Gang gesetzt, und zwar von 1949 bis 1951 von Dezső Dercsényi und von 1953 von Miklós Héjji geleitet. Die Ausgrabung der Kapelle wurde 1960 beendet. 1987–89 führten wir unter der Leitung von Mátyás Szőke eine weitere Ausgrabung durch, an der auch Verfasser beteiligt war.

Aufgrund dieser Arbeiten können wir zwei Bauperioden auseinanderhalten. Obwohl im Gebiet des Schlosses schon vor dem Bau der Kapelle, in der ersten Hälfte des 14. Jh. Gebäude standen, war das Gebiet der Kapelle unbebaut. Der Kapellenbau bildete den Teil des großen Ausbaues des Schlosses, fiel mit der Errichtung des NO-Schlosses gleichzeitig zusammen, als in dessen Strebe Pfeiler III als Mauersteine für die Kapelle gemeißelte, jedoch nicht gebrauchte, profilierte Steine eingebaut wurden. Dem in die Berglehne eingebauten Gebäude mit gewölbtem Schiff und Chor schloß sich eine große Sakristei und an ihrem Stockwerk ein aus dem Palast über eine Brücke erreichbares Oratorium an. Außer dem Hauptaltar gab es zumindest auch einen westlichen Nebentalar und vielleicht auch eine Kanzel. Vor der äußeren Fassade wurde eine freistehende Statue untergebracht. Vor die Kapelle baute man eine kleine Terrasse. Den terminus post quem des Baues gibt das Falsifikat des Denars mit dem Mohrenkopf CNH II. 89 von Ludwig I. (1342–1382) an, der aus dem Fußbodenniveau der ersten Periode der Kapelle zum Vorschein gekommen ist. Diesen Denar begann man zwischen 1372–74 zu prägen, jedoch da das hier gefundene Exemplar falsch ist, dürfte es vor der Mitte der Jahre 1370 kaum in die Erde gelangt sein. Den terminus ante quem können wir mit den Jahren 1405–08 bestimmen, als der königliche Hof und die Zentralstellen endgültig nach Buda gezogen sind. Nach diesem Zeitpunkt ist hier ein größerer Bau schon völlig unwahrscheinlich. Das aus Bauschichten der Kapelle zum Vorschein gekommene Fundmaterial ähnelt im wesentlichen den bei der Ausbildung des zweiten Hofes des Burgschlosses von Buda entstandenen, mit den Münzen der Königin Maria (1352–1395) datierten Schichten hervorgekommenen Funden. Den Kapellen- und Schloßbau zu Visegrád können wir demnach auf das letzte Viertel des 14. Jh. datieren, auf die Zeit der Re-

gierung von Ludwig I. (1342–1382), Maria (1382–87) und Sigismund (1387–1437).

Die zweite Periode bedeutete die Umänderung der Kapelle. Es wurde eine neue, große Kapellenterrasse mit Ziegelboden und ein mit Ziegeln ausgelegter Ablaßkanal gebaut. Man erhöhte das Fußbodenniveau des Schiffes, das dann mit den gemusterten Fliesen des aufgebrochenen, alten Ziegelbodens belegt wurde. Der Chor erhielt neue, farbenglasierte Fußbodenziegel. Es wurden das Gesims der Kapelle, der Dachgiebel und der Dachstuhl ausgetauscht. Diesen bedeckte man mit farbenglasierten Dachscherben. Die Sakristei und das Oratorium wurden überwölbt. Auch die Einrichtung wurde umgeändert: es wurden drei Altartabuli aus weißem Marmor im Renaissancestil bzw. ein Pastoforium angebracht. An die O-Mauer des Schiffes kam eine Orgel. Die bemalten Konsolen im Renaissancestil auf dem Erker waren von den Wappen des Königs Matthias (1458–1490) und der Königin Beatrix geschmückt. In der S-Hälfte des Schiffes wurde eine Holzpore gebaut, zu der aus dem SO-Palast eine Holzbrücke führte. In der Kapelle befand sich auch ein Taufbecken. Zur Einrichtung dürften noch einige Steinmetzarbeiten aus rotem Marmor gehört haben: das Relief eines Puttos, die „Visegráder Madonna“ usw. Über die Einrichtung der Kapelle bietet die aus dem Beginn des 16. Jh. stammende Beschreibung von Miklós Oláh wertvolle Daten. Die neuen architektonischen Details entstanden in spätgotischem Stil, bloß auf der Einrichtung erschien der Renaissancestil. Der Umbau der Kapelle hängt eng mit der Umänderung des Zierhofes des NO-Gebäudes zusammen: bei der Errichtung des Zierhofes wurden Steinmetzarbeiter aus dem 14. Jh. in die neue Strebemauer der Terrassen eingemauert. Die Gewölbekonsolen der Sakristei und des Oratoriums sind verwandte Elemente der Konsolen vom Wandelgang des Zierhofes, deshalb ist die den Bau des Zierhofes auf das Jahr 1484 datierende Aufschrift zur Datierung des Umbaus der Kapelle gleichfalls geeignet.

Das Schloß von Visegrád wurde von den ungarischen Königen bis 1539 benutzt. Der langsame Verfall setzte von dieser Zeit an. 1544 kam es in türkische Hände. Die Ruinen wurden im 18. Jh. als „Steinbruch“ von der neu angesiedelten Dorfbewölkerung benutzt, der Großteil der Steinmetzarbeiten der Kapelle verschwindet von da an.

G. Buzás

NEMESKÉRI JÁNOS 1914–1989

1989. április 10-én munkatársai, tanítványai és barátai a Magyar Tudományos Akadémián kétnapos ülésszakkal készültek 75. születésnapján köszönteni, amikor híre jött váratlan megbetegedésének. Az életéért folytatott küzdelem csupán néhány hónapig tartott, 1989. szeptember 5-én véglegesen eltávozott körünkől. Eleven szelleme, tudományos nézetei, s az általa létrejött kutatási irányzatok azonban tovább élnek, itthon és külföldön egyaránt.

Élete és munkássága két nagy korszakra oszlott. Az első korszakra a múltban élt népeiségek kutatása, a második korszakra a ma élő lakosság vizsgálata volt inkább jellemző.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1937-ben szerzett tanári diplomát, majd professzora, Bartucz Lajos útmutatására a Néprajzi Múzeum embertani gyűjteményéhez került antropológusként. Néhány évvel később, amikor a főhatóság a gyűjtemény jövőjét a régészet keretei között látta biztosítotttnak, az embertani gyűjtemény, és vele Nemeskéri János is, a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályához került.

Ebben az időszakban Nemeskéri János számos ásatáson vett részt, többek közt Csemeszkopács, Hegyeshalom, Naszvad, Oroszvár, Perbete, Perse, Sorokpolány és Zsitvabesenyő temetőinek feltárásán, ismerkedése a terepmunkával azonban már egyetemi éveitől megkezdődött. 1936 nyarán Székesfehérvárott rövid időre bekapcsolódott a középkori királyi bazilika csontvázleteinek feltárásába, s az események úgy hozták, hogy azok 1938-ban történt romkerti elhantolását is ő végezze, valamint, hogy 48 évvel később újra való kiemelésükben szintén tényleges részt vállaljon.

1945-ben a Nemzeti Múzeum természettudományi gyűjteményeiből létrejött az önálló Természettudományi Múzeum, amelyben az Embertani Tár megszervezése Nemeskéri Jánosra hárult, s amelyet az elkövetkezendő két évtizedben ő irányított és fejlesztett nemzetközi hírnévű gyűjteménnyé és tudományos műhellyé.

Az 1945–1965 közötti időszak nemcsak Nemeskéri János pályafutásában, de a hazai történeti embertani kutatások számára is a nagy felvirágzás időszaka volt. A gyűjtemény tízezres nagyságúra növekedett, de minőségileg is kiemelkedővé vált, az Embertani Tár ugyanis megkövetelte az egész csontváz begyűjtését, hiszen a háború előtti szemlélet a vázsontokkal szemben a koponyát részesítette előnyben. A Nemeskéri János vezette Embertani Tár az ötvenes években részt vett valamennyi jelentősebb temetőfeltáráson, sőt sok esetben finanszírozta is azt. Olyan kiemelkedő leletegyüttesek, mint pl. Kérpusztá, Halimba vagy Zalavár, Polgár és Budakalász ekkor kerültek a Tár gyűjteményébe.

A leletanyag hagyományos embertani feldolgozásával Nemeskéri János főként pályája elején foglalkozott, metrikus adatközlései a rézkortól a késő középkorig szinte minden történeti korból érintettek. Érdeklődését azonban az elvi-módszertani kérdések, az összefoglaló tanulmányok, speciális tárgykörök jobban vonzották. Korai munkái közül kiemelkedik „A magyarság őstörténete” című, Ligeti Lajos szerkesztésében 1943-ban megjelent kötetben írott tanulmánya „Az embertan és a magyar őstörténet” kérdésköréről. A hatvanas években jelentős tanulmányt írt társszerzőkkel a magyarországi jelképes és sebészi trepanációról (1960, 1965), de említésre érdemes a történeti népeiségek rekonstrukciójának reprezentációjáról szóló, ugyancsak társszerzőkkel írott módszertani tanulmánya (1963).

Nemeskéri János széles körű érdeklődésére vall, hogy felfigyelve a vázsontokon mutatkozó kóros elváltozásokra, előbb Gáspárdy Géza (1954, 1956, 1960), majd Harsányi László (1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967) orvosokkal megalapozta a hazai paleopatológiai

kutatásokat, korántsem azonban esettanulmányi szinten, hanem az adott népeiség biológiai rekonstrukciója érdekében.

Nem kevésbé volt korszakos jelentőségű Nemeskéri János azon törekvése, amely a feltárt közösségek halandósági viszonyainak megismerésére irányult. Acsádi György demográfussal közösen végzett vizsgálódásának eredményeként (1952, 1953, 1957, 1958, 1959, 1960, 1962) a hitteles demográfiai rekonstrukció előfeltételévé vált a temetők teljes feltárása és az összes csontváz begyűjtése. Az Acsádi Györggyel való együttműködést összegezi kettőjük 1970-ben Budapesten megjelent „History of Human Life Span and Mortality” című világhírű könyve.

E paleodemográfiai elemzések során vált nyilvánvalóvá az életkor és a nem pontosabb meghatározásának fontossága is, melynek eredményeként Nemeskéri János és munkatársai mindkét területen máig érvényes vizsgáló módszereket dolgoztak ki (1960, 1961, 1963). De ugyancsak erre a két évtizedre esik a Lengyel Imre szerológus orvossal való együttműködés révén, a biológiai rekonstrukció érdekében, csontvázletekből történt vércsoportvizsgálatok megindulása (1963, 1964).

Nincs itt mód mindazon történeti embertani tárgykör felsorolására, amelyben az ötletadó, a szervező és az ösztönző Nemeskéri János volt. Új témák iránti lelkesedése és élénk érdeklődése a legkülönbözőbb szakágak képviselőit vonta munkatársai közé. Hogy ezek között régészek is voltak, jórészt azoknak az érdekesítő óráknak köszönhető, amelyeket az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1947–1966 között régészhallgatóknak tartott. A Nemeskéri Jánossal közösen írt publikációk régész szerzői között Szőke Béla (1953, 1954), Kralovánzky Alán (1960, 1961, 1963, 1965, 1967), Kiss Attila (1966) és Bándi Gábor (1971) neve olvasható.

Élete második szakaszában, 1965-től haláláig munkahelye a Központi Statisztikai Hivatal Népeiségtudományi Kutató Intézete volt. A hely szükségszerűen meghatározta fő tevékenységi körét. Munkatársai

egyebek közt vizsgálatokat végzett pályakezdő fiatalok (1970) és sorkötelesek (1977, 1982) testi fejlettségére, az öngyilkosok (1976), a koraszülöttek (1976), valamint a budapesti agglomerációban élők (1978) biodemográfiai jellemzőire vonatkozóan. A szakma nagy nyeresége, hogy 1971-től a debreceni KLTE Állattani és Embertani Tanszékén előbb mint címzetes egyetemi docens, majd mint címzetes egyetemi tanár éveken át oktatott antropológiát, nevelt fiatal szakembereket és végzett velük főként populációgenetikai vizsgálatokat (1972, 1973).

Nemeskéri János egyetemi doktorátust 1939-ben szerzett. 1945-ben lett a budapesti tudományegyetem magántanára és 1962-ben nyerte el a biológiai tudományok kandidátusa címet. Hogy a tudományok doktora fokozatot miért nem szerezte meg, annak oka alighanem a tudományos minősítés feltételrendszerében keresendő: nyomtatásban megjelent 184

tanulmányának zömét ugyanis munkatársakkal közösen írta. Ő, aki nemzedékeket tanított új tudományos szemléletre, aki a történeti embertant komplex biológiai és történeti stúdiummá fejlesztette, aki hosszú éveken át mint az MTA Antropológiai Bizottságának elnöke, védelmezte és kormányozta a szakágat, aki több nemzetközi konferenciát szervezett, aki számos hazai és nemzetközi tudományos testület tagja volt és mindenestül élvonalbeli szakember, régen kiérdemelte volna e fokozatot. De a címek és rangok végül is elmúlnak, az a munkásság azonban, amelyet Nemeskéri János végzett hosszú és tevékeny élete során, megmarad és hatása a jövő szakemberei felé is kisugárzik.

Éry Kinga

KOZÁK KÁROLY 1920–1989

Budapesten született 1920. augusztus 31-én és ott is halt meg munkabírása teljében, 1989. december 23-án a magyar muzeológia és régészet elkötelezett művelője és egyik leghumánusabb egyénisége. Földi életének, szakmai pályafutásának a célját és életfelfogását ez a bibliai idézet fejezi ki legtömörebben: „Készítem a szívem, hogy törvényedből éljen, hűségedben mindörökké.” (Zsolt. 119., 112.) Ennek szellemében őrizte meg lelki és szellemi tisztaságát az elmúlt évtizedek embertelen világában.

Ama nagyon kevesek közé tartozott, akiknek útját nem követték ki elismerésekkel és kitüntetésekkel, mégis többet tett le a magyar régészet asztalára, mint a becsüdtől űzött kiváltságosok. Szegényen kezdte életútját és több mint ötvenévi munkásság után is vagyontalanul távozott. Lelki nagyságát és emberi méltóságát makulátlanul megőrizte a benne rejlő önzetlen törekvés, hogy mindig kész volt a jóra. Korunk – lélekben megnyomorított – nemzedéke előtt érényekben gazdag élete, töretlen hite és kitartása példamutató.

A négyosztályos polgári iskola elvégzése után a Ganz Waggon- és Gépgyárban tanult és 1938-ban vasesztorgályos oklevelet szerzett. A gyártól 1942-ben vonultatták be tényleges állományú katonai szolgálatra

a budaörsi, majd a tapolcai repülőterre, ahol a 2. világháború vége érte. Később sokszor vallotta, hogy a Balaton-felvidék váromokkal koronázott tája annyira megihlette, hogy életpályáját a régészeti kutatások felé irányította.

1945 áprilisában Keszthelyre ment, a Rákos István középiskolai fiú-internátusba felügyelő-nevelőnek, és így tudta elvégezni a Premontrei Gimnázium 5–8. osztályát, s 1948-ban érettségizhetett. 1948–1949-ben Pápan az Állami Tanítóképzőben tanult és tanítói oklevelet szerzett, utána a Szolnok megyei Kuncsorba község ált. iskolája felső tagozatán tanított 1951-ig.

Ekkor felvételét kérte az ELTE Bölcsészettudományi Karára, a muzeológus-régész szakra. Professzorai, tanárai voltak: László Gyula, Banner János, Oroszlán Zoltán, Tóth Zoltán, Entz Géza, Dercsényi Dezső. Muzeológusi gyakornoki idejét 1955–1956-ban a Magyar Nemzeti Múzeumban töltötte, s 1956-ban államvizgázott. Középkori régészetből szerzett muzeológusi oklevelet, amelynek alapján segédmuzeológusnak nevezték ki a MNM fegyvertárhoz. Itt alaposan megismerkedett a fegyvergyűjteménnyel, amelynek nagy hasznát vette kutatásai során. Szakmai érdeklődése már egyetemi évei alatt a középkori építészeti emlékek irányában bontakozott ki és szakdolgozatát a szigligeti várról írta. Így érthető, hogy 1957-ben, az Országos Műemléki Felügyelőség megalakulásakor a számára felajánlott első műemlékes régésszi állást elfogadta. Ő volt akkor az országos főhatóság első, szakképzett régésze. Emberi jó tulajdonságai és gyakorlati érzéssel párosult szakismerete alapján 1966-tól már csoportvezetőként dolgozhatott. 1978-ban tudományos főmunkatárs-sá minősítették és ebben a beosztásban önálló kutatóként tevékenykedett 1985. évi nyugdíjazásáig, de félállásban továbbra is dolgozhatott régi munkaterületén. A Budapesti Műszaki Egyetem műemléki szakmérnöki tanfolyamán előadó, majd a Mélyépítési Tervező Vállalat egri régészeti munkáinál megbízott tanácsadó volt.

Országos áttekintése volt a műemlékvédelmi munkálatokkal összefüggő régészeti kutatásokról, ásatásokról. Korát meghazudtoló energiával dolgozott, és célkitűzéseit következetesen törekedett megvalósítani. Halála előtt egy évvel a pasaréti ferences rendházban beszéltek meg vele, hogyan tudna részt venni a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, a METEM kutatási programjában. Alig egy hónappal elhunyt előtt pedig a keszthelyi Premontrei Öregdiákok Egyesületének budapesti közgyűlésén is az egyháztörténeti munkában való részvételét tárgyaltuk, nem is sejtve, hogy már csak temetésén találkozunk a Farkasréti temetőben.

A műemlékek védelmét, helyreállítását és megőrzését célzó országos program keretében szinte az egész országot bejárta. Helyszíni szemléi, mentő- és kutató ásatásai, tervásatásai, valamint szaktanácsadói közreműködése révén – három és fél évtizedes tevékenysége során – országos szinten is áttekintést kapott.

Nagyszabású és legjelentősebb ásatásait Sümegen, a várban, Győrött, a Káptalandombon, Egerben, a várban, Pécsváradon és Szekszárdon végezte.

A sümegi várban több éven át folyt ásátása nemcsak építéstörténeti és építésszerkezeti kérdéseket tisztázott, hanem jelentősen bővítette ismeretünket a vár történetéről, lehetővé tette a várrom korszerűbb felújítását és egyes részeinek a rekonstrukcióját.

Győrött több ízben kutatott, végzett ásásokat és működött közre szaktanácsadóként a feltárások sikeréhez. A Káptalándombon a székesegyház építéstörténetének és két kis középkori templomrom szerepének tisztázásával foglalkozó ásatai, valamint a Püspökvár alatti 13. századi torony rendeltetésének a kutatása fűződik a nevéhez.

Egerben 1957-től haláláig a várban végzett ásatait, kutatásait és szakértői, tanácsadói közreműködését kell kiemelni. Elsősorban nevéhez fűződik a gótikus palota és a gótikus székesegyház maradványainak, a tömlőc- és a fülesbástyának, az Árpád-kori falunak és temetőnek a kutatása.

Szekszárdon az I. Béla király által alapított apátsági templom alapjainak feltárásával jelentősen gyarapította ismereteinket a korai monostorokról. Pécsváradon a középkori vár és Szent István király alapította bencés apátsági monostor és templom feltáró munkálataiban jelentős részt vállalt.

Az ásató régész, ill. a szakértő tanácsadó Kozák Károly neve összefügg középkori templomaink és romjaink kutatásának egész sorával. Borsod megyében a kácsi templom, Csongrád megyében a kiszombori körtemplom, Győr megyében a hegyeshalmi templom, Hajdú-Bihar megyében a herpályi templomrom, Heves megyében a tarnaszentmáriai templom páratlan értékeinek a tudatosítása, Komárom megyében a pilisszentléleki pálos kolostorrom, Nógrád megyében az egyházasdegelegi és a tereskei templom, Pest megyében a budajenői temetőkápolna és a kosdi templom, Somogy megyében a törökkoppányi templom, Szolnok megyében a jánoshidai premontréi prépostsági templom, Vas megyében Celldömölkön a dömlői bencés apátsági templomrom, Veszprém megyében Szigligeten a várrom és az avasi templomrom, Ugodon a várdomb és templom, Lovászpatonán az ev. templom, Tapolcán a templomdombi ásásoknál a r. k. templom és Tihanyban az Árpád-kori remetetelep, Zala megyében a zalaszántói templom és a kehidai temetőkápolna.

Jelentős és sokrétű tudományos munkásságának az eredményei főképpen a győri múzeum évkönyvében, az Arrabonában, a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben, az Egri Múzeum Évkönyvében,

továbbá a Magyar Műemlékvédelemben és az Építés-Építészettudományban tette közzé. Publikációinak jelentős része jelent meg az Acta Archaeologicaiban, a Folia Archaeologicaiban, a szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyvében, a debreceni Déri Múzeum Évkönyvében, a miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyvében, a jászberényi Jász Múzeum Évkönyvében és a Jászkunságban, a berettyóújfalui Bihari Múzeum Évkönyvében, továbbá az Építésügyi Tájékoztatói Központ és a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszéke Évkönyvében. Régészeti, műemléki és helytörténeti kiadványait a Corvina Kiadó, a Képzőművészeti Alap, a Veszprém megyei és a Heves megyei idegenforgalmi hivatalok és a Tájak-Korok-Múzeumok jelentették meg.

Ásatainak publikálása mellett építészettörténeti tanulmányokat is írt, amelyekben a hazai anyagon kívül jelentős európai, mediterrán, és elő-ázsiai összehasonlító anyagra támaszkodik. Egri, sümegi és pécsváradai témakutatásai mellett behatóan foglalkozott a szerzetesrendek történetével, a bencésekével, a cisztercitáékával, a johannitáékával, a pálosokéval és elsősorban a premontreiekével. Az ásatai során feltárt építmények, romok feldolgozásával együtt jelentős munkát fordított a régészeti, tárgyi leletanyag publikálására is, különösen a kályhacsempék és a kerámia érdekelték. Az ásató régész és feldolgozó múzeológus szerencsésen ötvöződött benne. Ezt igazolják publikációi mellett kiállításrendezései is, elég, ha csupán az egri és a sümegi vár nagyszerű kiállításaira és vezetőire utalunk.

Tanulmányútjain szerzett ismereteit felhasználta összegező munkáiban és a pályázatokon is. A Magyar Építőművészek Szövetsége építészeti tanulmánypályázatain többször is díjat nyert. Az egyik legjelentősebb pályamunkáját, az „Első templomaink és keresztelő egyházaink” c. tanulmányát röviddel elhunyt előtt díjazták.

Az ásatainak feltárt hatalmas régészeti anyag feldolgozásának befejezése már munkatársaira vár. Emléke nem csak értékes régészeti tevékenysége miatt lesz maradandó a történettudomány művelőinek körében, hanem erőnyekben gazdag élete, jószágot sugárzó egyénisége és töretlen becsületessége miatt is.

„Virtutis laus omnis in actione consistit”

(Cicero: De officiis)

Uzsoki András

STANCZIK ILONA

1943–1991

Stil... így hívta mindenki, nemcsak barátai, szűkebb környezete, de az egész régésztsáadalom. Így hívta... szinte hihetetlen, hogy már csak múlt időben beszélhetünk róla. Élete a szakma volt, s halála is a gáton érte, 1991. február 27-én, a velencei kelta kiállítás teendőinek közepette.

1943. szeptember 29-én született a Nagykunságban, Kunhegyesen. Itt is nevelkedett és a mezőúri gimnáziumban érettségizett. Tanulmányait az ELTE Bölcsészkarán folytatta, s szerzett diplomát 1967-ben történelemből és ősrégészetből. Ezután következett Jászdózsa. A Kápolna-halom bronzkori tellje még Bóna-növendékként szakdolgozati témája lett, és amikor a szolnoki múzeumban Kaposvári Gyula rábízta Csalog Zsolt elhagyott ősrégész munkakörét, az addigi egyetemi ásátás a múzeum, illetve Stil hatáskörébe került.

A 10 évig tartó jászdózsi nyári ásásokon egész ősrégész nemzedék nőtt fel, s tanulta meg a gyakorlati régészet talán legnehezebb részének, a réteges telepek feltárásának minden csínját-bínját, a sokszor alig észrevehető rétegek elválasztásának és értelmezésének tudományát, a rajzolást és a hatalmas tömegű kerámia kezelését.

A Jászdózsan kifejlesztett és finomított ásátási módszerrel szondázta Törökszentmiklóson a Terehalmot, hitelesítette a füzesabonyi Öregdombot, a füzesabonyi kultúra névadó lelőhelyét, s a tisztazugi Kéménytetőt. Az ő kezdeményezésére, szinte a 24. órában került sor a világhírű tőszegi tell maradványainak megmentésére. De jutott ideje a kollégák kisegítésére is, pl. a klárafalvi tell leletmentő ásatására.

Szolnoki múzeumi szolgálata alatt a tudománytörténet is búvkörébe

vonta. A Jászságban és Szolnokon a század első évtizedében működő amatőr történész-régész és gyűjtő Hild Viktorral, kinek gyűjteménye ma a szolnoki múzeum törzssanyagát képezi, mint Jászdózsza felfedezőjével és első ásatójával került kapcsolatba.

Hamarosan kiderült azonban, hogy a háború viharából töredékesen kikerült Hild-napló a maga precíz adataival és rajzaival a Szolnok megyei régészeti kutatás és tudománytörténet alpműve lehet, ha közkinccsé teszik. A gondozásában megjelent Hild-munka maradéktalanul betölti ezt a feladatot, s egyúttal Hild emlékét is életben tartja.

1975-ben a Nemzeti Múzeumba került. Akik odahívásáról döntöttek, jól tudták, hogy a vidéki muzeológus ezerféle tapasztalata jól kamatoztatható az ország legnagyobb régészeti gyűjteményében, s Stiblen nem csalódtak. Bár az itteni munka a megszokottnál kevesebb terepfoglaltságot követelt, a dunakanyari leletmentéseken kívül mindig megtalálta a módját, hogy a Jászdózsán nevelkedett ifjabb kollégák alföldi tell ásatásain részt vegyen.

Az utóbbi néhány évben szerkesztői feladatokat is végzett. Gondo-

zásában indult meg az *Inventaria Praehistorica Hungarica*-sorozat, melyben a kollégáktól szívós türelemmel kiperéselt kéziratok megjelenhettek, a saját Jászdózsájára azonban már nem keríthetett sort...

Doktori disszertációjában végül is összefoglalta a rétegek felső, döntő részét, kiadását a fenti sorozatban barátai remélhetőleg megvalósítják.

A tell kutatásait megkoronázó szolnoki bronzkori kiállításon is már csak barátai építhették fel a tőle kapott szellemi instrukcióhoz híven, immár torzóban maradt hagyatékát.

Ennyi a száraz valóság. E mögött azonban olyan egyéniség rejtőzött, akinek a régészet iránti elkötelezettsége, a szakma szolgálata volt az élete. Ennek rendelte alá magánéletét is. Akit a barátságába fogadott, mindig számíthatott nála szállásra, vacsorára, egy kellő időben érkező telefonos ráncbaszedésre, s a kétségek közt vergődő két mondattal magához térítette. Finom érzékkel mindig ott volt, ahol kellett, jó tanácsait mindig kellő időben adta, a segítségére mindig számíthatunk.

Csak rajta nem tudott segíteni senki.

Sz. Máthé Márta

WELLNER ISTVÁN

1924–1991

Dr. Wellner István 1955-től húsz éven keresztül dolgozott a Budapesti Történeti Múzeumban. Jogi diplomájának megszerzése után 4 éven át hallgatott régészetet és muzeológiát az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Intézményünkben a régészeti osztály munkatársaként ásatásokat és leletmentéseket végzett, elsősorban az aquincumi táborváros területén. Szerencsés kezű kutatásainak legkiemelkedőbb állomása az ún. Hercules-villa feltárása és publikálása, majd az itt talált emlékek, köztük a méltán világhírű római mozaikok, helyszíni bemutatása. Munkájának eredménye egy látványos, modern kismúzeum létrehozása lett. (Budapest III., Meggyfa u. 21.) Régészeti kutatásait az *Archaeologiai Értesítő*, az *Acta Archaeologica* és a Budapest Régiségei hasábjain publikálta. A szakfolyóiratokon kívül kiállítási vezetők írásával, rádióelőadások tartásával, folyóirat és újságcikkek megjelentetésével is hozzájárult Budapest ókori története legújabb kutatási eredményeinek a nagyközönség körében végzett népszerűsítéséhez. Római kori kutatási eredményeit több hazai és külföldi fórum előtt tudományos előadások formájában is közreadta.

Budapest történetének igen alapos ismerőjeként megjelentette 1972-ben a „Régi budai és pesti látképek” című munkáját, valamint a

Budapest Enciklopédiában és a Budapest Lexiconban is több szócikk megírása fűződik nevéhez.

1975 után megvált múzeumunktól, ettől az időszaktól egymás után születtek útikönyvei (Budapest, Velencétől – Rómáig, Rómából Szicíliába, Eger, Balaton, Firenze, Tíz magyar város, Ciprus), melyek a szakmai pontosság mellett élvezetes olvasmányok és méltán népszerűek a turisták körében.

Életeleme volt az utazás, és a sors kegyetlensége folytán egy ausztriai turistaút során érte a tragikus halál.

Pető Mária

WELLNER ISTVÁN tudományos munkái:

Az aquincumi mozaikok. Bp. 1962. p. 39.

Terra Mater és Liber Pater közös oltára Aquincumban. BpR 20. 1962. 299–301.

Újabb örörony az aquincumi limesszakaszon. BpR 20. 1963. 303–310.

A Mithras kultusz újabb emlékei Aquincumból. BpR 21. 1964. 253–260.

Aeskulapius és Hygieia ábrázoló gemma lenyomatával díszített edény Aquincumból. Arch. Ért. 92. 1965. 42–45.

Az aquincumi Hercules-villa. Vezető a kiállítás és romkert megtekintéséhez. Bp. 1968. p. 52.

The Hercules-villa in Aquincum. Acta. Arch. Hung. 21. 1969. 235–271.

Az aquincumi helytartói palota építésének kora. Arch. Ért. 97. 1970. 116–125.

A magyarországi római kori épületek belső díszítő művészete. Építés-építészettudomány. 2. 1971. 327–400.

Leletmentések az aquincumi canabae déli szélénél. BpR 22. 1971. 411–418.

Einige Siedlungsprobleme in den canabae legionis in Aquincum. Studien zu den Militärgrenzen Roms. Bonner Jahrbücher, Beiheft 38. 1977. 411–415.

Das Legionslager von Aquincum und die vermutete principia. Alba Regia 18. 1980. 349–355.

Die Militärlager Aquincums in spätrömischer Zeit und im Mittelalter. Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum. Teil 2. Wien 1990. 715–720.

Megjegyzések az aquincumi helytartói villacsoporthoz keletkezésének újabb adataihoz. Arch. Ért. 100. 1973. 222–223.

Az aquincumi katonaváros nyugat-keleti irányú vízvezetékrendszere. BpR 23. 1973. 179–185.

Die Sigillaten vom Gebiete der Hercules-Villa in Aquincum. Mit einem Anhang von. I. Wellner. Acta Arch. Hung. 28. 1976. 3–77.

Mit Astralsymbolen verziertes Altarsteinbruchstück aus Aquincum. Neue Forschungen in Carnuntum. 1. 1976. 114–120.

MEGEMLÉKEZÉS

A SZÁZ ÉVE SZÜLETETT OROSZLÁN ZOLTÁN RÓL

1891–1971–1991

1991. évben emlékezünk meg Oroszlán Zoltán professzor születésének századik évfordulójáról. A megemlékezés egybeesik a 20. század utolsó évtizedének kezdetével, s így módunkban áll évszázadunk hatását, egy oly jelentős kutató életében, mint Oroszlán Zoltán vizsgálni. Ő még a 19. század végén született, de tudományos tevékenysége, a 20. század folyamán hét évtizedet töltött be.

Életének és tudományos munkásságának nyolcvan évét három fő periódusra oszthatjuk: szakmai élete a monarchia összeomlásáig, a monarchia összeomlása és a második világháború közötti időszak, valamint az 1945-öt követő évtizedek. Tudományos kutató életének ismertetésekor nem lenne szükségszerű a fő politikátörténeti eseményekhez kötni az értékelést. Sajnos e században, a Duna-medence területén, a személyi és tudományos lehetőségeket, éppen ezek a történeti események határozták meg. Már az maga kiemelkedő teljesítmény korunkban, ha valaki, mint Oroszlán Zoltán, egész életén keresztül saját tudományos érdeklődési területének élhetett, bár az alapvető változások őt is egzisztenciálisan érintették.

Fiatal kezdőként kutatói tevékenységét az a Hampel József irányította, ki a századvég évtizedeiben meghatározó-vezető egyénisége volt a magyar régészetnek, s aki az első világháború kitörése előtti évben halt meg. Budapesti egyetemi évei alatt, és az azt követő években is a tudományos pályára irányította Hekler Antal. Érdeklődési körei a klasszika archaeológia, valamint a pannóniai római régészet; mindkét területen főleg a szobrászati emlékekkel foglalkozott. Századunk második évtizede még a nemzetközi régészetben is lehetőségeket nyújtott a magyar kutatóknak. 1917–18-ban éppen Hekler Antal segítségével, ösztöndíjasként kutathatott a konstantinápolyi Magyar Intézetben. Ezeknek az éveknek eredményeként jelentek meg első munkái, a pannóniai síremlékek mitológiai és szimbolikus képtípusairól, valamint az Archaeologiai Értesítő évfolyamaiban, a Magyar Nemzeti Múzeum Dunapenteléről származó domborműveiről és más, a múzeumban lévő kiadatlan köemlékekről.

1920 után, az egyharmadára kisebbedett országban a lehetőségek erősen mecsökkentek a tudományos kutatás számára. Részvétel a nemzetközi kutatásokban lehetetlenné vált. Konstantinápolyból visszatérve néhány évig gimnáziumi tanárként működött. A fiatal kutató publikációs tevékenységében törés nem következett be. A Magyar Nemzeti Múzeum köemlékeinek feldolgozását tovább folytatta. Klasszika archaeológiai szakismeretei és érdeklődése folytán különös szeretettel foglalkozott a mitológiai jellegű ábrázolásokkal. Publikációs tevékenysége hivatali pályáján is meghozta az eredményeket. 1923-ban Hekler Antalt a Budapesti Egyetemre tanárrá nevezték ki, s megüresedett helyét a Szépművészeti Múzeumban ő vette át. Itt nagy lendülettel látott hozzá az értékes anyagcsoportok feldolgozásához és a gyűjteményrészek további kialakításához. Az Archaeologiai Értesítőben, valamint a Szépművészeti Múzeum Évkönyveiben a rábízott gyűjtemények csoportjait átgondolt rendszerességgel publikálta.

A Szépművészeti Múzeum Antik Osztálya márványszobrai és reliefjeit Hekler Antal dolgozta fel; az ő munkáját folytatta Oroszlán Zoltán, kinek feladata lett az értékes terrakottagyűjtemény publikálása. A terrakottagyűjtemény katalógusa 1930-ban jelent meg, mely feldolgozásának igényességében túlterjed a szokásos kiállítási vezetőkönyv, s méltán emeli ki Szilágyi János György, Oroszlán Zoltán munkásságáról megemlékező cikkében, hogy a mű tulajdonképpen az antik terrakottaszobrászat kézikönyve.

További feldolgozásait az Archaeologiai Értesítőben, valamint a Szépművészeti Múzeum Évkönyveiben jelentette meg. Sokirányú jártassága kitűnik a szétágazó témakörökből, melyet az itt felsorolt munkáinak címei jól érzékeltetnek: Szilénosz szobrocskák a Szépművészeti Múzeum antik terrakottagyűjteményében. A Szépművészeti Múzeum terrakottagyűjteményének antefixei, A Szépművészeti Múzeum antik terrakottagyűjteményének fogadalmi domborművei, A Szépművészeti Múzeum

antik terrakotta gyűjteményének rhytonjai. Színész-maszkok és szobrocskák antik terrakotta gyűjteményünkben. Tanagrai és társai, nő, gyermek- és Pánszobrocskák antik terrakottagyűjteményünkben.

Nem szűnt meg feldolgozásainak sora a pannóniai régészet köréből sem. Továbbra is főleg a Magyar Nemzeti Múzeumban található köemlékekkel foglalkozott. Már cikkeinek címei is jelzik, hogy törekedett az addig ismeretlen emlékek bemutatására. E területet érintő fontosabb munkái a következők: Kiadatlan pannóniai provinciális köemlékek a Magyar Nemzeti Múzeumban, Mucius Scaevolát ábrázoló dombormű a Nemzeti Múzeumban. Ugyancsak törekedett a vidéki múzeumok anyagának publikálására, így: Athéne és Hephaistos ritka mítosza a székesfehérvári múzeum egy római köemléken a székesfehérvári múzeumban, Állatalakos kulcsnyelek Pannóniából. Adatok a brigetioi bronzöntőműhelyek működéséhez.

Kutatói pályája e második szakaszában érett meg teljesen régészeti irodalmi munkássága. Fentiekén kívül tevékenysége kiterjedt a hazai és külföldi fontosabb régészeti munkák ismertetésére is.

Tudományos nevelő munkáját 1936-ban kezdte meg, midőn a Szege-di Egyetem docense lett. Szervező tehetségét mint a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat főtítkárá is kamatoztatta.

A Szépművészeti Múzeumban, osztályvezetői és szervezői munkájának megbecsüléseként az igazgatóhelyettesi teendőket bízta meg. A háború utolsó éveiben szomorú napokat élt át a Szépművészeti Múzeumban. Nagy értékű műkincseinek kiemelkedő darabjait Nyugatra menekítették, s az itthonmaradottakat, aránylag biztos helyre elcsomagolták. Ezt az igen felelős és fáradtságos munkát muzeológus lelkiismeretességgel látta el, bár nem lehet szomorúbb lelkiállapotot elképzelni, midőn nem a gyűjtemény gyarapításáról kell gondoskodni, hanem a biztosan bekövetkező pusztulás mértékét kell csökkenteni.

Oroszlán Zoltán megérdemelt jutalomként kapta a sorstól, hogy 1946-ban ő utazhatott Németországba, a Szépművészeti Múzeum kiszállított nagy értékeinek visszahozatalára.

Tudományos munkásságát töretlenül folytatta 1945 után is. Publikációinak megszakítatlan sora húzódik 1951-ig; így: Terrakotten-Studien ... im Budapester Museum der Bildenden Künste, Görög amphora a Szépművészeti Múzeumban, Görög leányfej. A Szépművészeti Múzeum új amphorája, Terrakottakoszorú a budapesti Szépművészeti Múzeumban.

1945-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen a klasszika archaeológiai tanszék professzorává nevezték ki. Ettől az időtől kezdve tudományos nevelő munkásságát oly eredménnyel végezte, hogy tanítványai közül kerültek ki a magyarországi archaeologia neves művelői. Egyetemi tanári tevékenységét szinte halála napjáig folytatta.

Ebben az időszakban publikációi főleg a jelentős bel- és külföldi új irodalom munkáival foglalkoztak. Ilyen irányba terelte őt új, professzori munkaköre is. Önálló nagyobb munkát nem készített, s ennek egyik oka talán az is, hogy nem kívánt olyan mondatokat leírni, melyek meggyőződéssel ellentétesek lettek volna. Visszahúzódon érzékeny alaptermésze is távoltartotta őt a törtéttől, s becületessége is, hiszen középiskolai tanulmányait szerzetesi iskolában végezte.

Ő foglalkozott az egyetemen először muzeológiatörténettel. Tanítványait a szűkebb szakterület mellett megismertette a múzeumi belső munkával, a gyűjteménytárgyak szeretetével és a kiállításrendezések szétágazó, sokszínű feladataival.

Oroszlán Zoltán hat évtizeden keresztül nagy szorgalommal és hozzáértéssel művelte a klasszika archaeológiát. Mindent megtett, hogy ismereteit megossza, s tanítványainak generációi viszik tovább nemcsak a szükséges szakismereteket, hanem azt a mély emberséget, melyet ő, még a legnehezebb időkben is érvényesített.

Szentlélek Tihamér

1921. február 5-én született Budapesten. A középiskola befejezése után beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsész karára (1939–1943), később jogi tanulmányokat is folytatott (1943–1947).

Egyetemi doktorátusát 1947-ben szerezte meg „A magyar föld régészete” és művészettörténet szaktárgyakból, summa cum laude eredménnyel. Disszertációja: Hercules emlékek Pannoniában. Pályaválasztására nyilván hatással lehetett az is, hogy édesapja dr. Fitz József egyetemi c. rendkívüli tanár az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, jó barátságban volt Alföldi Andrással.

1985-ben kapta meg a régészettudomány doktori fokozatát, disszertációja: L'administration des provinces Pannoniens sous les Bas-Empire romain.

Munkahelyei: Országos Természettudományi Múzeum könyvtára (1946–49); Pázmány Péter Tudományegyetem Klasszika Archaeologiai Tanszékén tanársegéd (1947–49); a székesfehérvári István Király Múzeum igazgatója (1949–85); a Fejér Megyei Múzeumok igazgatója (1962–85).

Szakmai munkájának elismeréseként megkapta a Kuzsinszky Bálint-emlékérmét (1960), az Abel Jenő-emlékérmét (1978), a Rómer Flóris-emlékérmét (1982) és a Réthy László-emlékérmét (1985).

Mint ösztöndíjas 4-4 hónapot töltött a Római Magyar Akadémián 1961/62, 1969, 1969/70, 1977, 1983-ban. Ösztöndíjasa volt a Hardt-alapítványnak (1979), Princetonban a The Institute for Advanced Study 1985/86 évekre választott tagjaként egy évet töltött el. Heidelbergben volt ösztöndíjjal 1988-ban. Ide kell még sorolnunk azt a számtalan kolloquiumot, konferenciát és kongresszust, amelyen mint kiküldött, de főleg mint meghívott előadó vett részt. Egyébként ma is elnöke a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak és elnöke a Magyar Numizmatikai Társulatnak is.

Azt hisszük, hogy már a fentiek felsorolása is eléggé tükrözi Fitz Jenő gazdag életútját és szerepét a magyar régészeti kutatásban.

Fitz Jenő történeti kutatásai epigráfiai, numizmatikai és archaeologiai elemzésekkel az ókori Duna-vidék politikai, katonai és gazdasági történetére terjednek ki. Az eddig megjelent 575 tanulmány, továbbá a megjelenés alatt álló cikkek a következő témaköröket ölelik fel: Pannonia római kori kormányzása Kr. e. 35.–Kr. u. 572; II. Pannonia epigráfiai; III. Pannonia III. századi pénzforgalma; IV. Gorsium.

I. Történeti és prosopographiai kutatásai középpontjában 1959 óta a pannóniai római közigazgatás feldolgozása áll. Megjelent cikkei és könyvei túlnyomó többsége e téma részfeldolgozásai. Az összefoglaló munka – Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit – kb. 100 ív terjedelmű, 1992 végéig készül el. A monográfia nemcsak a Pannóniában működő senatori (helytartók, legio parancsnokok, senatori tribunusok), lovagi (procuratorok, lovagi parancsnokok) és centuriók feliratos emlékeit, a rájuk vonatkozó irodalmat és karrierjüket tartalmazza (1063 személy), de a provincia kormányzásával kapcsolatos szervezeteket, átszervezéseket, a karrieréből levonható következtetéseket és mindazokat a történeti problémákat, melyek a kormányzással összefüggésben állnak. A megjelent részlettanulmányok: Pannonia foglaltsága, Illyricum kettéosztása, a helytartók és legio legatusok előlépési rendje a II. században, a marcomann háborúk kori átszervezések, Septimius Severus kora, a III. század közepi dunai illyricumi parancsnokság kérdése, Ingenuusról és Regalianusról, illetve a Gallienus kori Pannóniáról írt könyvek, illetve a nagydoktori disszertációként feldolgozott IV. századi kormányzás kérdései.

II. Jelentős a Fejér megyei római kö emlékek új kiadása (Die Römischen Inschriften Ungarns V. Intercisa), de előkészületben a sorozat VI. kötete is: Gorsium, Fejér megye és a volt Budai járás (Soproni Sándorral) feliratos emlékeinek feldolgozása. Természetesen ebbe a témakörbe tartozik a feliratok revíziója, újraközlése (jelentős részük az ALBA REGIA Epigraphica és Notes sorozataiban), továbbá az új feliratok feldolgozása évente a L'Année Epigraphique (Páris) számára.

III. Ami Pannonia III. századi pénzforgalmának feldolgozását illeti, legfontosabb munkája az 1978-ban megjelent, Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts című két-kötetes feldolgozása.

IV. A Gorsium témakör 1958 óta ásató tevékenységének súlypontját, a nagy táci római településfeltárást jelenti. A folyamatos ásatások és a hozzá kapcsolódó történeti elemzések több vonatkozásban is új eredményeket hoztak a magyar pannóniai kutatások számára. A pannóniai belső táborok közül elsőnek sikerült megtalálni Gorsiumban a jól datálható, I. századi tábornak. Kelet-Pannonia római megszállásának jelentős dokumentuma ez. A katonai tábor területén alapított városban sikerült megtalálni Pannonia Inferior provincia császárkultuszának központját, szentélyeivel és a provincia főoltárának helyével. Ez egy régóta eldönthetetlennek látszó vita végére tett pontot, de számottevő vonása a provinciális római kutatásnak is. Gorsium feltárással ismertté vált Pannonia belső területén az első kisváros, forumával (egyelőre ez az egyetlen teljesen feltárt forum Pannóniában), capitoliumi templomával, középkülsővel, utcahálózattal, városfalával. A rétegek és a leletanyag elemzése számos vonatkozásban módosította a provincia történetére vonatkozó ismereteinket, a művészeti, gazdasági, igazgatási kérdéseket.

A település központja a fontos közlekedési utak kereszteződésében, a nagy ókeresztény bazilika körül évszázadokkal túlélte a római uralmat: Egyik fontos bázisa a római települések továbbélését vizsgáló kutatásoknak.

A feltárásokról előkészületben van az összefoglaló monográfia megírása, de az eredmények és a muzeális értékű leletanyag e nélkül is hozzáférhető az ALBA REGIA-ban megtalálható évente közzétett jelentésekben.

Fitz Jenő tudományos munkásságát még jobban aláhúzza az a tény, hogy a már említett 575 cikk mellett még 27 önálló munkája is megjelent.

Az ásató és feldolgozó munka mellett nem kevésbé fontos Fitz Jenő „Múzeumalapító” tevékenysége. Ebben a munkában feleségének, dr. Petres Évának is szerepe volt.

A Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatótanácsa 1949 április 14-én nevezte ki a székesfehérvári (1951-től István Király Múzeum) múzeum igazgatójává. A múzeum létszáma 1949-ben két főből állott, az igazgatóból és egy hivatalsegéd-restaurátorból, a teljes gyűjteményanyag 40 000 tárgy volt. Az 1949–85 között eltelt 36 évben a múzeum létszáma (nem számítva a Fejér megyei szervezethez tartozó Intercisa Múzeumot és vidéki emlékhelyeket) 121 főre emelkedett. A gyűjteményekben összesen

1 344 296 tárgyat őriztek. A gyarapodás nagy része a megyében folytatott régészeti ásatásokból származott, elsősorban az egymillió darabot meghaladó gorsiumi feltárásokból. De országos szintű volt a képzőművészeti gyűjtemény fejlődése is, elsősorban a kortárs művészet alkotásai-ból. E tekintetben a vidék egyik legjelentősebb képtára lett a fehértvári.

A gyűjteménygyarapodás az István Király Múzeumot a legnagyobb vidéki múzeummá tette. A megnövekedett feladatok miatt szükségessé vált terjeszkedés a múzeum melletti telkeken anyagi okok miatt nem valósulhatott meg. E helyett kapta meg a volt jezsuita/cisztercita rendház épületét, melynek felújítási munkái még nem fejeződtek be. 1955-ben került múzeumi kezelésbe a Csók István Képtár, 1962-ben az Ybl-hagyaték elhelyezésére a Budenz-ház. Ugyanebben az évben alakult szabadtéri múzeummá Gorsium, ahol idők folyamán a teljes ásatási anyagot elhelyező raktárak, munkahelyek és műhely fejlődött ki.

A gyűjtő tevékenység már az 50-es évektől tudományos programokkal és publikációkkal egészült ki. A gorsiumi római kori kutatások mellett jelentős eredmények születtek a neolitikus telepek felkutatásában, a bronzkori földvárkutatásban, a La Tène emlékek feldolgozásában, Székesfehérvár középkorának ásatásában, valamint a Fejér megyei néptáncok összegyűjtésében.

1955-től Az István Király Múzeum Közleményei címmel egy tudományos, egy népszerű és egy katalóg sorozat indult, 1985-ig több mint 200 megjelent füzetben. 1960-ban jelent meg a Múzeum tudományos évkönyvének, az Alba Regia-nak első kötete, mely 1985-ig 22 kötetig jutott el. Az évkönyv kezdettől fogva idegen nyelven közölte munkatársainak tanulmányait, adatközléseit, kritikai írásait és a múzeumi jelentéseket. Az idegennyelvűség kezdettől fogva lehetőséget teremtett a nemzetközi kutatásokba való bekapcsolódásra. A 350 külföldi intézménnyel kiépített kiadványcsere a múzeumi könyvtár állományának megsokszorozódása a helyi kutatás bázisát teremtette meg (a művészettörténeti könyvgyarapodás elsősorban a kétnyelvű művészeti katalógusok révén történt). A kiadványcsere mellett az Alba Regia az intézményhez kapcsolódó kutatásokat széles körben ismertté tette, ezzel alapot adott a személyes kapcsolatok kiépítésére, külföldi publikálásokra, konferencia-meghívásokra, majd saját nemzetközi konferenciák rendezésére. 1985-ig 9 nemzetközi és 12 hazai tudományos konferencia megrendezésére került sor. Külön ki

kell itt emelnünk a XI. Nemzetközi Limeskongresszus 1976-ban történt megrendezését.

1950-től, a Múzeum tevékenységének egyik meghatározó része volt a kiállítások rendezése. Ez a tevékenység a 60-as évek elejétől vált ismertté, amikor a Csontváry-kiállítás országos érdeklődést váltott ki. A 60-as és 70-es években képzőművészeti-művészettörténeti kiállítás-sorozatai (A XX. század magyar művészete a századfordulótól napjainkig adott áttekintést; Kortárs magyar művészek), történeti-régészeti és néprajzi sorozatok a múzeum kiállításai iránti figyelmet széles körben fenn-tartották.

Egyéb művelődési tevékenységből az 1950 óta rendszeresen tartott múzeumi hangversenyek mellett (melyek részben egy-egy kiállítás-hoz kötődtek) a gorsiumi színházi játékok említésre méltóak, melyek 1971–81 között kerültek bemutatásra.

A fentiek önmagukért beszélnének, nem szükséges hozzá kommentár. Mindez ma már természetesen tűnhet a fiatalabbak számára, de aki még emlékszik a korai időkre, Székesfehérvár városának állapotára, a maga valóságában alig létező múzeumra, az tisztelettel és elismeréssel veszi tudomásul a fentebb is vázolt eredményeket. Nemcsak a magyar régészeti kutatás, de maga Székesfehérvár városa is büszke lehet Fitz Jenő tevékenységére.

Fitz Jenő valójában a semmiből kezdte és kemény munkával szerezte meg azt a tudást, mely nemzetközi elismerést biztosított számára. De kemény munkára volt szükség a múzeumi szervezet és a kutatógárda ilyen irányú kialakításához is.

Tehetsége, szorgalma, segítőkészsége, a magyar régészet iránti hű-sége, például szolgálhat minden kutató számára. Több generációt is megtaníthatott volna a rendszeres és magasabb szintű munkára, de a szakmában uralkodó belterjes kapcsolatok és viszonyok ezt nem tették lehetővé.

Köszöntjük Fitz Jenőt, a kiváló kutatót, a jó kollégát és jó barátot és kívánjuk neki, hogy még sok évig folytathassa töretlenül azt a hasznos munkát, melyet az eddigiekben tapasztalhattunk nála.

Barkóczi László

A RÓMER-EMLEKÜLÉS MEGNYITÓJA

Március 18-án volt 100 éve, hogy Rómer Flóris, társulatunk egyik alapító tagja, a budapesti Tudományegyetem nemzedékeket nevelő nagy hatású professzora, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának őre, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának előadója, az Archaeologiai Értesítő életre hívója és első szerkesztője Nagyváradon elhunyt.

Funkcióinak e távolról sem teljes felsorolása önmagában is érzékelteti, hogy a maga korában tudományos kutatásunk egyik nagy vezéralakját, szervezőjét, a régészeti, művészettörténeti kutatásunk kiemelkedő személyiségét láthatjuk benne, akinek munkája meghatározónak bizonyult évtizedeken át halála után is, akinek hatása az elmúlt száz esztendő tenger-nyi változása, két háborús összeomlás után is, napjainkig érezhető és az évfordulón a rá való emlékezés nem egyszerű tiszteletadás tudomá-nyos munkánk egyik nagyszerű alakja előtt, de egyben számvetés is.

Ezen az emlékülésen hét előadás kíséri nyomon Rómer életútját, a ke-véssé ismert pályakezdestől nagyváradi éveit és szinte csak válogatás-szerűen tekinti át tudományos örökségét, Aquincumban, a művészettör-ténet területén, a népi építkezésekben, hagyatékából is csak az Országos Műemléki Felügyelőségen őrzött vázlatkönyveiről esik szó. Nem térhe-tünk ki ősrégészeti eredményeire, amelyek nemzetközi elismerést sze-reztek számára, sem a római epigráfiára, amely ugyancsak első nagy ha-zai mesterét tiszteli benne, sem a történettudomány számos ágára, amelyhez kutatásaival hozzájárult: a pályafutás különleges gazdagsága és sokoldalúsága eleve lehetetlenné teszi, hogy egyetlen emlékülés kere-tében mindarról megemlékezzünk, ami Rómer Flóris volt.

Fitz Jenő

Rómer Ferenc, a pozsonyi diák, 1830-ban került Pannonhalmára, tizenöt éves korában. Nyolc évet tölt el a rendi munkakörökre felkészítő tanulmányokban jórészt Pannonhalmán (összesen öt évet), kisebb részben Győrött, ill. Bakonybélben, s ez a nyolc munkás esztendő olyan mértékben meghatározza egész életét, hogy Rómer esetében a tanulmányai idejét nevezhetjük jogosan pályakezdésnek.¹

A bencés rendet már középiskolai tanulmányai során megismerte, hiszen a rend pozsonyi főgimnáziumában végezte a grammatika és a humanitás osztályait, azt a két évet kivéve, amikor nyelvismereteit elmélyítendő Tatára, ill. Trencsénbe küldték. Pozsonyban 1829-ig Czinár Mór volt a főgimnázium igazgatója, vele később találkozik Rómer Pannonhalmán is, ahol az főpáti titkár, egyúttal levéltáros, később pedig neves könyvtáros lett.²

A magyar bencés kongregációt is feloszlatta II. József, s tizenhat éves szünet után „végre kimondá az 1802-i országgyűlés”, írja Rómer, „a birtokos szerzetek visszaállíthatóságát azon kötelezettséggel, hogy a puszta szemlélődés és lelkipásztorkodáson kívül tanítsanak is – ez a Restauratio korszaka, mely még mai napig is tart”.³ Ha ezt Rómer 1863-ban leírhatta, akkor az 1830-as évről még inkább elmondhatjuk, hogy a visszaállítás folyamata még tart, a rend keresi az új munkakörében a maga arculatát. Erre a keresésre, bizonytalanságra jellemző, hogy 1802-ben negyven volt a még élő rendtagok száma, s a novíciusok jegyzékében, az 1830. évi 28. novíciátusban Rómer az 514. sorszámmal szerepel,⁴ ugyanakkor a rendtagok létszáma összesen csak 182 volt, a most beöltözött tíz újoncot is beleértve. Ez azt jelenti, hogy a novíciátust megkezdett fiatalok közül kétszer annyian hagyták el a rendet, mint amennyien megmaradtak.

A belső keresést nagy külső építkezések kísérték: ezekben az években kapja Pannonhalmát a ma ismert külső arcát: Engel majd Packh tervei szerint felépül a monostor klasszicista tornya és hatalmas könyvtárterme, mindkét irányból út épül a főpátsághoz, tárgyalnak a vízvezeték építéséről: mindezek Czinár szerint „őrült összegbe” (sumtus insanos) kerültek, mégis megvásárolták éppen ebben az időben a Mitterpacher-féle gyűjteményt.⁵

A technika általános fejlődése sem megy el észrevétlenül a bencés monostor mellett, hiszen a vendégek többször „navi vaporacea” (gőzhajóval) érkeznek Gönyűbe vagy indulnak onnét.⁶ A külső fejlődés mellett meghatározó volt Rómer számára az az emberi környezet, amelyben együtt élt kora irodalmi és tudományos vitáival, találkozott az ezekben szereplő kiemelkedő személyekkel; csak néhányat említve: novícius korában még egy fedél alatt lakott Guzmics Izidorral, akinek meglátogatására éppen ebben az évben jött Kazinczy Ferenc Pannonhalmára, s a szomszédos község plébánosa volt Pázmándi Horváth Endre, akinek a sírját a XX. század közepéig éppen a pannonthalmi novíciusok gondozták.

* * *

A beöltözés (indutio, ahogy Rómer öreg korában is emlegeti) ezekben az évtizedekben mindig a tanév kezdetén volt, ebben az évben október 16-án, Szent Gallus (Gál) ünnepén. Ekkor kapja rendi névként a Flóris (Florianus) nevet. Novíciustársai közül Sztachovics Remig lesz neves

néprajzi kutató (a német nyelvű népi-vallásos játékokat gyűjti), s egyedül Tavasy (Czumf) Móric éli túl Róbert.

A beöltözés napja felejthetetlen marad Rómer számára egész életében: minden évben megünnepeli, ha módja van rá, Pannonhalmán. A főpátnak írja 1880. november 24-én: „Írtam Escorial-ból is, mint a legilőbb helyről, October 12-én Remigius újonctársamnak is, kérvén őt Móricczal együtt miszerint Sz. Gál napján, szegény fejéről is megemlékezzenek”.⁷ 1882. október 14-én írja Pannonhalmáról: „Tegnap délután óta itt vagyok, és ha az Úr Isten is úgy akarja 16-án az indutio 52-ik évfordulóját 'in cinere et cilicio' itten töltöm.”⁸ Végül 1885-ben: „Móricznak írtam Kis-Czellbe, most már a X közül csak ketten vagyunk, kik LV év előtt felcsuháztattunk!”⁹ S amikor sértődötten leírja Ebenhöch Ferenchez írt egyik levelében ezeket a szavakat: „Azt az egyet tudom – hogy bármint szerettem és szeretem Pannonhalmát – többé ezen életben az engem látni nem fog”,¹⁰ egy év múlva ezt írja: „Pénteken, 15-én a reggeli vonattal innen indulok, ...hogy még estve Dömölkön lehessenek, mert 16. in festo S. Galli Móricczal az indutio 56-ik napját ünnepeljük”.¹¹ S egy hónappal később: „Szünnap utam igenigen kedves volt. A dömölkői fogadás páratlan.”¹²

A beöltözés ünnepélyes napját követően megkezdődik a próbaév, amelyben Szent Benedek Regulája szerint meg kell vizsgálni, „hogy a novícius valóban Istent keresi-e, buzgó-e az istenszolgálatban és a megálázások elviselésében. Mondjanak meg neki előre minden kemény és nehéz dolgot.”¹³ A novíciustester Gácsér Leó volt, aki a nyolcadik esztendeje töltötte be ezt a tisztséget, tehát tapasztalt nevelő volt. A tanulmányi rend ebben az évben elsősorban a rendi életre való nevelésre irányult, a tanrenden Szent Benedek Regulája, a rend története, hittan, aszkézis szerepel, de megismertek a novíciusok a zenével is, nemcsak a Cantus Gregorianusszal, hanem a Regulae universales Musicae-vel is, de volt számtanórájuk is, tanultak ókori földrajzot, német nyelvet, szintaxist, de illetant is „Regulae humanitatis” címen.

* * *

A novíciátus befejezése után ebben az időben még nem volt szokásban az egyszerű, három évre szóló fogadalom; a növendékek a következő két tanévre Győrbe mentek, ahol az akadémiától és a főgimnáziumtól függetlenül működött a rendi növendékek négy féléves filozófiai kurzusa, sokszor líceumként említve. Az itteni tanárai közül Sztanke Leánder 1849-től egyetemi tanár lesz Pesten, Albach Szaléz akadémiai tanár Győrött, Dussil Illés akadémiai tanár és igazgató Pozsonyban. A tantárgyak sora meglehetősen változatos: Logica, Psychologia empirica, Metaphysica pura, Metaphysica adplicata, Philosophia moralis, Historia Philosophiae; Algebra, Mathesis pura, Mathesis adplicata, Physica, Historia naturalis, Oeconomia ruralis, Architectura civilis, Hydrotechnica, Historia pragmatica Regni Hungariae, Historia universalis, Lingua et Literatura Patria és Lingua Graeca. A filozófiai és a természettudományos tárgyakat egy-egy félévig, a történelmieket két-két féléven át, a nyelveket négy féléven keresztül tanulták.

Félévenként négy-öt vizsgát tettek: az első félév végén február és március hónapokban, a második félév végén július és augusztus hónapokban. Ezeket általában jó eredménnyel tette le Rómer: a negyedik fél-

¹ Az életrajzi adatokra vonatkozóan v. ö.: A Pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. VI. B kötet. Passim.

² Status personalis, officialis, et localis religiosorum Archi-Coenobii Sancti Martini in Sacro Monte Pannoniae. Győr, 1827. és a köv. évekből.

³ Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. II. k. Győr, 1863. 283. l.

⁴ Catalogus Ord. S. Ben. in S. Martino de S. Monte Pannoniae A° C. 1802. 25. Apr. Restitutorum ac ab aodem tempore Susceptorum. 1802–1913. Jelzetlen kézirat a Pannonthalmi Levéltárban.

⁵ Czinár Mór, Historia Monasterii S. Martini de S. Monte Pannoniae Ordinis S. Benedicti. 1848. 585. l. (Főpátsági Könyvtár BK 65/V. l.).

⁶ Diarium Prioratus Archi-Coenobii S. Martini de S. Monte Pannoniae 2. l. (Főpátsági Levéltár, jelzetlen.).

⁷ Rómer Flóris levelei Kruesz Krizosztom főpáthoz. (Főpátsági Levéltár E 23 h)

⁸ Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferenchez. 123. sz. (Győri Szemináriumi Könyvtár, jelzetlen.)

⁹ Uo. 162. sz.

¹⁰ Uo. 161. sz.

¹¹ Uo. 171. sz.

¹² Uo. 173. sz.

¹³ Szent Benedek Regulája. Sajtó alá rendezte Söveges Dávid. Pannonthalma, 1947. 139. l.

évben minden tárgyból ő volt az első eminens, a harmadik félévben egy tárgyból volt csak második eminens; a leggyöngébb eredménye az első félévben volt, amikor két tárgyból első, egyből második, egyből harmadik és egyből negyedik eminens lett.¹⁴

* * *

Az 1833/34. tanévre Rómer társaival együtt Bakonybélbe került, hogy ott végezze el a tanításhoz szükséges harmadik bölcseleti évet. Guzmics Izidor az előző évben kapta meg a bakonybéli apátságot, s ő alapította meg rögtön az első évben ezt a különálló tanfolyamot, amely addig Pannónhalmán volt. Guzmics maga nem adott elő, a tárgyakon ketten osztottak: Briedl (Beély) Fidé, a későbbi akadémiai levelező tag, aki sokat publikált a pedagógia különböző területein, valamint Kovács Villebald. Az első félévben Paedagogia generalis-t és specialis-t, Rhetoricát, Archeológiát és Philológiát hallgattak a rendi növendékek, valamint klasszikus auctorokat olvastak. A második félévben Poesis, Aesthetica, Diplomatica, Archaeologia Romana, Philologia és Auctores Classici Poetae szerepelt a tantervben. Itt, az öt hallgatóból álló évfolyamon ő volt a legfiatalabb, eredményei elmaradtak a győriektől: általában második és harmadik eminens.¹⁵

A Bakonybéli Apátság könyvtárában megőrizték a „Cursus 2.” írásbeli dolgozatait egy kötetbe kötve. A junior Rómer utolsó benne a következő írásokkal:

- Argumentum (Ausztria birodalmi népei vitakoznak, hogy melyik a kiválóbb; természetesen a magyar!)
- Oratio (Az apostoli király Augustus címe a legelső.)
- Magyar nyelvű kérvény (Pénztelen Sigmond kér fia számára „tanulmányi segédelmet”)
- Laus eloquentiae per locos intrinsecos
- Explicatio proverbii: Sutor ne ultra crepidam
- Auctores classici artis oratoriae cultoribus legendi sunt
- Chria verbalis super eo Ciceronis: Videant qui nobili...
- A' ne felejtis virágnak magyarázatya
- Oratio Panegyrica in laudem Petri Pázmán
- Oratio Polonicae nationis ad Russiae Imperatorem Nicolaum
- Idyllion a Kedvetlen tárgyú beszédről
- Oratio super eo: Studium linguae patriae nobis commendatum esse debet
- Carmen Elegiacum
- Paraenesis ad laborem Versu Elegiaco
- Celebratur rusticae vitae felicitas ad imitationem Virgilii
- Epitaphium ... Sebastiani Czingrober (majd ugyanez magyarul is az 1934. március 1-jén meghalt rendtárs emlékére)
- Chronosticon fonti inscribendum
- Metaphrasis in I^{um} Libri Georgicorum Partem Imam
- Inscriptio horologio solari apponenda (magyarul is)
- Epigramma in avarum (magyarul is)^{16a}

Talán ezek a különböző versmértékekben írt dolgozatokra céloz Rómer, amikor azt írja Ebenhöchnek: „Én kispap koromtól fogva verset nem scandáltam”,¹⁶

* * *

A harmadik filozófiai év letelével el kellett köszönnie kedves Bako-nyától, a példakép Izidor apátúrtól és Briedl Fidéltől. Társaival együtt

meg kellett kezdenie teológiai tanulmányait Pannónhalmán. Tanárai között voltak kiváló tudósok, hárman Bécsben végeztek: Jarotta György, a biblikum tanára, Rezsni Brúnó, az egyházjog és az egyháztörténelem tanára és Ruzsicska Nep. János, az egyházjog és a keleti nyelvek tanára, később egyetemi tanár. Mellettük Weber Dénes a dogmatikát, Kovács Romuárd az erkölcsöt és a lelkipásztorkodás-tant adta elő.

Az egyes disciplinák a következő elosztásban szerepelnek az évi jelentéseken:

I. év – Hermeneutica, Introductio és Exegesis Novi Testamenti, Fundamentalis és Dogmaticae Prima pars

II. év – Archaeologia Biblica, Introductio és Exegesis Veteris Testamenti, Historia Ecclesiastica

III. év – Ius canonicum, Theologia Pastoralis

IV. év – Theologia moralis, Theologiae Dogmaticae II. pars

A keleti nyelvek (arab, szír, kaldeus) tanfolyamán valószínűleg nem vett részt Rómer Flóris, neve nem szerepel a listákon.¹⁷

A teológián már nem rangsorolták az egyes osztályzatokon belül a hallgatókat: az első évben mindenképp eminensre vizsgázott Rómer, később inkább a „1° classis” dominál.

Közben 1836. május 24-én leleszi Kovács Tamás főpát előtt ünneplés fogadalmát ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket az Egyetemi Könyvtár pannónhalmi kódexében ő fedez fel.¹⁸ A fogadalom kézzel írott példányát Flórisnak az oltáron ráírt reszkető keresztjével őrizi a Levéltár.¹⁹

A teológiai tanulmányok befejezésekor Rómer Flórist Kopácsy József veszprémi püspök 1838. július 26-án a veszprémi székesegyházban pappá szenteli „ad titulum Archi-Abbatiae S. Martini de Sacro Monte Pannoniae”.²⁰ Első szentmiséjét ugyanazon év augusztus 15-én mutatta be Istennek a főoltárnál, rokonai jelenlétében – olvashatjuk a perjelnaplóban.²¹ S a következő napon ugyanebben a naplóban ezt a bejegyzést találjuk: „Vincentius prior futurus in Tihan cum Floriano hodie mane hinc discessit.”²²

* * *

Egy cikkében ezt írja Rómer ezekről a növendékekről: „1835-ben, 2-od évi Theologus koromban felhasználtam a szünnapokat arra, hogy az akkor kezeimnél levő kútfők segítségével, idővel készíten-dő szerzetírásához térképet rajzoljak. Ennek majd gyermekes, tökéletlen kivitele nagy örömet okozott... Egy helyes magyar oktanos szerzetírás lett volna éltém kiválóan kedves, bár tán egy emberéletet túlhaladó, foglalkozásom. Könyv- vagy levéltárnokság volt minden vágyaim tetőpontja.”²³ A rend iránti szeretetnek és elkötelezettségnek ez a megvallása még személyesebbé válik magánleveleiben. Nem csupán beöltöztetésének napját ünnepelte meg minden esztendőben, hanem hű maradt a bencés eszméhez akkor is, amikor már nem volt tagja a rendnek. Sajat bevallása szerint nagyon sokat kapott Pannónhalmától.

A főpátnak írja 1880. szeptember 22-én: „áldom azon Nagy Ren-det, melynek olyan sokat köszönhetek”.²⁴ Egy másik levélben pedig: „munka nélkül, mindaféle Benczés nem tudván ellen(n)i”: majd: „Te-hetnék más is, t. i. semmit, de arra Pannónhalmán nem tanítottak, és most megtanulni már kissé későn is van”.²⁵ És még egyszer: „a nyuga-lom, tétlenség, nekem a halál! Ez a Benczések egyik főbűne, hogy soha nyugodni nem tudok, és csak akkor merek enni, ha megszoláltam.”²⁶

* * *

¹⁴ Classificatio Iⁱ Anni Philosophorum, pro 1° Semestri 1831/32, pro 2° Semestri 1831/32, – Classificatio 2° Anni Philos. pro primo Semestri 1832/32, pro 2° Semestri 1832/33. (Főpátsági Levéltár, főiskolai irattár.)

¹⁵ Informatio super profectu... Cleri iunioris regularis in Coenobio Bakony-Beel... Philosophiae studentis pro primo semestri anni scholastici 1833/34; pro semestri secundo 1833/34. (Főpátsági Levéltár, főiskolai irattár.)

^{15a} Cursus 2. 1834. (Főpátsági Könyvtár BK 2101.)

¹⁶ Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferenchez. 150. sz. (Győri Sze-mináriumi Könyvtár, jelzetlen.)

¹⁷ Informationes de studentibus Theologiae pro anno 1835, 1836, 1837, 1838. (Főpátsági Levéltár, főiskolai irattár.)

¹⁸ „Promitto stabilitatem meam, et conversionem morum meo-rum, et obedientiam...” Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. II. k. Győr, 1863. II. 1.

¹⁹ Fogadalmi iratok. (Jelzet nélkül.)

²⁰ Főpátsági Levéltár. Szentelési iratok.

²¹ Diarium Prioratus Archi-Coenobii S. Martini de S. Monte Pan- noniae. 2. 1. (Főpátsági Levéltár, jelzetlen.)

²² Uo.

²³ Győri Történelmi és Régészeti Füzetek II. k. Győr, 1863. 227. 1. ²⁴ Rómer Flóris levelei Kruesz Krizosztom főpáthoz. (Főpátsági Levéltár E 23 g)

²⁵ Uo. (E 23 c)

²⁶ Uo. (E 25 e)

Igaz, mégis elhagyta ezt a nagyrebecsült rendet. De azt írja barátjának, amikor az Flóris-napra gratulált neki, „bizony annyi gratuláció jött e napra mint benczés koromban, kinek most is tartanám magamat, ha a munkakedv és a régi erély meg lenne”.²⁷ S amikor a rendi névtárban²⁸ újra megjelenik a neve mint a főpáti szentszék ülnökéé, túlradó örömmel írja a főpátnak: „Azon meglepőleg rendkívüli kegyességnek hírére, hogy engem Méltóságod(dal az) élén, az elfelejthetetlen szent szerzet a legnagyobb megtiszteltetésben részesített, Rónay püspök, barátomnál vettem, ki névtárát előmutatván bámulásomban látszólag gyönyörködött. Fogadja Méltóságod, fogadja az egész ft. káptalan őszinte szívből fakadó hálámát azon nyilatkozattal, hogy amint életemben eddig magamat

mindenhol benczésnek vallottam, úgy egyik fő elégtételül veszem a sz. szerzet kezéből azt, hogy magamat ismét a régi gárdához besorozottnak tekinthetem!”²⁹ Amikor pedig Kruesz Krizosztom főpát meghal, kószorút készített a temetésre ezzel a felirással: „Az elfelejthetetlen atyai barátjának hálás fia Rómer Flóris Ferencz”.³⁰

Amikor pedig az a mindenek ellenére bencsnek maradt hálás fiú 1889 márciusában meghalt, „Borbély Kornél főpáti helynök úr Nagyváradra utazott, hogy Rómer temetésén a szerzetet képviselje”, másnap pedig „a perjel ünnepélyes Requiemet mondott”.³¹

Bánhegyi B. Miksa OSB

²⁷ Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferenchez. 98. sz. (Győri Sze-mináriumi Könyvtár, jelzetlen.)

²⁸ A Pannonhalmi Sz. Benedekrend névtára 1875/6-ik tanévre. Komárom, é. n. (1875)

²⁹ Rómer Flóris levelei Kruesz Krizosztom főpáthoz. (Főpátsági Levéltár E 22. e)

³⁰ Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferenchez. 152. sz. (Győri Sze-mináriumi Könyvtár, jelzetlen.)

³¹ Napló 1888–1897. (Főpátsági Levéltár, jelzetlen.)

RÓMER FLÓRIS PESTRE KERÜLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI ÉS INDÍTÉKAI

A Rómer Flóris tudományos munkásságával és pályájával foglalkozó cikkek alig vagy keveset szólnak 1860 előtti életéről, legfeljebb a szabadságharcban való részvételét és az utána elszenvedett várfogságot emlegetik, és tanárkodásának állomásaira térnek még ki.¹ Mindmáig legterjedelmesebb és legteljesebb életrajz szerencsére részletesen taglalja azokat az áldatlan körülményeket, amelyek között Pozsonyban (1845–1848) a „királyi feltanodánál” helyt kellett állnia.² A helytartótanács 1845. augusztus 26-án – tehát a tanévkezdés előtt alig néhány nappal – helyezte át ide a győri gimnáziumból, ahol öt esztendeig működött. A fizika, a természetrajz és a mezői gazdaságtan tárgyait kellett átvennie attól a Dusil Illés bencés rendi áldozópaptól, aki hajdanában tanára volt e tárgyakból, és akit most az iskola igazgatójává (prodirector) neveztek ki. Rendszeresen és elhanyagolt szertár maradt rá örökl, de ezt tanítványai segítségével csakhamar sikerült kiegészítenie és rendbe tennie. Nem így a személyi viszonyokat. Nem a város polgáraival volt a baj, mert azok megkedvelték és szerették az alig harmincéves szerzetes tanárt, hanem a tanártársaival, akik egyben rendtársai is voltak. Ő maga írja csonkán maradt és máig kiadatlan önéletrajzában: „Üresedésbe jövén a posonyi physikai tanszék, a főpát az öregebb tanárokat kínálta meg a cathedrálval, és amikor azt elfogadni vonakodtak, végre engem nevezett ki, bár a posonyi

akadémiai kollégák előre restelték, hogy ily fiatal tanár kockáztassa az akademia tanárságának tekintélyét.”³ S amikor nyilvános előadásokat kezdett tartani, s azokat diákjain kívül a jogászok, az evangélikus líceum fizikusai és a városi tisztviselők seregétől látogatták, kitört a botrány. Az igazgatóhelyettes felszólította, hogy előadásairól a vendégeket „távoztassa el”. A kínos és kényes feladatot Rómer úgy oldotta meg, hogy az eddig érdekes és látványos kísérletek helyett diktálásba fogott, s így a hallgatóság nagy része elmaradt.

Már említett önéletrajzában így ír erről: „Két évi működésem alatt a szigorúság embereinek, kik irigységüket e szent burkolattal takargatták, volt elég oka működéssel meg nem elégedniök. Nem tetszett az, hogy egész nap a múzeumban voltam, hogy gyakran a vidékre kirándultam, és pedig többnyire hallgatóimmal, hogy efféle kirándulásokról nem pontban a vacsora órájára tértem haza stb. Hozzá járult, hogy a lapok és a lakosok méltatván emberséges, iparkodó törekvéseimet, dicsérték; hogy míg másokat gúnyversekkel piszkoltak, nekem csak elismerést szavaztak, hogy a ligetben alapított fűvészkertért magasztaltak. Ez elég volt arra, hogy a főpáthoz egy néhányunk ellen vádat irattak, és az egész ház előtt, a higgadtabbak nem csekély rosszallásával megrovattunk.

Ezen perctől fogva minden kedvemnek a szerzethez vége volt...”⁴

¹ Fraknoi V., Rómer Flóris emlékezete (1815–1889). Századok, 1891. 177–199.; Hampel J., Emlékbeszéd Rómer F. Flóris rendes tagról. Emlékbeszédek az MTA tagjairól (1891) 400–448.; Herman O., Rómer Flórisnál. Fővárosi Lapok, 1877. 5. szám.; Kumlik E., Rómer Flóris Ferenc élete és működése. Pozsony, 1891.; Börzsönyi A., Rómer Flóris Ferenc. Győri Gimn. Értesítő 1911/12. évre.; Banner J., Rómer Flóris Ferenc, Arrabona 1 (1959) 7–26.; Banner J., Rómer Flóris emlékezete. RDolg. 1958. 1–21.; Bóna I., Rómer Flóris az ősrégész. RDolg. 1958. 23–31.; Kanosay M., Rómer az epigrafus. RDolg. 1958. 33–43.; László Gy., Emlékezés a középkorkutató Rómer Flórisra. RDolg. 1958. 57–69.; Kanosay M., Rómer Flóris emlékezete. ArchÉrt. 83 (1956) 217–218.; Uzsoi A., Arany János-, Rómer Flóris- és Xantus János-levelek a győri múzeumban. Arrabona 2 (1960) 189–190.; Csóka L., Rómer Flóris életműve. Vigilia, 1964. IV.; Kőhegyi M., Adalékok Rómer Flóris munkásságához. Arrabona 7 (1965) 555–556.; Banner J., In memory of the 150th birth anniversary of F. Flóris Rómer. Acta ArchHung 17 (1965) 411–412.; Lipták G., Rómer Flóris. Könyvtáros, 1965. 293.; Banner J., Emlékezés Rómer Flóris

150. születésnapjára. Műemlékvédelem, 1965. 142–145.; Kőhegyi M.-Rákóczi K., Rómer Flóris levelei édesanyjához az olmtüzi kazamatákból. Arrabona 8 (1966) 201–214.; Kanosay M., 100 éves a „Műregészeti Kalauz”. Arrabona 8 (1966) 215–222.; Kőhegyi M.-Rákóczi K., Rómer Flóris levelei Gratzl Józsefhez az olmtüzi és josefstadti kazamatákból. Arrabona 10 (1968) 141–162., 11 (1969) 143–161.; Kőhegyi M., Rómer Flóris levelei az Országos Széchényi Könyvtárban. Arrabona 12 (1970) 245–261., 13 (1971) 275–293.; Daninger P., František Florián Rómer, jeden zo zakladateľov Mestského múzea v Bratislava. Bratislava 5 (1969) 339–341.; Tömör I., Rómer Flóris. MűÉ. 18 (1969) 207–211.

² Kumlik E., i. m. 34. A máig legterjedelmesebb életrajz írója jelentéktelen vidéki újságíró volt. A Pozsonyban született ifjú minden bizonnyal Rómer tanítványa volt. Sok, akkor még élő tanártól szedte össze a Rómer gyermek- és ifjúkorára vonatkozó adatokat.

³ Kumlik E., i. m. 35.

⁴ Kumlik E., i. m. 36–37. A pozsonyi múzeumban őrzött csonka életrajzot érdemes lenne kiadni.

Kapóra jött hát Rómernek a szabadságharc, mert így nagyobb botrány nélkül hagyhatta ott szerzetét, és állhatott be közlegénynek a honvédseregbe. A pozsonyi II. hidászszőlőalhoz jelentkezett, melynek parancsnoka Kazinczy Lajos őrnagy, Kazinczy Ferenc fia volt, aki Rómert csakhamar őrmesterré nevezte ki. A szabadságharc bukása után nyolcévi vasbilincsen töltendő várfogságra ítélték, melyből 1854. április 24-én szabadult.⁵ Néhány hónapos pozsonyi tartózkodás után Pannonhalmára utazott. Oda menekült, ahonnan a szabadságharc kezdetekor erős elhatározással kivált: a Szent Benedek-rendi szerzet csöndes falai közé. Kezdődött számára a szigorú egyházi vezeklés, a világtól elzárva, böjttel és imádsággal. Különböző főúri családoknál való magánnevelőskedés után 1857-ben sikerült a győri szerzetesházba visszatérnie és a gimnáziumban taníthatott. Négyévi győri tartózkodása alatt találkozott ismét Ipolyi Arnoldddal, egykori iskolatársával. A zohori lelkész felkarolta a „bukott” szerzetest, ismeretségük csakhamar barátsággá nemesedett. Rómer később többször elmondta, hogy Ipolyinak köszönhette „megtérését” az archeológiához. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött levelezésükben szívesen vallja magát tanítványának.⁶

Rómer Flóris első, önálló, nagyobb művének megjelenése után (1860) a fővárosban is felfigyelnek tevékenységére. A Simon János győri püspök áldozatkészségéből megjelenő „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek” tovább öregbítették hírnevét. Csakhamar szűknek bizonyult a tér, melyet egy vidéki város nyújthatott Rómernek. Pestre vágott, szellemi életünk központjába, s barátai mindent megtettek, hogy ez a kívánsága beteljesedjék. 1861 nyarán kínálkozott erre pompás alkalom, amikor Paur Iván megvált az akadémia könyvtárban betöltött állásától.⁷ Az eseményeket abból a két, újonnan előkerült levélből tudjuk nyomon követni, melyeket alább közlünk.

Méltóságos Akadémiai Elnökség!

Az akadémiai oklevél- és kézirat-tár, továbbá az akadémiai érem-tár Paur Iván levelező tag rövid hivataloskodása után megint el vannak hagyva, úgyhogy kulcsai azon szekrényeknek, melyekbe zárva az érme, nálam őriztetnek ugyan, a nélkül azonban, hogy a felelősséget magamra vállalhattam volna, szükségből vevén csak őrizetembe a kulcsokat.

Mínhogy pedig az oklevelek, kéziratok, és érme őrizetere meg tudományos feldolgozására hivatal van alapítva, melyet néhány hónapig Paur Iván⁸ úr viselt is: a Méltóságos Akad. Elnökségnek alázatos kérelemmel Rómer Flóris, Sz. Benedek rendű tanár és akad. levelező tagot ajánlom ezen hivatalra, ki köztudomás szerint is az erre megkívántató ismeretekkel nagy mértékben bír, s a kiben buzgóság is van ezen hivatal viselésére.

A rendszeres díj csak 315 f. O. É. lévén, a Méltóságos Elnökséget arra is bátorítokom kérni, méltóztatnék a mai viszonyokra tekintetből a díjt a jövő 1862-ki év elejétől fogva legalább 400 f-ra O.

É. emelni, ezt egyébiránt teljes bizodalommal a Méltóságos Elnökség bölcs belátására bízván.

Pesten, 1861. jún. 24.-kén

Méltóságos Akad. Elnökségnek

alázatos szolgája,
Hunfalvy Pál mp.
akad. könyvtárnok⁸

Hunfalvy Pál tehát az akadémia elnökének tett javaslatot Rómer Flóris kinevezésére, aki azt elfogadta. Az utat bizonyára előre elegyengették, mert gróf Desseffy Emil, a Tudományos Akadémia elnöke (1855–1866) levelet írt Pannonhalmára, melyben Rómer elbocsájtását kéri. A főpát beteg lévén a perjel válaszolt.

108. sz.

Vettem július 29. 1861.

Méltóságos Gróf,

Magyar Tudományos Akadémiai Elnök Úr!

Méltóságodnak, mint a Magyar Tudományos Akadémia Elnökének a Méltóságos Főpát Úrhoz f. h. 5-én intézett nagybecsű levelére ugyan a Méltóságos Főpát Úrnak, ki jelenleg betegsége miatt maga nem írhat, nevében és meghagyásából van szerencsém megkülönböztetett tisztelettel válaszolni, miszerint Főpát Úr Ő méltósága különös örömmel veszi a Magyar Tudományos Akadémiának a sz. Benedek szerzet iránt tanúsított ama nagybecsű bizalmát, melylyel annak egyik tagját Fr. Rómer Flórist egyetértőleg a Kézirat- és Éremtár őrévé megválasztani méltóztatott; és szívesen megegyez Ő Méltósága, hogy Rómer Flóris ama hivatalt, melyre olly fényes kitüntetéssel elválasztott, elfogadhassa; – s nem is kétkedik, hogy a megválasztott minden erejéből törekedni fog, miszerint a benne helyezett bizalomnak megfelelhessen.

Ezen alázatos tudósításom után a Méltóságos Főpát Úrtól Méltóságodnak, és a Magyar Tudományos Akadémiának szívélyes tiszteletet jelentve, s magamat Méltóságod nagybecsű úri kegyeibe ajánlva, megkülönböztetett tisztelettel vagyok Méltóságodnak

alázatos szolgája
Simon Zsigmond
főpátsági Perjel.⁹

SzMártonban Július hó 22-én 1861.

1861 őszén költözött Rómer Flóris Pestre, ahol pályája végképp összefonódott szeretett tudományával: az archeológiával.

Kőhegyi Mihály

⁵ Rákóczi K., Rómer Flóris hadbírósi pere. Arrabona 14 (1972) 317–325.

⁶ Kőhegyi M., Rómer Flóris levelei Ipolyi Arnoldhoz. Arrabona 9 (1967) 195–217.

⁷ Hampel J., Paur Iván. ArchÉrt. 9 (1889) 81. Bella L., Paur Iván.

Sopron, 1889.; Hampel J., Emlékezés Paur Iván lev. tagról. Bp. 1890.; Banner J., Paur Iván emlékezete. (1806–1888). SSz. 21 (1967) 377–382.

⁸ MTAK Kézirattár RAL 439/1861.

⁹ MTAK Kézirattár RAL 875/1861.

1. kép. Rómer Flóris Ferenc emléktáblája az Aquincumi Múzeumban

A magyar régészet szerepét, jelentőségét elsőként Rómer fogalmazta meg. Gyakorlatiasságából következően mindjárt programot is adott az „őskori műrégészet”, vagyis „nemzeti kultúránk történelmi alapjának” a kibontakoztatására.¹

Aquincum csupán egy elem, egyetlen építőkocka a Nagy-Magyarországra méretezett tervében. Rómer mindig országos léptékben gondolkozott, a római kori feladatokról ezért *Dacia és Pannonia provinciák egész területét* számításba kellett vennie az ország akkori kiterjedésének megfelelően. Az óriási anyagban – ismételjük – Aquincum egy láncszem, amivel Rómer önállóan sohasem foglalkozott, hiszen Bóna István találó jellemzését idézve: Rómer nem volt római régész, voltaképpen régész sem volt, „csupán történész”... „egy általános európai és hazai összefüggésben gondolkodó... és cselekvő tudós”.² A műrégészeti programban éppen nemzetközi és hazai jelentősége miatt kap kiemelt szerepet Aquincum, Rómer felismerése szerint „a magyar főváros ősrégi magja”.³ Hazafias érzésből nemzeti ügyé emelte a pest-budai ókori romok megőrzését. Bizonyára ez az oka annak, hogy Pesten töltött minden

éve (1862–1878 között) dokumentumokkal alátámasztható eredményekkel vitte előbbre Aquincum jövőjét.

1862-ben „A Magyarország területében Pannoniában fennmaradt néhány római várnáról” című alapvető tanulmányában fogalmazta meg elgondolását: „Hiszem, hogy a római világalom történeti jelentőségét hazánkra nézve éppen nem szabad nem ismernünk, mellőznünk, vagy felületesen átugornunk”... „nélkülözhetetlen ez mindazoknak, kik az Óvilág nagy nemzetének *hazánk területén* való működéséről és viszonyairól biztos adatokat keresnek”.⁴ A tanulmányban Brigetio, Fenékpuszta, s többek között Aquincum felszínén látható ókori romjait azonosítja az 1699-ben felmért, s Marsigli művében 1716-ban megjelent pannóniai castrumok ábráival, szövegmagyarázatával. Figyelemre méltó, hogy a 19. század közepén Óbudán és Pesten 3 várna körvonalait, romcsoportozatát még fel lehetett ismerni: a Duna jobb partján az Aquincumi legióstábor és a polgárváros négyszögét, a bal parton Transaquincumét.⁵ Rómer szóban forgó dolgozatának fő érdeme annak a részletezése, mi és mennyi tűnt el a római „castrumok” épületállományából az 1700–1850 közötti másfél évszázad alatt. Megdöbentí a romok véres pusztulása, azért szükségesnek tartja – ahogyan később írja – „... a római nagyszerű telepek egy részét tudományilag feltárunk és az utókornak átadunk. Ezen munkával be fogjuk Európa többi népeinek bizonyítani, hogy e tekintetben is sorába akarunk lépni”. E tervet továbbfejlesztve elhatározza, „a rendszeres ásások révén találtakat egy múzeumba gyűjtve a nagyközönség számára is hozzáférhetővé kell tenni”.

1863–65 években – első és legfontosabb teendőként – Zsigmondy Gusztáv mérnökkel felméri és Óbuda kataszteri térképén rögzíti a még felszínén mutatkozó ókori épületmaradványokat, utcaszakaszokat, a fontosabb emlékek lelőhelyét. E hatalmas munkát megszakításokkal évekig folytatják, esetenként 1878-ig szaporodnak bejegyzéseik, az 1:1000-es térképszelvényeken, illetve készülnek az 1:50-es, 1:200-as részletrajzok és a részletező ábrák, amelyek ma az Országos Műemléki Felügyelőség Adattárában találhatók.⁶

A jelenleg Óbudán dolgozó régészek számára a Rómer–Zsigmondy-féle térkép különböző meglepetésekkel szolgál. Mindenekelőtt kiemelendő, hogy váratlanul sok római út és utca burkolatát ismerték meg fel és rajzolták le a múlt század 60-as, 70-es éveiben. A „Belsőség 4-es”, „6-os és 7-es” szelvényei mutatják, hogy több mint száz méter hosszan követhetőek voltak még olyan római utak, amelyekre azóta már senki sem emlékezhet. Azonosítható volt még többek között pl. a legióstábor északi kapujából Brigetio irányába és a nyugati táborkapuból a solymári völgy irányába kifutó távolsági út. Ezek az adatok a mérföldkövek számadataival kapcsolatos korábbi bizonytalanságokat is megoldották.

Az útszakaszok mellett külön csoportba foglalhatók az összefüggő épületmaradványok, amelyeket még lépten-nyomon felmérték a térkép készítői. A „Belsőség 7, 12, 15, 17, 20 szelvény”-sor a Bogdányi úton, Kiscelli u.-ban Polgár és Kórház utcában stb., csupa olyan épületmaradványt ábrázol, amelyeknek azóta nyoma veszett. Egy részüket sikerült a legújabb ásások eredményeivel értékelhető-értelmezhető alaprajzzá kiegészítenünk.⁷

Rómer óbudai épületfelméréseinek az értékét még egy további rajzanyag is fokozza, kéziratos hagyatékának a legértékesebbje, a *Jegyzőkönyvek* tartalmaznak.⁸ E kis noteszek 1861-től a 80-as évekig vezetett folyamatos naplónak a fejezetei. A szöveget váltakozva németül és magyarul írta és könnyű kézzel odavetett rajzokkal illusztrálta. Az ábrák a legjobb fényképnél is többet nyújtanak, a lényegét örökítették meg. Jelen

¹ Rómer F., AK 5, 1864, 124.; Arch. Ért. 1, 1869, 208.

² Róna I., R. Dolg. 1, 1958, 23.

³ Rómer F., Régi Pest. 1871, 4.

⁴ Rómer F., AK 3, 1862, 2.

⁵ Rómer uo. 10–11. ábrák.

⁶ Hampel J., AK 8, 1871, 161. arról tudósít, hogy „Aquincumról miként értesülünk, Rómer szándékozik beható topográfiai tanulmányo-

kon alapuló nagyobb terjedelmű monográfiát közrebocsátani...” A Rómer–Zsigmondy-féle felmérések az Országos Műemléki Felügyelőség nyilvántartásában 10. 837–840., 861–78., 14. 612–622., 625–627., 632., 673. leltári számokkal szerepelnek.

⁷ Erről részletesebben Póczy K., Műemlékvédelem 32, 1988, 212–213., 276–278.

⁸ Tombor I., Mű. É. 1954.

összefüggésben az Óbudáról származó aquincumi épületfaragványok fontosak. Egyrészt szokatlan a 19. században, hogy az ókori feliratok, sírkövek és szobrok mellett figyelemre méltatta az épületdíszeket, néha a szerényebb faragványokat is. Másrészt – s ez máig példa nélküli –, jártában-keltekben az ország távolabbi pontjain is felismerte az aquincumi eredetű darabokat, majd fáradtságos munkával nyomozott a vidékre került, kastélyok bejáratát vagy falát díszítő emlékek származási helye iránt.⁹ E sokszor kalandos sorsú „leletek” útja a magyar műtárgygyűjtés külön fejezetébe kínálkozik. A római faragványok díszítő elemként való felhasználásának a divatja idején az aquincumi darabok gyakran vándoroltak főúri palotákba és vidéki udvarházakba.

Az aquincumi terepmunkák és az országos gyűjtőutak során azt tapasztalta Römer, hogy a régészeti emlékek megsemmisülésének legfőbb oka a tudatlanság. „A sok régi lim-lom” szemétre kerül, mert eredetét nem ismerve értékét sem becsülik!¹⁰ A széles tömegeket fel kell tehát világoztatni a múlt jelentőségéről, meg kell tanítani az anyag felismerésére! E cél érdekében részletes tervet dolgoz ki.

1866-ban jelenteti meg Römer a *Műrégészeti Kalauz* című első magyar régészeti kézikönyvet. „Ásatások és a leletek megőrzése” c. fejezetben írja: „Az óskori régészeti Kalauznak célja egyedül nem az, hogy a hazánkban véletlenül talált műdarabokra ráismerjünk és azokat meg is őrizzük, hanem, hogy némileg utasítást is adjon, miszerint az ásatásokat okosrúdon vezessék, hogy azokból a tudományak minél nagyobb haszna lehessen.”¹¹ Módszere roppant egyszerű: minden korszak jellegzetesebb leletfajtaírói rajzos ábrát és néhány soros jellemzést ad. A „Római műemlékek” c. fejezet (78–100 old.) példái nagy többséggel Aquincumból valók, s mutatják e változatos emléktárhely magas színvonalát. Így például a 119. ábra íves falazat falfestményről, a 123. ábra mozaikokról, a 130. ábra hypocaustum-fűtősről készült. A 131. ábra téglasírokat mutat mellékletekkel, a 132–133. ábrák fémtárgyakról szólnak stb. A régészeti kézikönyv a vártnál lelkebb fogadtatásra talált. Hatására országsszerte kögyűjtemények és magángyűjtemények szerveződnek.

1867-ben a „Műrégészeti Kalauz” sikere nyomán az Országgyűlés megbízta Rómert egy régészeti kiállítási anyag összeállításával és „örzésével”, amit a magyar állam a Párizsi Világkiállításra küldene. Römer a vitrinekbe kerülő tárgyak magyarázatul francia nyelvű katalógust szerkesztett.¹² A római kort reprezentáló darabok többsége a főváros területéről való: Aquincum ekkor szerepel először külföldön...

1868-ban Römer beszámolót készít a párizsi útról, s részvételéről a 2. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszuson, amelyen előadást is tartott. A jelentésben felveti azokat az előnyöket, amivel egy Budapesten megrendezendő nemzetközi konferencia járna. „A szakemberekből álló népes gyűlekezet” a hazai régészetet bekapcsolná a nemzetközi kutatásokba...¹³

1869 első napjaiban (MTA Archaeologiai Bizottságja jan. 5-i jegyzőkönyvének 13. pontja) Römer megrázóan ecseteli, amint „Óbudán vandál módon szétverték... az előkerült római épület maradványait, ill. a gyönyörű falfestményeket és stukkókat, amelyeket kiásatván, üttölték-kül használtattak”. (A helyszín a mai Szentendrei–Búvár–Folyamőr–Meggyfa u. közötti terület; a több, mint száz évvel korábban előkerült ókori épület folytatását 1974–1984 között tárták fel a Budapesti Történeti Múzeum régészei.)¹⁴ A romok mentése érdekében Römer a beadványok sorozatát küldi az illetékes hatóságokhoz, követeli, hogy „jövőre az ily botrányos rombolások ne forduljanak elő”. Még ez évben ugyan-

ilyen kitartóan küzd az aquincumi aquaeductus bontásának leállításáért. Munkamódszerére jellemző, hogy a hivatalok gyors választát közzétessék az Archaeologia Értesítőben, bátorítván, hasonló cselekvésre buzdítva a szakembereket. Egyidejűleg a szélesebb nyilvánosságot is tájékoztatja: a fővárosi romok védelmében kiadott hatékony intézkedések teljes szövegét, pl. a Jókai által szerkesztett „Hon” c. folyóirat 1869. január 26-i számában is közlik Römer kommentárjával. A szakemberek toborzásával, a nagyközönség befolyásolásával egy időben a felső körök támogatását is igyekszik megnyerni a műemlékügy számára. Az Archaeologia Értesítőben, 1869 nyarán, Rudolf trónörökös óbuda-i látogatásáról számol be. A szövegből megtudjuk, milyen körültekintően készítették elő a kirándulás látnivalóit Römer és Zsigmondy. „Mennyire érdeklik az óbudai régiségek a királyi család, abból is kitűnik, hogy tudtunkkal ez mar a harmadik látogatás a római főváros területén. 1820-ban az uralkodó atyja szemlélt az akkor még épebb állapotban feltűnő ókori városi romokat, melyek már a mai nap egyedül némely falmaradványokon láthatók. ... Tavaly április hóban Ő Felsége jelen volt VETVRIA kőisírja kiadásánál; május 8-án pedig a koronaherceg rándult ki a korona-városba, hogy ottan óskori történelmi tanulása alkalmával tapasztalatilag megismerkedhessenek a régi város maradványaival.”¹⁵

Az 1869. év egyébként is jelentős az Aquincum-kutatás szempontjából. Römer ugyanis „szorgalmazza Buda és Pest régiségeinek összegyűjtését”, kéri, hogy „a főváros közgyűlései is ezen eszmét magukéva tévén... a begyűlendő tárgyak számára alkalmas helyiséget kijelöljenek és gondoskodjanak, hogy azok kellőleg számoztatván jegyzőkönyvbe iktattassanak”. Az Aquincumi Múzeum létesítésének ez a felhívás teremti meg az alapját!¹⁶

1870-ben kiadták az első rendeletet a fővárosban előkerülő régiségek védelméről. „Ha valamely épület lebontása, vagy új épület alapzatának áása közben régiségek, pl. kőkoporsó, emlékszerű faragványok, edények, fémek, kövületek, felirások, stb. találtaknak, ezt a találó a főváros tanácsának azonnal bejelenteni és ennek intézkedését a talált tárgy érintetlenül hagyásával bevárni tartozik. A fővárosi tanács a Nemzeti Múzeum igazgatóságát a jelentésről haladéktól nélkül értesíti.”¹⁷ Az intézkedés jelzi a következetesen átgondolt terv megvalósíthatóságát. Ezért, Römer még ebben az évben jó előre, telekkönyvi kimutatást készít Zsigmondy Gusztávvá a Papföldön ásatás céljára felhasználható, illetve romkert kialakítására szánt területéről, ami a Szentendrei út mindkét oldalát jelentette, az aquaeductustól keletre és nyugatra. (A HÉV pálya ekkor természetesen még nem létezett...) Anélkül, hogy Römerék megkezdett munkáját ismertük volna, 1960-ban ugyanezt a feladatot végeztük el Vladár Ágnessel és Hajnóczy Gyulával az akkori állapotnak megfelelően, amikor újra megcsillanni látszott a római polgárváros nyugati romterület feltárásának a reménye.¹⁸

1870. emlékeztető év az aquincumi leletek számbavétele szempontjából. Römer hosszas, alapos előkészítés után megkezdte a Magyar Nemzeti Múzeum lapidariumának a kialakítását. Itt kap helyet több mint 200 fővárosi lelőhelyű aquincumi római kömlék, az országos anyagnak mintegy a fele. Az anyagot újszerű megoldással helyezik el, nem falazzák be, mert Römer szerint utóbbi módszer elavult, gátolja a tudományos vizsgálódást. A rendezés szempontjai is újszerűek, a köveket kronológiai sorrendben állítják fel, ezen belül kiemelik a fontosabb összetartozó csoportokat.¹⁹

1870-ben Römer magyarul, 1873-ban német nyelven is megjelentet-

⁹ A „Jegyzőkönyvek”-be felvett római kömlékekről: Erdélyi G., R. Dolg. 1. 1958, 49–; Óbudai reliefről készült többek között a XI. füzet 112. rajza, Budakeszi épületfaragványokról és szoborról a XIII. füzet 131–132. ábrái, Margitszigeti emlékről a XXIV. füzet 107. lapja.

¹⁰ Römer F., AK 3. 1862, 53.

¹¹ Römer F., Műrégészeti Kalauz. 1866, 102.

¹² Römer F., Catalogue spécial du Royaume de Hongrie... 1867.

¹³ Banner J., R. Dolg. 1. 1958, 15.

¹⁴ Römer F., Arch. Ért. 1. 1869, 68. és 124. A szóban forgó ókori épület a III. Búvár u.–Szentendrei u.–Meggyfa u.–Folyamőr u. által határolt területen található, mozaikpadlójai, falfestményei, stukkódíszai, szobrai miatt vált ismertté. Az épület feltárói Wellner I., Parragi Gy., Szirmai K.

¹⁵ Römer F., Arch. Ért. 1. 1869, 237–40.

¹⁶ Römer F., Századok 1869, 192–193. Erről újra Arch. Ért. 4. 1871, 309–315. A felhívás jelentőségéről K. Végh K., A Budapesti Történeti Múzeum első félévszázada 1887–1938, Bp. 1988, 9.

¹⁷ Zsigmondy G., Arch. Ért. 3. 1887, 189.; Zsigmondy a Közlekedési Minisztérium műszaki főtanácsosa volt. Römer a Vallás és Közoktatási Minisztérium segítségével kérte ki esetenként az óbuda-i munkához. Egy-egy beadvánnyal, erről Arch. Ért. 1. 1869, 44.

¹⁸ Kaiser A.–Póczy K., Budapest római öröksége, Bp. 1985, 34–.

¹⁹ Römer a pannóniai kiadatlan kömlékek sorozatos közzétételét már évek óta előkészített Arch. Közl. 3. 1864, 47–; Hampel AK 8. 1871, 161. azt írja, hogy Römer 273 darabot tartalmazó Corpus Inscriptionum Aquincensium c. munkájának a kiadása elmaradt...

te a „Képes Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárában” c. vezetőt. Az „ajánlás” szerint „184 fametszettel, előszóval, történelmi vázlattal ellátva, irodalmi utasítást ad a kitűnőbb tárgyakra nézve”. E kiemelt darabok között szerepelnek az eddig már publikált és az újabban begyűjtött aquincumi emlékek. Rómer erről a római gyűjtemény anyagfajták szerinti csoportosításánál ír (német kiadvány „Illustrierter Führer.” 10. old.). „Die meisten derselben sind in Alt-Ofen Aquincum und Steinamanger Savaria gefunden worden”, az üvegedények és terracottaszobrocskák kivételével minden anyag – csoportnál az aquincumiak dominálnak.²⁰

Óbuda mellett a Duna bal partjára is kiterjed Rómer figyelme: 1871-ben kiadja „A régi Pest” című művét. Azt a történelmi értékű hagyatékot kívánja megörökíteni, ami „talán már nemsokára a hasztalan lom közé fog hanyattatni, a napról-napra mindinkább változó és majdnem föl nem ismerhető pesti belvárosban. Ami hiteles kútfők nyomán ma még kitudható... fenntartassék, közzé tévessék.”²¹ *Contra-Aquincum* és *Transaquincum* lokalizálásával, korábbi térképek kiértékelésével foglalkozik, valamint pesti lelőhelyű római köemlékekkel.

Ugyanebben az évben (1871) az Archaeologiai Értesítőben emlékezik meg a Flórián téri római fürdő bejáratának az átalakításáról. A százéves védőépület „rontja a tér látványát”, ezért átboltozzák a földalatti

romok térségét, a vas csigalépcső lejáratait aknafedéllel takarják, kiemelve a burkolat síkjából a fürdő területét „a szekerek rombolásai ellen”.²²

1872-ben a magyar kormány a műemlékek lajstromozására, felvételére és gondozására ideiglenes bizottságot alakított. Rómer sokirányú fáradozása „a fogyó romok megőrzéséért” nem maradt tehát hatástalanul. E dátumtól számítjuk a szervezett magyar műemlékvédelem kezdetét.²³

1873-ban jelent meg Rómer–Desjardins szerkesztésében a „Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei” című monográfia, a könyvnyebb érthetőség kedvéért magyarul. A 600 felirat közül (köemlékek, viaszablák, téglák, terracották, bronz- és csonttárgyak) 234 darab aquincumi lelőhelyű. A 395 köfeliratból 191 származik Aquincumból, illetve a főváros területéről, ez a teljes anyagnak mintegy a fele. E feltűnő arányra Rómer külön felhívja a figyelmet a mű előszavában, s a következő tudományos értékelést fűzi hozzá magyarázatul: „A Magyar Nemzeti Múzeum felírással római köveinek sajátos érdekességét emeli az, hogy azon emlékek majd mind ugyanegy vidékről, legnagyobb részben a mi fővárosunk környékéről valók. Itten a lelhelyek ugyanegy volta a történelmi egységgel összeesik és éppen ez az, ami nemzeti intézetünk ebbeni örökségének kiváló, és Európa más nagyobb múzeumaiban is alig feltalálható előnyét képezi.”²⁴

2. kép. Az aquincumi Rómer-emléktábla megkoszorúzása 1990. március 18-án. Balról jobbra: Kubinyi András, Fodor István, Bóna István, Tóth Endre, Fitz Jenő, Selmecei László

²⁰ Rómer F., Képes Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában, 1870-ben magyarul, 1873-ban német nyelven is. Ismer-teti Arch. Ért. 3, 1870, 285.

²¹ Rómer F., A régi Pest. 1871, 4.

²² Rómer F., ArchÉrt. 5, 1871, 158.

²³ Kaiser A.–Póczy K., uo. 22.

²⁴ Rómer F.–Desjardins E., A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei. Bp. 1873, 9.

²⁵ Kanozsay M. R. Dolg. 7, 1965, 6.

1874-ben a 6. Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszusra utazik Rómer Stockholmba. Magával viszi a magyar állam megbízólevelét, amellyel 1876-ra Budapestre hívja a szakmai gyülekezetet.²⁵

1875 a kongresszus előkészítésével telt el. Nagy-Magyarország egész területéről gyűjtik be a jellegzetes és jelentős régészeti anyagot a fővárosi kiállításra. Egyidejűleg helyszíneket keresnek a főváros közelében különböző történelmi korszakok településeinek, temetőinek a bemutatására. A kialakult nemzetközi gyakorlathoz híven ugyanis a kongresszus résztvevőit egy-egy napos kirándulások keretében kívánják ásatásokkal, kis kiállításokkal megismertetni. A válogatás vitákat vált ki, Rómer utólagos beszámolója szerint egyedül a római kor bemutatása nem okozott gondot a rendezőbizottságnak, hiszen *Aquincum romjai* „*Budán és Pestén*” egyértelmű látványosságot ígért...²⁶

Ez az alkalom a legjobbkor jön a szakembereknek, akik évek óta sürgetik Aquincum tervszerűen, tudományosan irányított feltárását. 1875 nyarán *próbaásatást* tartottak a Papföldön, s ez fontos momentum az Aquincum-kutatás számára... Az eredményt összefoglaló jegyzőkönyvben Rómer így ír: „A próbaásatásokat megvizsgáltuk és mondhatjuk, hogy a főhercegnek némileg igaza volt, midőn azt állítá: íme a magyar Pompeji! Igaz, de mi nem vagyunk ám olaszok, hogy ilyen helynek becstét méltányolni tudnók. Évek hosszú során át tétlenül néztük és nézzük, mint tűnnek el a vízvezetés pillérei, évek óta járunk a római téglákból, terra sigillata darabokból festett fal, és gyönyörű stucco díszítményrészekből készült szentendrei országúton... Ma szántanak, ahol Aquincum ezen része állott! Az eddigi ásatások csak a rablási turkálások közé tartoztak, csak a felüleből kiálló kövek és téglák nyelését vették célba.”²⁷ Örömmel nyugtázza, hogy e korszak lezárult és bejelenti a szakszerű ásatások megkezdését.

1876-ban a Budapesten megtartott 8. Nemzetközi Embertani és Régészeti Kongresszus nagy sikert hozott. Aquincumot Rómer kirándulás keretében mutatja be. A látóivalokat az évek során számtalanszor végigjárt útvonalon, a jól bevált módszerrel ismertette a külföldi kollégákkal és érdeklődőkkel az összeszokott „csapat” (Rómer, Hampel, Gömöri-Havas, Torma, Zsigmondy). „Tájékoztatóul Zsigmondy Gusztáv kir. mérnök által készült térkép mutatattott, hogy a régi alsó-pannoniai főváros fekvéséről és kiterjedéséről kellő fogalmat szerezhessenek. A hajógyár-szigeten a hírneves fürdőhely minden melléklettől mentesen és egészen kitisztítva érdekes tanulmányul szolgáltak.” A romokat Zsigmondy ugyancsak „a szükséges rajzokkal magyarázá”.²⁸ A kocsik ezután az aquaeductus mellett a papföldi romokat érintve, a Római-fürdői Tó vendéglőbe tértek be. A hangulatos összejövetelről több beszámoló emlékezik.

1877 folyamán Rómer sajtó alá rendezte a kongresszus anyagát, az elhangzott előadásokat, s az első kötet még ez évben megjelent. Átdolgozta a nagy sikerű kiállítás katalógusát, amiből kitűnik, hogy a tíz évvel korábbi leletmennyiséghez képest az aquincumi anyag megduplázódott a MNM-ban.²⁹

1878-ban megjelent a „Compte Rendue de la 8e Session du Congrès International d'Antropologie et d'Archéologie préhistorique” 2. kötet. Rómer ekkorra azonban már elhagyta a fővárost, elfoglalta Nagyváradon a felkínált tudományos kanonoki tisztséget.³⁰

Nagyvonalú régészeti programja – aminek minden pontját következetesen végigküzdötte – voltaképpen be is fejeződött, s beindult az Aquincum-terv is erre az időre.

1879-ben a főváros vezetősége Gömöri-Havas Sándor unszolására megszavazta a *folymatos aquincumi ásatások* költségvetését.³¹ 1880-ban Torma Károly elkezdte a polgárvárosi amfiteátrum feltárását a Csigadombon, 1881-ben Hampel József a Papföldön a „nagy közfürdő” ásatásával kapcsolódott a programhoz.³² Később személyesére került sor, de a fő cél változatlan maradt: két objektum tervásatása folyt a Kreml-malom környékén minden évben és ehhez még kisebb leletmentések járultak Óbuda különböző pontjain. 1891-ben megjelent „Budapest Régiségei” címen a főváros tudományos folyóirata, ami lehetővé teszi az aquincumi ásatások eredményeinek folyamatos, szakszerű, színvonalas közlését.

A tömegesen előkerülő értékes leletanyagot továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeumba szállítják. A „saját múzeum” ügyét a főváros azonban elfogadta, s nem került le többé a napirendről. Addig is a „nagy érdeklődésre való tekintettel a leletek egy részét 1888-tól ámenetileg a Kreml-malom két helyiségében állítják ki”.³³

Úgy tűnik, Rómer sajátos munkamódszerének az eredményessége éppen ennél a pontnál mérhető le a legjobban: A „Műrégészeti Kalauz” 1866. évi megjelenése óta még csak másfél évtized telt el, a következetes felvilágosító munka, a lelkesítő újságcikkek nyomán „a hasztalan lomok” iránt oly mértékig nőtt az érdeklődés, hogy az aquincumi ásatásokat (kezdetől fogva) évenként több ezren látogatják.³⁴ Elsősorban a főváros lakossága járt ki az ókori romokhoz. A hely kedvelt kirándulóhelyé vált, a divatból ugyanakkor a Pestre látogató vidékiek sem maradtak ki. Figyelemre méltó, hogy az ásatásokat és az alkalmi kiállítást külföldi szakemberek és turisták is szép számmal tekintették meg.

Rómernek köszönhetően Aquincum néhány évtized alatt nemzetközi hírnévült!³⁵

Póczy Klára

²⁶ Rómer F., *Compte rendue de la 8e Session du Congrès International d'Antropologie et d'Archéologie préhistorique*. 1878, 218.

²⁷ Rómer F., *Arch Ért.* 9, 1875, 111–113.

²⁸ Kaiser-Póczy uo. 21., és 7. kép Zsigmondy rajzaival. K. Végh K. uo. 10. idézi Borostyáni Nándor: „Régészeti kirándulás Aquincumba” című alkalmi cikkét a Vasárnapi Újság 1876. VII. hó 3. számából, a kongresszus szóban forgó óbudai látogatásának a beszámolójával.

²⁹ Rómer F., *Résultats généraux du mouvements archéologiques en Hongrie*, Budapest. 1877–78.

³⁰ Kanócsay uo. 7.

³¹ K. Végh K. uo. 10.

³² Gömöri Havas S., *Bp R.* 1, 1889, 28. *Arch Ért.* 8, 1888, 68–69.

³³ Kuzsinszky B., *Bp. R.* 5, 1897, 95. és 98.

³⁴ K. Végh K., uo. 22. a vonatkozó Fővárosi Levéltári anyag felhasználásával.

³⁵ Banner J., *R. Dolg.* 1, 1958, 18.

RÓMER FLÓRIS FERENCZ NAGYVÁRADI ÉVEI (1877–1889)

A tudós 1877. december 18-án¹ kapott kinevezést az egyik *stallum litterarumra* a nagyváradai káptalanba, és töltötte azt be halála napjáig, 1889. március 18-ig.² Jóllehet, főleg első váradai éveiben sokat és messze földekre utazott, alkotó idejének csaknem egyharmadát töltötte Váradon. Nem mellékes dolog tehát, hogy nagy tudósunk mivel is múltatta napjait s éveit. Az alábbiakban nem elsősorban az országos érdekű – bár egyre gyengülő hatásfokú – tevékenységével foglalkozunk. Hanem azzal, hogy egy nemzetközi méretű egyéniség hogyan kereste és talán találta meg helyét egy olyan közösségben, amely egyházilag nagyhatalomnak számított akkor, de maga a város irodalmában még Ady Endrét várja, tudományos szempontból pedig, ne tagadjuk, szegény és poros provincia. Különösen a régészet és múzeumügy tekintetében. Annak ellenére, hogy jórészt Szántay Aladár és talán Margittay Gábor erőfeszítéseiből³ [hiszen a Bihar síksági részein már 1847 (!) óta szorgos terepjárásait végző Kovács János debreceni főiskolai természettantanár elsősorban Debrecen jövő múzeumügyével törődne⁴ már 1871–1872-ben megalakult a nagyváradai múzeum és régészeti-történelmi egyet.⁵ 1870-ben pedig még azt írta Kovács János, hogy „... az érdekltség hiányzik; még tudományos képzettségű emberek is csak kinevetik a kőkorszak maradványainak kutatóját és gyűjtőjét”.⁶ Römer szerint tehát semmit sem segítené, ha az „*Archaeologiai bizottság* a vidéken meghatalmazottakat” nevezne ki, hiszen „*ott vannak a papok, tanítók, jegyzők!*”.⁷ Margittay viszont erre azzal felel, hogy „A pap örvend, ha hívei bosszankodásaitól nyugton lehet, s velük nem érintkezik: – a *tanító* azon töri a fejét, hogy miből éljen – és a *jegyző?* a kormány és községe közt lebegő ezen amphibium? örül, ha az adóvetés és szedés körül culminál!”.⁸ Kérdésünk tehát az, hogy emlékezett-e vajon Römer Flóris erre a levélváltásra, amikor, mint újból és haláláig pap, Váradra tette át székhelyét.

Römer Flóris egyházi pályafutásáról számunkra csak az a fontos, hogy – mivel kilépett szerzete kötelékéből – Ipolyi Arnold besztercebányai (és később, Römer váradai éveit alatt) váradai püspök fogadta be ismét egyházmegyéjébe, és nevezte ki besztercebányai pappá és jánosi apátá.⁹ Tudjuk, hogy Ipolyi és Römer viszonya bensőséges volt, és a Magyar Mythologia megjelenése után Römer is csatlakozott ahhoz az írói körhöz (tagjai voltak Bartal György, Knauz Nándor, Csaplár Benedek, Ráth Károly és mások is), amelynek központjában Ipolyi állott. Így gyakran elátogatott hozzá Zohorra, „minthogy Ipolyitól többet tanulhatott régészeti törekvéseire nézve, mintha hónapokon át lapozgatta volna a legbecesebb könyvtár kincseit”.¹⁰ Így azután, amikor Ipolyi Váradnak ajánlódta régiségekből, műtárgyakból álló gyűjteményét („kívánom, hogy ezen gyűjteményem főpárti székhelyemen Múzeumnak alapját képezze”,¹¹ s így ez lesz az Ipolyi Múzeum, amelynek legértékesebb képei évtizedekkel később Bukarestbe kerültek), Römer is közreműködik a helyiség kiválasztásában (amelyre a „városház melletti magtárt szemel-

ték ki.”¹²). Nincs rá ma adat, de valószínűnek tartjuk, hogy Römer választása Várad mellett annak is tulajdonítható, hogy számított arra, Ipolyi váradai püspök lesz. Végeredményben azonban még Lipovniczky István felterjesztése folytán nyerte el a váradai stallumot.¹³ A várossal való korábbi kapcsolat jele lehet az, hogy már 1875-ben cikket közölt az egyik váradai napilapban,¹⁴ már 1878–1879-ben készen állott – a végleges kidolgozásában valószínűleg máig lappangó – összefoglalása: *Bihar megye régészeti és néprajzi szempontból*,¹⁵ majd már váradai élete során egyik országos témáját teszi közzé szintén a Nagyváradban.¹⁶ Az összefoglalás Sz. Máthé Márta szerint befejezetlennek tűnik föl,¹⁶ és a végleges változata talán a váradai múzeumban lappang. Tény az, hogy a helyi lapok – amelyeknek tudósításaira elsősorban támaszkodunk – híradásai szerint Römer mintha ennek a kéziratnak a tökéletesítését tartotta volna fő feladatának bihari munkája során. Ha például tudjuk, hogy a kézirat a síkvidéki részeket „... csak nagyon felületesen, szórányosan, esetlegesen tárgyalja”,¹⁷ akkor talán érthető, hogy (1878–1879 után, amikor a helyi lapok hallgatnak Römerrel) 1880-ban az első tudósítás Römer cikke a Sárretré való kirándulásáról.¹⁸ Az úton nemesi levéltárakat tekintett meg (Fényes G. uraságét, Tardy Sándorét, és Zsákán a Rhédey-kastélyét). Terve az volt, hogy mozgósítsa a helyi történettudósokat (mint például Bölöny Sándor, Gyalokay Lajos) és megtudja, „vajon készek lennének-e nemes családaink levéltáraikat messzebb vidékről is kutatás végett ide átszállítani? Kedvező választ kaptam”. Sőt, püspöke megígérte, hogy szállást biztosít az iratoknak. De mivel az indítvány „paptól eredt, más helyen elejtették. Azért csak azt mondom itten, elég van itten, a min szaktársaink rágódjanak, és ha mindjárt nem telnék is a szedett mézzel az egész köpű, csak teljenek meg az egyes sonkolyok!”.¹⁹ A történeti műipar és a népi ipar érdekében pedig felhívással fordul a protestáns papsághoz: „Ha tehát hazai iparunkat nemzeties irányban akarjuk fejleszteni, ezekhez a mintákhoz [ti. a magyar népi ruházathoz és textilekhez] kell visszatérnünk.”²⁰ Talán ez a munka a kiindulása annak a gyűjteménynek, amelyet 1886 végén kiállításra is bemutatott Römer: „A múzeum Apáca utcai helyiségében láthatók a dr. Römer Flóris Ferencz apát kanonok által összeállított mutatványok a biharmegyei népi-parból és a nép ruházatából – 32 képpel –, melyek a múlt évi országos kiállítás alkalmával a fővárosban még külföldi szakemberek figyelmét is magukra vonták.”²¹

Minden, Biharra irányuló érdeklődése ellenére váradai éveinek első részében – nagyjából 1883-ig (a következő évre, 1884-re alig van adatunk a helyi sajtóból!) – korábbi tudományos életformáját és terveit igyekszik folytatni. Sokat utazik, és csak esetenként iktatott be egy-egy helyi kirándulást. Ekkor kutatott tovább Corvinák után, és számolt be thurni, köngsbergi és szentpétervári, 1874. évi utazásairól.²² Részt vesz a Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Tanácskozások kilencedik, tehát Buda-

¹ Sz. Máthé Márta, Römer Flóris bihari munkássága (a bihari úti-napló). DMÉ 1974, 288. 4. jegyzet.

² R. F. tehát nem 1889. március 8-án hunyta le örökre szemét, mint az 1989. március 8-án az Aquincumi Múzeumban rendezett koszorúzási emlékünnepe „Szóval, tettel” című meghívója tudtúl adta a pontatlan dátumot.

³ Szántay Aladár, A biharmegyei kő- és bronzkorszakbeli emlékekről. Nagyvárad, 1871; Margittayhoz lásd R. F.: Archaeologiai levelek. ArchÉrt 1, 1869, 74–79.

⁴ ArchÉrt 2, 1870, 152.

⁵ Makkay János, A bihari Berettyóvízgyógyászati leletei. DMÉ 1948–1956 (1957), 23.

⁶ ArchÉrt 2, 1870, 152.

⁷ R. F.: Archaeologiai levelek. ArchÉrt 1, 1869, 79.

⁸ (r. s.), Dr. Römer Flóris†, Nagyvárad 20:65, 1889. március 19., 1–2.

⁹ Ipolyi Arnold életéből. Nagyvárad 17:278, 1886. december 4., 1.

¹⁰ Ipolyi Arnold végrendelete. Nagyvárad 17:280, 1886. december 7., 2–3.

¹¹ Uo. 2.

¹² Lásd a 8. jegyzetet!

¹³ R1 (az előbbi Römer-bibliográfia 1. tétele).

¹⁴ R32. Lásd az 1. jegyzetet!

¹⁵ R2.

¹⁶ Sz. Máthé, i. m. 284.

¹⁷ Ugyanott.

¹⁸ R3 és R7.

¹⁹ Ugyanott. Römer szívósságára jellemző, hogy a Fráter család (tehát Madách Imre feleségének családja) 1888-ban ajándékozta a BRTE-nek irattárát, egy időben azzal, hogy a berettyóújfalusi Tardy Sándor a régiségei egy részét: Nagyvárad 19:223, 1888. szeptember 27. Ez az ajándékozás a BRTE 1888. augusztus 31-én, Römer elnöklete alatt történt ülésének felhívására történt (Nagyvárad, 19:202, 1888. szeptember 1.): a „becses okmányokkal bíró családok” vagy engedjék át okmányaikat a múzeumnak, vagy tegyék hozzáférhetővé az Egylet képviselői (Bunyitay Vince, Karácsonyi János, a Bölönyek) számára. Más Tardy-donatiokra lásd R23-at is, Pocsajból.

²⁰ R4 és R9.

²¹ Nagyvárad 17:284, 1886. december 12., 2.

²² R5.

pest utáni, lisszaboni kongresszusán 1880-ban, ahol – bizonyára a nyolcadik kongresszus szervezésében elismert érdemeiért – a portugál király „a szent Jakabról nevezett rend közép tisztí keresztjével díszítette fel”, a kongresszus pedig alelnökévé választotta.²³ „Kitűnő tudásunknak Ő fel-sége [I. Ferenc József] pedig megengedte, hogy a tisztí keresztet elfogadja” – 1881. október 16-tól.²⁴ Nem maradnak azonban el a hazai „elismérések” sem: mint a „nőparkiállítás bíráló bizottságának elnöke” érdemeit szerzett a kitüntetésre, és a kiállítás végrehajtó bizottságának tagjai meg is ajándékozzák egy díszalbummal, az országos régészeti és embertani társulat pedig, értesülve talán az alelnöki rangról, az első szakosztály elnökévé választotta meg.²⁵ Nem maradhatott ki a sorból a város sem, és a Szépítési Egylet július 15-i ülésén a jeles tudós választmányi tag lesz.²⁶ Az előléptetés két évet is várat magára, csak 1883-ban lesz az egyesület „tudományos albizottságának” elnöke,²⁷ egy héttel azt követően, hogy az aradi minorita zárda confraterré választja.²⁸ Maga sem maradhat le, és elsőként járul hozzá Dux Adolf író emlékének megörökítéséhez pozsonyi szülőházán: „a zsidó Dux emléktáblájára a legelső aláíró egy felvilágosodott szellemű katolikus pap.”²⁹

Fontosabbak azonban a rangoknál és címeknél az alkotó utak és munkálatok. 1881 májusában a Nemzeti Múzeum könyvtárában Zala megye monográfiájának befejezésén dolgozik, október 4-én befejezi zalaapáti ásatásait, s azt követően Karintiába és Stájerországba utazott, „hogy az ott levő „Mosburg” nevezett helységek felől gyűjtsön tanulmányt, miután Zalavárát is Mosburgnak nevezték”, majd a Festetichek keszthelyi levéltárában gyűjt forrásokat.³¹ Közben ott van július végén, amikor a váradi várban csontvázaikat találják,³² és ő kap megbízást, mint a „műemlékek bizottságának” Nagyváradon lakó tagja, a Szent László-ról elnevezett bazilikában folytatandó munkálatok vezetésére.³³

Még tevékenyebbnek bizonyulhatott 1882. Már márciusban Fiumében tölt néhány napot József főhercegnél (1848-ban a természettudományokra oktatta az ifjú herceget), és közben a vitorlák kezelésmódját (!) tanulmányozza.³⁴ Április 28-tól kezdve került sor a pusztaszeri ásatásokra, amelyek vezetésére Göndöcs Benedek kérte fel Rómer. Április 28-án reggel Rómer a helyszínen ásatási tervet készített, majd délután 100 napszámossal el is kezdték a munkát. Csakhamar elő is került a Zeer-monostori apátság templomának és zárdájának sok maradványa, IV. Béla és II. Ulászló kora közötti „réz, bronz és ezüst fibulák, csatok, kereszték, apáti gyűrűk, gyöngyök” társaságában.³⁵ Majd június elején bizonyára régóta várt vendéget kapott: Hampel József látogatta meg Váradon, majd hazafelé, Berettyóújfaluban kiszállt. „A régészet iránt érdeklődő értelmiség néhány tagjával bejárták a herpályi halmokat”, és Hampel megígérte, hogy az ősszel szakít időt arra, hogy „az előtte érdekesnek látszó vidék egyes pontjain ásatásokat rendezzen”.³⁶ Ez a munka elmaradt, helyette a hajdúböszörményi nagy-pródi-pusztai halom, a Pródi-halom kutatására került sor 1882 augusztus elején. Rómer Flóris július 30-án, vasárnap délelőtt érkezett, Hampel csak augusztus 1-jén, amikor a halomnak a „déli oldala már felásatott. E részben a csontváza-k rendszertípek fékvékben találtak. Talált tárgyak eddig egy pár ré-

gi köedény darab, kőbalt, kalapács, egy bronz gyűrű, két kőfülűgö, egy könyök, amelyek még csak ezután lesznek tudományos szempontból szemle tárgyai”.³⁷ Egy-két napon belül viszont Torma Károly és ifj. Gyalokay Lajos társaságában már „Borsnál konstataulta az őrdögörök összefüggését az Aldunától felfelé húzóódokkal”, másnap pedig Mácsapusztán (fékvése ismeretlen maradt számomra) 2 méter magas római „védtöltést” szemlélte meg.³⁸ E terepjárások során beszélhetett meg Torma Károlyval, hogy az ő (Torma) javaslatára Rómer jelölje ki a régészeti társulat a bihari földvárban tartandó ásatásokra, amely várat Rómer, a szabolesi földvárval együtt, honfoglalás korinak tartotta.³⁹ A feltárások elvégzéséről nincs pontos adatunk (lásd R 40!).

Az országos ügyektől és tudományos problémáktól való elszakadás és a helyiek felé való fordulás 1882–1883 telén történhetett meg, okai ismeretlenek, jelei kétségtelenek. 1883-ból nincs adatunk az előző évihez hasonló tevékenységre, viszont 1883 februárjában hirdette meg Rómer a váradi-bihari régészet fellendítését: Mit akarunk s mit akarunk című, négy folytatásból álló cikkében.⁴⁰ Hasonló maradt a helyzet 1884-ben és 1885-ben is, amikor Rómer még részt vesz ugyan az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képműben bihari részének az előkészítésében,⁴¹ de már hozzájárul, hogy ismét életre keltsen a „jő ideje már ... teljes tétlenségben pihenő” Bihar megyei régészeti és történelmi egylet.⁴² Hamarosan újja is alakult az egylet, Rómer Flóris elnöke alatt, és gyűjteménye ekkor – más szakosztályok mellett – 1063 régi tárgyat őrzött, valamint 3097 érmet.⁴³ Innen kezdve egy időre rendszeressé válnak a rövid híradások – sőt Rómer cikkei – régiségekről, tervekről. Az egylet célja többek között „régészeti ásatásokat eszközölni”, azonban „mint fáj ezt tapasztalni, hogy ez a practicus világ, ez az üzleti szellemű világ mily kevéssé törődik a múlt emlékének megővésével”.⁴⁴ „Resurrexit! – kiálthatnánk fel, ha még is kelete volna a latin nyelvnek, de már csak olyan okos emberek értik ezt, a kik szerelmesei a tudományba: ... Feltámadt tehát ismét a régészeti és történelmi egylet, mert volt már egyszer, élt, de oly mély álomba merült, melyből csak megének közszeretben álló főispánja s világhírű tudósunk, Rómer Flóris buzgalmanak sikerült felrázni azt.”⁴⁵ Ettől kezdve Rómer 25 hírlapi cikkben, közöttük többször folytatásokban, számolt be a tárgyi gyarapodásról.⁴⁶ Van ezek között panasz a bagamériak érzéketlenségére,⁴⁷ 454 gramm súlyú – dák – ezüsterletről szóló híradás, ⁴⁸ gyulavarsándi típusú egyfűlű bögre Derecskéről, ⁴⁹ a Dunántúlról, Bicskéről, Szombathelyről, Varsányból és Ácsról Váradra „csábított” tárgyakról,⁵¹ bronzkori leletekről Esztárból (talán a Fenyvesdombról?),⁵² Zsákáról (Markó vagy Várdomb, vagy mindkettő?),⁵³ két rézkori réztárgyról, az egyik 15 cm hosszú csákány, a másik egy 10,5 cm hosszú kalapács, mindkettő Paptamasból,⁵⁴ és másokról. A jól haladó gyűjtőmunka sodrásában fogalmazza meg és adja ki Rómer 4000 példányban nevezetes felhívását „Magyarország Földmívelőjéhez!”, amelyet több lap is átvett közlésre.⁵⁵ Ebben rámutat, hogy az Akadémia minden törekvése, oktatása és útmutatása a régészet terén eddig leginkább csak a műveltebb, tudományos osztályhoz szólt: a nép, „mely ezen régiségeket mindennap szántás, döntés, árok-ásás, erdő-ir-

²³ Bihar 17:4, 1881. január 6., 2.

²⁴ Bihar 17:236, 1881. október 16.

²⁵ Bihar 17:283, 1881. december 12., 3. és 297, december 30.

²⁶ Bihar 17:159, 1881. július 15.

²⁷ Bihar 19:17, 1883. január 21., 3.

²⁸ Bihar 19:10, 1883. január 13., 3.

²⁹ Bihar 17:277, 1881. december 4., 3.

³⁰ Bihar 17:120, 1881. május 26., 3.

³¹ Bihar 17:225, 1881. október 4., és 248, október 19.

³² Bihar 17:171, 1881. július 29., és *Tiszarávi*: A nagyváradai székes-egyház alapjának fölfedezése. Úgynökö 17:195, 1881. augusztus 28., 1–2.

³³ Bihar 18:46, 1882. február 25., 3.

³⁴ Bihar 18:70, 1882. március 25., 3. Augusztusban még Alsóútra utazott a főherceg kápolnájának a beszentelésére: Bihar 18:176, 1882. augusztus 3.

³⁵ Bihar 18:101, 1882. május 3., 3. és 112, 1882. május 10.

³⁶ Bihar 18:128, 1882. június 6., 3.

³⁷ Bihar 18:174, 1882. augusztus 1. és 181, augusztus 6.

³⁸ Bihar 18:204, 1882. szeptember 6.

³⁹ Bihar 18:235, 1882. október 13.

⁴⁰ R6.

⁴¹ Nagyvárad 16:248, 1885. október 30., 2.

⁴² Múzeum-egylet. Nagyvárad 16:135, 1885. június 16., 1.

⁴³ Nagyvárad 16:176, 1885. augusztus 4., 1.

⁴⁴ Ugyanott, 2.

⁴⁵ Régészeti és történelmi egyletünk. Nagyvárad 16:179, 1885. augusztus 7., 2.

⁴⁶ Ugyanott.

⁴⁷ R10–12, 14–24.

⁴⁸ R10.

⁴⁹ R11.

⁵⁰ R12, amely D. Popescu monográfiájában is szerepel, Bóna I. viszont nem említi monográfiájában.

⁵¹ R14. Ezenhöz Ferenc gyűjteménye egy részének megszerzéséről.

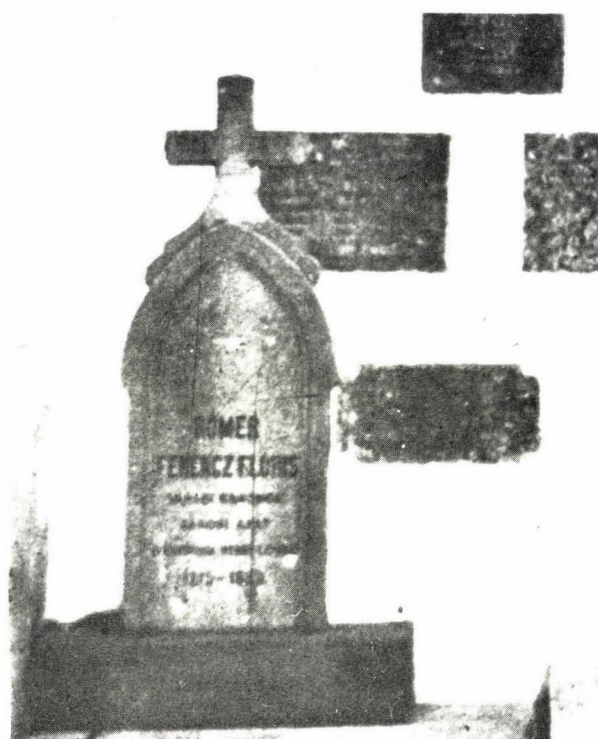
⁵² R15, a–b, d.

⁵³ R15, c. és R20.

⁵⁴ R18.

⁵⁵ R19. A Déri Múzeumban őrzött, DMRA 1920. 1. számú eredeti alapján (Máthé Márta szíves közlése) kiderült, hogy az 1866. június 15-én kelt eredeti szövegének újraközléséről, az akkori felhívás megismétléséről volt szó.

I. kép. Rómer Ferenc Flóris sírja a nagyvárad Barátok Templomának kriptájában

tás, útesinálás közt fölleli, mindezekről igen keveset tud!... Közleményének az a célja, hogy „ne csak a lelkész, a jegyző és tanító urak, vagy legföljebb még a bírák és tanácsosok” ismerjék az Akadémia felhívását, hanem a „faluk vénei és fiataljai olvassák és fontolják meg jól...”. A sok-sok megszerzett lelet birtokában még maga Rómer is zavarba került, hiszen 1886 június közepén, amikor megnyitotta a múzeum újból megrendezett kiállításának 9 szekrényéből álló tárlatot, „közel egy óráig tartott, lankadatlan hévvel és buzgalommal írt beszédjét olvasta fel, melyben ... az egylet keletkezését, eddigi múltját, fenomenális működése után bekövetkezett elernyedését erőteljes vonásokban rajzolta”...⁵⁶ Nem minden ok és alap nélkül, hiszen július 3-án: „Kezdünk tollasodni. Nem mondhatom még azt, hogy nulla dies sine linea, de bizony, dicséretünkre legyen említve, hogy majd minden héten egyszer, de kétszer is kell ezen cikket folytatnom.”⁵⁷ Majd pedig 10 hónap múlva, 1887. május 6-án: „Régóta szünetelnék: egyik oka az, hogy e nagy megyének, vagy Biharországnak tágas területén, még a nagyszerűen kiterjedt vasúti ásatások korában [is] olyan ritka a beküldött régészeti és emberismereti kincs, hogy alig jut alkalom egy félévben múzeumunk gyarapodásáról hírt adni,...”⁵⁸ és „Úr Isten, mikor fogjuk már mi ezt eléggé ismételtetni, miszerint jobbaink, értelmeseink a népességet ilyen kincsekre figyelmeztessék és az utókortól a valódi tudományt gondatlanság, balítélet és tudatlanság miatt el ne rabolják”.⁵⁹

Rómer Flóris tehát alighanem csalódott élete utolsó kísérletében arra nézve, hogy hosszas és fáradságos kutatások után elkészítse Biharország „ősrégi leletabroszt”.⁶⁰ Ez éppen úgy érezhető a legutolsó három év, 1887–1889 tudományos termésében, mint az, hogy hanyatlani kezdett Rómer alkotóereje. Megemlékezik néhányszor még őcserepekről és őslakókról, így a szalacsi bronzkori földváról,⁶¹ sőt saját maga is gyarapítja a múzeumot többek között Biharszentandrásról származó „egész csomó régi agyag edényekkel”.⁶² Részt vesz a BRTE választmányi ülésén, 1888 januárjában a nagyvárad „48-as Népkör” táncmulatságán.⁶⁴ Sőt, 1888 júniusában természetesen ismét ő lesz a BRTE elnöke, és be is számol arról, hogy elnöksége alatt, az elmúlt három évben 655 tárggyal szaporodott a gyűjtemény.⁶⁵ Egyleti ülésen még egyszer sürgeti az oklevelek összegyűjtését, nem is eredménytelenül.⁶⁶ 1888 október elején „hazafias kérelmet” terjeszt be Bihar megyéhez, amelyben 500 forintnyi segélyt kér az addigi 200 helyett (december 21-én végül is ismét csak 200-at szavaznak meg) múzeumának: „A feledés, a nem tudás sötét leple borul mindenre s még tán rosszabb sors vár emlékeinkre, mintha a Sahara fővénye fedné be őket, mert az legalább őrizi, fentartja a belé rejtett kincseket, de nem tudás széthányja és lerombolja.”⁶⁷ Tudós hírlapi cikkei is mintha mutatnák, hogy tudatában van annak: napjai meg vannak számlálva, és az addig le nem aratott termést akarná betakarítani. Különös módon ebben olyan beszámolók vannak, mint a 18. századi várad csizmadialeányek,⁶⁸ egy magyar embernek 1701-ben északi utazásáról írott naplója,⁶⁹ vagy tudomásunk szerint élete utolsó régészeti cikke: beszámoló a székelyhídi ref. templomban végzett kutatásokról, amelyeken személyesen már nem vehetett részt.⁷⁰

1888-ban éri meg áldozásának 50. évfordulóját, és kerül sor aranymiséjére a nagyvárad székesegyházban, augusztus 15-én.⁷¹ A mise bemutatásánál segédkezett Cassian Zedlitz, a kapucinus zárda ősz főnöke, aki Rómernek iskolatársa volt.⁷² Üdvözlő táviratokat kapott József főhercegtől, Fraknoi Vilmostól, Könyöki Károlytól, a Magyar Tudományos Akadémiától, és számos bel- és külföldi tudományos társulattól.⁷³

1889 január első napjaiban meghűléssel ágynak esett, de mikor jobban érezte magát, még segédkezett a Szeépítési Egylet rendezvényein,⁷⁴ sőt még március elején is kikérdezte látogatóit a régészeti egylet működéséről, az Akadémia jubileumának előkészítéséről, megrendelte az akadémiai almanachot, tanácskozott a tervbe vett felolvasásokról.⁷⁵ 1889. március 18-án adta vissza lelkét Istenének.⁷⁶ Gyászjelentése így kezdődött:

„Rómer Ferenc Flóris nagyvárad lat. szert. kanonok, keresztelő sz. Jánosról nevezett jánosii apát, királyi tanácsos, a magyar tud. akad. tagja, a jeles Vaskorona-rend III. osztályú és a portugalli Szent Jakab-rend lovagja, a párizsi archaeologiai és történelmi, a palermói történelmi, a római archaeologiai, a berlini anthropologiai, ethnologiai és őstörténeti, az altenburgi és görlltzi természettudományi társulat tagja, a magyar országos régészeti és emberani társulat ősrégészeti és emberani szakosztály elnöke, az országos iparművészeti múzeum felügyelő-bizottsági tagja, a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottmányának tagja, a krakói tudományos akadémia tiszteletbeli tagja, a biharmegyei rég. társulat elnöke, Nagyvárad városa közigazgatási bizottságának tagja, stb.”⁷⁷

Temetése március 20-án volt a Várad-olaszi sírkertben.

Az országos régészeti társulat koszorúján a búcsúmondat a következő volt: „Írtál és élet támadt a romok felett.”

1982-ig nyugodtak R. F. földi maradványai a megszentelt földben a

⁵⁶ Múzeumunk. Nagyvárad 17:136, 1886. június 16., 1.

⁵⁷ R23.

⁵⁸ R25.

⁵⁹ R26.

⁶⁰ Rómer Flóris, Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. Pest, 1866, 118.

⁶¹ R27.

⁶² Nagyvárad 19:30, 1888. február 5.

⁶³ Nagyvárad 19:123, 1888. május 27.

⁶⁴ Nagyvárad 19:22, 1888. január 26.

⁶⁵ Újdonságok. Nagyvárad 19:142, 1888. június 20.

⁶⁶ Nagyvárad 19:202, 1888. szeptember 1. és 223, szeptember 27.

⁶⁷ R31.

⁶⁸ R28.

⁶⁹ R29.

⁷⁰ R30.

⁷¹ Nagyvárad 19:189, 1888. augusztus 15., 6.

⁷² Nagyvárad 19:190, 1888. augusztus 17.

⁷³ Nagyvárad 19:191, 1888. augusztus 18.

⁷⁴ Nagyvárad 20:9, 1889. január 11., 2, és 31, február 7.

⁷⁵ Nagyvárad 20:65, 1889. március 19., 1 (r. s.) tollából.

⁷⁶ Ugyanott. Rómer halálát (r. s.) szerint májrak okozta.

⁷⁷ Ugyanott.

Várad-olaszi sírkertben. Addig, amíg a durva erőszak nemcsak az élő, hanem már a halott hagyományokat is ki akarta vetni helyükből. Erre a sorsra kerültek R. F. csontjai is: mikor 1982 Halottak Napján Mozsolics Amália elvitte koszorúját, csak az üres sírgödört találta. Kétségbeesett kutatására kiderült, hogy az egyháznak sikerült csontjait és sírkövét megmentenie, és egy-két éven belül – magyarországi régészek némi hozzájárulásával – a Római Katolikus Székesegyház kriptájában méltó módon elhelyeznie.⁷⁸

Nem szeretnénk, ha az olvasó az elmúlt ilyen sötét képével búcsúzna R. F. immár örökre befejezett váradai vándoréveitől. Ezért a tíz év helyi híradásaiban megörökített, bizonyára magának Rómernek az anekdotázó elbeszéléseire alapozott két történet szövegét adjuk közzé, egyik a szabadságharcra, a másik az Olmützben, majd Josefstadtban vasban leföltött ötvi várfogság idejére vonatkozik.

„Rómer Flóris mint – tűzér. Ez adomát Thaly Kálmán [!] beszélt el a pozsonyi régészeti társulat legutóbbi ülésén. Midőn 1848-ban kitört a szabadságharc, a még akkor ifjú s életerős Rómer Flóris sem maradt a kolostor magányos czellájában. A honvédek sorai közé lépett, s az a földadat várt rá, hogy a kápolnai csatában két rendkívül hosszú ágyúval operáljon. Ez ágyúk úgy néztek ki, mint kígyók, melyek tűzdarabokat okádának. A löszerek csövei oly szűkek voltak, hogy kaliberükbe egy használatban levő golyó sem fért be. Rómer gyorsan behatóan tanulmányozni kezdte a tudja Isten hány százados ágyúkat. Csakhamar elhatározta, hogy a fontosakkal fognak szerencsét próbálni. Miután azonban a golyók megint [valójában ezúttal] kicsinyek voltak, Rómer és tűzértársai mindenféle rongyokba, pokróczdarabokba s kendőkbe göngyölték s úgy dugasztolták be. A hatás a mily rémületes, oly gyilkoló volt. – Az ellen-

ség rettentően félt a csigaszzerű ívekben s az égő rongyokkal együtt repülő lövegektől, melyek ijesztő külsejükkel valóban inkább félelmet, mint kárt okoztak. ... Különbben megvan a maguk története is ezeknek a hosszú ágyúknak, melyekből Rómer halált szőtt. – Az 1547. évszám, mely az ágyúkon látható volt, fölélesztette Rómerben a régészt. Kutatott ennek folytán s csakhamar rájött, hogy a két ágyú a krasznahorkai várból származik s mint ilyenek, élő tanui a nemes Andrássy grófok hírének és dicsőségének, sőt mi több, valaha e család birtokát képezték. A világi fegyverletélnél e két fegyver is kapitulált, és – a mi soha sem történt meg velük – orosz fogságba jutottak. Csak Andrássy Manó gróf közbelépésének sikerült az ágyúkat megóvni attól, hogy – Szibériába száműzetessenek, s ma lőpor által befeketített nyílásaikkal a gróf fegyvergyűjteményében őriztetnek.”⁷⁹

„Rómer Flóris mint szobrász. ” R. F. 1848-ban az utászkar II. zászlóaljában Római Ferencz név alatt kinevezett főhadnagy volt. Megsebesült. A börtönben rabtársai vigasztalója volt. „Antik mintákra papucs-munkákat készített”, amelyeket gazdag olasz rabok és Dorottya főhercegnő vásárolt meg, és így hatvan aranyat takarított meg. Josefstadtban Dunyov Istvánnal és olasz rabokkal volt együtt. Itt kenyérből szobrokat és templomokat csinált, igen szépeket. Rabtársainak adta ezeket, kik azokat családjuknak hazaküldhették. „A szobrok, templomoszlopok és kupolák forradalmi iratokkal, kiáltványokkal, hazafias versekkel s más hasonló tartalmú iratokkal voltak bélelve.”⁸⁰ 1854-ben szabadult, jelszava „Hazádnak és az emberiségnek élj és munkálkodj!” volt, és rendőri felügyelet várt rá.

Makkay János

R. F. NAGYVÁRADON MEGJELENT, ILL. VÁRADDAL KAPCSOLATOS CIKKEI (R)

1. Mikor találjuk az embernek első nyomát Magyarországon? Nagyvárad (napilap) 6:122-123?, e számok a Széchényi Könyvtárban hiányoznak, és a befejező cikk uo. 6:143, 1875. június 25., 1-2.
2. Várad helye a magyar könyvészeti irodalomban. I–III. Nagyvárad 10:131, 1879. június 7., 3., 132, június 8., 2-3. és 133, június 10., 3.
3. Sárrétre való kirándulásom. Sárrét (hetilap) 6:24, 1880. június 15.
4. A hazai ipar érdekében. Egyszersmind kérelem protest. papjainkhoz. Sárrét 6:28, 1880. július 11.
5. Corvin-Codexek Thornban, Königsbergben és Szentpétervárott. Közlemények utáni tárczából. Sárrét 6:42, 1880. október 17., 43, október 24., 44, október 31. és 45, november 7.
6. Mit akarnánk s mit akarunk. Bihar (napilap) 19:33, 1883. február 10., 34, február 11., 35, február 13., és 36, február 14.
7. Sárrétre való kirándulásom. Sárrét 1883. vagy 1884. évi 24. száma. (A Széchényi Könyvtárban hiányzik.)
8. Rómer Flóris maga említi két cikkét, amelyek a Bihar 1884. évi, 20. évfolyamának 39. és 42. számaiban jelentek meg, az utóbbi február 19-én. A kötetek a Széchényi Könyvtárban hiányoztak.
9. Kirándulás a bihari Sárrétre és a magyar ízlés a reformátusok ecclesiáinál. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1884. szeptember 14. és következő száma.
10. Bagamér-ig. ... Nagyvárad 16:202, 1885. szeptember 5., 3.
11. Ősrégi ezüstlelet Nagy-váradon. Nagyvárad 16:214, 1885. szeptember 20. (454 grammos ezüstlelet.)
12. Nagyvárad Múzeum. Nagyvárad 16:227, 1885. október 6., 1.
13. „Mi még mindig szükséges!” mellyel a szépítési egyet által rendezett első felolvasó ülést megnyitá. Nagyvárad 16:276, 1885. december 2. és 277, december 3.
14. Nagyvárad Múzeum. Nagyvárad 17:3, 1886. január 5., 4, január 6., 5, január 8. és 6, január 9. (Elsősorban emlékeletek, az Ebenhöch-gyűjtemény és a Biharszentandrán talál, gyulavarsándi kori kerámia.)
- 15–18. Nagyvárad régészeti múzeum. Nagyvárad 17:86, 1886. április 15. (főleg Esztárból származó – bronzkori – leletek), 87, április 16., 88, április 17., 89, április 18. (A rézkori csákány, illetve törött kalapács.)
19. Húsz év után. Nagyvárad 17:112, 1886. május 16., 2. A „Magyarország Földművelőihez” c. felhívás ismertetése, a felhívás egy példánya megtalálható a Déri Múzeumban (Sz. Máthé Márta szíves közlése).
20. Nagyvárad régészeti és történelmi múzeum. Nagyvárad 17:114, 1886. május 19.
21. Nagyvárad régészeti múzeum. Nagyvárad 17:142, 1886. június 23.
22. Nagyvárad múzeum. Nagyvárad 17: 148, 1886. július 2.
23. Nagyvárad régészeti és történelmi múzeum. Nagyvárad 17:149, 1886. július 3.
24. Nagyvárad múzeum. Nagyvárad 17:223, 1886. szeptember 30., 224, október 1., 227, október 5., 228, október 6.
25. Nagyvárad múzeum. Nagyvárad 18:103, 1887. május 6.
26. Nagyvárad múzeum. Nagyvárad 18:105, 1887. május 8.
27. Nagyvárad múzeum. Nagyvárad 18:108, 1887. május 12.
28. A nagyvárad csizmadiá-legények másfél század előtt. Nagyvárad 18:116, 1887. május 29., 119, május 25., 123, május 29., 124, június 1., 126, június 3., 128, június 5., 131, június 9., 134, június 14. és 136, június 16.
29. Egy magyar embernek 1701-ben északnyugat felé tett utazásának naplója. Nagyvárad 18:164, 1887. július 20. és 165, július 21.

⁷⁸ Mozsolics Amália szíves szóbeli közlése. A sír méltó megjelölésére indított szűk körű gyűjtést Mozsolics Amália, Bognár-Kutzián Ida és Makkay János indították 1983 elején, akkor, amikor kiderült, hogy a földi maradványokat Magyarországra átszállítani egyelőre reménytelen. A gyűjtőút az MNM Adattárában került elhelyezésre, és az összegnek a

nagyvárad egyház kezébe való eljuttatásában közreműködött Kralovszky Alán.

⁷⁹ Bihar 17:251, 1881. november 4., péntek, 3.

⁸⁰ (r. s.): Dr. Rómer Flóris†. Nagyvárad 20:65, 1889. március 19., 1-2. és 20:84, 1889. április 11.

30. Kutatások a székelyhidi református templomban, 1888. év május 8-án és 9-én. Nagyvárad 19: 1888. május 27.
31. Rómer Flóris Ferencz m. k. elnök: a biharmegyei régészeti és történelmi egyesületnek Biharmegyének közgyűlése elé terjesztett hazafias kérelme. Nagyvárad 19:229, 1888. október 4., 2.

Bihar megyével kapcsolatos Rómer-kéziratok:

32. Biharmegye régészeti és néprajzi szempontból 1878–1879. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1413. I. kötet és BIHAR MEGYE őstörténelmi térképének vázlata. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, BmT 696.
33. A nagyvárad várbeli ásatások jegyzőkönyvecskéi 1883-ból. OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 495.

34. Nagyvárad. OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 501. XX–XXVII. kötetek.
35. Berettyóújfalura vonatkozó feljegyzések. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1111. ff. 94–95.
36. A nagyvárad ásatások eredménye 1882. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1413., II. kötet.
37. A biharmegyei történelmi és régészeti múzeum legújabb agyagedényletei. RF kisebb dolgozatok. Quart. Hung. 1413., IV. kötet.
38. A nagyvárad történelmi és régészeti múzeumból. etc. Uo.
39. Jegyzetek Bihar vármegyére. OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 501.
40. A bihari várra vonatkozó feljegyzés. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1111. f. 90.
41. A herpályi pusztá melletti földvárakra vonatkozó feljegyzés. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1111. f. 89.

A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNET-ÍRÁS ÚTTÖRŐI: RÓMER FLÓRIS

Művészettörténeti szempontból szeretnék néhány szót mondani Rómer Flóris munkásságáról, illetve szellemi hagyatéka tanulságairól, bár közismert, hogy munkásságát elsősorban a magyar régészet vallja magának, e tudomány egyik hazai megalapítóját tisztelve benne. Tény, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztálya vezetője, a Régészeti Tanács tanára, az Archaeológiai Értesítő alapítója, szerkesztője, sőt egy ideig legfőbb szerzője volt – ám ha tevékenysége intézményesen a régészethez köti is, mégis jobban említődik neve a magyar művészettörténet-írás úttörői között. Henszlmann, Ipolyi és Pulszky társaságában.

Rövid leszek, és nem csupán az emlékezés keretei késztetnek erre, hanem mert Rómer Flórisról halála centenáriuma alkalmával kitűnő művészeti tanulmányok is megjelentek, gondoljunk a Műemlékvédelem 1988. évi 4. számában Entz Géza szép megemlékezésére, Marosi Ernő „Rómer Flóris művészettörténete” című koncepciózus tanulmányára, amely elmondja a legfontosabbakat Rómerről, a művészettörténészről és munkásságát elhelyezi az egyetemes művészettörténet-írás viszonylatrendszerében vagy pedig Bardoly István tanulmányára, amely filológiai pontossággal rekonstruálja Rómer életútját. Nehéz tehát egy rövid felszólalásban valami újat mondani Rómer tevékenységéről – igazat kell adni Bardoly Istvánnak, aki szerint itt lenne már az ideje annak, hogy egy judiciumos kutató nekiveselkedjék Rómer munkássága monografikus feldolgozásának. Ezért most Rómer impozáns munkásságának csak néhány vonására szeretnék utalni.

Az első összefügg Rómer archeológus mivoltával, illetve azzal a ténnyel, hogy egyformán vallhatja úttörő elődjének a magyar régészet és a művészettörténet-írás, sőt mint a bakonyi gyűjtőútja során lejegyzett néprajzi megjegyzései igazolják, igényt tart rá a néprajztudomány is. Mindez bizonyítja, hogy Rómer e tudományokat összetartó diszciplínaként értelmezte. Hiba lenne azonban e tényben csupán azt észrevenni, hogy e tudományok magyarországi úttörői szükségképp polihisztorok voltak, e tudományok a kezdeti szakaszban még nem különültek el, ám a későbbiekben szükségessé vált a differenciálódás. Inkább arra figyeljünk, hogy Rómer nagy tudóstársaihoz hasonlóan e tudományokat a „nemzeti tudományok” elengedhetetlen összetevőjének tartotta. E tudományok feladata eszerint részben az, hogy segítségükkel egy nép megismerje múltját és ez ismeret birtokában értelmezni tudja jelenét, másrészt, hogy e tudományok kiművelésével is bizonyítsa a magyarság, hogy méltó tagja az európai közösségnek. Egyértelműen megmutatkozott e szándék abban – mint ahogy Póczy Klára a Műemlékvédelem említett számában megjelent kitűnő tanulmányában rámutatott, hogy Rómer e felismeréséből következően szorgalmazta az aquincumi ásatásokat és az emlékek bemutatását, mert: „Ezen munkával be fogjuk Európá nepeinek mutatni, hogy e tekintetben is sorába akarunk lépni.” A reformkortól, Széchenytől kezdve a századforduló gondolkodóiig és művészeiig hányszor tér vissza e felismerés és követelmény: a szellem erejével, a tudomány és a művészet révén legitimálhatja a magyarság Európához tartozását, létjogosultságát az önálló állami létezésre.

Hogy a „nemzeti tudományok” megteremtésének követelménye és

művelése mily távol állt mindenfajta sovén, nacionalista argumentációtól, mennyire szorgalmazta a tudományos objektivitást, arra épp Rómer Flóris munkássága a példa. A magyar nép őstörténetével foglalkozva írja: „mai napig a magyar történetíró, az általa elfoglalt területeken előforduló sírhalmokat, sírokat, erődítményeket, azok tartalmával együtt hun örökségnek tekint, a felső vidéki tótok és rutének a mai földtani állapotot a régivel összevegyítvén, szláv nemzeti emlékeknek nyilvánítják, míg a magukat egyenesen a rómaiaktól származtatni szerető rumaének mindenütt saját őseik nyomát pillantják meg” – a kultúrateremtés és a kultúra adta legitímáció tehát nem más etnikumok rovására történik, nem kizárólagos jellegű, más etnikum legitímációját megkérdőjelező, hanem a történeti objektivitást helyezi középpontba.

Természetesen a differenciálódott tudományokat ma már nem lehet oly magától értetődően együtt kezelni, párhuzamosan üzni, mint ahogy azt még Rómer Flóris megtehetette, de az együttlítás követelménye ma is érvényes, mint ahogy az a cél is, amely az archeológiát és a művészettörténetet a nemzeti tudományok részévé avatta.

Ugyancsak összefügg a tudomány művelésének mint küldetéstudatnak vállalásával az a tény, hogy Rómer Flóris nemzedéke a tudomány művelését kollektív tevékenységnek minősítette, és vállalta e tudományok intézményhálózata megteremtésének áldozatos munkáját. Anekdotának hat, hogy miként vált Rómer Ipolyi noszogatóására archeológussá. „Régészeti vallomásaim”-ban írja, hogy miért volt oly fontos a magyar tudomány kibontakozása szempontjából Ipolyi felleléte: „Így tűnt fel egyszerre egyik, majdnem elfelejtett kétnyelvű faluban Ipolyi, ki nagy olvasottságot és a leggazdagabb felfogást tanúsító munkájával árva hazánkat szenderegéséből felrázta. De mi az egy ember, legyen az a világunk első rangú zsenije, ha csak maga működik? Iskola kell, hírnökök kellene, hogy akármilyen tanítás terjedjen, hogy üdvös tettei hazájában mindenfelé terjedjenek. Egyik fürkészeti útjában Sz. László hermája volt a vizsgálódási tárgy, így szólt hozzám a magával minket ragadó falusi lelkész: „Hazánkban van elég természetbúvár, régészek nagyon is kevesen vagyunk, te valamikor felleptél e téren, térj át hozzánk, s légy archeológussá!”

Ismét a küldetéstudat, a szolgáltni akarás, a nemzettudományok ethosza rejlik e tudányszervező gesztus mélyén! Hiába egy világraszóló zseni, ha csak maga működik: terjeszteni kell a tudományt, ehhez pedig közös erőfeszítés és intézményes hálózat szükséges. Rómer ott a nagy szervezők között, lett legyen szó múzeumi gyűjteménygyarapításról, egyetemi tanszékről vagy szakfolyóirat szerkesztéséről.

Az idézett passzus is utal arra az ismert tényre, hogy Rómer iskolázottságát tekintve természettudós volt. Szerencsés indulás. Minden biznnyal összefüggött ezzel az, amit Rómernek, a művészettörténésznek egyszerre erényül és korlátjául rónak fel: a tényekhez kötődött, idegen volt tőle mindenfajta történetfilozófiai koncepció, amely pedig a kor számos kiváló művészettörténésének jellemvonása volt. Amint Marosi Ernő említett tanulmányában megállapítja: „Rómer eljárásának jelentősége éppen abban van, hogy tartózkodik minden az attribúciók és a stílár

datálások önkényétől, mind a történeti rekonstrukcióktól. Részletkutatásai, megbízható közlésre való törekvése tette munkáját aktuálissá, kutatási módszerét a pozitivizmus magyar iskolája számára is elfogadható mintaképpé.¹ Rómernek topográfiai feljegyzései, az a hatalmas tényanyag, amelyre Entz Géza utalt, és amelyről Kern Teréz ezen az emlékülésen előadást tart, bizonyítják az idézett megállapítás igazát.

Végezetül még egy észrevétel: Rómer Flóris nem foglalkozott teoretikusan a művészettörténet-tudomány módszertani kérdéseivel, hiszen említett tudományos módszere ezt eleve kizárta. Ezért nem is vallhatta magát kultúrtörténésznek, ám feltétlenül úttörő volt abban, hogy egyformán fontosnak minősítette a monumentális festészet emlékeit, az építészet és a mindennapi élet apró tárgyait – nem véletlenül szorgalmazta a helytörténeti kutatást és gyűjteménygyarapítást. Minden bizonnyal a felismerésében is segítette eredendő természettudományos iskolázottsága

és archeológus tanultsága, ugyanis a közelmúltat is az archeológus szemével tudta nézni, az apró tárgyakban, az iparművészeti emlékekben – mint például a kályhacsempékben – is felfedezte a történeti dokumentumértéket, sőt mint ahogy mondta, a „művészies kegyeletet”. Ez is olyan vonása Rómer tevékenységének, amely példa lehet a mai kutatás számára is.

Mint ahogy példa az a szép megfogalmazása is, mikor a levert szabadságharc után, a válság, az összetörtség éveiben így fordult a magyar társadalomhoz: „ha nem akarjuk, hogy más nemzetektől nagyon is elmaradjunk, vagy az álpolgáriasság mindent elnyelő örvényében örökre elmerüljünk, nem azt kell kiáltanunk: tengerre magyar!, hanem a könyvekhez, a gépekhez, az ekéhez – magyar!” Úgy értem, ez az intés is megszívlelendő Rómer életművéből.

Németh Lajos

RÓMER FLÓRIS HAGYATÉKA AZ ORSZÁGOS MŰEMLÉKI FELÜGYELŐSÉG GYŰJTEMÉNYEIBEN

Amikor Gerecse Péter „A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma” című topográfiájában felsorolta a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott és az általa lajstromozott, a Műemlékek Országos Bizottságába került Rómer-hagyatékot, aligha gondolt arra, hogy e század végén még mindig ő lesz jószerivel az egyetlen, aki a maga teljességében foglalkozik vele, sőt profitál is belőle.¹

Noha művéhez csatolt bibliográfiájában utalt a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottságában fölkelhető Rómer-anyagra, ennek nem adta kimerítő ismertetését, és nem foglalkozott részletesen a Magyar Nemzeti Múzeumba került kéziratokkal sem; a Pozsonyban és Nagyváradon őrzött hagyatékáról pedig egyáltalán nem vett tudomást.²

Az utókor hálátlanak bizonyult a felbecsülhetetlen értékű dokumentumsoporttal szemben, és szinte teljesen eltűntette a köztudatból. A sokat emlegetett Ipolyi–Henszlmann–Rómer triász utóbbi tagjának érdemeit noha 1954-től kezdve szinte minden évben értékelte egy-egy megemlékezés, hátrahagyott kézírataiból azonban csak úti jegyzőkönyveit kísérte figyelem.³ Holott e kisformátumú, bőrbe kötött füzetekbe vezetett helyszíni topográfiai megfigyelések korántsem állnak egyedül – mint sokan gondolják – a XIX. század utazási följegyzéseinek sorában. Hasonló karakterű Ipolyi Arnoldnak és Nagy Gézának az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában olvasható naplója,⁴ de ebbe a műfajba tartoznak még Telepy Károly, Téglás Gábor, Myskovszky Viktor, id. Storno Ferenc vázlatfüzetei, jegyzetei is;⁵ a közelmúlt nagy műemlékes

nemzedékéből pedig Csányi Károly, Foerk Ernő, Kaposy János, Möller István írkái.⁶

Bár Rómer útkönyveit lépten-nyomon emlegetik, feldolgozásuk ezzel korántsem áll egyenes arányban. Az egyre halványuló ceruzafarások megmentése érdekében elkészültek ugyan mikrofilm-, majd fényképmásolataik, rendelkezésre áll egy sokszorosított helységnévmutató is,⁷ de kritikai kiadásuk továbbra is várat magára.

Az óriási mennyiségű kéziratos hagyaték iránt a hetvenes évektől kezdve mutatkozott némi érdeklődés. Rómer kiterjedt levelezéséből az Arrabona a közölt néhány évfolyamában egy csokorralát, részben az OSZK Kézirattárára, részben a Xantus János Múzeum Adattárában találhatóakra támaszkodva.⁸ A Déri Múzeum Évkönyvében megjelent bihari útinaplója,⁹ a nagyváradi ásatásokat ismertető vázlataiból Balogh Jolán tett közzé néhány lapot,¹⁰ 1979-ben Tolna megyére, 1986-ban pedig az egykori Csongrád vármegyére vonatkozó Rómer-feljegyzések láttak napvilágot.¹¹ E szöveggondozások azonban jobbára szintén az OSZK Kézirattárában Rómer-fondjából és az említett úti jegyzőkönyvekből merítettek.

Az ország többi múzeumára, könyvtárára kiterjedő számbavétel, rendszerezés, feltárás továbbra is késik, noha ez a feladat mind a szűkebb szakterületnek, mind más társadalomtudományoknak javára válna!

E sorok írójának is szembe kellett néznie az előmunkálatok hiányával, hogy nem adhat tájékoztatást valamennyi szétszóródott hagyatékáról,

¹ Gerecse P., A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Magyarország Műemlékei. II. Szerk.: Forster Gy. Budapest, 1906. 58–63.

² Az Archaeologiai Bizottság iratanyaga 1945-ben megsemmisült. A Magyar Nemzeti Múzeum – Gerecse által is felsorolt – Rómer-hagyatékát jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára és a Régészeti Könyvtár őrzi. Néhány Rómer Flóris-hoz írt levelet és egy térképet birtokol ezenkívül a MNM Adattára is, amelyek az őstörténeti kongresszus előkészítésére vonatkoznak (ltsz.: 4459; 4863; 4867/1–10.). A Pozsonyban és Nagyváradon maradt kéziratokról semmiféle jegyzék nem készült.

Az ismertetett gyűjteményeken kívül – egy alapos föltáró munka esetén – valószínűleg még más intézményekből is előbukkannak lappangó dokumentumok. A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Rómer-anyaga például a kéziratári katalógusokban is regisztrálható már, és szövebeli közlések alapján tudomásom van néhány múzeumi adattár (Eger, Győr, Sopron, Szombathely, Veszprém) hasonló iratairól. A Győri Egyháztörténeti Gyűjtemény Ebenhöch Ferenc kanonokhoz írt leveleit őrzi.

³ Tombor I., Rómer Flóris úti jegyzetei. Művészettörténeti Értesítő III. (1954) 276–278.

⁴ OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 879/I–III; Oct. Hung. 1015., 1016, 1017, 1018, 1031.

⁵ Telepy Károly útvázlatai a Magyar Nemzeti Múzeum Grafikai

Osztályán találhatóak. Téglás Gábor noteszeit Zilahon, magángyűjteményben láttam (1984). Myskovszky Viktor topográfiai följegyzéseit, rajzait, festményeit az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára és Tervtára; egy német nyelvű füzetét (Archäologische Notizen und Skizzen. Wien, 1865.) pedig az OSZK Kézirattára őrzi (Quart. Germ. 893.). Id. Storno Ferenc mappái a Soproni Múzeum Storno-gyűjteményéhez tartoznak.

⁶ Részben az Építészeti Múzeumban, részben az OMVH Könyvtárban találhatók.

⁷ OMVH Fényképtár; Bolla V.: Rómer Flóris úti jegyzőkönyvei (regiszter). Bev.: Cs. Tompos E.–Sóder A. Budapest, 1980.

⁸ Valamennyit felsorolja: Bardoly I.: Rómer Flóris élete. Műemlékvédelem XXXII. (1988) 241.

⁹ Sz. Máthé E., Rómer Flóris bihari munkássága: A bihari útinapló. D. M. E. 1974. (Debrecen, 1975) 283–346.

¹⁰ Balogh J., Varadinum – Várad vára. Művészettörténeti Füzetek 13. Budapest, 1982. I. 150; 3. kép. II. 279, 284, 285, 286, 287, 288, 293, 330.

¹¹ Gaál A., Adalékok a Tolna megyei régészet kezdetéhez: Rómer Flóris levelei Novák Sándorhoz. Dunatáj II/3. (1979) 55–60. D. Matuz E., Rómer Flóris kéziratos hagyatékának Csongrád megyére vonatkozó adatai. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1986/I. 31–38.

éppen ezért mindössze egyetlen intézmény Rómer-dokumentumairól, a MOB jogutódjánál, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal gyűjteményében tárolt hagyatékról kíván néhány szót ejteni.

Az itt található anyagot három dokumentációs csoport őrzi: a *Könyvtár*, a *Tervtár* és a *Fényképtár*.

Legkevésbé feldolgozott a Tervtár és a Fényképtár Rómer-hagyatéka. A Tervtárban található gyűjtemény egyrészt tartalmazza a szétválasztott MOB-iratok rajzi dokumentációit (alaprajzok stb.), amelyeket helységek szerint elrendezve őriznek, tartalmazza továbbá Rómer megjelent publikációinak nyomdai kliséit. A hagyatékek külön kimutatására még nem került sor. 1988 nyarán mindezeket kívül találtam itt még egy puha fedelű, topográfiai jegyzetekkel teli füzetet is, azonban ez néhány hét múltán már nem volt eredeti helyén, sőt azóta sem került elő.¹² A Fényképtár Rómer-hagyatékáról még ennyi információval sem rendelkezem. A gyűjteménykezelők szerint a nagy mennyiségű üvegnegatív és pozitív fénykép száma ismeretlen; ezt ugyanis a leltárkönyvek sem tüntetik föl. Egy elévlezendő szétválasztás számára egyetlen támpont marad csupán a fényképek zacskóira, illetve kartonjaira pecsételt „*Dr. Rómer Flóris F. hagyatékából*” felirat.¹³

A legjobban feltárt egységgel a Könyvtár rendelkezik Gerecse rendszerezésének, majd az 1960–1970-es években Tombor Ilona lelkiismeretes leltározásának köszönhetően, aki e munkája mellett ismertetésüknek is szentelt időt.¹⁴ Ez az állomány három részből áll: Rómer Flóris könyvtárából, kézírataiból és a MOB-hoz intézett beadványaiból. Az első két csoport 1890-ben került az intézménybe Nagyváradról. Vételi ára 500 forint volt.¹⁵ Gerecse három részre osztotta anyagát:

„A) Számos törzsívekbe osztott rajz-fénykép és vázlatokból álló gyűjtemény.

B) Rómer utazási zsebkönyvei. 1–44.

C) Jegyzetek, kivonatok, bibliográfiai idézetek, apróbb vázlatok, pacsolatok, levelek, újságcikkek stb. hetvenkét csomagban, melyeket a rávezetett tartalomjegyzék szerint lehetőleg ABC-rendben folyó római számmal láttam el.”¹⁶

A későbbi leltározás igyekezett megtartani az eredeti rendszert és összeállítójának csomagolását is, úgyhogy ma is az egykori göngyölegben férhető az hozzá. Rómer könyvtáráról, amely ma az OMVH könyvtári állományának törzssanyagát képezi, külön jegyzék készült. Listáját azonban 1989-ben már nem láttam eredeti dossziéjában, de mikrofilmen sem.¹⁷ Újabb föltérképezésében (esetleg egy revízió alkalmával) így itt is az egykori possessorra utaló bejegyzések és pecsétek nyújthatnak majd segítséget. Nincs külön nyilvántartva – az iktatókönyveken kívül –, viszont a MOB iratanyagának Rómer-féle levelezése. 1874–1876 között Rómer Flóris 27 beadványt intézett a Műemlékek Országos Bizottságához,¹⁸ amelyek nem tartoznak ugyan a szűkebb értelemben vett hagyatékhoz; ám egy későbbi földolgozásnál mindenféleképpen számolni kell velük.

Ebből a hallatlanul nagy tényanyagot rejtő gyűjteményből egy-két témát leszámítva (Zala vármegye topográfiája, harangok, síremlékek)¹⁹ minimálisat hasznosított sajnos a régészet és a művészettörténet, más területek specialistái pedig egyáltalán nem vettek tudomást létezéséről. Holott skálája rendkívül széles: hírlapi kivágások, metszetgyűjtemény, szentképek, heraldika, pecséttan, jelmeztan, művelődéstörténet, költészet, régészet, néprajz egyaránt képviselteti magát benne.

Rómernek különösen ez utóbbi irányú tevékenységét felejtette el méltatlanul a tudománytörténet. Kósa László 1989-ben kiadott áttekintésében említette ugyan egy mondat erejéig Rómert, mint Ipolyi Arnold gyűjtőhálózatának tagját; de hogy mit gyűjtött és anyagának mi a jelentősége, az már elsikkad.²⁰ Pedig Rómer munkásságában a néprajzi kutatómunka jelentékeny helyet foglalt el. 1872–1873 között csaknem az egész országot beutazta népi tárgyakért. Eredményéről az 50. csomagban található hat füzetbe számolt be. Mindenekelőtt az anyagi kultúra érdekelte: az öltözködés, az ékszerek, a lakáskultúra, a fazekasság, a lakóházak típusa. Gondosan följegyezte a megszerzett alkotások árait, előlegeit. Tájegységenként szöszedetet is összeállított.²¹ Beszámolóinak értékét ceruzarajzai növelik. A romantika gyakorlatában gyökerező néprajzi érdeklődését folklorisztikai kutatásai gazdagították, sőt maga is megpróbálkozott műdalok gyártásával.²²

Irodalomtörténeti esemégek latin nyelvű költeményei, chronostikonjai.²³

Mindmáig nem dolgozta föl és nem értékelte senki Rómer képzőművészeti szerepét. A pozsonyi városháza múzeumában kiállított *Tengeri táj* (1841) olajfestményén kívül más munkájáról nem tudott a kutatás. Az OMF Könyvtárában föllelhető néhány ceruzarajza és akvarellje mindenestre tovább bővítheti a romantikus tájképfestészet hazai anyagát.²⁴

Alább következő tallózásom természetesen e szerteágazó hagyatékból csak részleteket tud fölillantani. Válogatásom remélhetőleg mégsem lesz hiábavaló, és esetleg újabb bűvárlatokra ösztönzi a kollégákat.

Kerny Terézia

Függelék:

1. Henszlmann Imre rajza kortársairól (Horváth Cyrill, Ráth Károly, Rómer Flóris és egy ismeretlen portréja)

Papír, ceruza, jelzés nélkül.

21 × 18 cm

Ltsz.: 454/19.

A lap alján jobbra Rómer Flóris utólagos bejegyzése ceruzával portréja alatt: „Ez én volnék Henszlmanntól”. A vázlat az 1883-as nagyváradi ásatásokra vonatkozó iratanyag mellett, az ún. lapidáriumjegyzék szomszédságában található. Nagy valószínűséggel Nagyváradon készítette Henszlmann 1883-ban.

2. Római feliratos és faragott kövek Magyarországról.

a) „Romana” feliratú obelisz.

Papír, ceruza, jelzés nélkül.

29,5 × 23 cm.

Ltsz.: K. 661/1.

b) Sírő.

Papír, ceruza, jobb alsó sarokban „Sárközi rajza” felirat.

21,5 × 14,5 cm.

Ltsz.: 661/2.

A lap alján: „Kömlöd Sárközi kertjében” felirat.

c) Sírő.

Papír, toll, jelzés nélkül.

21 × 13 cm.

Ltsz.: 661/3.

¹² Itt köszönöm meg B. Benkhard Lilla és V. Pogány Jolán segítségét.

¹³ A gyűjtemény történetéről Cs. Plank Ibolya adott értékes tájékoztatást.

¹⁴ Vö. a 3. jegyzetben idézett tanulmányát, valamint: *Tombor I.: Rómer Flóris. Művészettörténeti Értesítő XVIII. (1969) 207–211.*

¹⁵ MOB iratok 1890/33.

¹⁶ Vö. az 1. jegyzetben idézett bibliográfiát.

¹⁷ A jegyzék eredetileg a K. 673. számot viselő keményfedelű mapában volt a megvásárolt jegyzőkönyvek lajstromaival együtt (4 db).

¹⁸ MOB Iratok 1874/4, 21, 22, 52, 84, 85, 123, 137, 138, 141. MOB Iratok 1875/11, 12, 25, 26, 27, 28, 48, 59, 72, 102, 139. MOB Iratok 1876/4, 38, 57, 86, 95.

¹⁹ Az első csoporttal Bogyay Tamás, a másodikkal Patay Pál, a harmadikkal Lövei Pál foglalkozott.

²⁰ *Kósa L., A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest, 1989. 73. Egyáltalán nem kapott vizsgolt helyet a Magyar Néprajzi Lexikon IV. kötetében (Budapest, 1987.) és hiányzik néprajzi tevékenysége egy olyan könyvből is, ahol pedig vitán felül elsőként kellene a források között szerepeltetni (*Györffy I.: A Fekete-Körös-völgyi magyarság.*) Előszó: Györffy Gy. (Budapest, 1986.).

²¹ Népi tárgyak gyűjtése. L. csomag, ltsz.: 653/1–6. Az előzményekhez tartozik, hogy a bécsi világkiállítás magyar falujának megtervezésével és berendezésével a Vallás- és Köznevelési Minisztérium Rómert és Xantus Jánost bízta meg. Elképzelhető, hogy a Magyar Néprajzi Múzeum Adattára is őriz erre vonatkozólag iratokat.

²² Az OMVH Könyvtárában négy ilyen verse található: *Népdal, Bandi a kedvese sírjánál, A koszorút fonó kis leány, Búcsúzás.* Ltsz.: 512/63.

²³ LVII. csomag.

²⁴ XXVIII. csomag.

1. kép. Henszlmann Imre rajza Rómer Flórissról (Fotó: Makky György)

A lap alján irodalmi hivatkozás és a lelőhely megnevezése ceruzával: „Tata, angolkert”.

- d) Mitológiai jelenetekkel díszített reliefek.

Papír, ceruza, jelzés nélkül.

21 × 13,5 cm.

Ltsz.: 661/4.

A lap alján jobbra ceruzafelirat: „Kis-Igmánd, a temetőben”.

- e) Sírko és szarkofág.

Papír, toll, jelzés nélkül.

21 × 13 cm.

Ltsz.: 661/5.

A lap alján jobbra ceruzafelirat: „Tata, angolkert”, fölötté „Szőny” kiegészítés.

- f) Felírtos és növényi ornamentikával díszített töredékek.

Papír, akvarell, jobb alsó sarokban: M. S. 850.

20,5 × 14 cm.

Ltsz.: 661/6.

Lelőhelye ismeretlen.

A lapok mellett részletesebb leírás nem olvasható. Elképzelhető, hogy Theodor Mommsen fölkérésére gyűjtötte Rómer.

3. Szent István 3/4 alakja a Hahn-kódexből.

Papír, akvarell, az iniciálé alatt görög betűkkel írt szignatúra és „858” évszám.

23,5 × 16 cm.

Ltsz.: 435/31.

Az 1487-es évszámot viselő, és mindenekelőtt miniatűrái miatt említést érdemlő antifonalét először Knauz Nándor ismertette 1866-ban.²⁵ A pozsonyi káptalani könyvtár 5. számú kódexe akkor még 404 levélből állt. A fol. 213. lapon „De Sancto Stephano Rege” Fejezetnél pedig „D” iniciáléban Szent István miniatűrja volt: „...ernyős főveggel fején, jobbán egyenes kard, baljában aranyalma; hosszú szőke haj és szakáll bajusz nélkül, vállán zöld aranyosvirágú köpeny.”²⁶ A már Knauz vizsgálatai idejében is erősen csonka

szerkönyv az évek folyamán tovább pusztult, s 1882-ben, amikor az Országos Magyar Könyvtárkiállításon szerepelt, a Szent Istvánt ábrázoló lap már hiányzott belőle.²⁷ Az elveszett miniatűrát a Rómer-hagyaték őrizte meg számunkra, amely egyúttal a szent ikonográfiáját is gazdagítja.²⁸

4. A nagytótlaki főoltár szárnyképei.

Papír, ceruza, toll, jelzés nélkül, papírra ragasztva.

20,5 × 14,5 cm.

Ltsz.: 434/47.

A lap alján ceruzafelirat: „A totlaki oltár képei, XVI. század.”

Az újabb kutatások szerint az 1490 körül készült oltárszárnyak technikája olajtempera. Méretük 72 × 52,5 cm. Kompozícióinak előképe feltehetőleg a Thuróczy-krónika brünni kiadásának fametszet-sorozata. Az itt kialakított megoldás – legalábbis a magyar szenteknél – viszont újabb variánsok kifejlődéséhez szolgált majd előképpel és az Egidius Sadeler-féle, a Mausoleumban közölt rézmetszetekig követhető nyomon. A felső lapon Szent István mellett Szent Miklós (a templom védőszentje) ül brokátmustrás kárpitozású trónuson. Az alsó lapon Szent László és Szent Imre (ma már erősen sérült) figurája látható. Az oltárszekrényre Rómer Flóris figyelt föl először, aki szeretne volna az akkortájt szerveződő Keresztény Múzeumnak megvásárolni.²⁹ Műkereskedelem útján végül Szenczy Ferenchez került, aki 1864-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta.³⁰ Jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének tulajdona és állandó kiállításán is látható.³¹ Rómer a MOB-hoz intézett beadványában is megörököltette az oltárszárnyakat. Jelentéséhez csatolt rajzát az OMF Tervtára őrizi.³² Az oltárképek első publikálója ugyancsak ő volt.³³

5. Erdély három nemzetének viselete.

Erdélyi jelmezkódex. (Feltehetően a Magyar Nemzeti Múzeum példányáról)

- a) Magyar nemes, diák és inas viselete.

Papír, akvarell, jelzés nélkül.

16 × 32 cm.

Ltsz.: 437/281.

- b) Nagyszebeni szász királybíró, nagyszebeni szász polgár és székely katona viselete.

Papír, akvarell, jelzés nélkül.

15 × 33 cm.

Ltsz.: 437/281.

- c) Magyar inas és székely jobbágy viselete.

Papír, akvarell, jelzés nélkül.

16 × 19,5 cm.

Ltsz.: 437/279.

Rómer Flóris 1864-től, a bántornyai és veleméri falképek felfedezéséről szóló írását ért heves támadások után kezdett behatóan foglalkozni a régi magyar viselettel. A csaknem egy évtizedig tartó kutatómunkája során a középkori és barokk művészet legkülönbözőbb műfajú emlékeit gyűjtötte össze és rajzolta le, de tanulmányozta egyes elszigetelten élő paraszti közösségek archaikusnak vélt viseletét is, mint ezt saját fényképfelvételei bizonyítják. Munkája eredményét az 1872 tavaszán tartott akadémiai székfoglaló beszédében összegezte.³⁴

E három akvarell egy sajátos magyarországi rajztípus, a XVII. század végi, XVIII. század eleji erdélyi viseletkódexek egyikéből hoz

²⁵ Knauz N., A pozsonyi káptalannak kéziratái. Magyar Sion IV. (1866) 23–24.

²⁶ Uo., *

²⁷ Csontos J., Pozsonyi Graduale 1488-ból. Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvtárkiállításához. Budapest, 1882. 18. Nr. 44.

²⁸ A lap első ismertetése és fényképe: Kerny T.: Szent István és kora. Szerk.: Glatz F. – Kardos J. Budapest, 1988. (Könyvismertetés) Ars Hungarica XVII. (1989) 224; 91. kép. A rövid közlésben a másolatot Rómer Flórissnak tulajdonítottam. Újabb vizsgálatok alapján azonban fölmerült annak a lehetősége, hogy a miniatűrát Könyöki (Ellenbogen) József készítette volna (Művészet I. [1902] 149.).

²⁹ Rómer F., A Keresztény Múzeum első zsegei. Religio és Nevelés 1864. 34–36. sz. (VII. 9.) 17–19.

³⁰ Radocsay D., A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955. 406.

³¹ Ltsz.: 180, 182.

³² Papír, lavírozott ceruzarajz. Jelzése: VII(23) 1890. (!) Ltsz.: K-7934.

³³ Rómer F., Keresztény Múzeum Pesten. Religio és Nevelés 1864. 36. sz. 59.

³⁴ Rómer F., A magyar jelmezeiről. Akadémiai Értesítő évf. n. 1872. 139–146.

néhány figurát. Bennük, mint Galavics Géza rámutatott, annak a rajzi gyakorlatnak fennmaradt példái kell látnunk, amely pl. előírta, hogy a kolozsvári festőcéhben a XVII. század közepén a „messteremek” elkészítéséhez a jelölt tartozott magát egész alakban „leírni” vízfestékekkel...³⁵ és ahol „nem annyira az személyiség egyéni megragadására és visszaadására, sokkal inkább egy-egy típus erősen dekoratív, határozott kontúrjairá, belső rajzzal alig megbontott megörökítésére törekedtek”³⁶

6. Pavli Crosnensis Rvtheni Artivm Liberalium magistri Poetaeque quāsuauissimi Panegyrici ad diuū Ladislāū Pannoniae regem uictorissimū... Viennae 1509.

Pausz, tus, papírra ragasztva, jelzés nélkül.

18 × 13 cm.

Ltsz.: 434/171.

Rómer már az 1864-ben felfedezett bántornyai és veleméri freskók vizsgálata óta élénk érdeklődést tanúsított Szent László ikonográfiájára, de kutatási eredményeit először csak 1874-ben megjelent falfestészeti corpusában foglalta össze külön fejezetben. Elsőként fedezte föl a hasonlóságot a norvég nemzeti szent, Olaf és Szent László ábrázolásai között.³⁷ Az 1881–1883-as nagyvárad-i ásatások után ismét fölmerült benne egy önálló ikonográfiai tanulmány gondolata, a tervezett munka azonban nem készült el. A hozzá gyűjtött feljegyzések, rajzok megmaradtak részben az OSZK Kézirattárában, részben az OMVH Könyvtárban.³⁸

A Crosnensis-dicsbeszéd díszlapjának fametszetéről készített másolat talán ennek a műnek az illusztrációja lett volna. A lap bal oldalán irodalmi hivatkozás, alján Crosnensis költeményének címe olvasható.

Kompozíciójának kialakításában a legnagyobb szerephez alighanem II. Ulászló 1500-tól vert guldinerjei jutottak. A koronát tartó angyal motívuma az Anjou-kor művészet-politikai terméke, amely hosszú szünet után itt jelentkezett először. Az Immaculata felbukkanása jellegzetes XVI. századi jelenség Szent László ábrázolásain. A földön fekvő címer Perényi Gábor ugocsa-i főispánra utal, akinél Crosnensis hosszabb ideig vendégeskedett.³⁹

7. A Szalóki család címeres levele.

Papír, ceruza, jelzés nélkül. (2. kép)

18 × 16,5 cm.

Ltsz.: 512/51.

A címeres levelet I. Ulászló bocsátotta ki Szalóky Tamás részére. A kihalt család történetét Nagy Iván ismertette,⁴⁰ az armálist először Véghegyi Dezső publikálta.⁴¹ A már a múlt században is sérült, hiányos címerről újabban Radocsay Dénes és Nyulásziné Straub Éva írt röviden, de a képét ők sem közölték.⁴²

A lap bal oldalán a miniatúra állapotára vonatkozó ceruzafeljegyzések, hátoldalán szakirodalmi hivatkozások olvashatók.

8. A nyitrai és a sági káptalan pecsétje. (3. kép)

Papír, ceruza, jelzés nélkül.

20,5 × 26 cm.

Ltsz.: 512/15.

Mindkét rajz alatt néhány irodalmi utalás.

9. Középkori pecsétek a Grassalkovich Levéltár okleveleiről (5 db)

Papír, ceruza, jelzés nélkül.

20 × 26 cm.

Ltsz.: 512/3.

2. kép. A Szalóky család címerlevele. Rómer Flóris hagyatéka. (Fotó: Makky György)

Az egyes pecsétek alatt meghatározások és rövid irodalmi kiegészítés olvasható.

10. Nagybánya város pecsétje. (4. kép)

Papír, ceruza, „Nagybánya városánál van, magam rajzoltam” felirattal.

20 × 12 cm.

Ltsz.: 512/65.

A pecsét felirata: + S/gillum/. D/e/. D/ominorum/. MVTVVS. AMOR. CIVIV/m/. OPTIMV/m/. E/st/. CIVITATIS. F/ir/MA-ME/n/TV/m/.

Nyolcszögű, pontsorrall határolt mezejében lépcsőzetes, sziklálkal, növényekkel és kétoldalt tölgyfával borított hegy tetején gloriólás király ül. Meghatározása máig vitatott. Alatta két bányász kalapáccsal és csákánnyal követ fejt. Egyik legkiválóbb, kiemelkedő művészi kvalitású XIV. századi városi pecsétünk, amelynek tipáriuma is megmaradt.⁴³ Az itt látható rajz érdekessége, hogy azt Rómer nem a pecsétnyomóról, hanem a városháza levéltárában őrzött egyik lenyomatról másolta és a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Sötétzöld viasz, meggyzínű selyem zsinag.”

11. Címertani lenyomatok és rajzok.

Papír, viasz, ceruza; hátoldalán „Varsányi” felirat olvasható.

23 × 17 cm.

Ltsz.: 512/24.

a) „Szokolai (alias Martinaw) helység pecsétje”

³⁵ Galavics G., Volt-e rajzművészet a 17–18. században Magyarországon? *Ars Hungarica* X. (1982) 13. Az előzményekről: Fülemüle Á.: Viseletábrázolások a 16–17. századi grafikában. *Ars Hungarica* XVII. (1989) 115–133.

³⁶ Galavics G. az előző jegyzetben i. m. 13.

³⁷ Rómer F., Régi falképek Magyarországon. I. *Monumenta Hungarica Archaeologica*. III. Budapest, 1874, 22.

³⁸ Rómer F., Vegyes művészettörténeti jegyzetek. OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 501/9; Rómer Flóris hagyatéka. OMVH Könyvtár, LIX. csomó, ltsz.: 427.

³⁹ Balogh J., Varadinum – Várad vára i. m. II. 59.

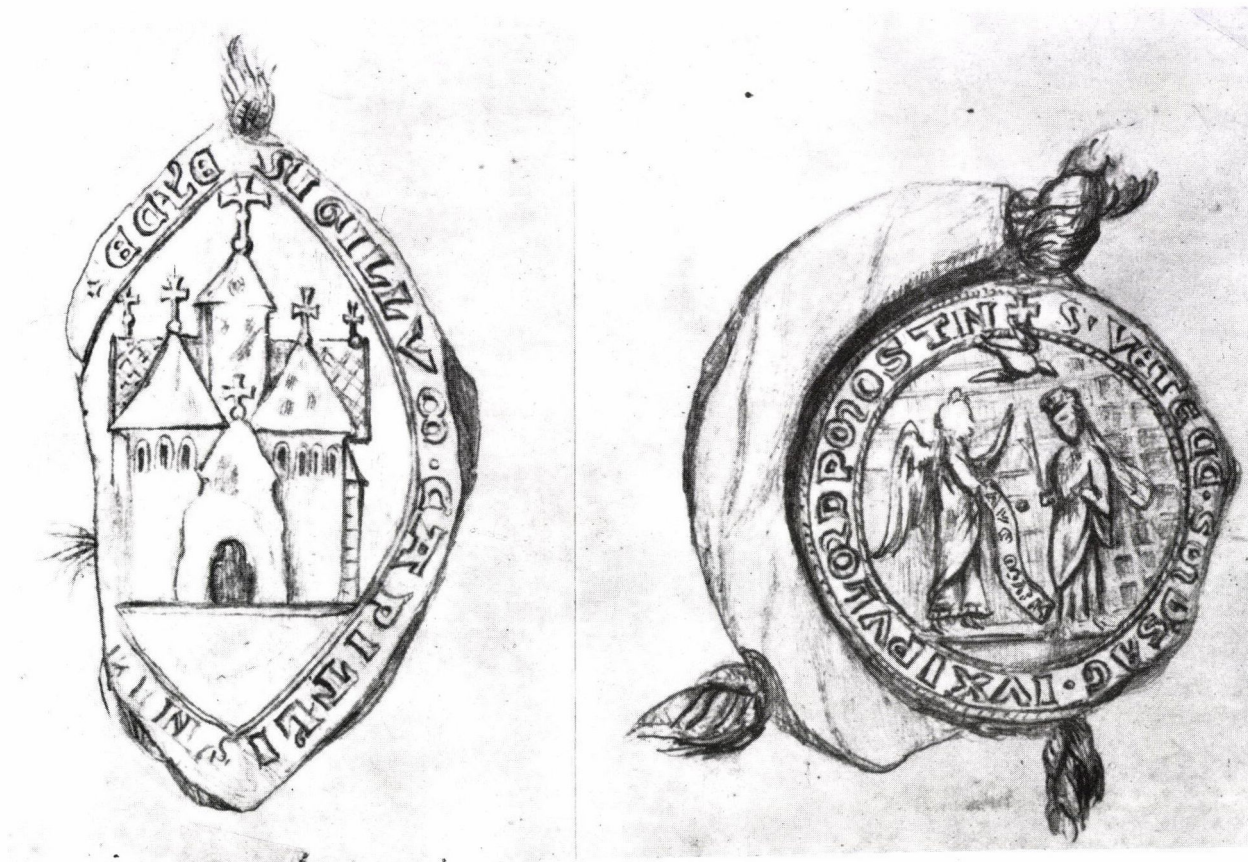
⁴⁰ Nagy I., Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. Pest, 1863. 473.

⁴¹ A Rómer által idézett tanulmányt nem tudtam azonosítani.

⁴² Radocsay, D., Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen. *Acta Historiae Artium* V. (1958) 356; Nyulásziné Straub É., A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. (Forrástudományi segédletek 2.) Kézirat. Budapest, 1981. 31.

⁴³ Rövid leírása: Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus. Szerk.: Marosi E.–Tóth M.–Varga L. Budapest, 1982. 356–357. Kat. 271. (korábbi irodalommal). Feliratról legújabbban: Takács I., Feldarabolt idő. (Marosi E. [szerk.]: Magyarországi művészet 1300–1470 körül.) Budapesti Könyvszemle I/1. (1989. december) 53–54.

3. kép. A nyitrai és sági káptalan pecsétje. (Fotó: Makky György)

4. kép. Nagybánya város pecsétje. (Fotó: Makky György)

Két vörös viaszlenyomat. Felirata: S. Georgi de. pa. Martnaw. 1598.

A pontsorról kialakított kör alakú pecsétmezőben Szent György lovas alakja látható.

b) „Rakoj Janokj Zsigmond pecsétje 1699.”

Az ovális mező felső részén S. I. monogram. Alatta babérlevelekkel (?) körülvevő tárcsapajzsban háromágú, nyitott koronából kiemelkedő két virágot tartó kar. A lap alján olvasható felirat: „Szokola helység és Jenő földesura, bírta neje után Barsakovics Kata Asszony, ez adta el Eszterházinak.”

12. Haidonicalium pecsétje.

Papír, vörös viaszlenyomat.

18×8,5 cm.

Ltsz.: 512/64.

A két lenyomatban is megőrzött reneszánsz pecsét felirata: Sigillum Privilegiatorum Oppidum Haidonicalium. A kör alakú pecsétmező ábrája elmosódott. Középen farkába harapó sárkány vehető ki. Belső jobbra forduló kardot tartó kar. A sárkány két oldalán egy-egy álló figura. A sisakdísz: Jobb kezében kardot tartó, nyitott koronából kiemelkedő félalak.

13. Angolpark napernyő formájú pavilonnal.

Litográfia, körülmetszett, könyvből kivágva.

9×13 cm.

Ltsz.: 526/23.

14. Angolpark (?) orientalizáló részletekkel.

Körülvágott rézmetszet.

8,5×14,5 cm.

Ltsz.: 526/22.

Hátoldalon több elmosódott ceruzafelirat.

KONFERENCIA AZ EURÓPAI FELSŐPALEOLITIKUM LEVÉLESZKÖZÖS IPARAIRÓL

Krakkó – Karniowice, 1989

A krakkói Jagello Egyetem Régészeti Intézete több szempontból is fontos témát választott. A levéleszközös iparok az egész jégkori Európát benépesítették. Igen tág időhatárok és változatos ökológiai körülmények között, számos olyan ipar körvonalazódott az utóbbi évtizedek kutatásai során, amelyeknek a vezére eszköze az egy- vagy kétoldali megmunkálású, levél alakú eszköz.

Ezek a határok térben a Kasztyonki körtől (Don melléke) Portugáliáig, időben a középső paleolitikumtól (Szeleta-kultúra korai szakasza) a jégkor végéig (Solutréen) terjednek.

A téma megközelítésére így számos lehetőség nyílik, s a szervezők igyekeztek ezeket a lehetőségeket messzemenően kihasználni. 17 országból összesen 61 kutatót hívtak meg, akik 43 előadásban ismertették legfrissebb eredményeiket. Ezek a számok kissé riasztóan hatnak, de – varietas delectat – éppen az előadások témáinak sokszínűsége volt a biztosíték, hogy a konferenciát végig élénk érdeklődés, a résztvevők aktív vitája, hozzászólása jellemezte.

Az előadásokat egyenként lehetetlen ismertetni. Ezért négy előadást emeltünk ki azoknak a súlypontoknak az illusztrálására, amelyek köré a többi előadás is csoportosítható volt: az eredet kérdése (középsőpaleolit alapon kontinuus továbbfejlődés, Sztroleckaja), egy adott terület levéleszközös ipara egy adott időszakban (Bohunicien), előállítás, technológia, funkció (experimentális régészet), végül a művészet (Venuses and wolverines).

M. V. Anyikovich, a leningrádi Régészeti Intézet munkatársa a korai felsőpaleolitikus Kasztyonki–Sztroleckaja-kultúra átfogó, korszerű elemzését és értékelését adta elő. Jellegzetessége a kultúrának a középsőpaleolitikus hagyományok továbbélése az eszközanyagban, ami egyértelműen a helyi népesség továbbélését látszik bizonyítani. A magkőtechnika, a bifaciális eszközök és általában a felszíni retus alkalmazása, a kaparók meglehetősen magas aránya a helyi középsőpaleolitikumnak is jellemző vonásai. Sajátossága a kultúrának, hogy egy lelőhelyen belül is több levélhegytípus fordul elő, ami funkcionális eltérésekre utal. A kultúra további helyi fejlődését a levélhegyek fokozatos eltűnése, a Gravetté-hegyek megjelenése, a felsőpaleolit típusok arányának fokozatos növekedése bizonyítja.

A nagy területet benépesítő kultúra időrendi helyzetét a bulgáriai és jugoszláviai lelőhelyeken is kimutatható vulkáni hamu határozza meg, aminek korát 30–36 ezer év közé helyezi a kutatás.

J. Svoboda, a brnói Régészeti Intézet kutatója a morvaországi Bohunicien-kultúrát ismertette, és meghatározta helyét a közép-európai paleolitikumban. A korai felsőpaleolit ipar egykorú volt a középsőpaleolit micouquienel és a Szeleta-kultúrával. Ugyanakkor szoros kapcsolatban állt a dél-lengyelországi, ugyancsak levéleszközös Jerzmanoviciennel. Bár mindegyik kultúra vezérlelete a levélhegy, életmódjuk, számos technológiai jellegzetességük eltérő. A Bohunicien széleskörűen kiaknázták és kihasználta a helyi nyersanyagforrásokat, aminek bizonyítéka a szelektív nyersanyag-felhasználás. Az előadás kiegészítése volt a lelőhelyek egyike (Stranska Skala) bemutatása a kirándulás során. Ugyanitt kis rögtönzött kiállítás összegezte az eddigi eredményeket.

J. M. Geneste és H. Plisson francia régészek a paleolitikus vadászfegyverek technikai-funkcionális elemzését végezték el, eredményeiket kísérletekkel támasztva alá. Előadásuk érdeme volt, hogy vizsgálataikkal az eszközöket előállításuk és használatuk teljes időtartamára végigkövették, a gyártás technikájától a gyártási hibákon át, a használati lehetőségeikig.

A két szerző megpróbálta értelmezni a tört eszközök által hordozott információkat is. Az ilyen vizsgálatok, amelyek nyilvánvalóan nem kis részben néprajzi analógiákra épülnek, igen munkaigényesek és számos hibaforrást rejtenek magukban. Az előadás részletesen tárgyalta a nyélbe erősítés lehetséges módjait. Erről azonban, a kopásnyomokon kívül valójában igen keveset tudhatunk, hiszen a szerves anyagok nem maradtak meg. Nyilvánvaló, hogy más-más nyéllel másképpen és eltérő hatékonysággal lehet a szerszámokat használni. Erre vonatkozóan némi tájékoztatást nyújtanak a barlangi rajzok. A két kutató által felvázolt kísérleti régészeti eredmények igen alapos, körültekintő munkán alapulnak, és felhívják a figyelmet arra, milyen sok szempont szerint kell egy-egy régészeti egységet – legyen az akár csak egyetlen tárgy – értelmezni.

O. Soffer illinoisi kutató vénuszokról és rozsomákokról szóló előadása messze túlmutat akár a művészet, akár a technológia kérdésein. A legkorábbi ismert kerámiák technikai és funkcionális elemzését tűzte ki célul. A 26 ezer éves kis kerámiafigurák és a pavlovi kultúrkör lelőhelyein előkerült kerámiatöredékek anyagát műszeresen vizsgálták, és arra a következtetésre jutottak, hogy a nyersanyag előkészítése tudatos volt, a kiegészítés feltehetően kemencében, magas hőfokon történt. Ugyanakkor a vizsgálat azt is kimutatta, hogy ezek a kerámiatárgyak nem egyenletes szerkezetűek, erős hőhatásra szinte szétrobbannak. Az előadó ezt nem technikai hiányosságnak értékelte, hanem szerinte a tárgyaknak ez a jellegzetessége speciális, tudatos tevékenység következménye, ami egyben része a szobrocskákat előállító emberek vallási szertartásainak. Értelmezése szerint ez a fajta funkcionálisan meghatározott technikai hagyomány az oka annak, hogy még mintegy 15 ezer évet kellett várni a tartós, mai értelemben használt kerámia megjelenéséig.

A résztvevők érdeklődéssel fogadták a két magyarországi témájú előadást (T. Dobosi Viola: Leafshaped implements from Hungarian open-air sites; Simán Katalin: Considerations on the "Szeleta-unity").

A konferencia résztvevői számára a Krakkói Régészeti Múzeum zártkörű kamarakiállítását rendezte a legfontosabb lengyelországi levéleszközös lelőhelyek anyagából.

Két kirándulás tartozott a programba, 27-én délután a Krakkó belterületén lévő két híres lelőhelyet tekintettük meg. A Spadzista irigylésre méltó komplexitással kutatót lelőhelye, a későpaleolitikus gravetti népesség történetének kutatásához kulcsfontosságú. Külön figyelemre méltó az ukrainai felsőpaleolitikumból ismert mamutesont kunyhók közép-európai megjelenése. A telep topográfiája: Aszóvölgy fölött kiugró teraszperem, a dunakanyari telepek geomorfológiai elhelyezkedésének pontos mása.

A közeli Zwierzyniec többrétegű telepe a hagyományos terminológiával interpleniglaciálisnak nevezett periódusban volt lakott, s egyebek között egy korai felsőpaleolitikus, aurignaci típusú ipar névadó lelőhelye.

Krakkó környékét több tényező tehetné vonzóvá az őskor különböző szakaszaiban:

- glaciálisokban a Kárpátok ívének északi pereme mentén húzódott a kelet és nyugat közötti jégmentes folyosó;
- interglaciálisokban (jelesen a Würm interstadiálisaiban is) az erdő és tundra zóna találkozási (két különböző típusú ökológiai niche)
- a krakkói jura kiváló minőségű kova nyersanyagának közelsége.

A konferencia végeztével a háromnapos kirándulás szervezésébe bekapcsolódott a Csehszlovák Tudományos Akadémia. Első napon a tájképileg is nagyon vonzó Felső-Sziléziában két világhírű lelőhelyet láttunk. A Mamutowa barlang (Wierchowia mellett) több mint 100 éve ismert és kutatót lelőhely. Vastag, változatos éghajlati körülmények között lerakódott kitöltéséből több paleolit kultúra leleteit gyűjtötték. Legjelentősebbek a 6. réteg levéleszközei: a Jerzmanowice-kultúra idősebb fázisa (vezérlelete a széles, pengeszerű szilánkon részben bifaciális megmunkálással kialakított plankonvex keresztmetszetű levélhegy); és a fiatalabb rétegek csonteszközös aurignaci leletegyüttese.

Megnéztük a jellegzetesen felső-sziléziai Jerzmanowice-kultúra névadó lelőhelyét, a Nietoperzowa barlangot is. A régészeti lelőhelyként több mint 100 éve ismert óriási üreg (alaprajza nagyon tekintélyes, nem lakóbarlang) két kultúrrétegeből nagy számú leletanyagot ismerünk. A levéleszközös kultúra jelenlegi ismereteink szerint legalább egy kronológiai fázissal fiatalabb, mint a korai Szeleta.

A kirándulás morvaországi szakasza a Brnótól délre nyíló, tágas ún.

Morva kapu legfontosabb lelőhelyeinek megtekintése volt. Ezek között olyanok voltak, mint Predmost (Prerov belterületén), az austerlitz-i csatamező melletti Stranska Skala, s a nyílt színi Szeleta-műhelynek interpretált Vedrovice.

Csehszlovákiai tartózkodásunk második napját a Pavlovien-kultúrának szenteltük. Dolní Vestonice és köre legújabb és már klasszikus telepítéleteit néztük meg, szakavatott vezetéssel.

Bár a levélszűkös kultúrák értékelésében a konferencia végeztével sem sikerült közös álláspontot kialakítani, de jó alkalmunk volt megis-

merkedni a legújabb eredményekkel. Öröndetes, hogy változatlanul rendszeresek a kérdéskörrel foglalkozó konferenciák, ezek sorába illeszkedett pl. a magyarországi Szeleta-szimposium 1966-ban.

A konferenciát kellemes környezetben Lengyelország közismert gazdasági helyzete ellenére gördülékenyen szervezték meg. Köszönet illeti a lengyel és csehszlovák kollegákat a hagyományosan szívélyes fogadtatásért.

T. Dobosi Viola-Simán Katalin

VI. NEMZETKÖZI TŰZKŐSZIMPÓZIUM, MADRID 1991

1991. október 1-4 között került megrendezésre a VI. Tűzkőszimpózium Madridban. A tűzkőszimpóziumok sorozata a petroarcheológiai kutatások aktuális eredményeit foglalják össze, 4-5 éves időközönként. A sorozat eredetileg a hollandiai Maastricht környékén feltárt kovabánya kutatásában közreműködő kutatócsoport kezdeményezésére indult meg; az első három találkozóra Maastrichtban került sor; az eredményeket a *Staringia* nevű folyóirat 1976. és 1979. számában tették közzé. A negyedik Tűzkőszimpóziumot Brightonban, az ötödiket Bordeaux-ban rendezték meg; mind a két rendezvény eredményeként két-két kötetes tanulmánygyűjtemény jelent meg, G. de G. Sieveking, illetve R. Seronie-Vivien és munkatársainak szerkesztésében.

Az 1991-es spanyolországi találkozó szervezését a madridi Museo Nacional de Ciencias Naturales (Természettudományi Múzeum) és a granadai egyetem Régészeti Tanszéke szervezte, számos más tudományos intézmény és jelentős szponzori támogatás segítségével. A konferencia fő szervezői M. A. Bustillo és A. Ramos-Millan voltak.

A VI. Tűzkőszimpóziumon 18 országból több, mint 100 kutató vett részt; a viszonylag magas részvételi díj és a nagy távolság miatt a külföldi kutatók száma viszonylag alacsonyabb volt, mint a megelőző két találkozó. Európa keleti feléből viszonylag jelentősebb számban képviselték magukat a lengyel kollégák; jórészt ennek köszönhető, hogy a következő Tűzkőszimpózium rendezésének jogát a lengyelek kapták meg.

A konferencia hagyományosan több tudományág szempontjából és módszereivel vizsgálja az őskori nyersanyagellátásban meghatározó jelentőségű tűzkő- és kovanyersanyagokat. A főbb témakörök: kovaközetek geológiája; őskori kovabányászat és kovabányák kutatása; kovaközetek anyagvizsgálata és régészeti lelőhelyek nyersanyagainak azonosítása; nyersanyagellátás és gazdaságtörténet; kőeszközök készíttéstechnikája és használati kopásnyomok vizsgálata. A hagyományos kutatási profilok mellett ezennel az etnoarcheológiai szempontok is gazdagították a konferencia munkáját, elsősorban I. McBryde ausztráliai kutatásainak eredményeképpen. McBryde vizsgálatai részben hagyományos értelemben vett „régészeti anyagon” (Flint on the rim of the Continent; Exploitation of flint sources on the Nullarbor Plain, Australia), részben jelenleg is használt – vagy a közelmúltban még létező – kereskedelmi útvonalak és hálózat által közvetített nyersanyagmozgás komplex vizsgálatával segítettek előadataink értelmezését (Stone quarries production and exchange in Aboriginal Australia). Szintén Ausztráliában készült a könyersanyag-beszerezés élő tradícióit bemutató videofilm (*The Spear in the Stone*), amelyet – egyéb, a kovabányák kutatásával kapcsolatos videofilmek mellett, a konferencia programjának keretében bemutattak. A kovabányák és nyersanyag-kitermelő helyek kutatása és a velük kapcsolatos vizsgálatok jelentették a konferencia legfontosabb, központi témáját. Lengyelországból a Krzemionki kovabánya kutatásával foglalkozó csoport (W. Borowski, W. Migal, T. Herbich) a bánya sokoldalú kutatásának új eredményeit mutatták be, a leletfelderítéstől kezdve a kitermelés módszerein, eszközein át a bányamező felosztásának és a bányászott kőanyag feldolgozásának, a kész eszközök térbeli-időbeli elterjedésének kérdéseire. Az előadásokat szemléletes videofilmekkel egészítették ki. Szintén a lengyel kutatás eredményeit tükrözte R. Schild előadása (*Field work methods in the study of open flint mines and quarries*) és J. Budziszewsky módszer-

tani szempontból jelentős megfigyelései a bányagödörök feltöltődésének törvényszerűségeiről (*Microstratigraphy of a pit: a Case Study*). J. Lech előadásában a kovabányák kutatását európai távlatban tekintette át (*Remarks on prehistoric flint mining and flint supply in European Archaeology*). P. M. Vermeersch és munkatársainak kutatásait az egyiptomi középső- és korai felsőpaleolitikus kovabányákról (*Palaeolithic chert mining in Egypt*) ezúttal is örömmel hallgattuk; az első bejelentéstől számítva (1983, Brighton) az intenzív kutatásoknak köszönhetően a Nílus-völgyben legalább 3 középsőpaleolitikus kitermelési centrumot tarttak fel, amelyeknek kormeghatározását – a technológiai megfigyelések mellett – radiokarbon koradatok, termolumineszcens kormeghatározások és újabb, a homokrétegek korának meghatározására kifejlesztett eljárások támasztják alá. A kőeszkögyártás folyamatát a hulladékból összeállított megmunkálási sorozatokon (refitting) tanulmányozhatjuk. J. Felder a Grimes Graves project eredményeiről beszélt. Újabb nagy kovabánya feltáráról számolt be F. Bostyn és Y. Lanchon (*Rescue excavations on a large surface of a Neolithic flint mine at Jablines, "Le Haut Chateau"*); útépités során itt nagy felületen megtalálható bányamező gyors feltárára volt szükség. R. Maggi és munkatársai egy liguriai radiolarit kitermelőhely kutatásáról számolnak be (*The prehistoric radiolarite quarry of "Valle Lagorara", Liguria-Italy*). Inkább kitermelőhelyekről, mint klasszikus értelemben vett kovabányákról számolnak be (az eddigi ásatási adatok alapján) a spanyol kollégák: A. Saville pedig északkelet-skóciai, ún. "Buchan beds" nevű kavicsrétegekben előforduló kova nyersanyagainak felhasználásáról tartott előadást.

A másik jelentős témakör, amelyhez tartozó előadásokkal nagyobb számban találkozhattunk a madridi konferencián, a régészeti lelőhelyek nyersanyag-összetételének, illetve a nyersanyagfélések elterjedésének vizsgálata. A spanyol kutatók számos érdekes részlettanulmányt tettek közzé, különféle korú lelőhelyek (alsópaleolitikumtól a bronzkorig) és kisebb-nagyobb területi egységek tekintetében (Manzanares völgy; Burgos és Porcuna környéke; Valencia, Andalúzia stb.). H. Floss tanulmánya Németország északnyugati vidékének paleolitikus nyersanyag-struktúráját tekintette át. A holland M. de Grooth és az angol D. Underwood is németországi (hajori) anyagon dolgozott. M. de Grooth tanulmánya (*The system of flint procurement at the Bandkeramik site of Hienheim*) a kőeszközkészítés folyamatának rendszerszemléletű megközelítését adja, a hienheimi lelőhely konkrét példáján keresztül. G. Pignat tanulmánya (*Use of quartz crystal in Alpine Mesolithic context: rock shelter of Vionnaz – Valais, Switzerland*) egy speciális nyersanyag (hegyikristály) felhasználásával foglalkozik.

A konferencia során külön témakörként kezelték a fenti vizsgálatokkal szorosan rokon, de inkább köztani-anyagvizsgálati szemléletű feldolgozásokat (M. A. Bustillo DK-spanyolországi, I. Diethelm-Loch szíriai, M. R. Seronie-Vivien DNy-franciaországi, H. Kars és munkatársainak hollandiai vizsgálatai). A. Ramos-Millan a kovaközetek immerziós mikroszkópiájának lehetőségeiről tartott beszámolót.

Sajnálatos módon az anyagvizsgálati szekcióval részben azonos időpontban zajlott a kovaközetek geológiájával foglalkozó előadások zöme, így azok közül csak keveset volt alkalmam meghallgatni. Yeh Hsueh-Wen kutatásai rendkívül ígéretesek az eddig nehezen elkülöníthető kova-

közetek vizsgálatában; az üledékes kovaközetek képződési hőmérsékletének megállapítására izotóp-geokémiai módszereket alkalmaz. A spanyol kutatók közül többen a helyi nyersanyagok részletes vizsgálatáról számoltak be, így M. A. Bustillo a Betic Cordillera radiolaritjainak geokémiai jellegzetességeiről. J. P. Calvo spanyol és görögországi diatomitok gazdasági szempontú vizsgálatával foglalkozott. A használati kopásnyomok vizsgálatai közül L. Hurcombe és A. Van Gjin áttekintő értékelései mellett J. Ibanez speciális vésővizsgálatait és T. Carter érdekes témafelelvétését (Blood and tears: A cycladic case study in microwear analysis. The use of obsidian blades from graves as razors?) emelhetjük ki. Ez utóbbi tanulmány a kísérleti archeológiai szemléletet odáig vitte, hogy ha nem is borotválást, de hajvágást végzett obszidián pengék segítségével.

A konferenciát megelőző szakmai kirándulás elsősorban geológiai jellegű volt, és Észak-Spanyolország tengeri és szárazföldi eredetű kovaközetekinek bemutatását, bejárását tűzte ki célul. A konferenciát követő

kirándulás helyszíné a dél-spanyolországi Andalúzia volt, ahol elsősorban a rézkori-korabronzkori lelőhelyek és az ezeknek nyersanyagellátásában szerepet játszó nyersanyagforrások megtekintése volt a cél. Ennek során olyan fontos „ipari és urbánus” centrumokat is megtekinthetünk, mint El Malagón és Los Millares.

A konferencia záróeseménye a második szakmai kirándulás végén a Granadai Egyetem által rendezett kiállítás megnyitása volt. A kiállítás egyben magját képezi az egyetemen felállítandó összehasonlító nyersanyaggyűjteménynek, az andalúziai regionális litotékának. Nagy megtiszteltetés számunkra, hogy a Betic Lithotheca kialakításánál a Magyar Nemzeti Múzeum összehasonlító kőzetgyűjteményét mintának tekintik.

A konferencia eddigi anyagát rendkívül izléeses kiállítású kiállításvezetők és „Abstract-kötet” tartalmazza; a teljes tudományos anyag megjelenését mielőbb reméljük.

T. Bíró Katalin

AZ EGYIPTOLÓGUSOK NEMZETKÖZI SZÖVETSÉGE MÚZEUMI OSZTÁLYÁNAK KONFERENCIÁJA BUDAPESTEN, 1990-BEN

Az Egyiptológusok Nemzetközi Szövetségének (ICE) legjelentősebb alosztálya, a Múzeumok Nemzetközi Szervezete (ICOM) keretében mint az Egyiptomi Gyűjtemények Nemzetközi Szervezete (CIPEG) működik és egyik fontos feladatát a múzeumok régészeti és művészeti teljes anyagának közzététele képezi a Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum (CAA) kiadványsorozatban.

A CIPEG, ill. a CAA 1989. évi leideni ülészakának határozata alapján Budapest lett az 1990. évi egyiptológus találkozó színhelye. A Szépművészeti Múzeumban május 22-től 24-ig tartó konferencia ülései három témakörhöz kapcsolódtak.

1. A múzeumi műtárgyak kölcsönzési és cserekiállításai lehetősége.
2. A CAA-katalógusok kiadásának helyzete és jövője.
3. Az ICOM etikai kódexének egyiptológiai vonatkozásai.

Varga Edith a konferencia szervezője, a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Osztálya vezetője, főigazgató-helyettes üdvözlő szavai után Mojzer Miklós, a múzeum főigazgatója és Wessetzky Vilmos, a Magyar Egyiptológusok Szövetsége elnöke köszöntötte a megjelenteket, majd H. D. Schneider. A CIPEG elnöke megnyitotta az ülészakot.

Nagy érdeklődés kísérte M. V. Davisnek, a British Museum igazgatójának a múzeumok kölcsönzési alapelveiről szóló előadását. H. Satzinger a bécsi Kunsthistorisches Museum Egyiptomi Osztályának igazgatója az egyiptomi kiállítás újárendezéséről, H. Kischewitz a Berlini

Egyiptomi Múzeum múmiáinak sok szempontú vizsgálatáról számolt be. Cihó Miron a romániai egyiptomi műtárgyak vándorkiállítását ismertette, amely egy budapesti kiállítás lehetőségét is magába foglalja. Az egyiptomi műtárgyak forráskiadásának a CAA keretében történő megvalósítása feladatairól és jövőjéről érkezett A. Eggebrecht, a Hildesheimi Pelizaeus Museum igazgatója. D. Bergman a múzeumok régészeti, művészeti anyaga komputeres feldolgozásának svédországi tapasztalatait ismertette. Az ICOM etikai kódexének egyiptológiai vonatkozásaival kapcsolatban D. Wildung, a Berlini két Egyiptomi Múzeum igazgatója részletesen foglalkozott az egyiptomi műtárgy-kereskedelem visszásságaival, és az ásatások eredményeként nyert régészeti anyag egyiptomi részről történő kiválasztási gyakorlatával. Kákósy László, az ELTE egyiptomi ásatását, a Dzsehutimesz sírkamra feltárásának jelentőségét ismertette. Nagy érdeklődést váltott ki C. Derriks előadása az egyiptológia és a széles körű ismeretterjesztés kapcsolatáról, valamint Ch. Ziegler video-filmbemutatója, ami a Louvre egyiptomi műtárgyainak felhasználásával készült és amelynek egy egyiptomi novella, „A királyfi és a sors” volt a tárgya.

Szentendrét és Visegrádot felkereső dunai kirándulás zárta a nagy sikerű konferenciát.

Wessetzky Vilmos

2. INTERNATIONALES KOLLOQUIUM ÜBER PROBLEME DES PROVINZIALRÖMISCHEN KUNSTSCHAFFENS. VESZPRÉM 1991

1989-ben a grazi egyetem és a Régészeti Társaság kezdeményezésére a római kori művészet, ezen belül elsősorban a közsobrászat kérdéseinek megvitatására egy újonnan létrehívott ülésorozat első kollokviumára került sor Grazban. A záróülésen a szervezők Veszprémet kérték fel a következő, 1991-es kollokvium megrendezésére, amely sikerét többek között a MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság (VEAB), a MTA Római Régészeti Albizottság, a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság és több Veszprém megyei intézmény támogatásának köszönheti.

A kollokvium 62 résztvevője 7 országból, Angliából, Ausztriából, Cseh-szlovákiából, Jugoszláviából, Magyarországról, Németországból, Olaszországból érkezett.

A veszprémi ülés elsősorban Noricum, Raetia és Pannonia, tehát a

középső Duna-vidék köemlékeivel foglalkozott, ill. ezen provinciák emléktárában fellelhető itáliai kapcsolatokat elemezte 30 előadásban és az előadásokhoz kapcsolódó élénk viták során.

Az ülésen, sorrendben, a következő előadások hangzottak el:
Fitz J.: Steindenkmäler von Intercisa und Gorsium
Harl, O.: Fragen der historischen Selektion und der Datierung provinziálrömischer Steinskulpturen im Ostalpenraum
Nuber, H. U.: Über Sarkophage aus Raetien
Kuzmová, K.: Die Steindenkmäler im nordpannonischen Limes-Vorland
Pochmarski, E.: Zum Porträtmedaillon in Noricum – Herkunft und Ausformung einer Gattung von Sepulkralreliefs
Palágyi S.: Zwei Grabmedaillons aus dem Balácaer Hügelgrab

Kaus, K.: Grabsteine des 4. Jhs. in Burgenland
 Weber, G.: Aspekte provincialrömischer Steinmetzarbeiten in Raetien
 Kolšek, V.: Die Todesgenien im Stadtbezirk von Celeia
 Gabler, D.: Steinmetzerei von Arrabona
 Geszthelyi, T.: Pannonische Gorgoköpfe
 Schleiermacher, M.: Die Opferszene und Weihinschrift der Vagdaver-custis
 Boppert, W.: Zur bildlichen Darstellung der einheimischen Bevölkerung in Mainz auf Grabdenkmälern des 1. Jhs.
 Krierer, K.: Der Grabstein des C. Septimus in Budapest. Bemerkung zum Typus der Darstellung
 Szirmai K.: Funeral Porträts in Aquincum
 Walde, E.: Magistrate und private Repräsentation in der Grabkunst Noricum
 Ubl, H.: Die frühe Grabkunst im Boischen Siedlungsraum
 Soproni S.: Einheimische Grabstele mit Hügelgrab und Wagendarstellung
 Szabó K.: Gefäßdarstellungen auf den Nebenseiten der Steindenkmäler
 Czysz, W.: Kleinbronzen aus Westraetien
 Jilek, S.: Bleimotive in Pannonien
 Bauchhenss, G.: Alkestis?

Hebert, B.: Das Alkestis-Relief aus Piber
 Scherrer, P.: Zur Deutung einiger mythologischen Reliefs in Noricum
 Jobst, W.: Die Mänade von Carnuntum
 Németh M.: Sol-Mithras Relief aus Aquincum
 Póczy K.: Ein Isis-Pharia Relief aus Aquincum
 Langmann, G.: Römerzeitliche Volkskunst in West-Pannonien
 Frenz, H.: Zur Datierung des Bogens von Orange
 Buora, M.: Von den Steindenkmälern: die architektonische Dekoration des Heiligtums von Sevegliano (nördlich von Aquileia)
 A szervező-szerkesztő bizottság (Fitz Jenő, Gabler Dénes, Nagy Mihály, Palágyi Sylvia, Soproni Sándor) szándéka szerint és a MTA, MTA VEAB, Művelődési Minisztérium, Oszták Kulturális Intézet hatóságos segítségével, az előadások szövege önálló alakban 1992 tavaszára kerül majd ki a nyomdából.
 Az előadások közötti egynapos kirándulás során a résztvevők felkeresték a rekonstruált inotai római kori halomsírokat, a székesfehérvári és a tihanyi kőtarat, ill. Gorsiumot és a balázsi római villát.
 A záróülés határozata alapján a következő kollokvium megrendezésének jogát Bonn városa kapta meg.

K. Palágyi Sylvia

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT TEVÉKENYSÉGÉNEK HÁROM ÉVE (1989–1991)

A magyarországi tudományos folyóiratok majd mindegyikét érintő kiadási nehézségek miatt a társulat nevét viselő, hamarosan 125. évébe lépő kitűnő folyóirat, az *Archaeologiai Értesítő* sem jelenhetett meg a korábban megszokott rendszerességgel az utóbbi években. Emiatt késett a közgyűléseken elhangzó, a társulat munkáját röviden áttekintő főtitkári beszámoló közreadása is. Most, amikor mód nyílik ezek együttes publikálására, az eredeti szövegek változatlan formában jelennek meg. Elsősorban hagyományaink miatt, hiszen immár több mint évszázada elődeink is évről évre adtak számot (a múlt században a folyóirat negyedévenkénti megjelenése idején gyakrabban) a társulat szakmai tevékenységéről. Részben pedig azért, mert a rövid írások egyfajta tükörképei e gyors változásokkal teli évek egy-egy olyan mozzanatának, amely önállóvá váló társulatunk működését, korábbi fenntartók, a Magyar Tudományos Akadémiához fűződő viszonyát bizonytalanra tették. Szerencsére, a több évet átívelő folyamat végeredménye megnyugtató és a társulat számára perspektívát sejtető, hiszen tevékenységünk rendjét és intenzitását nem kell pénzügyi nehézségek miatt módosítani.

1989

Társulati életünk fontos momentumának tekinthető, hogy a társadalmi-politikai változások egyik eredményeként a közelmúltban megjelent társasági törvény értelmében a társulat önálló szervezet lett. Nemrégiben megtörtént az ún. cégbejegyzés is. Jelenleg még nyitott, hogy milyen lesz jövőbeli viszonyunk eddigi fenntartó szervünkhöz, a Magyar Tudományos Akadémiához. Erről az Akadémia különböző testületeinek képviselői és az MTA-hoz tartozó társulatok, társaságok tisztségviselői között az év folyamán több alkalommal volt polémia; ugyanis nyilvánvaló, amennyiben az MTA az egyik évről a másikra megszüntetné a társulatnak eddig biztosított anyagi támogatást, azok többsége életképtelenné válna. Minderről a végleges döntés az Akadémia februári rendkívüli és a talán májusban megtartandó rendes közgyűlése után várható, az új alapszabály elfogadását követően. Bizonyos orientációt adhat számukra az alapszabály-tervezet 61. paragrafusának alábbi két bekezdése: „(1) Az Akadémia együttműködésre törekszik a tudományos társaságokkal, egyesületekkel, szövetségekkel, továbbá a nemzetközi tudományos társaságok hazai csoportjaival, szekcióival. Kérésükre figyelemmel kíséri tevékenységüket, értékeli tudományos eredményeiket, szakmai és anyagi támogatást nyújt részükre.

(2) Érdemesség esetén a tudományos osztály feljogosíthatja a tudományos társaságot, egyesületet arra, hogy nevében is utaljon az Akadémiára.”

Megjegyzem, 1990-re az MTA a múlt évének megfelelő anyagi bázist biztosít társulatunk részére, de fel kell készülnünk arra, hogy a következő években fokozatosan csökkenni, később esetleg meg fog szűnni az ilyen jellegű támogatás és a tudományos társulatok, társaságok önfenntartó szerepre lesznek kárhóztatva. Nyilvánvaló, hogy a befolyó tagdíjakból a társulatot fenntartani nem lehet, ezért az általunk képviselt szakterületen, illetve azokon kívül kell támogatásokat keresnünk.

Reméljük, nemcsak az előkészítők, hanem a tagság számára is örömet jelentett a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat közlönye, azaz a *Henszlmann Lapok* első számának megjelenése. Nehezen jutottunk el eddig, és az új kiadvány sokat köszönhet az ötletadó Szabolcsi Hedvig szívós szervező munkájának. Örömmel vesszük, ha tagtársaink újabb ötletekkel segítik a következő számok előkészítését. Elmúlt évi közgyűlésünk a vezetőség javaslatára elfogadta a Henszlmann-díj megalkotását. Kivitelezése az utolsó stádiumban van, és az Önökhöz eljutott felkérés alapján várjuk személyekre vagy intézményekre vonatkozó javaslatokat, amelyek a kuratórium döntését elősegíthetik.

Rómer Flóris halálának 100. évfordulójának tiszteletére emlékülést szerveztünk november 17-én. A sikeres rendezvényen az előadók első sorban Rómer munkásságának eddig kevésbé vagy nem ismert részleteit taglalták az alábbi témák szerint: BÁNHEGYI Miksa: Rómer meghatározó pályakezdése; KÖHEGYI Mihály: Rómer Pestre kerülésének körülményei és indítékai; PÓCZY Klára: Rómer aquincumi kutatásai; MAKKAY János: Rómer nagyváradi évei; NÉMETH Lajos: A magyar művészettörténet-írás úttörője, Rómer Flóris; KERNY Teréz: Rómer hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeiben.

Az 1989. évi vándorgyűlést Kecskeméten tartottuk, ahol a város és a megye régi és új múzeumairól, műemlékeiről kaptunk élményszerű áttekintést. A Bács-Kiskun megyében első alkalommal megrendezett vándorgyűlés tudományos ülésszakán a következő előadások hangzottak el: BÁNSZKY Pál: A Bács-Kiskun megyei múzeumok negyedszázada; HORVÁTH Attila: 25 év régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében; KULCSÁR Valéria: Leletmentések, kutatások Lajosmizsén; H. TÓTH Elvira: Eredmények és problémák a megye VII. századi avar kutatásában; V. SZÉKELY György: Középkori régészeti kutatások Kecskemét környékén; TELEPY Katalin: Iványi Grünwald Béla és képeinek hamisítása a harmincas években; KESERŰ Katalin: A magyar szecessziós építészettől forrásai; SIMON Magda: A szecesszió Kecskeméten.

A tudományos ülésszakokon, a hagyományos ásatási beszámolón, valamint az ún. felolvasó üléseken az év folyamán 33 régészeti, művészeti- és iparművészeti-történeti előadás hangzott el. Feltűnő, hogy a korábbi évek olykor látványos programjával szemben 1989-ben csak egy külföldi vendégelőadója volt a társulatnak. Említést érdemel még, hogy áprilisban szakvezetéssel megtekinthettük az Újvárosházát és a Központi Vásárcsarnokot.

Előző közgyűlésünket 1989. január 30-án tartottuk, amelyen Szabó Miklós: Velemszentvid–Bibracte címmel számolt be az utóbbi évek sikeres francia–magyar ásatássorozatának eredményeiről. Ezt követően a következők kapták kitüntető érmeinket: Rómer Flóris-érem: PÓCZY KLÁRA, Ipolyi Arnold-érem: URBACH ZSUZSA, Kuzsinszky Bálint-érem: MÜLLER RÓBERT, Pasteiner Gyula-érem: KESERÜ KATALIN. Tiszteleti tagnak a közgyűlés PATAY Pált és BOGYAI Tamást választotta meg.

Ha előre tekintünk, elsődleges célunk eddigi tevékenységünk színvonalának fenntartása kell, hogy legyen. Úgy vélem, ennek biztosítása csak akkor valósulhat meg, ha a társulat lépést tart azokkal a társadalmi és politikai változásokkal, amelyek gyorsan és rendkívül erőteljesen hatják át közéletünket és feszítik szét – olykor szükségszerűen, néha elhamarkodottan – eddigi intézményi kereteinket. Nemegyszer megváltoztatva jó vagy rossz szakmai ideáljainkat is. Egyszerűbben fogalmazva: saját érdekünkben, gazdasági bázisunk növelése miatt is, az eddigieknél jobban kell társadalmasítani tevékenységünket. Valószínű, mindez az utóbbi időben oly sokszor tervezett, de eddig meg nem valósított részleges alapszabály-módosítást is szükségessé teszi. Végül hadd jegyezzem meg: az akadémiai támogatás leépülése vagy elakadása esetén sem szabad, hogy féltsük a társulat jövőjét. Bizton lehet hinni, nehéz helyzetben szakmaink nagyobb intézményeitől – elsősorban az országos múzeumokra gondolok – a legszükségesebb támogatást megkapjuk a szűkös bevételek kiegészítésére.

1990

Miközben a társadalom és közvetlen környezetünk egy idő óta a tényleges, olykor inkább a vélt változások korát éli, a társulat működését ennek éppen az ellenkezője jellemezte 1990-ben: a hagyományokra épülő, töretlen folytonosság. S ez manapság már önmagában is eredménynek tekinthető.

Ugyanakkor az anyagi bizonytalanság nem feltétlen megnyugtató érzést hozta számunkra a hirtelen ránk szakadt önállóság. A társasági törvényben foglaltak szerint a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat is önálló jogi személlyé vált, de hasonlóan többi sorstársunkhoz, mi is több alkalommal azt kértük, a Magyar Tudományos Akadémia ne hagyja magára azokat a társaságokat, társulatokat, amelyek közül nem egy – így a miénk is – több mint évszázada az Akadémia szervezeti keretében működött. Részben e kapcsolat egyértelműen pozitív tudományos tradíciói miatt, részben – s ez sem lényegtelen – a finansiális bázis további fenntartása érdekében. Ugyanis nem vagyunk olyan helyzetben, hogy úgy mondassuk, amint az egyik, Homérosznak tulajdonítható epigrammában olvasható: „Ha adsz, derék; de hogyha nem, megüünk tovább...”. Nem mondhatjuk, hiszen még nem tudjuk, hová mehetünk – pénzért.

A tényeknél maradva: az MTA alapszabály-tervezete kinyilvánítja a társulatok, társaságok további támogatásának igényét – reméljük, nemcsak erkölcsi, hanem valamiféle anyagi vonatkozásban is. 1990-ben egyébként költségvetési bázisként az Akadémia 208 000 forintot, póthitelként az év folyamán – igaz, ebben a személyi kontaktusok is szerepet játszottak – 60 000 forintot biztosított. S örömmel teszem hozzá: 1991-re 230 000 forint átutalását jelezték nemrégiben.

Ezek az összegek a társulat normál működési feltételeit úgy-ahogy biztosítják. Az emlékérmek, emléklapok elkészítését, több évre előre, az a summa fogja fedezni, amelyet – udvarias megkeresésünkre – néhány régészeti, ill. művészettörténeti profilú múzeum juttatott számunkra az év végén. Köszönetünket fejezzük ki ezért e helyen is az Iparművészeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria és a Magyar Nemzeti Múzeum vezetésének. Amint elismerés illeti azon tagtársainkat is, akik az évi tagdíjat meghaladó összeggel segítettek az év folyamán társulatunkat.

Amint köztudott, a magyar tudományos könyvkiadás egyetlen leté-

teményese, az Akadémiai Kiadó, hosszabb ideje komoly nehézségekkel küszködik. Ez áttételesen érinti a társulatot is. Ugyanis két, ma már csak névlegesen hozzá kapcsolódó folyóirata, az Archeologiai Értesítő és a Művészettörténeti Értesítő folyamatos megjelenítése is egyre bizonytalanabb. Ami a Művészettörténeti Értesítőt illeti: a főszerkesztő és a társulat főtítkára (névlegesen) kiadási támogatásért fordult az – azóta pénzzel már szinte nem is rendelkező – Osváth Alapítványhoz, sikerrel. Az Archeologiai Értesítő főszerkesztője pedig levélben tájékoztatta a társulat vezetését a szerkesztőbizottság azon döntéséről, hogy – elkerülendő az Akadémiai Kiadó esetleges azon lépését, hogy a pénzszegény társulatra ruházza a kiadási jogot (kötelezettséget) – a társulat nevét leveszi a folyóiratról. Ezt a választmány egyöntetűen elutasította, amiről a társulat elnöke értesítette a főszerkesztőt. Úgy véljük, a társulat egyik alapítója, Rómer által létrehozott szakfolyóirat viselje annak a társulatnak a nevét továbbra is, amelytől néhány évtizede, egy másfajta kiadási koncepció jegyében, elvették. Sietek leszögezni, hogy a társulat vezetősége és választmánya továbbra sem kíván semmiféle konkrét jogokat a kitűnően szerkesztett két tudományos folyóirat előkészítésében, ill. kiadásában. De elképzelhető, hogy segítséget tud adni, ha nem is anyagit, a folyamatos megjelentetés biztosításához.

Hogy ne csak olyanról beszéljünk, ami pénzzel függ össze. Státusunk fent említett megváltoztatása most már haladéktalanul megköveteli, hogy végre – több éve tartó halogatás után – elkészítsük új alapszabályunkat. Ebben jogilag is szentesíthetjük azokat a változtatásokat, amelyek az újabb igények szerint már vagy két évtizede alakítják a társulat gyakorlati működését.

Az 1989. február 15-én tartott közgyűlés határozata nyomán alapított Henszlmann-díj ünnepélyes átadása, a múzeumi világnap tiszteletére, 1990. május 17-én történt. A hazai régészet, művészettörténet, iparművészeti-történet és műemlékvédelem ügyét támogatók közül a kuratórium – szakmai javaslatok alapján – a kajárpéci őskori, valamint a karosi honfoglaláskori ásatások támogatásáért Kajárpéc községnek és a kecskeméti Kontrollflex Kft.-nek, az István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteményének gyarapításáért pedig a székesfehérvári Deák Dénesnek ítélte a díjat.

Az elsőhöz hasonló jó színvonalon sikerült megjelentetni a vándorgyűlés idejére a Henszlmann Lapok 2. számát. A kiadvány elsőrendű célja: keresztmetszetszerű tájékoztatás a társulat fontosabb eseményeiről. De reméljük, majd egyre többször lesz módunk olyan kitekintést is adni szakmaink aktuális dolgaiba, amint ezt első alkalommal Mojzer Miklós: A Szépművészeti Múzeum tervei című írása reprezentál.

Mind előadásait, mind szakmai kirándulását tekintve színvonalas volt a Pécsett, ill. a műemlékekben gazdag Baranya megyében tartott vándorgyűlés. 1990-ben két ásatási beszámolóorozatot tartottunk. Tavasszal az 1989-es év fontosabb feltárásairól, ősszel a Budapesti Történeti Múzeum szakemberei által az M0-ás út építési területén végzett leletmentési munkálatokról. A tavaszi ülésen köszöntöttük a 80 éves László Gyula professzort. E nagyobb közönséget vonzó rendezvények mellett hét alkalommal tartottuk meg a már hagyományos felolvasó üléseket, kétszer külföldi előadókkal (Maria Reiholcova [Nyitra], Ruth és V. Megaw [Sydney]).

Végül nagyon röviden szervezeti ténykedésünkről. Múlt évi közgyűlésünket január 20-án tartottuk, ahol a Rómer-érmet Makkay János, az Ipolyi-érmet Kovács Éva, a Kuzsinszky-érmet Tomka Péter, a Pasteiner-érmet pedig Buzási Enikő kapta. Az aktuális ügyek intézésére a vezetőség három, a választmány két alkalommal ülésezett. Változás történt a szűk adminisztratív stábnál. Lódi Józsefné, aki majd két évtizedig látta el a gazdasági ügyek intézését, a Magyar Éremgyűjtők Egyesületénél vállalt állást. Munkakörét Vajna Pálné vette át.

Ha itt mindenre nem is térhetünk ki, megállapíthatjuk, a társulat egészében eredményes évet zárt. A szakmai színvonal fenntartására, a fiatalabb generáció erőteljesebb beépítésére kell törekednünk a jövőben.

1991

Majd egy évvel ezelőtt részletesen kellett taglalnom a közgyűlés előtt a társulat bizonytalanná váló helyzetét, amit a társasági törvény elfogadása váltott ki. Ma – szerencsére – elég röviden utalni arra, hogy bár jogilag önálló a társulat, továbbra is élvezzi a Magyar Tudományos Aka-

démia támogatását, erkölcsi és anyagi vonatkozásban egyaránt. Természetesen mindkettőt egyformán fontosnak tartjuk, de közülük a finanszírozási segítség alapvető zökkenőmentes munkánkhoz. Valós értéket tekintve, a támogatás nagyságrendje nagyjában-egészében megfelel a korábbi évtizedekben kialakult színvonalnak, ami annyit jelent, hogy – a befolyó tagdíjak összegével együtt – szerényen, de még elfogadható színvonalon biztosítja a társulat működését. Ám fejlesztésre ebből nem futja. Ennek illusztrálására jó példaként említhetjük a Henszlmann Lapokat. Új kiadványunkat már 1990-ben is csak a MTA által biztosított póthitel segítségével tudtuk megjelentetni. A kormány által az MTA-nak jelzett költségvetés-csökkentés miatt 1991-ben póthitel folyósítására már nem volt lehetőség. Emiatt az időben megszerkesztett Henszlmann Lapok soron következő füzetét máig nem tudtuk kiadni. Mindenképpen folytatni kívánjuk megjelentetését, viszont szponzort találni egy belső terjesztésű, tehát nem reklámhordozó kiadványra, igen nehéz. Csupán annyi biztos, hogy a következő példányt ez évben a Magyar Nemzeti Múzeum nyomdájában térítésmentesen el tudjuk készíttetni.

Anyagi gondok miatt sajnos meg kell válnunk több évtizede megszokott „székházunktól”, a Kossuth Klubtól. Oka a más szempontból biztosan hasznos, kibontakozó piaccgazdaság. A mai közgyűlés terembére 7500 forint lett volna, ami egyébként nem nagy summa, de meggondolandó kiadás egy tudományos társulatnak. Az MTA az általa patronált társaságok, társulatok közgyűléséhez térítésmentesen biztosít termet, így most ezzel a lehetőséggel élünk. Amint a jövőben is ehhez kell folyamodnunk, míg egyéb budapesti rendezvényeinknek (több múzeum ajánlata közül választva) a Magyar Nemzeti Múzeum ad majd helyet a jövőben. 1991-ben – amit a pénztáros beszámolója fog majd részletezni –, a társulat 230 000 Ft támogatást kapott az MTA-tól, a tagdíjakból pedig 37 250 Ft folyt be. Az 1990. évi maradvánnyal, ill. a rendelkezésünkre álló összeg OTP-kamatjával együtt 380 670 Ft-tal gazdálkodtunk.

Az év folyamán a vezetőség négy, a választmány két alkalommal ülésezett. Aktuális ügyek megtárgyalása mellett ismét előtérbe került a társulat új alapszabályának elkészítése, amelyet működésünk kisebb anomáliái, ill. a rendszerváltást követő, a társulatok, társaságokat érintő új jogszabályok is aktuálissá tesznek. Bízunk abban, hogy az új alapszabály-előkészítő munkáit 1992-ben be tudjuk fejezni. Részben ezzel függ össze – s ennek lehetőségeiről a decemberi választmányi ülésen sokoldalú polémia bontakozott ki –, hogy a társulat bővítse tagságát, ill. tiszteleti tagságát a külföldön élő, eredményes tudományos tevékenységet folytató magyar kutatókkal. A választmány megbízta a vezetőséget a részletek kidolgozásával, amelynek lényege már az új alapszabály-tervezetbe is bekerül. A *Szlovák Régészeti Társulat* kezdeményezésére a társulat szűkebb vezetősége 1991 novemberében tárgyalást folytatott Komáromban a két szervezet jövőbeni tudományos együttműködéséről. A megbeszélés eredményeként az illetékesek együttműködési keretmegállapodást írtak alá, amelynek főbb pontjai a következők:

- Tudományos ülésszakok rendezése szlovák és magyar régészeti és műemlékvédelmi témákról.
- Tanulmányi kirándulások szervezése a két ország múzeumainak, műemlékeinek, régészeti feltárásainak megtekintésére.

– Rövid időtartamú, kölcsönös tanulmányutak biztosítása.

– Előadók meghívása a szlovákiai és magyar társulati rendezvényekre, régészeti ásatásokra.

1992-ben a brigetói kutatásokhoz kapcsolódó konferencia előkészítését kezdtük meg, kérve hozzá az MTA támogatását. Örömmünkre szolgál, hogy a frissen kibontakozó kapcsolat jegyében közgyűlésünkön részt vett Darina Bialekova és Klara Kuzmova a Szlovák Régészeti Társulat elnöke és titkára.

A múlt évben megtartott 1990. évi közgyűlésen Szabó Miklós számolt be a Mont-Beuvray-i, ill. Velemszentviden folyó francia-magyar ásatássorozatról. A társulat kitüntetett emlékérméi közül Rómer-érmet Szabó Miklós, az Ipolyi-érmet Prokopp Mária, Kuzsinszky-érmet Bálint Csanád, Pasteiner-érmet Sisa József vette át. A magyar régészet műemlék- és múzeumügy támogatásában komoly szerepet vállalók tevékenységének elismerésére alapított Henszlmann-érmet 1991. május 29-én Molnár Lászlónak, a Vas megyei útgazgatóság vezetőjének, Dr. Czoma László országgyűlési képviselőnek, Kállay Kristóf a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagykövetének adta át a társulat ünnepélyes keretek között.

Vándorgyűlésünket Szarvason rendeztük meg. A tudományos ülésszak programjának kényszerű változásai ellenére is sikerrel, még akkor is, ha a korábbi évtized gyakorlatától eltérően egy városhoz (és nem megyéhez), ill. közvetlen környékéhez kapcsolódott a rendezvény.

Megszokott évi előadási programunk keretében összesen 42 előadás hangzott el. Ennek részeként sikerrel rendeztük meg áprilisban az előző év legfontosabb régészeti feltárásairól szóló beszámolóisorozatot, majd novemberben egy tematikus ülésszakot, amelyen Pannonia, Illyricum és Észak-Itália kapcsolatai az őskortól a középkorig címen a kis-balatoni mikroregionális kutatásokról adtak áttekintő beszámolót a kollégák. Mindössze egy alkalommal tartottak érdekes előadást külföldi szakemberek 1991-ben, amikor a nyitrai Klara Kuzmova és J. Rajtár: Das römische Militärlager Iža–Leányvár című összefoglalója hangzott el.

Az áttekintés jellege természetesen nem engedi meg, hogy tevékenységünk minden részletére kitérjék. Miután a jelenlévők többsége tevékeny szereplője, vagy részvevője volt rendezvényeinknek, talán nem tévedek, ha úgy érzem, céljának megfelelő sokoldalú, és higgycsúsz, hasznos munkát végzett a társulat 1991-ben.

Mindig szomorú szívvel kell megemlékeznünk néhány eltávozott kollégánkról, barátunkról. Sajnos, így van ez most is, hiszen a közel-múltban hunyt el Stanczik Ilona, Wellner István, Németh Lajos és Korach Mórné, akik aktív támogatói voltak a társulatnak. Különösen vonatkozik ez Németh Lajosra. Ő mint korábban, úgy a múlt évben is, magas színvonalú előadásokat tartott körünkben; tartott volna a szarvasi vándorgyűlésen is, amelyre hirtelen halála után miért nem kerülhetett sor.

Bízunk abban, hogy mihamarabb tisztázódik ez évi költségvetésünk összege, s részben abból, részben közös hozzájárulásunkból, a tagdíjakból, biztosítani tudjuk a társulat folyamatos működését, beleértve hazai és nemzetközi kapcsolataink bővítését is.

Kovács Tibor

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE AZ 1989–1991. ÉVBEN

Az elmúlt években a Társulat működési szabályzatának és hagyományainak megfelelően, megtartottuk január és február hónapban évi közgyűlésünket, áprilisban ásatási beszámolóinkat, a vándorgyűléseket, valamint a tavaszi és az őszi hónapokban felolvasó üléseinket. A közgyűlések szakmai előadásait kétféleképpen régészek tartják. Így 1989-ben Szabó Miklós számolt be a veleszentvidi őskori erődítmény francia–magyar ásatásairól, ill. a Bibrae-i feltárások eredményeiről, 1991-ben pedig Horváth István az elmúlt 25 év esztergomi régészeti kutatásairól. A Társulat kitüntető érmeinek átadására is a közgyűlés keretében került sor. Rómer Flóris-érmet kapott Póczy Klára, Makkay János és Szabó Miklós, Kuzsinszky Bálint-érmet pedig Müller Róbert, Tomka Péter és Bálint Csanád.

Vándorgyűléseinket Kecskeméten, Pécsen és Szarvason rendeztük meg. A pécsi régészeti és művészettörténeti kutatások eredményeire és a nagy számú előadásra tekintettel kénytelenek voltunk két szekciót szervezni.

Előadóink között továbbra is szívesen láttunk külföldi kollégákat, akik ezekben az években Angliából, Ausztriából, Cseh-Szlovákiából, Németországból érkeztek.

Az előzetes tárgyalásokat követően, 1991. november 14-én a Szlovák Régészeti Társulat vezetősége és a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat vezetősége a szlovákiai Komáromban aláírta a két társulat közötti együttműködési megállapodást, amelynek értelmében a két ország kutatói között évente két alkalommal tudományos és baráti kapcsolatok további ápolására a társulati tagok részt vehetnek közös kirándulásokon, tanulmányutakon, közös előadásokat szervezhetnek. A szaktitkár nyitói előadását követően a Szlovák Régészeti Társulat kirándulást tett Veszprémbe, és megtekintette a balácai római villa látnivalóit.

A Társulat és más intézmények együttműködése keretében került sor Mathilde Schleiermacher meghívására, és számára egy kisebb magyarországi tanulmányút megszervezésére (MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Központi Múzeumi Igazgatóság), ill. a hahóti medence feltárásáról (MTA Rég. Int., Zala Megyei Múz. Ig.) és az M 0-ás autópálya leletmentéseiről (Bp-i Tört. Múzeum) szóló beszámolókra.

1989-ben megjelent a Társulat közlönyének, a Henszlmann-Lapoknak első száma, amelyben – emellett, hogy a Társulat életéről is információt kaphatunk – 1977-től kezdve megtaláljuk a kitüntető érmevel jutalmazottak névsorát, ill. a vándorgyűléseken elhangzott előadások zömének kivonatát.

Születésének 80. évfordulója alkalmával László Gyulát köszöntöttük. Rómer Flóris halálának 100. és Mócsy András születésének 60. évfordulójára emléküléssel, ill. koszorúzással emlékeztünk meg.

Rendezvényeink:

1989.

január 30.

Közyűlés

március 8.

Rómer Flóris emléktáblájának megkoszorúzása Aquincumban

Püspöki Nagy Péter: Az ókori Duna és az észak-pannóniai limes március 22.

Patay Pál: A harang mint régészeti, művészettörténeti és történeti emlék

április 28.

Ásatási beszámoló

Dobosi V.: Felsőpaleolitikus-kutatások a Dunakanyarban

Bodnár M.: A lengyeli kultúra Zalaszentbalázson

Koós J.-Lovász E.: Tiszaladány-Nagyhomokos őskori és császárkori telep

Katona Győz Zs.: Újabb adatok Pécs római korához

Kelemen M.: Római kori téglalapú kemence Dömösön

Wolf M.: A borsodi földvár

Kvassay J.: Kutatások a mogyoródi Bencés apátságban

Kárpáti G.: Kutatások Pécs belvárosában

Hajmási E.-Ivcsics P.: A táplánszentkereszt Szent Kereszt templom kutatása

május 9.

Helmut Buschhausen (Ausztria): Die Ausgrabungen im koptischen Kloster Abu Fana in Oberägypten und die justinianische Renaissance in dem Ostprovinzen des byzantinischen Reiches

május 15.

Mócsy András sírjának megkoszorúzása

június 22–24.

Vándorgyűlés Kecskeméten

Régészeti előadások

Horváth A.: 25 év régészeti kutatása Bács-Kiskun megyében

Kulcsár V.: Leletmentések, kutatások Lajosmizsén

H. Tóth E.: Eredmények és problémák a megye VII. századi avarságának kutatásában

V. Székely Gy.: Középkori régészeti kutatások Kecskemét környékén

Az előadásokhoz kalocsai, bajai kirándulás, ill. múzeum- és kiállításlátogatások csatlakoztak.

október 19.

Tóth Endre: Provincia Valeria Media

november 17.

A Rómer Flóris-emlékülés keretében Póczy Klára Rómer Flóris aquincumi kutatásairól beszélt.

1990.

január 30.

Közyűlés

március 22.

Maria Reiholcová (Cseh-Szlovákia): A čakajovcei (Csekej) 10–11. századi temető

április 5.

Ásatási beszámoló

Bíró K.-Regénye J.-Ilon G.: Szentgál környékének őskorkutatása

Buocz T.: Savaria vízvezetéke

Perényi Á.: A lesencetomaji temető kutatása

Pásztor A.-Vida T.: Leletmentés a budakalászi Duna-parti avar temetőben

Tomka P.: Bácsa, Szent-Vid dombi ásatás

Istvánovits E.: Az Ibrány-Esdb halmi 10–11. századi temető kutatása

Siklósi Gy.: Újabb kutatások az Árpád-kori Székesfehérváron

Valter I.-Vándor L.: A kallósi kerek templom

László Gyulát 80. születésnapja alkalmából Balassa Iván és Meszterházy Károly köszöntötte.

május 9.

Mathilde Schleiermacher (Németország): Die römischen Fresken von Echzell und Nida

május 17.

A Henszlmann Imréről elnevezett, újonnan alapított díj ünnepélyes átadása a kajárpéci ásatások és a karosi honfoglalaskori temető feltárásának támogatásáért Kajárpéc községnek és a Kontrollflex Kft-nek.

szeptember 20–22.

Vándorgyűlés Pécsen

A régészeti szekció előadásai:

Tóth E.: Sopianae-Quinque Ecclesiae

Kiss A.: A kölkedi avar temető

Nagy E.: A nagyárpádi avar temető

G. Sándor M.: A pécsi püspökvár egyházi és világi épületei

Az egész napos kirándulás során felkerestük Siklós, Nagyharsány, Villány, Mázaszászvár, Pécsvárad, Mecseknádasd középkori műemlékeit és kiállításait. A kirándulást pécsi városnézés és múzeumlátogatás egészítette ki.

október 24.

Az M 0-ás autópálya leletmentéseiről szóló beszámolókat Endrődi A., Hanni E., Vadász É., Virág Zs., Pethő M., Melis K. tartotta meg.

október 29.

Ruth és J. V. S. Megaw (Anglia) The Basse-Yutz find: masterpiece of Early Celtic Art

1991.

február 11.

Közügyülés

április 10.

Klara Kuzmová-Jan Rajtár: Cseh-Szlovákia): Das römische Militärlager Iža-Leányvár, Brückenkopf von Brigetio

április 19.

Ásatási beszámolók

Máté M.-Viczé M.-Rackay P.: Tiszapolgári ásatások

Simon K.: A gelénházi neolitikus telep kutatása

Palágyi S.: A kemenesszentpéteri tumulusok

Madaras L.: A jászpáti avar temető kutatása

Kovalovszki J.: A Visegrád-várkeri Árpád-kori falu feltárása

Tári E.: Középkori templom feltárása Cegléd-Nyúlfelehalmon

Kubinyi A.-Laszlovsky J.: Nagyrév-Monostorossáp

Vándor L.: A botszentgyörgyi castellum kutatása

Tamás J.-Szekér Gy.: A nyírbátori Báthori-kastély kutatása

május 29.

A Henszlmann Imréről elnevezett kitüntető díjak átadása Molnár Lászlónak, a Vas Megyei Ütőigazgatóság vezetőjének, dr. Czoma László országgyűlési képviselőnek, dr. Kállay Kristófnak, a Szeu-
rén Máltai Lovagrend szentszéki nagykövetének.

június 6.

Kádár Zoltán: A konstantinápolyi császári palota mozaikpadlóinak állatábrázolásai

szeptember 19–21.

Vándorgyűlés Szarvason egész napos kirándulással Szarvas–Gyoma–Vésztő, Mágor–Csolt monostor útvonalon. Juhász Irén, Tóth Melinda, Makkay János beszámolóival

Régészeti előadások:

Bökönyi S.: Mikroregiók kutatás Békés megyében

Jankovich D.: A régészeti topográfia munkálatai Békés megyében – eredmények és távlatok

Szénászy J.: A tiszapolgári kultúra települése

Juhász I.: Avarkori rovásírásos emlék Szarvasról

Medgyesi P.: X–XI. századi temető Sarkadkeresztúr határában

Tóth M.: Az Árpád-kori templom és díszítése. Csolt monostor példája

Szatmári I.: Középkori egyházak Békés megyében

október 24.

Gömöri J.: Eredmények és kérdések a VII–IX. századi pannóniai vaskohászati kutatásban

november 21.

Pannonia, Illyricum és Észak-Itália kapcsolatai az őskortól a középkorig (Mikroregionális kutatások a Hahóti medencében 1986–1991)

Előadók: Bánffy E., Bodnár M., Horváth L., Kvassay J., Pintér L., Redő F., Szőke Béla M., Vándor L.

november 27.

Dénes József–Ilon Gábor: Beszámoló a Gőr-Kápolnadomb régészeti kutatásáról, 1988–1991.

K. Palágyi Sylvia

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IM JAHRE 1988

(Wegen des beschränkten Umfangs der Zeitschrift werden hier nur die wichtigsten Ausgrabungsergebnisse des Jahres 1988 mitgeteilt. Das gesamte Material siehe in Régészeti Füzetek Ser 1. Nr. 42.)

URZEIT

(Auf der Karte: Nr. 1–23)

Balatonszemes, Landler Jenő u. (Kom. Somogy), s. Nr. 52.

1. Barcs-Pusztá-Barcs (Kom. Somogy) (XIV). An der wegen der Sandgewinnung seit Jahren der Zerstörung ausgesetzten, reichen Fundstelle konnten wir vor dem Abbau auf dem von der Humusschicht entblößten Gelände eine Fläche von etwa 360 m² durchforschen. Im Laufe dieser Arbeit wurde ein spätbronzezeitliches Grab (mit den Beigaben: 6 Gefäße, bronzene Armringe, Spinnwirtel) und eine keltenezeitliche (LT C) Grube freigelegt. Wir fanden die ersten zehn Gräber eines Gräberfeldes aus dem 9. Jh. mit Gefäßen, Eisenmessern und Tüllenpfeilspitzen vor.

An der Fundstelle kamen früher schon sechs spätbronzezeitliche Gräber zum Vorschein. Die Bestattungen von gemischtem Ritus (Brandschüttungs- und Urnengräber) stammen aus den spätesten Zeiten der Urnenfelderkultur (H B). Vom Gebiet der Sandgrube kamen früher die Funde eines HA-zeitlichen Bronzedepts und auch das Material einer gleichzeitigen Grube ins Museum.

Mitarbeiter: Márton Rózsás.

Szylvia Honti

Budakalász–Donauufer (Kom. Pest), s. Nr. 41.

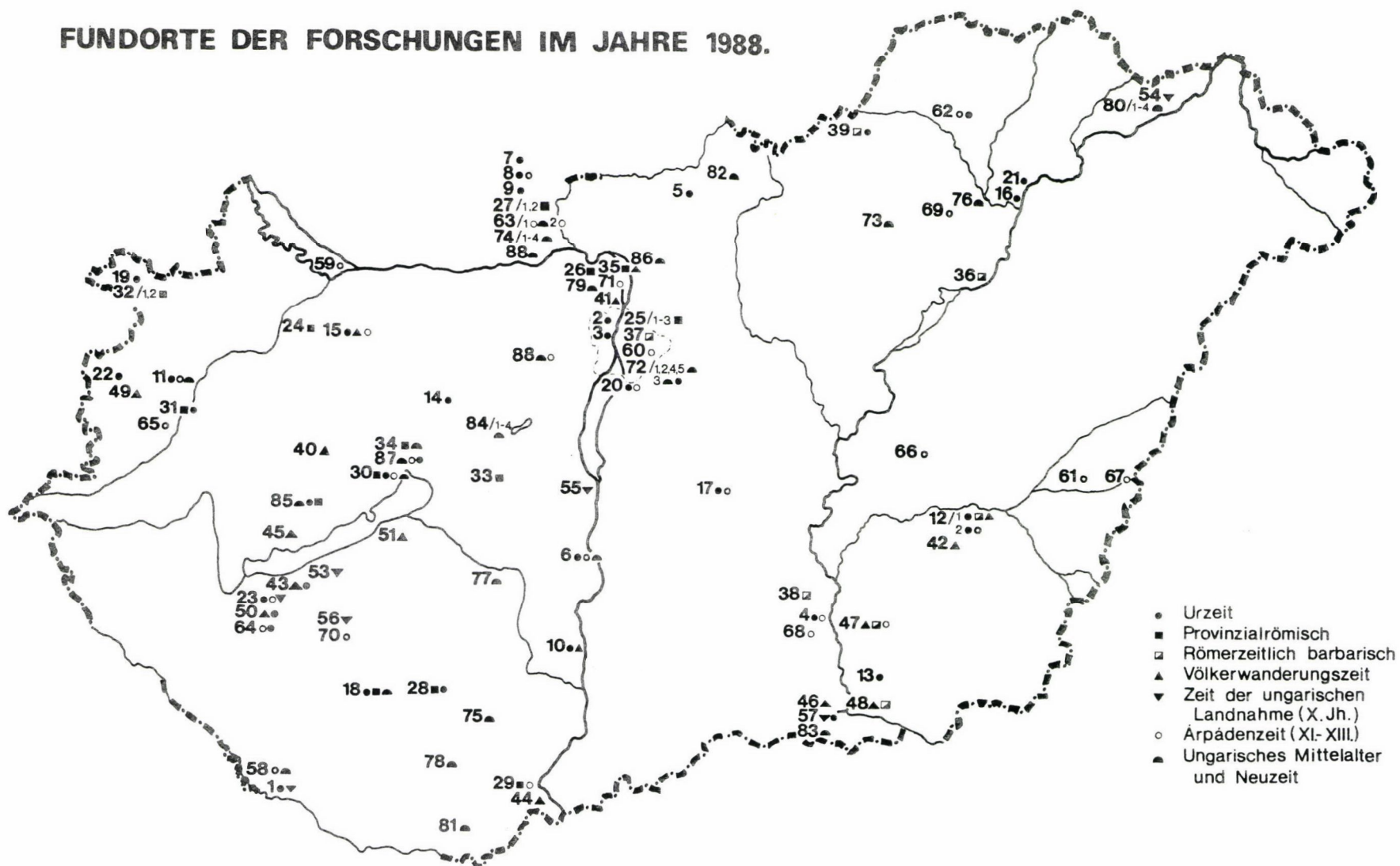
Budapest, I. Szent György-Platz, nördlicher Teil, s. Nr. 72/3.

2. Budapest III., Aranyhegyi út, Pr. 22590 (Mocsáros–Flur) (III).

Im Laufe der im vorherigen Jahr begonnenen und in diesem Jahr fortgesetzten Ausgrabung wurden Denkmäler mehrerer Perioden zutage gefördert. Von diesen waren die Objekte der frühneolithischen, ältesten transdanubischen Linearkeramik (DVK) am bedeutendsten. Wir erschlossen größere Grubenkomplexe und zahlreiche kleinere Gruben mit bedeutendem und reichem Fundmaterial. Da aus dieser Periode im Gebiet Ungarns diese die vierte erschlossene und zugleich östlichste Fundstelle ist, trachteten wir die archäologischen Untersuchungsergebnisse auch mit interdisziplinären Untersuchungen zu ergänzen. (Sándor Bökönyi, Katalin T. Bíró, Endre Krolop und andere). Wichtige Zusammenhänge des Fundmaterials können in Südost- und Mitteleuropa nachgewiesen werden. Auch zahlreiche Objekte der mittelnolithischen Zseliz-Gruppe konnten freigelegt werden. Von diesen war das als Opfergrube bestimmbare Objekt am beachtenswertesten. In einem anderen Objekt erschlossen wir das Hockerskelett eines Erwachsenen. Unter den reichen Keramikfunden ist das aus mehreren Gesichtsgefäßen stammende Fragment beachtlich. Wahrscheinlich können die zahlreichen Pfostenlöcher, die jedoch infolge der starken Erosion des Gebietes keinen Grundriß ergeben haben, zur Zseliz-Gruppe gereiht werden. Aus dem ausgehenden Neolithikum stammt ein einziges Objekt, das die Spätphase der Lengyel-Kultur vertritt. Auch von diesem stellt dies das erste Fundmaterial im Gebiet von Budapest dar. Aus der frühbronzezeitlichen Makó-Kultur erschlossen wir drei Objekte, die vom Rande der Makó-Siedlung ziemlich weit lagen. Diese Gruben können aufgrund ihrer Aufschüttung, ih-

FUNDORTE DER FORSCHUNGEN IM JAHRE 1988.

res Fundmaterials nicht als einfache Abfallgruben betrachtet werden, sondern eher als solche mit eigenartigem Charakter. Auch die früheisenzeitliche Hallstatt-Kultur ist mit einem einzigen Objekt von charakteristischem Fundmaterial, unter diesem mit dem Fragment einer Bronzenadel vertreten. Es wurden unsrerseits mehrere LT-zeitliche Grubenteile aus der Späteisenzeit erschlossen. Sie hatten einen Spitzgraben, ihre Funktion ist vorläufig noch unbestimmbar. Einige von ihnen enthielten große Steine. Das Fundmaterial lag in den Gräbern und auch in den gleichaltrigen Gruben nur in geringer Menge vor.

Auf dem Fundort konsultierte ich mit den ausländischen Fachleuten des Frühneolithikums Dr. Juraj Pavúk (Tschechoslowakei) und Dr. Dieter Kaufmann (DDR).

Mitarbeiter der Ausgrabung war Dr. Nándor Kalicz.

An der Ausgrabung nahmen Dr. Anna Endrődi, Dr. Katalin T. Bíró, Zsuzsa M. Virág und Roland Gläser (BRD) teil. Die Zeichnungen stammen von Frau Jolán Gáll, die Fotos von Ilona Molnár und Péter Komjáthy.

Rózsa Schreiber

3. *Budapest, XI. Gellért-Berg, S-Seite* (III). Spätkeltisches Oppidum. 1988 gelang es auf einem weiteren Punkt einen Abschnitt der Festungsmauer zu bestimmen. In dem vom Jubiläum-Park östlich gelegenen Gebiet wurde der Teil einer O-W orientierten 2 m breiten, in Lehm gesetzten Felsenmauer freigelegt, die sich in einem Abschnitt unterbrochen fortsetzt, jedoch müssen noch weitere Forschungen für diese Lücke eine überzeugende Erklärung finden. Der Mauerabschnitt ist seiner Größe und Technik nach der auf dem seit einigen Jahren bereits bekannten SW-Plateaurand befindlichen Mauer ähnlich (Nováki-Pető, 1985–86). Unser Fundmaterial bestand ausschließlich aus LT-D-Keramik sowie aus dem Bindematerial der Mauer einer Bronzemünze von Dunaszekcső-Typ.

Mária Pető

4. *Csanytelek–Palé* (Kom. Csongrád) (XXIX). Auf der 450 m² großen Fläche erschlossen wir Objekte von früh- und spätbronze- sowie arpadenzeitlichen Siedlungen und 40 Gräber eines biritualen Gräberfeldes der Váta-Kultur. Aus dem in überwiegender Mehrheit Körpergräber enthaltenden Gräberfeldabschnitt kamen außer den für die Spätphase der Kultur charakteristischen Urnen, Schüsseln auch einige Gefäße der Szőreg–Perjámos-Kultur zum Vorschein.

An der Ausgrabung nahmen die Archäologin Csilla Ács und die Archäologiestudenten von Szeged teil.

Otto Trogmayr–Gábor Lőrinczy

5. *Csesztve–Stalák* (Kom. Nógrád) (XXVIII). In der sog. Stalák-Flur setzten wir die Erschließung einer Siedlung der Spät–Lengyel-Kultur fort, wobei sieben Objekte zum Vorschein kamen. Die intensivsten Siedlungsscheinungen konnten wir auf dem Hügelrücken wahrnehmen, wo das reichste Fundmaterial war. Vom S-Hang des Hügels fehlt hingegen in diesem Teil die neolithische Kulturschicht. Im Keramikmaterial können auch die Fragmente von dünnwandigen, kleinen Bechern, großen grobgemagerten Gefäßen mit Schnabel und Buckelhenkel vorgefunden werden. Aus Grube 10 kam das Fragment eines Idols zum Vorschein.

Sára Kató

6. *Dunaföldvár–Kálvária* (Kom. Tolna) (XXXI). Auf einer mehr als 200 m² großen Fläche wurde die Forschung fortgesetzt. In den oberen, stark gestörten Schichten kam spätmittelalterliches, arpadenzeitliches, keltisches, früheisenzeitliches und mittelbronzezeitliches Fundmaterial zum Vorschein. In den mittleren Schichten erschlossen wir Objekte aus der Tellsiedlung der Nagyrév-Kultur. Unter der Keramik der Nagyrév-Schichten waren Fragmente von Somogyvár-Typ, in der untersten Schicht hingegen von Glockengefäßen. Unter den bronzezeitlichen Schichten befand sich eine mit Kosztolác–Scherben datierbare Schicht.

Mitarbeiter: die Archäologiestudenten Gabriella Paál, Róbert Kertész (JATE).

Der Konsultant der Ausgrabung war Gábor Bándi.

Géza Szabó

Edelény–Borsoder Erdburg (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén), s. Nr. 62.

7. *Esztergom–Helemba-Insel* (Kom. Komárom) (X). Im Rahmen des Wasserkraftwerksprogrammes von Nagymaros kam es im Laufe 1988 zur Fortsetzung der 1959 begonnenen Ausgrabung. Es kamen die runden Grubenhäuser mit geschmiertem Fußboden der Urnenfelderkultur mit den zu ihnen gehörenden Gruben ans Tageslicht: eine Vorratsgrube mit Mahlsteinen, Gefäßen und verkohlten Getreidekörnern sowie im Freien stehenden Feuerstellen. Die eine Wohngrube wurde von einem keltischen Haus mit quadratischem Grundriß und geschmiertem Fußboden durchschnitten.

Mitarbeiter: Erzsébet Molnár, Ágnes Ritoók.

An der Ausgrabung nahmen Emese Ugrin, Mária Némethi und László Kocsis teil.

Géza Kozma

8. *Esztergom–Szentgyörgymező–Donauufer* (Kom. Komárom) (X). 1988 erschlossen wir fünf urzeitliche Gruben, aus der spätkeltischen Periode sechs Gruben, eine in der Größe einer Wohngrube, dann eine Wohngrube, einen Töpferofen und Teile von zwei Gruben oder Häusern.

Aus der Früh-Arpadenzeit kamen fünf Gruben, zwei Herdreste, Teile von drei Wasserrinnen und vier bis zur Hälfte eingetiefe Hausgruben zum Vorschein; das Viertel eines stark weggeplügten Hauses mit gabelförmigen Stützbalken, ein gleiches Haus mit im Freien stehender Herdstelle, ein Haus mit Balkengerüst, ein Haus mit Steinofen und ein Haus mit gabelförmigen Stützbalken und Steinofen.

Außer diesen fanden wir eine längliche Eingrabung aus der neuesten Zeit und ein Pfostenloch von unbekanntem Alter, ferner eine längliche Eingrabung und noch zwei Gruben. Aus den freigelegten Objekten kam reiches Keramik-Fundmaterial zum Vorschein.

Sarolta Lázár

9. *Esztergom–Szentkirályi–Donau–Flur, Hochwasserbecken* (Kom. Komárom) (X). Im Laufe der Vertiefung des sich dem Wasserstufensystem des Donaukniees anschließend geplanten Wasserspeichergebietes wurde das Fundmaterial von mehreren Perioden gestört. Im Laufe der Rettungsgrabung legten wir Teile einer großangelegten spätkupferzeitlichen und einer kleineren bronzezeitlichen Siedlung frei.

Außer den 340 Gruben der aus der Badener (Pécser) Kultur stammenden Siedlung kamen neben den Abfallgruben auch mehrere Gruben und solche Objekte zum Vorschein, die wir für Wohngruben halten können. Wir fanden Reste von im Freien gebauten 20 Herdstellen, deren Backfläche mit aus Kiesel gemischtem Lehm verschmiert wurde. In einer Grube fanden wir einen menschlichen Schädel, in sieben weiteren Gruben Hockerskelette oder sich in unregelmäßiger Positur befindliche Skelette vor. In fünf Fällen stießen wir auf Rinderbestattungen, in vier Gruben hingegen auf kleine Wiederkäuer bzw. Wildschweine verweisende Tierskelette. In zwei nahe zueinander befindlichen Gruben wurde ein aus je einem, ursprünglich bei den Henkeln zusammengeschnürten Bechern bestehendes Gefäßdepot gefunden. Diese Gefäße wurden in situ herausgehoben. Beachtenswert ist – außer dem fast völligen Fehlen des Kupfers – die große Zahl der Knochengeräte.

In den 39 bronzezeitlichen Gruben fanden wir das Fundmaterial der Tokoder Gruppe vor. Außer den mit Textilien verzierten und inkrustierten Gefäßfragmenten kamen auch einige Bronzegegenstände (Armring, Knopf) hervor. Am Rand einer Grube wurden aufeinandergelegte Auerochshörner gefunden.

Außer den urzeitlichen Funden erschlossen wir auch Teile einer großangelegten keltischen Siedlung, zwei Gräber aus der Römerzeit, mehrere arpaden- und türkenzeitliche Objekte bzw. auch ein türkenzeitliches Grab.

Mitarbeiter: Géza Kozma.

Konsultant: Ilona Stanczik.

Mitarbeiter waren noch: Márta H. Kelemen, Mária Némethi, Katalin Wollák.

An der Rettungsgrabung nahmen die Archäologen Sarolta Lázár, Gábor Rezi Kató, Ágnes Ritoók, Ferenc Ugrin und die Ethnographie-Museologin Zsuzsa Tisovszki teil.

Etelka Kövecses-Varga

Főnyed-Gólyásfa (Kom. Somogy), s. Nr. 64.

10. *Gerjen-Várad-pusztá* (Kom. Tolna) (XXXI). Es gelang uns die genaue Stelle der von Mór Wosinsky im vorigen Jahrhundert durchgeführten Ausgrabung, die wir fortsetzten, zu identifizieren. Die oberen mittelbronzezeitlichen Schichten waren durch die Ackerbestellung völlig zugrunde gerichtet. Unten befanden sich die Schichten der Tellsiedlung der Nagyrév-Kultur. Aus der untersten Schicht kam ein hohes, dünnwandiges, zylindrisches Gefäß mit leicht ausladendem Rand von Somogyvár-Typ zum Vorschein. Ähnliches Stück fand hier auch schon Mór Wosinsky. Südöstlich von der Siedlung, etwa 300 m weit stießen wir auch auf das bronzezeitliche Gräberfeld. Bisher wurden 97 auf die Koszider-Periode datierbare Urnengräber freigelegt. Im Laufe der Ausgrabung kamen 42 auch in die bronzezeitliche Siedlung eingegrabene awarische Gräber zum Vorschein.

Mitarbeiter: die Archäologen László Gere, Márta Vizi.

Konsultant der Ausgrabung: Prof. István Bóna.

Géza Szabó

11. *Gór-Kápolnadomb* (Kom. Vas) (XXIII). Auf dem Kápolnadomb (Kapellenhügel) liegt ein 2,5 ha großer, urzeitlicher Erdwall und innerhalb dieses eine 0,02 ha große arpadenzeitliche Erdburg. Das ganze Gebiet der mittelalterlichen Burg bzw. ein 0,5 ha großer Teil des urzeitlichen Erdwalls wird von der Erdarbeit des geplanten Hochwasserbalkens gefährdet. Im Suchgraben kamen Reste von spätbronzezeitlichen Häusern zum Vorschein, in der einen Speichergrube des einen Hauses befand sich neben einem großen Lehmewurfhaufen die Gußform eines Tüllenbeils. In einer anderen Grube lagen die Skelettreste von drei Personen und zwei Schädel, unter den menschlichen Knochenresten wurde aschige Erde beobachtet. In der Aufschüttung der Grube kamen auch Keramikgefäße (Schüssel, Becher usw.), Gußformen (Tüllenbeil, Zier-nadel, Gürtelschnalle) in der Gesellschaft eines Feuerhundes zum Vorschein. Im Bereich der mittelalterlichen Burg entfalteten sich innerhalb der Burg die Spuren von mehreren Bauten, den Rand des Innengebietes umgaben Palisaden. Die Befestigung war von einem Trockengraben mit spitzem Grund umgeben, dessen ursprüngliche Tiefe 5 m betrug. Das Fundmaterial besteht aus Keramik bzw. Eisengegenständen aus dem 12.–14. Jh.

József Dénes-Gábor Ilon

12/1. *Gyomaendrőd-Gyoma*, Fundstelle Nr. 264 (Kom. Békés) (XLI). Im Rahmen des Siedlungsforschungsprogrammes der Mikroregion folgte den grabungsvorbereitenden geophysikalischen und topographischen Untersuchungen die archäologische Erschließung. Auf der 300 m² großen, durchforschten, jedoch wegen der sehr mächtigen Humusschicht (60–90 cm) und der Dichte der Erscheinungen noch nicht völlig erschlossenen Fläche kamen 20 Objekte zum Vorschein, die vier verschiedene archäologische Perioden vertreten. Die frühesten Siedlungsercheinungen stammen aus der Zeit der Gáva-Kultur, diesen folgt das auch skythische Traditionen widerspiegelnde, keltenzeitliche (LT C) Fundmaterial. Die sarmatische (dakische) Periode ist mit zwei Gruben, während die spätawarische Periode von einem auch über Herdstelle verfügenden Haus vertreten, das von einem kleineren Graben umgeben war. Von den Funden lohnen sich die Eisenluppen auch eigens erwähnt zu werden. Die aus der Aufschüttung der Gräben und aus der Schicht über dem sich vorläufig nur in Flecken zeigenden Haus zum Vorschein gekommenen Funde weisen auf eine skythenzeitliche Ansiedlung hin.

An der Ausgrabung nahmen als Mitarbeiter die Archäologin Katalin Wollák (MNM) und der Archäologe Tivadar Vida (MTA RI) teil, der das awarenzeitliche Material bearbeiten wird, ferner der Restaurator Gyula Tóth (MTA RI) sowie András Varga (Szeged MFM), der die geodätische Vermessung verrichtete.

Erzsébet Jerem-Zsuzsa W. Kiss

12/2. *Gyomaendrőd-Endrőd* (Kom. Békés) Fundort Nr. 119 (XLI). Im Laufe der seit 1986 anhaltenden Erschließungen beendeten wir in dem südlich und westlich gelegenen Abschnitt des bisher bekanntgewordenen Gebietes die Freilegung der 1987 gefundenen großen Abfallgrube, zum Teil wurde eine weitere große Abfallgrube aus der Zeit der Körös-Kultur erschlossen. Außer dem reichen Keramikmaterial wurden zahlreiche Knochengерäte und auch kleinere Tongegenstände zutage geför-

dert, ferner kam auch eine schmale und tiefe Opfergrube zum Vorschein. Wir fanden einen arpadenzeitlichen Ofen und beobachteten, daß im südlichen Teil der Blöcke 35, 37–38 in der von der oberen, durch die Bodenlockerung gestörten Schicht die Reste eines neueren, zur Körös-Kultur gehörenden, einst an die Oberfläche erbauten Hauses vorhanden sind.

János Makkay

13. *Hódmezővásárhely-Gorzsá* (Kom. Csongrád) (XXIX). Im Laufe der Erschließung erreichten wir das 10. neolithische Niveau, wo weitere Details eines öfters erneuerten, aus mehreren Räumlichkeiten bestehenden Hauses zum Vorschein kamen. Zu erwähnen ist die Erschließung einer in die A-Phase (Proto-Tiszapolgár-Periode) gehörenden Opfergrube. Es wurde die Durchspülung der Bodenprobe, das Einholen von faunistischen und botanischen Mustern und die bodensondierenden Bohrungen fortgesetzt. Aus dem Keramikmaterial lohnen sich der beträchtliche Import (Vinča, Csöszhalom, Herpály) und einige Fragmente aus der Früh-Theiß-Kultur eigens erwähnt zu werden.

An der Ausgrabung nahmen folgende teil: Katalin Vályi, Frau L. Matyi (Szeged, MFM), Péter Márton (ELTE Geophysikalisches Institut), Péter Boldizsár (Székesfehérvár, IKM), Ilona Nacker und Brian Adams (USA, University of Illinois), Károly Györfő, Judit Gáspár und Alexandra Anders (Szeged, JATE).

Ferenc Horváth

14. *Istímér-Csöszpuszta* (Kom. Fejér) (XXX). Die Erschließung des auf dem Tési-Plateau befindlichen, 1,60 m hohen spätbronzezeitlichen Hügelgrabes mit etwa 12 × 17 m Durchmesser wurde unsererseits beendet. In der Umgebung konnten mehrere Hügel nicht identifiziert werden. Die Brandschüttungsbestattung fanden wir in einer in das urzeitliche Gelniveau eingetieften Grube vor. Auch der Scheiterhaufen war im Gebiet des Hügels, wo wir zugleich in mehreren, miteinander nicht zusammenhängenden Flecken Keramikfragmente in großer Menge fanden. Die Scherbenfragmente wurden schon ursprünglich in zusammengebrochenem Zustand hierher gebracht und zerstreut (s. das Rituselment: „Scherbenmachen“). Es kamen auch einige Bronzemesser in gutem Erhaltungszustand zum Vorschein. Das Fundmaterial kann auf das Ende der Hügelgräberkultur und auf den Beginn der Urnenfelderkultur datiert werden.

Béla Jungbert

15. *Kajárpéc-Pokolfadomb* (Kom. Győr-Sopron) (XI). Wir durchforschten eine Fläche von 350 m². In dem einen Suchgraben stießen wir auf eine spätneolithische (Lengyel III) Schicht. Auf einer 4 × 2 m großen Fläche erschlossen wir eine 25–30 cm dicke, aus Lehmewurf bestehende Schuttschicht, aus der ein reiches Lengyel III-Keramikmaterial zum Vorschein kam. Unmittelbar unter der Oberfläche fanden wir die Reste eines spätbronzezeitlichen (HA 2) Wohnhauses. Leider wurde durch die dem Bau vorangehenden Erdarbeiten und Kanalisierungen ein Teil des Hauses zerstört. An der freigelegten 8 × 7 m großen Fläche erschlossen wir die Reste eines fleckenweise ausgebrannten, mehrschichtigen Lehmbores, auf dem Keramikfragmente und unter diesen die Stücke eines dickwandigen, großen Vorratsgefäßes lagen. Wir beobachteten Reste einer verschmierten Herdstelle und von verbrannten Balken. Es wurden die Reste eines 5 × 5 m großen, in die Erde eingetieften Baues von Pfostenkonstruktion freigelegt. Aufgrund des Fundmaterials (Keramik, Bogenfibeln, Spinnwirtel) kann das Gebäude auf die ausgehende Früheisenzeit datiert werden. Am Ende des einen Suchgrabens stießen wir auf einen gelehnten Ofen mit awarischen Keramikfragmenten.

Im Laufe der Ausgrabung erschlossen wir zehn Gruben von verschiedenem Umfang und Alter. Es soll erwähnt werden, daß wir hier in der Grube 88/1 ein ganzes Wildschweinskelett mit Badener Keramikfragmenten, in der Grube 88/3 hingegen einen Pferdeschädel, daneben einen Silberdenar aus dem 12. Jh. und Fragmente eines Tonkessels gefunden haben.

Mitarbeiter: Miklós Takács, Gábor Rezi Kató.

An der Ausgrabung nahm unter der Leitung von den Restauratoren Judit Bakay-Perjés und Zoltán Szalai die Restaurationsabteilung der Hauptschule für Bildende Kunst teil.

András Figler

Kapospula-Alsóhetény (Kom. Tolna), s. Nr. 28.

16. *Kesznyéten-Szerűskert* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XVII). Auf dem Gelände arbeiteten Mittelschüler im Rahmen eines archäologischen Lagers. Es kamen zwei Körper- und neun Brandgräber zum Vorschein, so sind uns aus dem Gräberfeld schon 75 skythenzeitliche Gräber bekannt. Aufgrund der Beigaben – scheibengedrehte und handgemachte Urnen, Schüsseln, Kanne, Spinnwirtel, Eisenmesser, Eisenhacken und Bronzegegenstände – erschließen wir den Bestattungsort der im 5. Jh. v. u. Z. bei der Sió-Mündung gelebten skythenzeitlichen Population.

Magdolna B. Hellebrandt

Kéthely-Melegoldal (Kom. Somogy), s. Nr. 43.

17. *Lajosmizse* (Kom. Bács-Kiskun), Lehmgrube M 5 D (LXIX). Der bedeutendste Fund des bronzezeitlichen Siedlungsteiles war der 2,64 kg schwere Bronzefund, der am NO-Rand des Grabungsgebietes zum Vorschein kam. Das mit runden Bronzeußbrocken bedeckte Gefäß enthielt Fehlgüsse, Werkzeugfragmente und rohe Bronzestücke.

Wir erschlossen mehrere Häuser des arpadenzeitlichen Siedlungsabschnittes auf den Grabungsflächen B und C. In der östlichen Ecke eines jeden Hauses der sieben Wohnhäuser stand ein kreisrunder geheimer Ofen. Der eine Ofen wurde mit Tierknochenschicht abgedichtet. In mehreren Fällen beobachteten wir Stampfboden und auf eine Dachkonstruktion verweisende Pfostenlöcher.

Den einen der erschlossenen zwei äußeren Öfen trugen die Bulldozer fast völlig ab, der andere blieb – mit dem sich anschließenden Vorraum und anderen Eingrabungen – in verhältnismäßig intaktem Zustand erhalten.

Westlich vom Gebiet B, in dem etwa 300 m weiter gelegenen Gebiet D konnten ebenfalls arpadenzeitliche Objekte beobachtet werden. Auf der abgeschliffenen Fläche weisen die sich gut abzeichnenden, den dunkleren Flecken anschließenden, rötlichen, durchbrannten, runden Flecke darauf hin, daß sich die arpadenzeitliche Siedlung im Gebiet B auch in diese Richtung fortsetzt.

Aus der Aufschüttung der Hausgruben kam ein auffallend geringes, jedoch charakteristisches, früharpadenzeitliches Scherbenmaterial zum Vorschein. Aus den Funden fehlt völlig der Tonkessel.

Ágnes Somogyvári-Erika Wicker

18. *Nagyberki-Szalacska* (Kom. Somogy) (XIV). Im Zentrum des Erdwalles wurden an einer Fläche von 100 m² – neben der Kapelle – 20 Objekte erschlossen, in ihrer Mehrheit mit spätkeltischem Fundmaterial. Bedeutend ist ein keltisches, in den Boden eingegrabenes Haus (mit abgewetzter Silbermünze, Glasperle) und ein mit vier Öfen umgebener, in den Boden eingegrabener, gleichaltriger Bau. Außer diesen kam je eine früheisenzeitliche, römische und mittelalterliche Grube zum Vorschein. Aus den Öfen entnahm Dr. Péter Márton (ELTE Geophysikalisches Institut) Proben zur geomagnetischen Altersbestimmung.

Mitarbeiter: Péter Gergely Németh, geodätischer Zeichner János Tálos, Leiter der Dokumentationsabteilung Zoltán Gál.

Szilvia Honti

Nemesvámos-Balácapuszta (Kom. Veszprém), s. Nr. 29.

Ságvár-Végmalom (Kom. Vas), s. Nr. 30.

19. *Sopron-Krautacker* (NW-Wohnsiedlung) (Kom. Győr-Sopron). Siedlung aus der Urnenfelderkultur, Spät-Hallstatt- und La Tène-Zeit.

Die Erschließung wurde auf dem sich unseren Blöcken der Jahre 1986–87 anschließenden Siedlungsteil durchgeführt und wir begannen auch in der Richtung des Ikvabaches das schon seit langem geplante Querprofil auszugraben. Das Erschließungsergebnis war die Durchforschung einer weiteren Fläche von 600 m² bzw. Ausgrabung von 20 Objekten. Die Zahl der erschlossenen Objekte der Siedlung stieg außer den Pfosten- und Grabensystemen hiermit auf 385 an. Die Ausgrabung des Jahres 1988 erbrachte noch immer völlig neue Informationen, sowohl von chronologischem, wie auch stratigraphischem Gesichtspunkt. Wir erschlossen ein spätbronzezeitliches (auf den Übergang von BD-HA A datierbares) Haus, mit außerordentlich reicher Keramik, sowie ein Spät-LT D-zeitliches Haus, die wegen des Beginnens des Lebens bzw. des Aufhörens der Siedlung sehr wichtige Anhaltspunkte bedeuten. Hall-

statt-Gruben verschiedenen Alters (unter anderen eine mehrfach ausgebrannte Vorratsgrube) und ein über diese erbautes LT C-Haus boten hingegen eine Gelegenheit stratigraphische Beobachtungen anzustellen. Wir rissen den Feuerraum des schon im vorigen Frühjahr gefundenen keltischen Töpferofens und seinen Grund ab. Es wurden auch in dem unter diesem befindlichen Ha-zeitlichen Haus die Reste eines in situ gefundenen, niedergebrannten Webstuhles ausgegraben, zu dessen Rekonstruktion auch die Möglichkeit besteht.

An der Ausgrabung nahmen die Archäologen Katalin Wollák (MNM), Zsuzsanna W. Kiss (MTA RI) und András Varga (Szege, MFM) teil, der die Bodensondierung und bei der Erschließung die geodätische Arbeit durchführte. An den Arbeiten waren auch noch die Archäologiestudenten Gabriella Németh, Gabriella Pál, Katalin Szende und Rita Horváth beteiligt.

Erzsébet Jerem

Sopron, Ecke der Új- und Szent György-Gassen (Kom. Győr-Sopron), s. Nr. 31/2.

Szege-Székhalm (Kom. Csongrád), s. Nr. 57.

20. *Szigetszentmiklós-Üdülősor* (Kom. Pest) (III). Rettungsgrabung an der Trasse der M 0 Autobahn. Der Fundort befindet sich an der der Csepel-Insel nahegelegenen Seite des Donauarmes von Soroksár. Es wurden an einer beinahe 2000 m² großen Fläche 167 Objekte freigelegt. Zwei Drittel der Gruben des Fundortes bestand aus Abfallgruben mit einer Keramik der frühbronzezeitlichen Glockenbecher-Csepel-Gruppe. In dem der Donau am nächsten liegenden Gebiet wurden die Pfostenlöcher eines 16 × 8 m großen frühbronzezeitlichen Hauses sowie eine zum Haus gehörende Opfergrube gefunden. An der Siedlung wurde ein Hockerskelett und ein Urnengrab erschlossen. Auf dem Fundort befanden sich auch ein keltisches Haus und in größerer Zahl spätkeltische Abfallgruben. Es kamen ferner vier arpadenzeitliche Häuser mit Grabenteilen sowie auch eine arpadenzeitliche, im Freien stehende Herdstelle ans Tageslicht.

An der Trasse der M 0 Autobahn, von der spätbronzezeitlichen Siedlung etwa 100 m entfernt, konnte ein Teil des Gräberfeldes der Glockenbecher-Csepel-Gruppe mit 13 Gräbern (ein Hockergrab, die übrigen waren Urnengräber) freigelegt werden.

Mitarbeiter: Zsuzsa M. Virág, Rózsa Schreiber, Éva Vadász, Attila Horváth, Erzsébet H. Hanny.

Anna Endrődi

Tapolca-Templomdomb (Kom. Veszprém), s. Nr. 85.

21. *Tiszalúc-Sarkad* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (V). An der Siedlung der kupferzeitlichen Hunyadi Halom-Kultur stieg mit der im Laufe der schon zum fünfzehnten Mal durchgeführten Ausgrabung erschlossenen, 710 m² großen Fläche die Größe des durchforschten Geländes auf 8690 m² an. Die Arbeiten wurden größtenteils am Rande der Siedlung verrichtet, so konnten wir auf weitere Häuser nicht stoßen, hingegen kamen neuere Teile des Grabens der um die Siedlung errichteten Palisade zum Vorschein. Obwohl an der nordöstlichen, auf den Sarkad-Bach blickenden Seite der Siedlung ein noch längerer Abschnitt der Palisade (die gewiß auch ein Tor hatte) noch nicht erschlossen wurde, kann ihre Trasse im großen und ganzen auch schon hier bestimmt werden. Demnach dürfte die Ausdehnung der Siedlung etwa 10 500 m² gewesen sein. Es konnten auch an mehreren Stellen die Spuren der in den Graben voneinander 10–15 cm weit eingestellten, die Palisade bildenden Pfosten von 15–25 cm Durchmesser beobachtet werden. Es zeichnete sich auch ab, daß sich innerhalb der Palisade ein etwa 3–4 m breiter, unbebauter Streifen zog.

An der Ausgrabung nahmen Hargita Oravecz, Zsuzsa Virág, sowie der Restaurator Gábor Hutai teil.

Pál Patay

22. *Velem – Szentvid* (Kom. Vas). Das neueste Programm der Erforschung der berühmten spätbronze- und eisenzeitlichen, befestigten Siedlung wurde von den zwischen 1972 und 1985 vom Savaria Museum zu Szombathely durchgeführten Erschließungen unabhängig, im Rah-

men des ungarische-französischen Kooperationsvertrages bezüglich der eisenzeitlichen Ausgrabung begonnen. Das Hauptziel ist die Untersuchung der latènezeitlichen Siedlungsstruktur, mit besonderer Hinsicht auf den chronologischen Zusammenhang zwischen den Befestigungen und den Wohnterrassen.

Die 100 m² große Sondierung begannen wir am N-Ende der Akropolis in S-N-Richtung laufenden großen Walles. Es wurden in 5 m Breite der äußere steile Abhang, der Erdwall und die inneren Terrassen durchschnitten.

Die wichtigsten Ergebnisse:

1. Die Befestigung steht nicht aus unregelmäßig angehäuften Steinen, wie man dies aufgrund der Oberflächenbeobachtungen und der Untersuchung der ersten Horizonte voraussetzen konnte, sondern das ausfüllende Steinmaterial wurde von einem waagerechten Pfostensystem zusammengehalten bzw. befestigt. Die innere Mauerflucht bildeten aufeinandergelegte Steine, während die äußere – infolge des außerordentlich steilen Abhanges – in den Wallgraben stürzte. Von diesem wurde das innere Drittel zum Teil freigelegt.
2. Das Fundmaterial von zeitbestimmendem Wert weist darauf hin, daß man die Befestigung in der La Tène D-Periode derart erbaut hat, daß der Wall an spätbronzezeitlichen und hallstattzeitlichen Siedlungsschichten ruht, die vom Graben durchschnitten worden sind.
3. Die Befestigung zog sich, wie es uns aus den spätlatènezeitlichen Oppida bekannt ist, nach unten senkrecht auf die Höhenschichtlinien (vgl. z. B. Mont Beuvray-Bibracte, Heidetränk). Der auf diese Weise gebaute Wall beansprucht – wegen des Druckes der Steinmasse – eine spezielle Anbringung der inneren Holzkonstruktion. Hierauf kann in dem von uns durchschnittenen Teil die im Verhältnis zur Achse des Walles schräge Position der waagerechten Pfosten verweisen.
4. An der inneren Seite des Walles erschlossen wir eine latènezeitliche Schuttschicht, die auch ein aus früheren Zeiten stammendes Fundmaterial enthielt. Unter dieser Schicht erreichten wir die Trümmer von zwei Terrassen und unberührte Siedlungsschichten, deren Forschung 1989 erfolgen wird.

Mitglieder: † Gábor Bándi, O. Buchsenschutz (Paris, C.N.R.S.) und J.-P. Guillaumet (Glux-en-Glenne, Archäologische Basis des Mont Beuvray).

Mitglieder des Arbeitskollektivs: Vajk Cserményi, Erzsébet Marton und Éva Petres.

Teilnehmer: die Archäologen Katalin Berecz, László Borhy, Pál Raczy, Csilla Siklody; die Universitätshörer Katalin Almássy, Júlia András, Gabriella Németh, Bálint Béres, Zoltán Czajlik, Gábor Csüllög, Emese Számadó, Attila Suhajda, ferner V. Challet, A. Colin, S. Fichtl, F. Naizet, G. Sandoz, C. Soyer und M. Steinberg.

Miklós Szabó

Veszprém – Burg (Kom. Veszprém), s. Nr. 87.

Visegrád – Gizellamajor (Kom. Pest), s. Nr. 34.

Vörs – Papkert Fundort „A“ (Kom. Somogy), s. Nr. 50.

23. Vörs – Papkert „B“ (Kom. Somogy) (XIV). Im Rahmen der Rettungsgrabung am Kleinen Balaton setzten wir die Erschließung des Fundortes fort, wobei die bisher durchforschte Fläche auf etwa 6000 m² und die Zahl der erschlossenen Körpergräber auf 433 stieg. Das sporadisch erscheinende kupferzeitliche Material (der Balaton-Gruppe) weist vermutlich auf eine Siedlung hin. Im SO-Teil des erschlossenen Gebietes können zwei begebenlose Hockergräber – den früheren ähnlich – in die Kisaspostag-Kultur gereiht werden. Den urzeitlichen Charakter der Gräber bewiesen auch die serologischen Untersuchungen von Imre Lengyel. Zum Teil erschienen die Gräber des Gräberfeldes des mittelbronzezeitlichen Volkes mit inkrustierten Gefäßen im selben Gebiet wie das frühbronzezeitliche Gräberfeld. Von den 18, im Jahre 1988 freigelegten Gräbern waren acht Urnengräber, sechs Brandschüttungsbestattungen, vier beschädigte Gräber von unsicherem Ritus. (Die Keramik der bisher zum Vorschein gekommenen, beinahe 30 Gräber zeigt eine Ver-

wandtschaft mit der Veszprémer Gruppe, für einige Gräber ist aber die inkrustierte Keramik mit breitem Streifen charakteristisch.) An Bronzebeigaben sind die Gräber armselig, es kann in diese Periode eine einzige „Hülsennadel“ gereiht werden. Von den zehn weiteren spätbronzezeitlichen – in die Urnenfelderkultur gehörenden – Gräbern waren sieben Urnengräber (aus der R BD- und HA-Periode) und drei zeigten den Brandschüttungsritus (HA-Periode). Aus dieser Periode wurden bisher 70 Gräber erschlossen. Südlich von den früher zum Vorschein gekommenen zwei keltischen Häusern legten wir zwei weitere – im Verhältnis zu den früheren – ältere Häuser aus der LT C-Periode frei. Beide zeigen eine ähnliche Konstruktion, einen rechteckförmigen Grundriß mit abgerundeter Ecke, in der Mitte der kürzeren Seiten war je ein Pfostenloch. Als Streufund kam das Fragment eines plastisch verzierten Armringes von hervorragender Schönheit ans Tageslicht, der sich noch auf das ausgehende LT B datieren läßt.

In die beiden keltischen Häusern – teilweise eingegraben – wurde auch ein arpadenzeitliches Haus (12. Jh.) mit im Freien stehenden Ofen und von unregelmäßiger Viereckform erschlossen. Sein charakteristisches Fundmaterial bilden außer den Fragmenten der mit Linien und Nageleindrücken verzierten Töpfe und eckiger (profilierter) Randausbildung die scheibengedrehten Kesselfragmente. In diese Periode gehört auch der sich vom Haus etwas nach Norden ziehende, untiefe Graben.

Es gelang uns, auch den nordöstlichen Abschluß des sich im ausgehenden 8. Jh. beginnenden und zur Wende des 11.–12. Jh. schließenden frühmittelalterlichen Gräberfeldes zu bestimmen. Die Zahl der Pferdebestattungen stieg mit den in diesem Jahr erschlossenen 18 auf 32, unter diesen waren auch Frauen- und Waffen (Bögen) enthaltende Gräber. In Grab 392 kam der erste Steigbügel zum Vorschein, von dem bloß die breite, etwas gebogene, gerippte Sohle erhalten blieb. Einzelne Fundstücke (wahrscheinlich von Pferdezeugen) sind die Riemenzungen mit stilisiertem Pferdekopf und mit Kugelzierde sowie der einen springenden Hasen darstellende, gegossene Bronzebeschlag. Aus Grab 371 kam eine bronzevergoldete Gürtelschlaufe mit Astragalos-Konstruktion hervor, deren Parallelstück im Hohenberger Fund vorliegt.

In der Umgebung der reichen Pferdegräber fanden wir weitere landnahmezeitliche Bestattungen. In den Frauengräbern 395 und 406 kamen silberne Bandarmringe, ovale und rhombusförmige, silbervergoldete Hemdhalszierden zum Vorschein.

In der Mitte des Gräberfeldes, im S-Teil fanden wir auch weiterhin Gräber mit dem Fundmaterial des arpadenzeitlichen gemeinen Volkes. Parallel mit der Erschließung setzten wir die serologischen und sonstigen naturwissenschaftlichen Untersuchungen fort, als deren Ergebnis auf die innere Chronologie und auf die Familienstruktur hinweisende Feststellungen gemacht werden konnten.

Mitarbeiter: der Geodät János Tólos, der Leiter der Dokumentationsabteilung Zoltán Gál, der Zeichner Győző Horváth, die Restauratoren Andrea Ekkert, Ágnes Nagy, Péter Horváth.

Szilvia Honti-László Költő-
József Szentpéteri-Péter Gergely Németh

RÖMERZEIT (Auf der Karte: 24–35)

24. Árpás – Dombföld, Malomdomb (Kom. Győr-Sopron) (XI). Im Grabungssaison des Jahres 1988 setzten wir im SW-Teil des Steingebäudes II die Arbeit fort. Wir erschlossen eine Fläche von 275 m². Es wurde eindeutig, daß man einen Teil des Gebäudes II noch in der Römerzeit abgerissen hat (hierauf weisen mit großer Wahrscheinlichkeit schon unsere früheren Beobachtungen hin). Den mittleren Teil des S-Flügels durchschnitten ein mächtiger Grubenkomplex, aus dessen Aufschüttung ausschließlich ein römisches – hauptsächlich spätrömisches – Material zum Vorschein kam. Aus der dem Steingebäude vorangehenden Zeitperiode fanden wir – von einem Brunnen und einigen kleineren Gruben abgesehen – kein anderes Objekt vor. Selbst das Niveau des Steingebäudes befindet sich in einem sehr abgenutzten Zustand im S-Teil des Gebäudes, das zum Haus gehörende Gehniveau konnten wir nirgends beobachten. Im Fundmaterial sind spätrömische Münzen, bronzene Armring- und Fibelfragmente, Bronzenadel, Eisensporn, Nägel,

Schlackenstücke, Glasarmringfragmente, sonstige Glasbruchstücke und eine übliche, im Großteil spätrömische Keramik die charakteristischen Funde.

Mitarbeiter: Péter Tomka.

Eszter Szőnyi

25/1. *Budapest, III. Bécsi út 100* (III). Bei den Fundierungsarbeiten eines im Bau begriffenen Bürogebäudes, an der N- und W-Seite der einstigen Hutfabrik kamen fünf römische Körpergräber verschiedenen Typs hervor: 1. Sarkophag, ungestört, mit Inschrift (AV-rel. Maximus, Dekurio von Aquincum). 2. Aus unverzierten Kalksteinplatten zusammengestelltes Steinplattengrab, sein S-Schlußstein wurde anlässlich der Fundierungsarbeiten der Hutfabrik gestört. 3. Ziegelgrab aus Randziegeln. 4. Einfaches Erdgrab. 5. Steingrab eines kleinen Mädchens, aus den zerstückelten Teilen einer *area mac. cinctae* zusammengestellt. In den Gräbern waren meistens Glasbeigaben. Die Bestattungen können auf die Mitte-zweite Hälfte des 4. Jh. datiert werden.

Am W-Rand des – wahrscheinlich – Grabgartens fanden wir eine in zwei Teilen bearbeitete, halbfertige und augensichtlich an Ort und Stelle zurückgelassene mächtige Kalksteinprisma ohne Bestattung vor.

Judit Topál

25/2. *Budapest, III. (Csillaghegy) Pusztakúti út-Határ út Ecke* (III). Das Museum setzte die Rettungsgrabung einer römischen Villa fort. Die Bestimmung der sich dem bereits bekannten, mit Steinplatten bedeckten Zierhof anschließenden weiteren Räume sowie der Ausdehnung des Gebäudes war unsere Aufgabe. Es wurde festgestellt, daß der Zentralhof von allen Seiten von Räumen umgeben war, unter diesen befand sich auch ein großer Saal mit Apside. Es gelang uns die W-Schlußmauer sowie auch die Ausdehnung nach N und S zu bestimmen, an der O-Seite reichen aber die Mauern des Gebäudes unter die heutigen Asphaltierung, deshalb war für die weitere Forschung keine Möglichkeit. Das Fundmaterial war ziemlich armselig, es kann auf das 3.–4. Jh. datiert werden. Die Grundrißanordnung des Gebäudes zeigt mit der kleineren Villa des Csúcshegy eine Verwandtschaft. Mit Geländebegehung stellten wir fest, daß in NW-Richtung von unserem Fundort in der Erde der Hügellehne Reste von weiteren Villengebäuden verborgen sind. Daraus, wie auch aus den Ergebnissen anderer, in der Umgebung vorgenommener Ausgrabungen können wir darauf schließen, daß nördlich von der Zivilstadt Aquincums eine locker besiedelte Villenzone gelegen ist, wo wahrscheinlich die *Villae rusticae* der Aquincumer Mittelbesitzer gestanden haben.

Mária Pető

25/3. *Budapest, III. Ecke der Timár- und Fényes Adolf-Gassen* (III). Im Laufe der an der Stelle des neuen Gebäudes der Polizeihauptmannschaft des III. Bezirkes durchgeführten, vorangehenden archäologischen Erschließung kam ein neuer Abschnitt des Limesweges mit 12facher Erneuerung zum Vorschein, dessen letzte Erneuerung im 4. Jh. erfolgte. Westlich von der Straße erschlossen wir die Gebäude der *canabae*. Es können drei große Bauperioden auseinandergehalten werden:

- Anfang des 2. Jh.: Häuser mit Lehmbohlen und Flechtwand, dünn bebautes Gebiet, in dessen W-Hälfte Objekte von wirtschaftlichem Charakter zum Vorschein kamen.
- Antoninuszeitlicher Umbau: Häuser mit Steinfundament und Lehmziegeln, von den Fußböden blieben nur Bretterbodenreste erhalten. An der Straße eine Portikusreihe.
- Severuszeitlicher Umbau: Niveauerhöhung, Steinfundierung, stellenweise wurden auch die aufgehenden Mauerwerke in Stein gebaut. Terrazzofußböden. In der N-Hälfte des Gebietes kamen Teile von einem großen Gebäude mit Rundgang zum Vorschein. Die Funktion des Gebäudes ist vorläufig noch nicht geklärt, es dürfte eventuell ein öffentliches Gebäude gewesen sein.

Orsolya Madarassy

26. *Dömös – Schulgarten* (Kom. Komárom) (X). Östlich von dem 1987 erschlossenen Ofen in dem bei der Suche der Ziegelei ausgesteckten Block stießen wir auf einen weiteren Ofen, der völlig freigelegt wurde. Die 20 cm hohe Ziegelmauer des Ofens 2 steht stellenweise 70 cm hoch. Der intakt erhalten gebliebene Rost ist 545 × 510 cm groß, hat

11 × 9 Löcher mit 8–10 cm Durchmesser. Die unteren zwei Wärmekanäle haben einen verschmierten Boden und sind 166 cm hoch, waren etwa bis zur Hälfte aufgeschüttet. Aus dieser Schicht kamen enorm viele Tierknochen und Fragmente von grauen Gefäßen zum Vorschein. Vom Gewölbe des Eingangskorridors blieb ca. ein 1 m langer Abschnitt erhalten. Der Korridor ist 320 cm lang und 160 cm breit. Aus diesem und aus dem Abriß des Rostes sind Stempelziegel zum Vorschein gekommen, die endgültig entscheiden, daß die Öfen zur Leg. I. *Adiutrix* gehört haben. So stammen sie – unsere bei dem Ofen 1 angegebene Zeitbestimmung korrigiert – aus der Periode vor dem Jahr 214, vermutlich aus der zweiten Hälfte des 2. Jh. Den Ofen gruben wir dem Ofen 1 ähnlich nicht zurück, sondern versahen ihn, um ihn später zur Schau stellen zu können, provisorisch mit einem Schutzdach.

Márta H. Kelemen

27/1. *Esztergom – Bánom* (Kom. Komárom) (X). Wir setzten die Rettungsgrabung des spätrömischen Gräberfeldes fort. Es wurden 42 Gräber ausgegraben, von diesen waren 15 Ziegel-, 6 Stein-, 18 Erd- und 3 mit Ziegel bedeckte Erdgräber. Die Orientierung der Gräber ist verschieden, am häufigsten war sie SW-NO. Von den 42 Gräbern waren nur 18 intakt, einige von ihnen wurden in der Neuzeit gestört, in ihrer Mehrheit in der Römerzeit ausgeraubt. Beigaben: Haarnadeln, Perlenketten, Bronze-, Silber- und Goldohrgehänge, Fingerringe aus Gold und Bronze, Knochen-, Eisen- und Bronzearmringe, Knochenkämme, Bronzefibeln, Bronze- und Eisenschnallen, Bronzemünzen aus dem 4. Jh., Ton- und Glasgefäße. Ein hervorragender Fund war eine verzierte Holzkiste mit Bronzebeschlag, die aus dem Grab 139 zum Vorschein kam.

An der Ausgrabung nahmen die Studenten Beatrix Romhányi, András Gryneus und Judit Andrási teil.

Márta H. Kelemen

Esztergom-Szentkirály-Donauflur (Kom. Komárom), s. Nr. 9.

27/2. *Esztergom-Szentkirály, Stausee* (Kom. Komárom) (X). Am W-Rand der urzeitlichen Siedlung wurden von den Bodenhobeln zwei römische Gräber gestört. Im Ziegelgrab 1 lag in SW-NO-Richtung das Skelett einer Frau. Beigaben: goldenes Ohrgehänge, Perlenkette, Bronzearmring, Bronzemünze des Maximianus, grauer Henkelkrug, graue Tonlampe und Knochen eines Vogels. Auf dem einen Ziegel der Stempel *QVADRIIVRG*. Das Erdgrab 2 wurde von dem Bulldozer völlig zerstört, die zusammengesammelten Beigaben: zwei Bronzefibeln, Bronzearmring, Ohrgehänge und ein grauer Tonkrug mit eingeglätteter Verzierung.

Auf dem Gelände fanden wir keine römischen Siedlungsspuren, jedoch in dem Fundmaterial aus der oberen Schicht der urzeitlichen Objekte kamen auch einige römische Scherben vor.

Márta H. Kelemen

28. *Kölked, Weinberg* (Kom. Baranya) (XXIV). Unsere 1986 begonnene Ausgrabung fortgesetzt, erschlossen wir an der SO-Seite des Hügelns Teile von römischen Steingebäuden, auf dem Gelände des Vicus neben dem Lager Häuser mit Stampfböden, Öfen und Gruben. Im Grabungsgebiet kamen unter den römischen Schichten auch bronzezeitliche Gruben und in die Badener Kultur gehörende zwei Gräber ans Tageslicht.

Zsuzsa Katona Győr

29. *Kapospula – Alsóhetény* (Kom. Tolna) (V). 1988 führten wir in zwei Flächen in der Festung Forschungen durch und es wurde im Gräberfeld die Erschließung des Mausoleums beendet. An der südlichen Festungsmauer erschlossen wir den westlich vom Tor gestandenen, benachbarten Seitenturm. Unser Ziel war, den genauen Grundriß des aus der Periode I stammenden Seitenturmes zu erkennen sowie die datierenden Funde einzuholen. Die Turmmauer der Periode I wurde von den Römern auch hier gründlich ausgebaut, sodann füllte man den Grundgraben auf. Der Fußbodenbelag der Periode I ging zugrunde. Der Turm der Periode I hatte eine regelrechte Hufeisenform. Seine äußeren Maße: 650 cm breit und von der äußeren Ebene der Festungsmauern bis

zum äußersten Punkt des Turmbogens 800 cm lang. Dem rechteckförmigen Turm schloß sich ein regelmäßiger halbbogenförmiger Abschluß an. Bei dem aufgeschütteten Grundgraben kamen größtenteils urzeitliche, winzige Gefäßfragmente zum Vorschein. Der äußere Durchmesser des Turmes beträgt 14 m. Der Turm der Periode II dürfte einen Ziegelfboden gehabt haben. Im S-Teil der W-Hälfte der Festung fanden wir das Hauptgebäude. Drei längliche, große Säle wurden hier nebeneinander erbaut und an der N-Seite schließt sich jeder einer Apside. Den beiden äußeren Sälen schließt sich an der Seite – also östlich und westlich – je eine Apside an. Die Länge des erschlossenen Teiles des Gebäudes beträgt in N-S-Richtung 35 m, die Breite 38 m. Der Grundrißtyp des Gebäudes stimmt mit dem (weniger sorgfältig geplanten) villenartigen Wirtschaftsgebäude von Ságvár mit dem Hauptgebäude der Festung von Fenékpuszta und dem Gebäude I der Festung von TÁC überein. Ihm fiel dementsprechend eine wirtschaftliche Funktion zu.

Im Gräberfeld beendeten wir die Erschließung des Mausoleums I. Es wurde der NO-Teil des Peristylhofes mit den Säulensockeln erschlossen. Innerhalb des Gebäudes legten wir zwei Kindergräber frei. Beim Verlassen der Festung wurden auch aus diesen Gräbern die Skelettreste ebenso wie auch aus einem Teil der südlich von der Hauptapside in SO-Richtung gelegenen Festung weggeschaffen.

Endre Tóth

Nagyberki – Szalacska (Kom. Somogy), s. Nr. 18.

30. *Nemesvámos, Balácska puszta* (Kom. Veszprém) (XXXVIII). Im Jahre 1988 versuchten wir die Forschung des Gebäudes II zu beenden und bei der SO-Ecke des Gebäudes I das teilweise bereits gefundene Gebäude von abweichender Orientierung zu ergänzen. Es gelang uns auch den Abschnitt der östlichen Umfassungsmauer durchzuschneiden.

GEBÄUDE I

Aus dem unter den Mauern des östlichen Korridors (Raum 4) des Gebäudes (Hauptgebäudes) I und des durch die neuesten Ausgrabungen bestimmten östlichen Gartens erscheinenden sog. Gebäude von abweichender Orientierung waren uns bisher schon neun Räumlichkeiten bekannt. Von diesen verfügte der eine über ein Hypokaustum. In diesem Jahr suchten wir den südlichen und östlichen Abschluß des Gebäudes.

Als das älteste Gebäude der Villenwirtschaft von Balácska betrachtete man stets in dem Gebäude, die von den Mauern bestimmt werden, welche von den Mauern des Hauptgebäudes abweichen. Die neuen Ausgrabungen bekräftigen insofern die früheren, wonach die ältesten Funde tatsächlich am häufigsten in diesem Gebiet vorkommen, jedoch müssen wir auch mit einem Material aus dem 4. Jh. rechnen. Fast ein jeder Teil des Gebäudes von abweichender Orientierung wurde in der Arpadenzeit und im Mittelalter gestört. Auf dem östlichen Hof (innerhalb desselben Hauses) entfaltete sich ein großes, viereckiges, mit einem Ofen versehene Haus und neben ihm erschienen weitere Öfen, wobei in sämtlichen Blöcken bzw. Suchgräben in großer Zahl Eisenschmelze und Schlacke bzw. arpadenzeitliche und mittelalterliche Gefäßfragmente zum Vorschein gekommen sind. Auf dem in diesem Jahr durchforschten Gelände erschienen – wie auch früher – unter den römischen Gehniveaus und Kulturschichten urzeitliche Gefäßfragmente. Im SO-Viertel des Gebäudes von abweichender Orientierung erschlossen wir ein Grab mit Hokerskelett.

Judit Regénye authentifizierte das Verhältnis der 1981 und 1984 ausgegrabenen urzeitlichen Gruben zueinander. Der erschlossene Grubenkomplex enthielt eine in die Sopot-Kultur reihbare Keramik und Steingeräte in bedeutender Menge.

Sylvia K. Palágyi

GEBÄUDE II

Um die Richtung der im Jahre 1988, im letzten Jahr der Ausgrabung, östlich vom Gebäude II gefundenen, frühromischen Gräben und die sonstigen Siedlungserscheinungen bestimmen zu können, arbeiteten wir mit Suchgräben. Im Abschnitt zwischen Graben 1 und 2 erschlossen wir unter den Gehniveaus des Gebäudes die Ofenreste einer frühen

Metallgießerei. Im nordöstlich vom Gebäude gezogenen Suchgraben kamen Dachtrümmer und ein 65 × 72 cm großer Steinpfeiler zum Vorschein.

Mit der Beendigung der Ausgrabung gleichzeitig können wir unsere sich auf das Gebäude II beziehenden Feststellungen im folgenden zusammenfassen:

Im Gebiet des Gebäudes stand in der dem Beginn der Bauarbeiten vorangehenden Periode außerhalb der das Gebäude I von N begrenzenden Umfassungsmauer, nördlich davon ein viereckiger Bau mit Steinmauern, von unbekannter Funktion. Dies wurde später der Raum Nr. 8. Um den Bau zogen auf Metallbearbeitung verweisende Öfen und im großen und ganzen in ein rechteckförmiges System gehörende Gräben.

Anlässlich des ersten Baues wurden dem viereckigen Bau von S her der Raum 6 und von N her der Raum 11 angebaut. Die Räume 8 und 11 wurden mit inneren Trennmauern abgesondert. Der Zugang des Gebäudes war an der S-Seite. Der Raum 8/A hatte ein Hypokaustum und einen in den Raum 11 führenden Heizkanal. Den östlichen Heizraum des Raumes 11 trennte eine Lehmwurfmauer mit Balkenkonstruktion von dem in der westlichen Hälfte des Raumes vorhandenen, mit Terrazzoboden bedeckten Teil. Das aus drei Räumlichkeiten bestehende kleine Gebäude wurde im 2. Jh. erbaut und es kann sein, daß es ein Badehaus war.

In der Priode II, wahrscheinlich im ausgehenden 2. Jh.–Anfang des 3. Jh. entstanden die Räume 2–3–4–5–7 und 22. Zur Periode III kam es im 3. Jh., zur größten Bautätigkeit (kann nach der Bestimmung der Münzen noch besser präzisiert werden). Zu dieser Zeit wurde an der O-Seite, in der ganzen Breite des Gebäudes ein Korridor gebaut, der heizbar war. Seinem nördlichen Ende wurde unter Nr. 17 das Präfrünium mit Ziegelmauern angebaut, das nachher das eine Zentrum der Heizung war. Der Zugang des Gebäudes war der an den östlichen Korridor angebaute Raum 15. An der N-Seite erbaute man die Räume 10 und 16, westlich davon bzw. nördlich von dem Raum 1 wurde ein Hof abgegrenzt, dies stellt den Raum 18 dar. Der Raum 11 wird umgebaut, an seine N-Mauer kommt der fünfeckige Raum 9 und vor die N-Mauer des Raumes 11 eine neuere Mauer. Im Laufe des Baues legte man in die neuen Räume einen Terrazzofußboden und die Fußböden in den alten Sälen wurden erneuert. Die Mauern derselben wurden ausgemalt. Mit dem durch die Umänderung entstandenen Mörtelschutt wurde die östliche äußere Front aufgefüllt.

Dem östlichen langen Korridor wird später noch ein heizbarer Raum mit Terrazzoboden angebaut. Im Laufe des letzten Baues, zu dem es irgendwann Anfang des 4. Jh. gekommen war, entstand ein Korridor mit einem Zugang am W-Rand. Die auf dem angebrannten, rußigen Fußboden des Raumes 1 gefundenen Münzen aus dem 4. Jh. bzw. die an der O-Seite, aus der Zerstörungsschicht stammenden Münzen des Valentinianus und Valens zeugen davon, daß unser Gebäude schon teilweise im 4. Jh. zugrunde gegangen war, seine einzelnen Räumlichkeiten wurden aber selbst auch in den spätrömischen Zeiten noch gebraucht. Mit dem Abriß seiner im Verfall begriffenen Mauern begann man in der Arpadenzeit.

Márta H. Kelemen

UMFASSUNGSMAUER

Östlich vom Gebäude I durchschnitten wir die aus den in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts durchgeführten Ausgrabungen bekannte Umfassungsmauer. Wegen ihrer 48 cm Stärke können wir eher an die Trennmauer eines inneren Hofes denken und die Abschlußmauer der Wirtschaft ist noch weiter weg zu suchen.

Sylvia K. Palágyi

Pécs. Siehe 78/2

31. *Sárvár-Vég-Mühle* (Kom. Vas) (XLI). Westlich von der im Laufe der auf dem Fundort seit 1983 durchgeführten Ausgrabungen erschlossenen römischen Wegstation fanden wir weitere Teile eines Holzbaues mit Balkenkonstruktion, der das Nebengebäude (Magazin?) des früheren gewesen sein konnte. Den südlichen Abschluß des Baues konnten wir 9,5 m lang verfolgen. Seine Zeit datierte man aufgrund der padanischen und südgallischen Waren und der rätischen Keramik zwischen die

Flavierzeit und dem dritten Viertel des 2. Jh. Unter den Grundgraben des Holzbaues kam eine urzeitliche Grube zum Vorschein. Etwa 300 m westlich von dem Fundort an der Mündung des Gyöngyösflusses durchschnitten wir den römischen Weg, dessen Schotterfundierung mehrschichtig war; ihre Stärke betrug 60 cm.

An der Ausgrabung nahm die Archäologiestudentin Orsolya Fekete teil.
Dénes Gabler

32/1. *Sopron, Lenin krt. 19.* (Kom. Győr-Sopron) (XXVII). An die denkmalpflegerischen Arbeiten angeschlossen legten wir auf dem Hof des Hauses einen bedeutenden Trakt der Bernsteinstraße frei. Unter den großen Pflastersteinen der Straße durchschnitten wir eine fast 1 m starke Schotterdecke der Fundierung. Der Wegabschnitt führt unmittelbar auf die einstige (voraussetzbare) Brücke des Ikva-Baches. Die im einstigen mittelalterlichen Badehaus bei der Errichtung eines Kanalgrabens zum Vorschein gekommenen (auf die römische Straße senkrechten) Mauern – deren Vermessung von Gabriella Gabrielli und Judit Lászai stammt – erwiesen sich nicht für die Pfeiler der vorausgesetzten römischen Brücke. Einige Meter östlicher unter dem Fundierungsniveau der obigen Mauern kam der Teil einer früheren Periode der römischen Hauptstraße ans Tageslicht.

János Gömöri

32/2. *Sopron, Ecke der Uj- und Szt. György-Gassen* (Kom. Győr-Sopron) (XXVII). Im südlichen Teil des Forums kamen Grundmauern von Gebäuden, die vom 1. bis zum 5. Jh. als Ämter funktionierten, ferner Heiligtums-, Straßen- und Platzteile, ein römischer Brunnen, ein weiterer Abschnitt des gepflasterten Platzes des Forums und die dritte Reiterstatuenbasis zum Vorschein. Aus einer späteren Vermauerung wurden auch zahlreiche Kapitelle erschlossen. Diese hoben wir vor der Bebauung des Gebietes heraus. Wir gewannen weitere wertvolle Daten zum Einbau des Forums im 5.–6. Jh., aus dieser Periode legten wir auch einen Hausteil frei. Von den Funden treten ein Bronzebeschlag aus dem 5. Jh. und die Holzfunde eines römischen Brunnens aus dem 2.–3. Jh. hervor. In der ältesten Kulturschicht, auf dem oberen Teil der sumpfigen Torfschichten unter dem Forum kam ein Topffragment aus der La Tène D-Zeit ans Tageslicht: der erste authentische keltische Scherbenfund aus der heutigen Innenstadt, der aber eher ein Streufund von der auch in der späten La Tène-Zeit benutzten O-W orientierten Straße ist, der einen Beweis einer längeren Zeit hier gestandenen keltischen Wohnsiedlung liefert.

An der Ausgrabung nahm die Archäologin Katalin Szende teil.

János Gömöri

Tapolca – Kirchengügel (Kom. Veszprém), s. Nr. 85.

33. *Tác* (Kom. Fejér) (XXX). Im 31. Jahr der regelrechten Freilegung setzte sich die Ausgrabung des vom Wher abschließenden Stadttors des decumanus maximus fort. Das Tor ist zwischen zwei großen, etwas weiter nach innen zurückgedrängten Türmen. Sein etwa 5 m langer innerer Raum wurde im O- und W-Eingangsteil von je 2 Pfeilern begrenzt. Der N-Turm wurde im Laufe des Mittelalters fast vollständig abgerissen. Die Erschließung dieses Turmes modifizierte unsere sich auf die SW-Ecke des palatium beziehende bisherige Vorstellung (und den aufgrund dieser Hypothese entworfenen Restaurationsplan): an der Stelle der vorausgesetzten Ecke kam ein bedeutender Teil des – mit dem Palast gleichzeitig gebauten – Turmes zum Vorschein. Die SW-Ecke des Palastes wurde von der Ausgrabung auch früher nicht gefunden, hierfür bestand auch jetzt keine Möglichkeit: ihre Grundmauern wurden durch den im vorigen Jahrhundert gebauten Kanal (Beszédes-Graben) völlig zerstört. Im Vorraum des Ende des 3. Jh. gebauten Stadttors kamen Mauern von früheren Gebäuden zum Vorschein, die in der gegenwärtigen Erschließungsphase noch nicht interpretiert werden können. Die Mauern wurden mit einem Steinfundament von schwacher Qualität und mit Lehmziegeln gebaut.

Es kam im Gebiet des zweiten Militärlagers zu einer neuen Erschließung, um die Ausdehnung und die Bauzeit des Lagers feststellen zu können. Die Erschließungen wurden bei der NO-Ecke, an der W-Fossa und in der S-Phase der O-Fossa durchgeführt. Die auf mehrere Jahre geplante Forschung legte an der W-Fossa ein Gebäude frei, von dem nur der Eingangsteil aus Stein gebaut wurde. Die wenigen Funde

stammen aus der Mitte des 2. Jh. Es ist anzunehmen, daß das Lager nur eine kurze Zeit lang belegt war, wahrscheinlich anlässlich der Markomannenkriege, als der Straßenknotenpunkt von Gorsium militärisch gesichert werden mußte. Die Ausdehnung des Lagers nach S zu kann vorläufig nur aufgrund der Geländedeformation (mit Luftaufnahmen) bestimmt werden. Aufgrund des 4 ha großen Geländes dürfte sich eine Ala oder eine Kohorte mit 1000 Mann zwischen den Mauern aufgehalten haben.

Die hier aus Kanada tätige Forschergruppe setzte auf dem südlich vom decumanus maximus gelegenen Hügel die 1987 begonnene Ausgrabung fort. In dem aus dem 4. Jh. stammenden Gebäude kam ein zusammenhängender Terrazzofußboden, ein Hypokaustum und ein zum Teil erhalten gebliebenes Präfurium zum Vorschein. Das Gebäude wurde an der S-Seite von Pfeilern verziert.

An der Ausgrabung nahmen die Archäologen Zsuzsanna Bánki, László Barkóczi, Gabriella Nádorfi, die Studenten Orsolya Fekete, Lisa Kunert (Berlin), Viola Simon (Münster) teil, die kanadische Forschergruppe wurde von János Fedák geführt.

Jenő Fitz

34. *Veszprém – Burg* (Kom. Veszprém) (XXXVIII). In der Burg von Veszprém, südlich von der SW-Ecke der Domkirche kam im Laufe des Baues der kommunalen Anlagen 1989 aus einer N-S orientierten mittelalterlichen Mauer das Fragment eines römischen Grabsteines mit der folgenden Inschrift ans Tageslicht:

D M
P LVCILIO
IVSTINO
QVR A O S
TREV ROR
AN XXX
P LUCILVS
...

Pál Rainer

35. *Visegrád – Gizella-Meierei, Reiterschule* (Kom. Pest) (XXXIX). Neben der gegenwärtigen Kunststraße II begannen wir eine aus dem 4. Jh. stammende römische Kleinfestung mit vier Ecktürmen und viereckigem Grundriß zu erschließen. Die innere Lichtung der Festung beträgt 34,40 × 34,40 m und ihre Mauerstärke 165 cm. An die Innenseite der Mauern schließen sich Gebäude an. Wie das Fundmaterial beweist, wird die Festung zur Zeit des Valentinianus I. befestigt. Nach 380 lassen sich zwischen den Mauern Barbaren nieder.

Aus dem Boden des von der Festung etwa 70 m weit gelegenen Hügels kamen Öfen und ihre Gruben aus dem 3.–4. Jh. mit reichem Keramikmaterial sowie je ein urzeitliches und ein römisches Grab aus dem 4. Jh. bzw. zwei völkerwanderungszeitliche Gräber zum Vorschein. Südwestlich von der Festung, auf der einstigen Lößterrasse der Donau, in der Trasse der geplanten Landstraße II erschlossen wir 23 Gräber des zur Festung gehörenden Gräberfeldes. Die aus Steinen ausgelegten und zuweilen gemörtelten Grabgruben wurden mit großen Steinplatten zugedeckt. Das Gräberfeld ist größtenteils ausgeraubt, jedoch wurde aus den ungestörten Frauengräbern ein reiches Fundmaterial zutage gefördert (goldene Ohrgehänge, Goldperlen, Silbernadeln, bronzene Armringe, intakte Glasgefäße).

Auf dem Hügel westlich vom Gräberfeld erschlossen wir ein großes, ausgeraubtes, spätaurenenzeitliches Körpergrab, in dem neben dem stark gestörten Skelett Silberschnalle und -blech, ferner ein unversehrtes Gefäß, zwei ganze Hundeskelette und der Schädel eines pflanzenfressenden Huftieres und seine Vorderbeine zum Vorschein kamen.

Konsultant: Sándor Soproni.

An der Ausgrabung nahm Melinda Torbágyi teil.

Péter Gróf – Dániel Gróh

RÖMERZEITLICHES BARBARICUM

(Auf der Karte: 36–39)

36. *Ároktő – Siel* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XVII). Im Sommer 1988 meldete Sándor Sipos, der dortige Schuldirektor, daß zwischen Ároktő und Tiszakeszi, in der Böschung eines neu aufgeworfenen

Siels der Regen den Schädel eines Skeletts ans Tageslicht brachte. In der Halsregion fand er eine goldene und eine silberne Fibel, die er zu sich nahm. Das Skelett grub er zurück. An Ort und Stelle legten wir ein sarmatisches Frauengrab frei, das N-S orientiert war. Beide Knöchel waren aus einer in mehreren Reihen aufgenähten, großen, zylindrischen Bernsteinperlen bestehenden Perlenkette umgeben. Unter den Perlen fanden wir auch Winzige, flache, runde Chalzedon-, zwei sog. achterförmige Bernstein- und winzige Silberperlen vor. Neben dem linken Knöchel, außen befand sich als Teil der Perlenkette auch ein mit konzentrischen Kreisen verzierter, grauer Spinnwirtel. Die Goldfibel ist rechteckförmig, mit Granulationen reich verziert, in der Mitte mit Bernstein zusammengefaßt.

19 m nach NW vom Skelett fanden wir ein weiteres Skelett, das wahrscheinlich bei der Ausbildung des Kanals gestört wurde, die Knochen warf man in einem Haufen zurück. Ein römisches Kleinsilber bildete die Beigabe.

An der Rettungsgrabung nahmen Mária L. Wolf und László Révész (HOM) teil.

Emese Lovász

37. *Budapest, XX. (Soroksár)* (III). Im Laufe des Baues der Autobahn M0-I., an der W-Seite der Ócsai-Gasse gelang es uns, Wohnhausreste, Abfall- und Vorratsgruben einer weitausgedehnten, spätrömischen (sarmatischen) Siedlung, insgesamt 53 Objekte freizulegen. Die Wohnhäuser kamen ziemlich regelmäßig, in gassenartiger Anordnung zum Vorschein. Sie waren bis zur Hälfte in die Erde eingetiefe Bauten mit Lehmewurfmauern, im Inneren mit zwei, an der kürzeren Seite mit eingegrabenen Pfostenlöchern, Herdstellen, zuweilen Arbeitsgruben. Die Hausfundamente zeigten eine abgerundete Rechteckform und waren im Durchschnitt 3,80 × 4,50 m groß. Es gelang uns die S-, O- und N-Grenze der Ausdehnung der Siedlung zu bestimmen, jedoch war es uns nicht möglich, die sich an der W-Seite weiterziehenden Objekte zu erforschen, da sie schon außerhalb der Trasse der Autobahn lagen. Die ganze Siedlung ist oder wurde niedergebrannt. In ihrem Fundmaterial gab es viele scheibengedrehte, graue Hauskeramik aus hartem Material, eine römische Fibel, einige Arbeitsgeräte und Waffen, ferner viele Tierknochenreste, sowie eine 334–335 geprägte Bronzemünze aus Siscia. Im Gebiet fanden wir auch ein einsames, beigabenloses Männergrab.

Mária Pető

38. *Gátér, Sandgrube* (Kom. Bács-Kiskun) (XV). Bei der Sandgewinnung wurden hier Gräber und Siedlungsobjekte gestört. Anlässlich der Lokalbesichtigung legten wir die von der Sandgewinnung verschont gebliebenen Teile von vier sarmatenzeitlichen Objekten (drei Vorratsgruben, ein Haus) frei. Es kam eine graue, scheibengedrehte und handgemachte sarmatische Keramik zum Vorschein. Der Fundort ist auch weiterhin gefährdet.

Valéria Kulcsár – Ágnes Somogyvári

Gyomaendrőd – Gyoma, Nr. 264 (Kom. Békés), s. Nr. 12/1.

39. *Szentsimon – Hanfacker* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XVII). Im Frühjahr 1988 meldete Ábel Füle, ortsansässiger Einwohner, daß aus der von der LPG von neuem erschlossenen Sandgrube in großer Menge Scherbenfragmente zum Vorschein gekommen sind. An Ort und Stelle konstatierten wir, daß durch Abbau ein skythisches Urnenfeld und die Gruben, Objekte einer frühkaiserzeitlichen Siedlung zerstört wurden. Im Mai führten wir am NO-Rand der Grube eine kurze Rettungsgrabung durch. In den sechs ausgegrabenen Blöcken legten wir vier Urnengräber frei. Im Gebiet wurden Teile von zwei Häusern erschlossen, von einem weiteren ließ sich an der durch den Bulldozer gehobelten Fläche nur mehr das Pfostenlochsystem beobachten. Diese Objekte waren wahrscheinlich kaiserzeitlich. Als Streufund kam auch eine skythenzeitliche Bronzenadel zum Vorschein.

Im Laufe der an Ort und Stelle durchgeführten Geländebegehung holten wir auch in geringer Menge kupferzeitliches Scherbenmaterial ein.

Judit Koós – Emese Lovász

VÖLKERWANDERUNGSZEIT

(Auf der Karte: 40–51)

40. *Ajka, das Haus unter Akácos u.7.* (Kom. Veszprém) (XXXVIII). Bei der Fundierung des Kellers wurden mehrere spätawarische Gräber zugrunde gerichtet. Im Laufe unserer Rettungsgrabung konnten nur mehr die Spuren von zwei Gräbern bzw. ein ausgeraubtes Frauengrab festgestellt werden. Bei der Fundierung des Hauses kamen auch schon in den vergangenen Jahren etwa 10–12 Gräber zum Vorschein, die völlig vernichtet wurden. Die Auffinder holten einige Eisengegenstände, zwei Gefäße und einen Teil der Skelette ein, es wurden noch siebzehn Gräber gefunden. Die NW-SO orientierten Gräber bildeten verhältnismäßig regelrechte Reihen, ein Teil von ihnen war ausgeraubt. In einigen Fällen stellten wir auf einen Sarg Verweisende Spuren fest. Beigaben: silberne und bronzene Ohringe, Augenperlen, Spinnwirtel, Bronzeringe, Eisenmesser, Reife, Schnallen, Pfeilspitzen, Sporn, bronzene Gürtelbeschläge, Feuerzeuge usw. Fast ein jedes Grab enthielt Gefäße, Tierknochen und Eierbeigabe. Von der üblichen Sitte wich das Hockerskelett 15 und das in entgegengesetzter Richtung orientierte Männergrab 13 ab. Das Gräberfeld kann auf die Wende des 8. zum 9. Jh. datiert werden.

Ágota S. Perémi

41. *Budakalász–Donauufer* (Kom. Pest) (XXXII). MRT 7. 3/16. Wir setzten die 1987 begonnene Rettungsgrabung fort, mit der Erschließung einer Fläche von 6500 m² stieg die Zahl der Gräber auf 478 an. Wir stießen auf die W- und S-Ränder des Gräberfeldes und erschlossen – den Anzeichen nach – bisher etwa ein Viertel des Gräberfeldes frei. Die W-O orientierten, zuweilen eine Holzkonstruktion zeigenden Sarggräber wurden ausnahmslos ausgeraubt. Es kamen 36 selbständige oder mit dem Herren gemeinsam bestattete Pferde zum Vorschein. Im N-Teil des Gebietes setzten sich die Bestattungen der Frühawarenzeit fort, denen sich von SW her mittel- und spätauwarenzeitliche Gräber anschlossen. Wichtigere Funde: Ohrgehänge mit Kugel-, Prismenanhänger, gepreßte oder gegossene, silberne bzw. bronzene Gürtelbeschläge und Pferdegeschirrzierden, Toilettenlöffelchen, gegossene, bronzene Brustnadel, Knochenkämme, Perlenketten, Bogen, Schwert, Lanzen Spitze, Schildbuckel. Grab 435 war eine mit Steinen umfaßte, Haarring und Pfeilspitze enthaltende skythische Bestattung.

Mitarbeiter: die Archäologen Csilla Aradi, Éva Balogh, Katalin Berecz, Gábor Fancsalszky, Éva Maróthi, László Pintér, Tamás Repiczky, Miklós Takács sowie der Restaurator Antal Mali.

Adrien Pásztor–Tivadar Vida

Gerjene – Váradpuszta (Kom. Tolna), s. Nr. 10.

42. *Gyomaendrőd (Endrőd) Fo. 157* (Kom. Békés) (XLI). 1988 setzten wir die 1986 begonnene Erschließung des Gräberfeldes fort und es wurden noch zwölf Gräber freigelegt. So gelang es uns, die drei Seiten des Gräberfeldes zu umgrenzen. Das anthropologische Material ist von gutem Erhaltungszustand. Die archäologischen Beigaben sind ärmlich. Ihre Datierung kann das Ende des 8., eventuell Anfang des 9. Jh. sein.

István Erdélyi

Gyomaendrőd – Gyoma, Fo. 264 (Kom. Békés), s. Nr. 12/1.

Kajárpec – Pokolfadomb (Kom. Győr-Sopron), s. Nr. 15.

43. *Kéthely – Melegoldal* (Kom. Somogy) (XIV). Im Laufe der Rettungsgrabung wurden 28 awarenzeitliche Gräber aus der lassischen Keszthely-Kultur erschlossen. Außer den charakteristischen silbernen und bronzenen, mit großem Reifen verzierten Korbohrgehängen, Stylusnadeln sowie den Melonenkernperlen fanden wir in Grab 6 einen aus Silberblech gepreßten, mit Pseudoschnalle beschlagenen Gürtel und als Streufund einen greifenverzierten Gürtelbeschlag. Es kamen auch frühbronzezeitliche Objekte (aus der Somogyvár-Vinkovci-Kultur) zum Vorschein.

Mitarbeiter: der Geodät János Tálos, die Zeichner Barna Leiter und Zsolt Nyári.

László Költő–Szilvia Honti

44. *Kölked – Feketekapu* (Kom. Baranya) (XXIV). 1989 erreichten wir in einem 50 × 26 m großen Block den W-Rand der Siedlung. Hier wurde der Ofen CXV, sowie die Grube CCXXXVIII–CCXLI erschlossen. Von den Gräbergruppen auf dem Gelände der Siedlung legten wir mit Grab 470 das letzte Grab der einen Gräbergruppe frei. Mit den Gräbern 471–500 wurde die Erschließung der anderen Gräbergruppe fortgesetzt, jedoch konnten wir ihren Rand nicht erreichen.

Mitarbeiterin: Zsuzsanna K. Zoffmann.

Attila Kiss

45. *Lesencetomaj – Piroskereszt* (Kom. Veszprém) (XXXVIII). 1988 setzten wir die Forschung des zur Keszthely-Kultur gehörenden Gräberfeldes fort und legten hierbei 40 weitere Gräber frei. (Die Zahl der Gräber stieg hiermit auf 205 an.) Es waren viele ausgeraubte Gräber, jedoch ihre Zahl nahm dem Hügelrücken zu in beträchtlichem Maße ab, in diesem Trakt befanden sich vor allem Klingergräber. Beigaben: für die übliche Keszthely-Kultur charakteristische Schmuckgegenstände, in Kindergräbern häufig vorkommende kugelförmige und einfache silberne oder bronzene Ohringe, Augen- und Melonenkernperlen, bronzene und eiserne Armringe, Eisenmesser, Reife, Schnallen usw.

Ágota S. Perémi

46. *Szeged – Fertő láposa* (Kom. Csongrád) (XXIX). Im Laufe der Rettungsausgrabung legten wir weitere acht awarische Gräber (8. Jh.) frei (die Zahl der Gräber beträgt auf diese Weise 25). In jedem der einheitlich NW-SO orientierten Gräber stießen wir auf die Spur der gezimmerten Särge; auf ihre Struktur konnten wir wertvolle Beobachtungen anstellen. In den Frauengräbern fanden wir Gefäße, aus Melonenkernperlen geschnürte Halsketten, Ohrgehänge mit Perlenanhänger, Spinnwirtel; in den Männergräbern außer Eisenschnallen und Eisenmessern auch in einem Fall gegossene, bronzene Gürtelbeschläge. Charakteristisch ist das Vorhandensein der Speisenbeigabe, am meisten der Geflügel; in mehreren Fällen wurden auch Eier gefunden. Das Gesamtbild der erschlossenen Gräber zeigt das „klassische“ Bild eines awarischen Gräberfeldes des 8. Jh.

An der Erschließung nahmen die Archäologin Csilla Ács und die Grafikerin Zsuzsanna Czabarka (SZMFM) sowie die Archäologiestudenten der JATE: Alexandra Anders, Katalin Bozsik, Julianna Cseh, Róbert Kertész, Tibor Kovács, János Ormándy, Gabriella Pál, Éva Pávai, Zoltán Polgár, Andrea Pölös, Csaba Szalontai teil.

Béla Kürti

47. *Szegvár – Oromdűlő* (Kom. Csongrád) (XXIX). An der in diesem Jahr freigelegten 3000 m² großen Fläche erschlossen wir 34 frühawarische, 150 aus dem 11. Jh. stammende und sechs sarmatenzeitliche Bestattungen. Der erwähnenswerte Fund der ausgeraubten sarmatischen Gräber ist eine goldene Scheibenfibel. Der Ritus und das archäologische Fundmaterial der awarischen Bestattungen stimmt mit den Beigaben der bisher erschlossenen Gräber überein. Bei den Bestattungen aus dem 11. Jh. gelang es uns, einige sich auf die Kleider- und Haartracht beziehende Beobachtungen zu dokumentieren.

An der Ausgrabung nahmen die Archäologin Csilla Ács, die Restauratorinnen Ágnes Szőke und Teréz Vidovics, die Zeichnerin Zsuzsa Czabarka (MFM) und die Archäologiestudenten aus Szeged teil.

Gábor Lőrinczy

48. *Tápe – Brunnenbereich Nr. 85* (Kom. Csongrád) (XXIX). Anlässlich einer Gasleitungslegung wurden völkerwanderungszeitliche Gräber durchschnitten. Im Laufe der Rettungsausgrabung erschlossen wir 22 Gräber, von welchen das eine Grab sich für sarmatisch erwies, alle übrigen sind awarisch. An der 5 × 25 m großen Fläche stießen wir auf einen sehr dicht belegten Teil des awarischen Gräberfeldes. Die Charakteristika dieses Gräberfeldteils: einheitliche NW-SO Orientierung; ungestörte Skelette. Die Verteilung der Lebensalter und der Geschlechter ist ungleichmäßig. Aus den Frauengräbern kamen Ohrgehänge, Armringe, Spinnwirtel, Brustagraffen, Nadelbehälter aus Knochen, als Halskette gebrauchte bzw. in das Haar geflochtene Perlenketten; aus den Männergräbern gepresste und aus Blech ausgeschnittene Gürtelbeschläge, Riemenzungen, Bronze- und Eisenschnallen, Eisenmesser, Silberreife als Haarflechtenzierde; Knochenentknoter,

Schlauchmündung aus Knochen, knöcherne Schließvorrichtung einer Tasche, Eisenschwert mit P-Halterung zum Vorschein. Keramische Beigaben, ebenso wie auch Speiseopfer (Schaf und Geflügel) waren in den Gräbern beider Geschlechter vorhanden. In mehreren Gräbern stießen wir auf Eierfragmente; in einigen Fällen konnten wir auf gezimmerte Särge bzw. Totenschragen verweisende Spuren beobachten. Die freigelegten Gräber können vom ersten Drittel des 7. bis zur Mitte des 8. Jh. datiert werden. Der Fundort ist mit der Stelle der Gräberfelder teils identisch, die in den vergangenen 20 Jahren unter verschiedenen Fundortnamen erschlossen worden sind.

An der Rettungsgrabung nahmen die Archäologin Csilla Ács, die Grafikerin Zsuzsanna Czabarka, die Restauratorin Ágnes Szőke (SZMFM), sowie von den Archäologiestudenten der JATE Alexandra Anders, Katalin Bozsik, Gabriella Pál, Éva Pávai teil.

Béla Kürti

49. *Vasasszonyfa* (Kom. Vas) (XXXV). Am S-Rand des weit ausgetretenen awarischen Gräberfeldes erschlossen wir 77 NW-SO orientierte Gräber, deren größter Teil auf das 8. Jh. gesetzt werden kann. Die Mehrheit der Bestattungen wurde in der Neuzeit durch Raubgrabungen schon gestört, einige sogar völlig ausgeplündert. Die Vorgekommenen sechs Superpositionen gaben kein auswertbares Fundmaterial. In den beiden gefundenen Doppelsärgen ruhten erwachsene Frauen und Kinder. Das Skelett der Kinder lag neben den erwachsenen Personen. Bemerkenswerte Funde: Salzbehälter aus einem mit punktkreisförmigem Netzmuster verzierten dreistöckigen Gefäß, sich nach unten erweiternder Glasbecher, aus Bronze gegossene, rankenverzierte, große Riemenzunge (Grab 339). In zwei Gräbern wurde an den Röhrenknochen durch Bruch oder vielleicht von einer tumorösen Erkrankung stammende Veränderung wahrgenommen.

An der Ausgrabung nahmen die Restauratoren Judit Edőcs und E. Csaba Kiss sowie der Sammlungsadministrator László Mayer teil.

Gábor Kiss

Visegrád – Gizellamajor (Kom. Pest), s. Nr. 34.

50. *Vörs-Papkert, Fundort „A“* (Kom. Somogy) (XIV). Auf dem SW-Hügel des Fundortes setzten wir die Forschung der zu dem aus dem 9.–11. Jh. stammenden Gräberfeld gehörenden Siedlung fort, ferner wurde eine weitere 372 m² große Fläche durchforscht. Auf dem Gelände waren die Objekte schütter zerstreut. Ihre Zahl stieg mit den im Jahre 1988 freigelegten 17 insgesamt auf 100 an. Auch weiterhin erschienen vor allem Objekte der Urnenfelderkultur, unter diesen dürften Reste eines vermutlich nicht sehr tief in den Boden eingegrabenen kleineren Hauses gewesen sein. Das wichtigere Objekt der Siedlung aus dem 9. Jh. ist ein Steinofen, der wahrscheinlich zu einem kaum in den Boden eingetieften Haus gehört haben dürfte. In einer tiefen Abfallgrube waren neben Gefäßfragmenten Tierknochen, unter diesen die Reste eines Hundeskeletts. Beachtenswert ist die in das bronzezeitliche Objekt 85 eingegrabene, bienenkorbähnliche Grube 88, aus der das vollständige Skelett eines zerstückelten Hirsches zum Vorschein gekommen ist. Das Alter der Grube können wir aufgrund der auf dem Grund gefundenen wenigen Scherbenfragmente und mit Hilfe der inzwischen durchgeführten Aminosäureanalyse auf das 9. Jh. als wahrscheinlich betrachten.

Um auf dem Fundort eine weitere Forschungsstätte ausstecken zu können, führten wir Bodenbohrungen und eine geomagnetische Fundsuche durch. Die protonmagnetometrischen Vermessungen stammen von Á. Miklós Pattantyús, dem Mitarbeiter des Eötvös Loránd Geophysikalischen Institutes.

Mitarbeiter: der Geodät János Tólos und der Zeichner Győző Horváth.

László Költő

51. *Zamárdi – Réti földek* (Kom. Somogy) (XIV). Im Sommer 1988 setzten wir in S-Richtung die Erschließung des Gräberfeldes fort. An einer etwa 1000 m² großen Fläche legten wir 123 Gräber frei. In diesem Teil des Gräberfeldes erscheinen auch weiterhin dicht die Gräberflecke. Eine neue Erscheinung ist eine mächtige, etwa 2 m × 4 m große Grabverfärbung mit einer Grabgrube von normaler Größe. Obwohl die Gräberdichte nicht abgenommen hat, nähern wir uns aus dem Charakter des Fundmaterials, aus seiner relativen Verarmung geurteilt, an den S-Rand

des Gräberfeldes. Der ausgeraubte Charakter der Gräber ist auch weiterhin 100%ig. 74 Gräber enthielten Fundmaterial darunter waren 28 mit Prunkgürtel versehen. Zu drei Gräbern gehörten Pferdeskelette – das Pferd wurde in dem für das Gräberfeld auch bisher charakteristischen Ritus zum Fußende des Grabes bzw. zu seinem O-Ende in gleicher Richtung (jedoch in umgekehrter Orientierung) und in einer eigenen Grabgrube bestattet. (Zwei Pferdebestattungen gehören zur Frühawarenzeit, sie enthielten gepreßte, silberne bzw. bronzevergoldete Pferdegeschirrbeschläge.) Es kamen auch gepreßte, mit Zierstein besetzte Gürtelzierden, Gürtel mit germanischem, gezähntem Tierstil II., jedoch größtenteils eher aus dem 7-8. Jh. stammende, aus Silber- oder Bronzeblech gefertigte, viereckige Gürtelbeschläge mit konkaver Seite und eingegraben-gepunzter Verzierung, mit für den Fundkreis der gegossenen, bronzenen Taschenscheibe charakteristischem Begleitmaterial zum Vorschein. Die Zahl der Keramikbeigaben ist verschwindend gering. Eier kommen in Frauen und Kindergräbern vor. Die im ganzen Gräberfeld bisher vermißten Kindergräber erscheinen in diesem südlichen Teil des Gräberfeldes in großer Zahl und in einer verhältnismäßig zusammenhängender Gruppe (mit ziemlich wenigen Beigaben).

Konsultant: Prof. István Bóna.

Mitarbeiter: Leiter der Dokumentationsabteilung Zoltán Gál (SMMi), Dr. Jolán Bóna-Horváth (Dunaújváros), die Archäologin Csilla Ács (Eger, Dobó István-Burgmuseum), Péter Gróf (Visegrád), die Zeichner: Mária Bajók-Sótonyi (DÉLVIÉP), der Grafiker László Hornyák.

Édit Bárdos

ZEIT DER UNGARISCHEN LANDNAHME (Auf der Karte: 52–57)

52. *Balatonzemes, Landler Jenő u.* (Kom. Somogy) (XIV). In das Museum zu Kaposvár gelangte ein landnahmezeitlicher Steigbügel und ein mit Anhänger verzierter Brustriemenbeschlage. Das Grab dürfte NW–SO orientiert gewesen sein. Wir haben silbervergoldete Schnallen, Gürtelbeschläge, kleine Riemenzungen, die Mailänder Prägungen von Berengar Rex (888–915) und Berengar Imperator (915–924) sowie die geviertelten Stücke der zur gemeinsamen Regierungszeit der Kaiser Theophilus, Michael II. und Constantin geprägten Goldsolidi zum Teil zerstreut, zum Teil im großen und ganzen auf ihren ursprünglichen Fundstellen gefunden. Die Länge des eisenbeschlagenen Köchers konnte beobachtet werden und es kam auch eine gabelförmige und vierflügelige Pfeilspitze zum Vorschein. Etwa 3 m nach SO vom landnahmezeitlichen Grab wurde ein beigabenloses Skelett zutage gefördert. Im Laufe der Ausgrabung kamen noch Fragmente von zwei Gefäßen aus der mittleren Kupferzeit (Balaton-Gruppe) ans Tageslicht.

Mitarbeiter: der Geodät János Tólos, der Leiter der Dokumentationsabteilung Zoltán Gál und die Zeichner Barna Leitner und Győző Horváth.

László Költő

Barcs – Pusztá – Barcs (Kom. Fejér), s. Nr. 1.

53. *Fonyód – Magyar Bálint Grundschule* (Kom. Somogy) (XIV). Im Laufe der Rettungsgrabung erschlossen wir ein auf das zweite Drittel des 10. Jh. datierbares, ungestörtes Reitergrab der Ungarischen Landnahmezeit. Der etwa 20–22 jährige Mann wurde mit einem goldbeschlagenen Gürtel, einer Tasche mit beschlagenem Schlußriemen und aus Goldblech ausgeschnittenem Anhänger begraben. Auf sein Obergewand wurden beim Handgelenk und bei dem Knöchel Silberbleche befestigt und auf den Gürtel waren zwei italische Münzen – die gemeinsamen Prägungen von Lothar und Hugo von Provence (922–946) – aufgenäht. Auf der über den Füßen zusammengewickelten Pferdehaut waren eine Füllenzaum, ein Paar birnenförmige Steigbügel und auf dem Pferdegeschirr aus Silberblech ausgeschnittene Streifen. Neben den Toten wurden zumindest sieben Pfeilspitzen gelegt.

Mitarbeiter: der Geodät und Zeichner János Tólos.

László Költő

54. *Karos – Eperjesszög* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XVII). Wir setzten die im Jahre 1986 begonnene Erschließung des Gräberfeldes fort: es kamen die Gräber 62–73 ans Tageslicht, alle am N-Flügel des Gräberfeldes. Das Fundmaterial ist im Verhältnis zu den bisherigen bescheidener, unter ihnen war kein Reitergrab vorhanden, sondern nur eine Bestattung mit Pferdegeschirr. Unter den Gegenständen ist ein aus Blech gefertigtes Haarflechtscheibenpaar sowie ein Tonkrug vom Sal-towo-Typ zu erwähnen. Das Vorkommen weiterer Gräber ist im NW-Teil des Gräberfeldes zu erwarten.

Südlich von diesem Fundort, etwa 400 m entfernt entdeckten wir anlässlich einer Geländebegehung ein weiteres, reiches landnahmezeitliches Gräberfeld (Karos–Eperjesszög III.). Durch unsere Sondierungsgrabung kamen hier bisher elf Gräber zum Vorschein, deren Großteil durch das Tiefpflügen gestört war. Das Fundmaterial charakterisieren die Reiter- und Pferdegeschirr enthaltenden Gräber, Äxte aus Eisen, beschlagene Stiefel, silberne Bandarmringe, Köcher. Hervorzuheben sind die Funde des Grabes II: ein Säbel mit von silbervergoldeten, palmettenverzierten Blechen überzogenem Griff und Scheide, mit silberbeschlagenem Gürtel und Pferdegeschirr sowie mit einer das genaue Pendant des Grabes 3 von Eperjeske enthaltenden Beschlagereihe. Die Forschung wird an beiden Fundstellen weiter fortgesetzt.

An der Ausgrabung nahmen die Archäologen Katalin Bodnár (Szécsény) und Mária Wolf (HOM), die Zeichnerin Krisztina J. Homola (HOM) und die Studentin Julianna Cseh (JATE) teil.

László Révész

55. *Rácalmás – Göböljárás* (Kom. Fejér) (XLII). Die Zahl der Gräber des aus dem 10. Jh. stieg mit der Ausgrabung des Jahres 1988 auf 595 an. Die am S-W Rand erschlossenen Gräber des Gräberfeldes, das von größerer Ausdehnung war, als es zu Beginn angenommen wurde, haben kein besonderes Fundmaterial enthalten. Die in ihrer Mehrheit ungestörten Gräber, meistens mit Holzsärgen enthielten die allgemeinen Trachtgegenstände der Periode (Haarringe, Armringe, einige Fingerringe). Wir legten vier weitere, in unsere Blöcke fallende Gräber des eben-da gefundenen awarischen Gräberfeldes frei.

Jolán B. Horváth–István Bóna

56. *Somogyvámos – Gyümölcsény* (Kom. Somogy) (XIV). Wir führten an einer vom Pflügen zerstörten Eisenhüttenanlage eine Rettungsgrabung durch. In dem 5 × 5 m großen Sondierungsgraben kamen 25 Eisenhüttenreste zum Vorschein, deren Zeit wir aufgrund der Blasrohrentypen und der zerstreuten Keramikfragmente auf das 9–10. Jh. vermuten können. Für die geomagnetische Altersbestimmung wurden aus den Hütten von Péter Márton (Geophysischer Lehrstuhl der ELTE) Proben entnommen, zur Umgrenzung der Siedlung führte József Verő (Forschungsinstitut für Geodäsie und Geophysik der UAW) magnetometrische Vermessungen durch.

Konsultant: János Gömöri (Sopron).

Mitarbeiter: der Geodät und Zeichner János Tólos.

László Költő

57. *Szeged – Székhalom* (Kom. Csongrád) (XXIX). An der O-Seite des Székhalom genannten, vermutlich kupferzeitlichen Kurgan kamen Menschenknochen zum Vorschein. Im Laufe einer Kontrollausgrabung konnten wir feststellen, daß mit einer neuzeitlichen Grube, sodann mit einem Tiefpflügen ein Grab aus dem 10. Jh. zugrunde gerichtet wurde. Unter den zerstreuten Knochen des erwachsenen Mannes holten wir Fragmente von Bogenknochen, Steigbügel, Pfeilspitzenreste ein. Neben dem Schädel kamen auf Speiseopfer verweisende Tierknochen; von der Beinregion Pferdeknöchel zum Vorschein.

An der Kontrollausgrabung nahmen von den Archäologiestudenten der JATE Róbert Kertész, Miklós Koltay und Tibor Kovács teil.

Béla Kürti

Vörs – Papkert „B” (Kom. Somogy), s. Nr. 23.

ARPADENZEIT
(Auf der Karte: 58–71)

58. *Babócsa – Basakert (Nárciszos)* (Kom. Somogy) (XIV). 250 m nördlich von der mittelalterlichen (14.–16. Jh.) Ziegelkirche wurden die Forschungen fortgesetzt. Wir fanden die Grundmauern einer ungefähr 25 m langen und 8–10 m breiten Steinkirche. Zur arpadenzeitlichen Kirche gehörte ein weit ausgedehntes Gräberfeld, aus dem wir 110 Gräber erschlossen. Über den W–O orientierten, größtenteils gestörten und beigabenlosen Gräbern kam im N ein türkisches Dampfbad, im O mit rechteckförmiger Vorhalle bzw. im W mit einem 25–30 m langen Ablasskanal, während im S ein zumindest 15 × 10 m großer Bau zum Vorschein. Die sich dem kreisförmigen Badebecken anschließenden Heizkanäle und Korridore wurden mit den Heizöfen zusammen völlig freigelegt. Nördlich und östlich vom türkenzeitlichen Bad kamen auf türkische bzw. arpadenzeitliche Gebäude verweisende Keramikfragmente, Lehmbeurwurf- und Ziegelreste zum Vorschein. (Wir fanden in großer Menge Keramik, Ofenkachelfragmente und verschiedene Eisenstücke.)

Kálmán Magyar

59. *Bácsa, Szt. Vid domb* (Kom. Győr-Sopron) (XI). Im S-Teil der Siedlung aus dem 9.–10. Jh. legten wir an einer 250 m² großen, zusammenhängenden Fläche weitere zehn Objekte (Gruben) mit reichem und mannigfaltigem Keramikmaterial frei. Der mittlere Teil der Siedlung ist leer, enthält keine Beigaben. Im N-Teil wurden an der einstigen Oberfläche außer zahlreichen Gefäßfragmenten des 9.–10. Jh. Eisenspäne und halbfertige, beilförmige Eisenbarrenbündel gefunden. Wir legten weitere vier Gräber des nach dem Aufhören des S-Teiles der Siedlung entstandenen Friedhofes aus dem 11. Jh. (Gräber 17–20) frei. Charakteristische Beigaben: Armring mit Tierkopf, Folienperlen, Haarring mit S-Endung. Es wurde der sog. „Walldurchgang“ im nicht gebrannten Teil des Walles bestimmt. Wir stellten fest, daß hier auf dem Wall kein Tor war. Es wurden weitere Informationen über die Struktur des Walles eingeholt und wir konnten mit weiteren Argumenten die Vermutung untermauern, daß der Wall später entstanden ist als die Siedlung aus dem 9.–10. Jh.

Mitarbeiter: Eszter Szőnyi.

Péter Tomka

60. *Budapest, XVI. Árpádföld, Timur u.–Dezsőfia u.* (III.). Im Laufe der Erdarbeiten wurden beigabenlose Skelette aufgewühlt. Es kamen 65 Gräber eines großen, arpadenzeitlichen Friedhofes zum Vorschein. Charakteristische Grabbeigaben waren Halsketten aus Amethyst und vergoldeten Pastaperlen, größere, silberne Haarringe aus geripptem Blech und mit S-Endung. Das Gräberfeld wurde schon in der Arpadenzeit gestört, in einige Gräber waren charakteristische Scherbenfragmente aus dem 13. Jh. enthaltende Gruben eingegraben.

Mitarbeiter: András Végh.

Katalin Írás-Melis

Csanylelek – Palé (Kom. Csongrád), s. Nr. 4.

61. *Csökmő – Peterd* (Kom. Hajdú-Bihar) (VIII.). Im Sommer des Jahres 1988 setzten wir die Erschließung der Kirche des mittelalterlichen Dorfes Peterd und des um die Kirche gelegenen Friedhofes fort. Die Siedlung ging noch in der Arpadenzeit zugrunde. Es kamen das Fundament einer kleinen Pfarrkirche mit halbbogenförmigem Chorabschluß, sowie in ihrer unmittelbaren Umgebung insgesamt 34 Gräber zum Vorschein. Beigaben: Goldring mit S-Endung, mehrere Silberherringe mit S-Endung, zwei Münzen, Perlen usw. Die Münzen stammen aus der Zeit der Könige Kálmán I. und Béla III.

Mitarbeiter: die Restauratorin Julianna Kocsor.

Imre Szatmári

Dunaföldvár – Kálvária (Kom. Tolna), s. Nr. 6.

62. *Edelény – Erdwall von Borsod* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XVII.). 1988 setzten wir in der Borsoder Erdburg die Erschließung des Burginneren fort. Zwischen 15 und 20 m nahmen wir Verschmierungstücke und mehrere größere Steine wahr. Es wurden zwei Öfen und eine

größere, mit früharpadenzeitlichen Scherben datierte Grube erschlossen. In der Nähe des Ofens 2 kam ein zur Frauentracht des 10. Jh. gehörender Doppelanhänger zum Vorschein. Im Suchgraben fanden wir als Streufund eine lyrenförmige Bronzeschnalle, in seinem S-Ende erschienen weitere Siedlungserscheinungen.

Den SO-Wall der Erdburg durchschnitten wir mit einem 20 × 4 m großen Block. Die aufgeschüttete Erde war sehr verschieden. Aufgrund der Lage der Balken können wir die Struktur des Walles in zwei Teile teilen.

Das Profil des Walles zeigte klar, daß diese beiden strukturellen Unterschiede zugleich auch keinen chronologischen Unterschied bedeuten, da die Schichtungen zusammengefloßen sind. In sämtlichen Teilen des Walles kamen sehr viele früharpadenzeitliche Keramikfragmente zum Vorschein. Für die untere, dichte Balkengrundierung ist uns aus Ungarn noch kein Beispiel bekannt, jedoch läßt sich die obere kassettenförmige Struktur in die Reihe unserer übrigen Burgen des 10.–11. Jh. gut einfügen. Mit der Ausgrabung des Jahres 1988 erschlossen wir den Wall bis 464 cm Tiefe.

Gyula Nováki – Mária L. Wolf

Esztergom – Szentgyörgymező – Donauufer (Kom. Komárom), s. Nr. 8.

Esztergom – Szentkirály – Donauflur (Kom. Komárom), s. Nr. 9.

63/1. *Esztergom – Szentkirály, Flußbettwache von Rozmár* (Kom. Komárom) (X.). Auf dem Fundort MRT 5 8/20 kam es im Rahmen der Rettungsgrabungen im Zusammenhang mit dem Wasserstufensystem von Bős-Nagymaros zu Erschließungen. Es wurden 38, aufgrund ihres Fundmaterials größtenteils arpadenzeitliche Siedlungsobjekte zutage gefördert (drei Öfen, vier Gräben, zahlreiche Gruben). Wir legten ferner 39 Gräber aus dem 16.–17. Jh. frei.

Piroska Biczó – Sarolta Lázár

63/2. *Esztergom – Zsidód – Stelle der Kirche* (Kom. Komárom) (X.). Wir setzten die Erschließung des Friedhofes um die arpadenzeitliche Kirche fort. 1988 erschlossen wir die Gräber 176–308, die an der W- und NW-Seite der Kirche lagen. An dieser Seite erstreckt sich der Friedhof unter der heutigen Landstraße und so ist uns der genaue Rand des Friedhofes nicht bekannt. An dieser Seite ist der Friedhof in der Nähe der Kirche zweischichtig, von der Kirche entfernt aber schon nur mehr einschichtig. Die in den Gräbern vorkommenden Funde: in S-Endung ausgehende und glatte, silberne und bronzene Haarringe, Glaspasta- und Bernsteinperlen, Silberherring, bronzene Gürtelschnallen, Eisengeräte und Silbermünzen, vor allem aus dem 12. Jh.

Erzsébet Molnár

64. *Főnyed – Gölyásfa* (Kom. Somogy) (XIV). An einer 740 m² großen Fläche wurden einige Objekte einer arpadenzeitlichen Siedlung (Vorratsgruben, Ofen, mit Aschgrube usw.) und 60 Gräber eines um die Kirche angelegten Friedhofes (11–12. Jh.) freigelegt. Ihre Beigaben bildeten einige Haarringe mit S-Endung frühen Typs. Auf dem anderen Hügel erschlossen wir den Teil eines keltenezeitlichen (LT D), in die Erde eingegrabenen Hauses. Weniger bedeutend sind die überall zerstreut erscheinenden kupferzeitlichen, mittel- und spätbronzezeitlichen Objekte.

Mitarbeiter: der Geodät und Zeichner János Tólos.

Szilvia Honti – Péter Gergely Németh

Gór – Kápolnadomb (Kom. Vas), s. Nr. 11.

Gyomaendrőd – Endrőd (Kom. Békés), s. Nr. 12/2.

65. *Ikervár, Virág u.* (Kom. Vas) (XXXV.). Unsere Rettungsgrabung fortsetzend, erschlossen wir in dem aus dem 10.–11. Jh. stammenden Friedhof des ungarischen gemeinen Volkes in diesem Jahr 39 W–O orientierte Gräber (Gräber 38–76). Wichtigere Gräber: Grab 41 – Astragal, Feuersteine; Grab 52 – in Knopf ausgehende Bronzelunula; Grab 53 – drei Pfeilspitzen, Tierknochen; Grab 57 – Bogen mit Beinendversteifung, eisenbeschlagener Köcher, sieben Pfeilspitzen, zwei Armringe; Grab 61 – zwei Haarringe mit S-Endung, drei verschiedene Armringe, Ringe; Grab 65 – Bogen mit Beinendversteifung, eisenbeschlagener Kö-

cher, sieben Pfeilspitzen, Eisenmesser; Grab 66 – Hemdkragenbeschläge, Armring, drei verschiedene Ringe. Ans mehreren Gräbern kamen noch einfache und in S-Endung ausgehende Haarringe, verschiedene Ringe und Armringe, Ösenknöpfe usw. zum Vorschein. Die N-Hälfte des Friedhofes ist die jüngere (zweite Hälfte-Ende des 10. Jh.), während der S-Teil die ältere (9. Jh.). Bei der Erschließung kamen noch zwei, auf die Arpadenzeit datierbare Öfen aus Tageslicht, im Inneren des einen und in seiner Umgebung in großer Menge mit Eisenschlacken (Wärmeöfen?).

An der Ausgrabung nahmen noch folgende teil: der Geodät Ferenc Derdák, der Restaurator E. Csaba Kiss, der Leiter der Sammlung László Mayer, der Volksaufklärer Kálmán Tóth.

Erika Hajmási – Gábor Kiss

Kajárpec – Pokolfadomb (Kom. Győr-Sopron), s. Nr. 15.

66. *Kuncsorba – Flur XIV* (Kom. Bács-Kiskun) (XV). Im Rahmen einer Rettungsgrabung erschlossen bzw. dokumentierten wir 65 Gräber eines um eine arpadenzeitliche Kirche angelegten Friedhofes (von 20 Gräbern konnten wir nur mehr ihren Platz vermessen). Im Friedhof gibt es viele Nachbestattungen. Die Kirche war völlig zerstört, nur kleinere Teile ihres Grundgrabens blieben erhalten. Fundmaterial: Haarringe mit S-Endung, Ring, Münzen.

An der Rettungsgrabung nahmen die Archäologen und Universitäts-hörer des Damjanich-János-Museums teil.

Gyöngyi Kovács – Béla Kriveczky

Lajosmizse M5 – Lehmgrube (Kom. Bács-Kiskun), s. Nr. 17.

67. *Magyarhomorog – Kónyadomb* (Kom. Hajdú-Bihar) (V). Mit der Erschließung der Gräber 520-540 wurde die Ausgrabung des ungestörten, aus dem 10.-12. Jh. stammenden Friedhofes des ungarischen gemeinen Volkes abgeschlossen. Am S-Rand des Friedhofes gelang es, an den W- und N-Rändern mit kleineren Erschließungen die Grenzen des Friedhofes zu bestimmen. Von den 21 erschlossenen Bestattungen enthielten 14 Beigaben. In diesen waren insgesamt zehn Münzen des Königs Ladislaus I. Ferner wurden glatte und in S-Endung ausgehende Ringe, Perlen und Bandringe gefunden. Die in 145 Bestattungen des Friedhofes gefundenen 201 Münzen verteilen sich in sehr glücklicher Weise im ganzen Bereich des Gräberfeldes gleichmäßig, was zur Untersuchung der absoluten und relativen Chronologie eine bisher nicht konstatierte sichere Grundlage bietet.

Mitarbeiter: die Archäologin Beatrix Darázs.

László Kovács

Nemesvámos – Balácapuszta (Kom. Veszprém), s. Nr. 29.

68. *Ópusztaszer* (Kom. Csongrád) (XXIX.). Im Gebiet des Wirtschaftshofes des Klosters von Szer erschlossen wir in diesem Jahre die in die Erde eingetieften frühmittelalterlichen (10.-11. Jh.) Gebäude 18 und 19 sowie die zur Siedlung gehörenden drei, im Freien stehenden Öfen und auch Teile von mehreren Gräbern. Beide Gebäude zeigen sowohl in ihren Maßen, wie auch in ihrer Struktur von den bisher bekannten Gebäuden dieses Zeitalters eine bedeutende Abweichung. Wir legten weitere Abschnitte des Gelniveaus des Klosterhofes frei (12-13. Jh.).

Katalin Vályi

69. *Sály* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (V). Auf dem Grundstück unter Prz. 6132/19 wurde die Erschließung fortgesetzt. Wir beendeten die Freilegung der noch errichtbaren Teile des Hauses 14 und die Forschung der Häuser 15 und 16. Außer diesen kamen auch mehrere im Freien stehende Öfen und Gruben zum Vorschein. Die Häuser stammten aus der ältesten Periode und enthielten größtenteils in das 10. Jh. gehörendes Fundmaterial, obwohl auch frühere Denkmäler gefunden wurden. Die Mehrheit der Funde bildet Keramik, Metalle kamen nur selten zum Vorschein. An der Siedlung ermöglichen die in 4-5 Schichten aufeinander gelegenen Objekte gute chronologische Beobachtungen.

Károly Mesterházy

70. *Somogyfajsz* (Kom. Somogy) (XIV). Das VEAB Industriearchäologische Arbeitskollektiv führte mit dem Geophysikalischen Lehrstuhl der ELTE und dem Museum von Kaposvár gemeinsam im Wald am Korotnai-Bach eine Planausgrabung durch. Mit geophysikalischen Messungen wurde eine Lehmgrube von 17 m Durchmesser umgrenzt, deren Ränder mit Hilfe von Sondiergrabungen genauer bestimmt werden konnten. In den Sonden und die Grube durchschneidenden Suchgräben legten wir die Reste von 16 Eishütten, unter ihnen drei intaktere Eisenschmelzöfen frei. Die Anordnung der hiesigen Werkstätte und die Schmelztechnik weichen von denen der bisher bekannten frühmittelalterlichen Eisenschmelzanlagen ab. Ihr Alter kann auf das 10. Jh. gesetzt werden, was die archäomagnetischen und C₁₄-Datierungen noch genauer untermauern. In der Nähe kam auch ein Raseneisenerzfundort zum Vorschein.

Mitarbeiter: der Archäologe László Költő, die Geophysiker Péter Márton und József Verő.

An der Ausgrabung nahmen die Archäologin Katalin Szende und die Studentin Gabriella Pál teil.

János Gömöri

Szigetszentmiklós – Üdülő sor (Kom. Pest), s. Nr. 20.

Tapolca – Templomdomb (Kom. Veszprém), s. Nr. 85.

Vác – Burg (Kom. Pest), s. Nr. 86.

Veszprém – Burg (Kom. Veszprém), s. Nr. 87.

71. *Visegrád – Schloßgarten* (Kom. Pest) (V). Als Fortsetzung der Erschließung des arpadenzeitlichen Dorfes wurden 1988 südlich von der aus dem 11. Jh. stammenden Kirche die Gräber 226-287 freigelegt. Der Friedhofsabschnitt ist sehr dicht belegt, die Gräber waren aufeinander-geschichtet bzw. schnitten ineinander. In acht Gräbern fanden wir Münzen; aus zahlreichen Gräbern kamen glatte und in S-Endung ausgehende Haarringe, verschiedene Ringe, Perlen und Gürtelbeschläge zum Vorschein. Die Funde stammen aus dem 11-13. Jh.

An der Ausgrabung nahm die Studentin Zsuzsa Monori teil.

Júlia Kovalovszki

Vörs – Papkert „B” (Kom. Somogy), s. Nr. 23.

Zsámbék – Prämonstratenserklöster (Kom. Pest), s. Nr. 88.

UNGARISCHES MITTELALTER UND NEUZEIT (Auf der Karte: nr. 72-98)

Babócsa – Basakert, Nárciszos (Kom. Somogy), s. Nr. 58.

72. *Budapest, I. Schloß von Buda, Csikós-Hof* (im N-Teil des großen westlichen Zwingers) (III). 1988 setzten wir unsere 1986-87 begonnene Arbeit in der Umgebung des Arányi-Tores (Tor der Mittel-oder Trennmauer) fort. Es gelang uns, die N-Seite des im N-Vorraum gezogenen Grabens mit türkenzeitlicher Aufschüttung zu finden. Nördlich vom Graben stießen wir auf Straßenreste. Später wurde das Gebiet aufgeschüttet und das Tor aus der Sigismundzeit schon in diese Aufschüttung eingegraben. Von da an war die neue Straßenlinie fast bis zur neuesten Zeit kontinuierlich in Gebrauch, was zahlreiche – zwar stark beschädigte – Straßenflächen beweisen. Leider kam kein das Alter der unteren und oberen Straßenflächen wirklich datierendes Material zum Vorschein. Von den unteren kamen recht fragmentarische Keramiken aus dem 13.-14. Jh., von den oberen aus dem 15.-17. Jh. zum Vorschein. Sowohl auf den unteren, wie auch den oberen Straßenflächen war in großer Menge Eisen und Knochen charakteristisch. Die Störungen im 18.-20. Jh. richteten das mittlere Gebiet völlig zugrunde, an der O-Seite gelang es hingegen einen N-S orientierten, sich im großen und ganzen am Fuß der mit Strebepfeilern gebauten Burgmauer dahinziehenden Graben zu erfassen, dessen Fundmaterial aus wenigen arpadenzeitlichen Keramiken und Knochen bestand.

Mitarbeiter: der Archäologe András Végh.

An der Erschließung nahmen noch Edit Kocsis, András Grynæus und Máté Botos teil.

Károly Magyar

72/2. Budapest, I. Kapisztrán tér 2–4. (Museum für Kriegsgeschichte) (III). Im S-Teil des Hofes gelang es 1988, Hausreste mit Konsolmauer zu erschließen. Das Haus ist 7,40 m breit, seine Länge liegt um 18 m (sein S-Ende zieht sich unter das heute stehende Gebäude). Das Haus erreichte zumindest in zwei Bauperioden seine gegenwärtige Länge. Sein Keller, der im Verhältnis zur Schwelle des Abstieges fast 4 m tief ist, wird von einer gewichtsabwehrenden Bogenmauer in zwei Teile geteilt. Es gelang auch, einen zum Haus gehörenden, fast 14 m tiefen Brunnen auszugraben. Wir legten einen Teil der O-Abschlußmauer eines Hauses frei, das auf dem westlich von dem, mit Konsole gestützten Haus befindlichen Grundstück stand. Zwischen den beiden Häusern führte ein schmaler Durchgang zum Hufeisenturm der aus der Zeit des Königs Béla IV. stammenden Stadtmauer. An einer größeren Fläche gelang es uns, den Straßenkörper aus dem 13. Jh. zu finden, unter dem neben weiteren Tonkesselfragmenten auch ein Silberdenar von András II. zum Vorschein kam.

Zoltán Bencze

72/3. Budapest, I., Szt. György tér, nördlicher Teil (III). In den einstigen zwei südlichen Binnenhöfen des gewesenen Kriegsministeriums, ferner südlich vom einstigen Gebäude kam es vor dem Bau des neuen Gebäudes zur Forschung informativen Charakters. Am S-Hof konnten wir zumindest vier mittelalterliche und zahlreiche neuzeitliche Bauperioden bestimmen. In der Türkenzeit wurden zuweilen die Giebeln durchbrochen und zum Teil auch die Mauern abgerissen. In der Neuzeit wurden – unter Verwendung zahlreicher mittelalterlicher Steinmetzarbeiten – in N-S Richtung verlaufende Mauern gebaut. Wahrscheinlich wurden die letzten spätmittelalterlichen Mauern erst beim Bau des Kriegsministeriums um 1880 bis zum letzten Hofniveau abgerissen. Zur selben Zeit ging der N-Teil der Grundmauern der auf dem Gebiet gestandenen, nach 1410 errichteten Hl.-Sigismund-Kirche zugrunde. Mit unseren Suchgräben konnten wir nur die S-Schiffmauer des vermutlich dreischiffigen Baues, den O-Abschluß des Schiffes, ferner den bedeutenderen Teil des gestreckten – sich mit drei Seiten des Achtecks schließenden – Chors bestimmen.

Der Grundriß der Kirche läßt sich – mit Ausnahme des sich unter die heutige Gasse ziehenden W-Abschlusses – im wesentlichen entwerfen. Im erschlossenen Abschnitt des Kircheninneren – im S-Nebenschiff und im Chor – kamen keine Gräber zum Vorschein, hingegen erschien unter dem heutigen Niveau fast unmittelbar überall eine bronzezeitliche Kulturschicht. Dies weist darauf hin, daß das Gebiet, wo später die Kirche erbaut wurde, im 13.-14. Jh. größtenteils unbaut gewesen sein dürfte. Südlich von der Kirche kamen in unseren Gräben die Reste von mittelalterlichen Häusern der einstigen Zsidó- (heute Szt.-György-) bzw. Szt. János- (heute Színház-) Gassen zum Vorschein. Das Grundrißsystem der Bauten konnte nicht genauer bestimmt werden. Das Fundmaterial des größten Teiles der Kelleraufschüttungen stammte aus der Türkenzeit bzw. aus dem 18. Jh. Wir können darauf schließen, daß die Mehrheit der Häuser schon nach der Mitte des 14. Jh. entstanden ist. Ungefähr in der Halbierungslinie zwischen den beiden Gassen legten wir eine geschlossene Grube mit reichem Fundmaterial aus dem 13.-14. Jh., ferner einen späten Funde, Steinmetzarbeiten enthaltenden, später aufgelassenen Brunnen frei.

István Feld – Anna Gyuricza – Erzsébet Hanny – Andrea Pölös – András Végh

Urzeitliche Forschung: Es wurde die Hälfte einer mittelbronzezeitlichen, zur Váta-Kultur gehörenden Abfallgrube erschlossen. Solche Abfallgruben wurden über dem Felsen, in einen hellfarbigen Untergrund eingegraben. Ihre Aufschüttung bestand aus Tonfragmenten und Tierknochen. Insgesamt drei mittelbronzezeitliche Gruben konnten erfaßt werden.

72/4. Budapest, II., Budakeszi u. 91–95. (III). Im Gebiet des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc wurden 1988 nördlich von der dreischiffigen Kirche Forschungen in Gang gesetzt. Hier waren zwei, früher als die dreischiffige Kirche erbaute Kirchen, deren O-Teil erschlossen

werden konnte. Ursprünglich stand hier eine rechteckförmige, am O-Ende mit zwei Strebepfeilern schließende Kirche. Später wird eine größere Kirche unmittelbar neben der früheren gebaut. In der letzten Phase der Errichtung des Chors dieser Kirche schließt diese Kirche mit drei Seiten des Achtecks. Es wurden auch 14 Gräber im Gebiet des Klosters erschlossen.

Leiter der Wiederherstellung: Katalin Baranyi (Staatsgut Pilis-Parkwald), Péter Oltaí (OMF).

Mitarbeiter: die Archäologiestudentin Dorottya Nyékheily.

Zoltán Bencze

72/5. Budapest, XI. Balatoni út 148/4. (III). Die Erschließung des Klosters der „Abtei von Kána“ wurde fortgesetzt. Wir stellten fest, daß kein Wandelgang vorhanden war, statt des Ausbaues des Hofes blieben sogar der nach N ansteigende natürliche Boden und die unter diesem befindlichen Gräber erhalten. Wir durchschnitten einen breiten Graben, der den Hof durchquerte. Dieser Graben entstand vor dem Bau des Klostergebäudes und wurde erst im 16. Jh. aufgeschüttet. Es wurde die S-Seite des vom Kloster nach S liegenden, großen unterkellerten Gebäudes untersucht und ein kleiner Steinbau erschlossen, der sich an die O-Seite des vorherigen Gebäudes lehnte. Am Hofe des Klosters kam es zur Erschließung eines intakt erhalten gebliebenen Grabes.

Katalin H. Gyürky

Dunaföldvár – Kálvária (Kom. Tolna), s. Nr. 6.

73/1. Eger – Dózsá György tér 1 – Bad der Sultana Valide (Kom. Heves) (IX). Im Jahre 1988 setzten wir die Erschließung des Bades fort. Vor Beginn der Herstellungsarbeiten klärten wir im Kaldarium das System des Balkenfundaments unter dem Fußbodenbelag des Heizsystems, sowie die innere Grundfläche des Fundaments der W-Abschlußmauer. Die zum untersuchten Abschnitt der W-Abschlußmauer später hinzugebauten Gebäude wurden abgerissen, sodann weitere Teile der äußeren Mauerflucht des Bades erschlossen. Auch im östlichen Außenteil des Bades kam es zu Erschließungen, vor allem um die O-Mauer des am O-Ende des Tepidariums erschlossenen türkischen WC klären sowie die äußeren türkenzeitlichen Geländeneiveaus bestimmen zu können. Aus der neuzeitlichen Aufschüttung kamen sehr viele glasierte und unglasierte Keramiken aus dem 18.-19. Jh., sowie Glasfragmente zum Vorschein. Es wurden auch zwei türkische Grabsteinfragmente gefunden.

Mitarbeiter: László Fodor (Dobó-István-Museum).

Győző Gerő

74/1. Esztergom – Alsósziget (Kom. Komárom) (X). Im Gebiet des einstigen Benediktiner-Nonnenklosters wurde die Ausgrabung fortgesetzt. Wir fanden die südliche Ecke des Klosterkomplexes, den Vertikungspunkt der größtenteils ausgebeuteten N-S und O-W gerichteten Umfriedungsmauer. Aus der aufgelassenen Mauerecke ist ersichtlich, daß sich hier gemeinsam erbaute Mauern einander angeschlossen haben. Wir legten ferner (südlich von der Kirche) das Innere eines frühen Gebäudes, in dem Vorratsgruben und die Reste einer inneren Trennmauer waren, mit reichem Eisen- und Scherbenmaterial frei.

Zsuzsa Lovag

74/2. Esztergom – Helemba Insel (Kom. Komárom) (X). Infolge des Baues der Wasserstufe wird die Insel unter Wasser gesetzt. Deshalb planten wir, die schon 1959 begonnene Forschung der Insel fortzusetzen. Die Ausgrabung bezweckte, die Häuser der Dienstleute der hier bereits erschlossenen erzbischöflichen Landhauses zu finden. Leider weisen auf die einstige Siedlung bloß einige zerstreute Gefäßfragmente hin, jedoch konnte kein beweisbares mittelalterliches Siedlungsniveau freigelegt werden. Hingegen kamen weitere Teile des zum erzbischöflichen Landhaus gehörenden und 1959 schon gefundenen Obstgartens zum Vorschein. Außerdem erschlossen wir den W-Rand des hiesigen arpadenzeitlichen Friedhofes, mit den Gräbern 142–147.

Mitarbeiter: Géza Kozma.

An der Ausgrabung nahmen Emese Ugrin, László Kocsis teil.

Ágnes Ritoók – Erzsébet Molnár

74/3. *Esztergom – Jókai utca* (Kom. Komárom (X.)). Der bei einer Kanalanlegung ausgetiefte Graben durchschnitten bedeutendere mittelalterliche Denkmäler:

1. Vor den Häusern Nr. 23–25 wurde die mit der Achse des Straßenkörpers parallele Mauer abgerissen, die wahrscheinlich die mittelalterliche Mauer des um die Kirche angelegten Friedhofes gewesen sein dürfte. An der O-Seite der Mauer durchschnitten nämlich der Graben in 200–280 cm Tiefe in mehreren Schichten gelegene Skelette. An der W-Seite der Mauer kamen keine Skelette zum Vorschein.
2. Im Graben vor den Häusern Nr. 1–3–5 zerstörten die Bulldozer eine auf den Graben etwas schräg in SSW-NNO Richtung verlaufende, 80–100 cm dicke, sehr starke Steinmauer in etwa 35 m Länge. Die Mauerkrone begann in 80 cm Tiefe, der Grund der Mauer konnte in einer Tiefe von 310 cm noch nicht erreicht werden. Aus dieser Steinmauer gingen in W-Richtung mehrere Trennmauern aus, neben welchen sich in 260–270 cm Tiefe das Gehniveau befand. Die Gebäudereste zeugen davon, daß sich die W-Front der mittelalterlichen Straße von der heutigen Straßenfront etwa 4–5 m östlich gezogen hat.

István Horváth

Esztergom – Szentkirály – Donauflur, s. Nr. 9.

Esztergom – Szentkirály, Flußbettwächterstelle von Rozmár (Kom. Komárom), s. 63/1.

74/4. *Esztergom – Burg* (Kom. Komárom) (X.). Zwinger „des Turmes von Buda“. Vom OMF beauftragt, führten wir bei dem Burgtor, im Zwinger und im Gebiet des Turmes Mauer- und sonstige kleinere Forschungen durch. Es wurde die Form des mit äußerer Aufziehbürke versehenen Doppelttores aus dem 14. Jh. geklärt, die vermauerten Schießscharten des gleichaltrigen Zwingers erforscht und erschlossen. Vom Turm stellte sich heraus, daß er im Gegensatz zur früheren Vorstellung (für einen Bau des 14. Jh. gehalten) zur Verteidigung des Burgtores um die Mitte des 16. Jh. erbaut wurde. Seine Baugeschichte bzw. die Baugeschichte des sich anschließenden „Trockengrabens“ und der Mauerabstände wurde durch Suchgräben und mit Hilfe der Mauerforschung geklärt.

István Horváth

„Palast des János Vitéz“

a) Es wurde das S-Drittel des 36 m langen gewölbten Saales im W-Trakt des Palastes auf dem Erdgeschoß erschlossen. Unter dem mittelalterlichen Gehniveau kamen aus der Aufschüttung zwischen der ursprünglichen, schrägen Felsenschicht und der äußeren Mauer des 15. Jh. außer Keramik des 13.–15. Jh. (Gefäß- und Ofenkachel- bzw. Fußbodenziegelreste) auch einige mittelalterliche Steinmetzarbeiten sowie aus der früher hier untergebrachten Schuttschicht des frühen Palastes in beträchtlicher Zahl Freskenfragmente – unter diesen auch figurale Stücke! – (aus dem 13. Jh.) zum Vorschein. In der Zerstörungsschicht des 16. Jh. fanden wir mehrere Tonnen verbrannte Hirschen.

b) Die sich dem Stockwerk des Palastes von S her anschließende, im Jahre 1938 gebaute Betonterrasse wurde vom OMF aufgebrochen und so auch ermöglicht, unter dieser Forschungen vorzunehmen. Von dem Gebäude des Hofflügels unter dem erschlossenen Niveau hat es sich erwiesen, daß es einen bedeutenden Rest eines Küchengebäudes mit zwei Geschossen darstellt, dessen im 14. Jh. gebauter, sodann im 15. Jh. umgebauter gewölbter Erdgeschoßteil zum großen Teil intakt erhalten geblieben ist. Aus dem N-Raum konnte man direkt in den „großen Saal“ des Palastes gelangen. Dieser Raum befand sich über dem aus dem 14. Jh. stammenden Zimmer mit Tonnengewölbe. Im Gebiet dieses unteren Raumes fanden wir die Reste der einen quadratischen Grundriß zeigenden Küche des arpadenzeitlichen Königspalastes. Im Laufe der östlich von der Küche auf dem Stockwerk durchgeführten Forschung fanden wir vor dem „großen Saal“ des Palastes die Mauerreste der Vorhalle von rechteckförmigen Grundriß auf dem Stockwerk bzw. den stark beschädigten Teil des aus weißem und rotem Kalkstein gemauerten Fußbodenbelags.

c) Am NW-Ende des Palastes schon früher gefundene Abortschächten und Mauerreste erwiesen, daß hier die bedeutenden (15 m hohen) Reste des „Abortturmes“ des Palastes zum Vorschein kamen.

d) Wir setzten die Säuberung der Berglehne unter dem Palast vom Schutt bzw. die Erschließung der Aufschüttung der 1987 gefundenen Höhle fort. Hier stießen wir – unter der neuzeitlichen Schuttschicht – auf die Skelette von zwei türkenzeitlichen Kindern.

An der Erschließung nahmen die Studentinnen Beatrix Romhányi und Rita Móczik teil.

István Horváth

Gór – Kápolnadomb (Kom. Vas), s. Nr. 11.

75. *Mázasszászvár–Szászvár-Burg, einstige röm.-kath. Pfarre* (Kom. Baranya) (XXIV). 1988 führten wir auf dem Hoftrakt, östlich vom Palastflügel eine bedeutendere Niveauforschung durch. In etwa 140–160 cm Tiefe fanden wir in sehr gutem Erhaltungszustand das mittelalterliche, mit Steinpflasterung versehene Niveau des Burghofes. Hier bestand das Material der Aufschüttung größtenteils aus Bauschutt, aus dem überhaupt keine Kleinfunde zum Vorschein kamen. Um die Verbindung des mittelalterlichen und türkenzeitlichen Festungssystems klären zu können, begannen wir die Forschung in dem heute nur mehr einzig stehenden NW-Basteiturm der Burg. Hierbei hat sich herausgestellt, daß der kleine Turm türkischen Ursprunges keinen mittelalterlichen Vorgänger hat. In dem bei der inneren Mauerflucht der N-Burgmauer gezogenen Suchgraben versuchten wir die innere Flucht der Burgmauer türkischen Ursprunges zu klären. Auch in diesem Suchgraben fanden wir in 160 cm Tiefe ebenfalls das mittelalterliche bzw. türkenzeitliche Hofniveau. Hier kam in geringer Menge eine spätmittelalterliche, unglasierte Keramik zum Vorschein.

Technischer Mitarbeiter: Frau R. Füzér.

Mária G. Sándor–Győző Gerő

Nagyberki–Szalacska (Kom. Somogy), s. Nr. 18.

Nemesvámos–Balácapusztá (Kom. Veszprém), s. Nr. 29.

76. *Ónod-Burg* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XVII). Die 1985 begonnenen Erschließungen setzten wir diesmal im SO-Viertel des Burginneren fort. Die zum Vorschein gekommenen Keller dürften unter dem einstigen Palastflügel gewesen sein, hierauf verweisen auch die zahlreichen Steinmetzarbeiten im Renaissancestil. Wir fanden die eine Mauer der vor dem Bau der Burg hier gestandenen Kirche mit einigen Gräbern des um sie angelegten Friedhofes. In diesen letzteren waren keine Beigaben. Wir säuberten auch die altitalienische NW-Eckbastei der Burg.

An der Ausgrabung nahm die Restauratorin Judit K. Bányi (HOM) teil.

László Révész

77. *Ozora-Burgkastell* (Kom. Tolna) (XXXI). Im achten Jahr der Forschung setzten wir die Ausgrabung im Gebiet zwischen dem Palast und der Burgmauer fort. Es wurde die im 18. Jh. vermauerte, auf den Hof blickende Fensteröffnung auf dem Erdgeschoß erschlossen, ferner die Aufschüttung des W-Burggrabens systematisch untersucht. Zwischen der W-Burgmauer und dem Palast beendeten wir im wesentlichen die Ausgrabung. Eindeutige mittelalterliche Gehniveaus konnten weder hier, noch bei der NW-Ecke beobachtet werden, da sie während der Türkenzeit völlig zerstört wurden. Bloß aufgrund der Gewölbehöhe der von S nach N, dem Siófluß zu führenden Kanalbauten kann auf diese Weise das vor der Entstehung der Palisade und der sonstigen Bauten des 16–17. Jh. vorangehende Niveau festgestellt werden. Wir setzten die systematische Erschließung der letzteren Bauten im Streifen vor der N-Palastmauer fort. Hier konnte vermutlich eine aus dem 16. Jh. stammende, öfters erneuerte Palisadenfestung erschlossen werden. Wir beendeten die Ausgrabung der SW-Ecke auf dem Erdgeschoß, wo ein kleinerer Teil eines Backsteinfußbodens von schlechter Qualität aus dem 15. Jh. zum Vorschein kam. Schließlich begannen wir die W-Abschnitte des W-Burggrabens zu erschließen. Hier stießen wir auf die Pfostenlochireihe der Burgmauer folgenden türkenzeitlichen Palisade, die vielleicht älter

ist als die nach N früher gefundene, mehrschichtige Ofengruppe. Aus den türkenzeitlichen und dem 18. Jh. stammenden Schichten wurden auch weiterhin zahlreiche gotische und im Renaissancestil entstandene Steinmetzarbeiten sowie sonstige materielle Denkmäler aus dem Spätmittelalter und dem 16.–17. Jh. zutage gefördert.

Mitarbeiter: Tibor Koppány, Márta Vizi.

Publikation: Feld I.–Kisfaludi J.–Vörös I.–Koppány T.–Gerelyes I.–Miklós Zs.: Jelentés az ozorai várkastélyban és környékén 1981–85-ben végzett régészeti kutatásokról (Bericht über die im Burgturm von Ozora und in seiner Umgebung 1981–85 durchgeführten archäologischen Forschungen). In: Jahrbuch des Béri Balogh Ádám-Museums XIV, 1988. 261–337.

István Feld–Ibolya Gerelyes–László Gere

78. *Pécs–Bischofsburg–N-Garten* (Kom. Baranya) (XXIV). Es wurden größere Arbeiten zwischen dem östlichen Abschluß der mittelalterlichen Universität und der Burgmauer durchgeführt. Hier versuchten wir, vor allem weitere Teile des zugrunde gegangenen romanen Gebäudekomplexes sowie den O-Abschluß des O-Raumes der Universität zu klären. Im erwähnten Gebiet gelang es uns, der schon früher gefundenen, in N–S Richtung verlaufenden romanen Mauer zu folgen. Die Abschlußmauer des O-Raumes der Universität konnten wir mit ganzem Durchbruch unter der bereits erwähnten türkischen Mauer zu klären. Mit einer großen O–W Profil versuchten wir, die türkenzeitlichen Niveauverhältnisse zwischen der O-Burgmauer und der mittelalterlichen Universität zu bestimmen. Nördlich von der Kapelle der Goldenen Maria forschten wir nach dem N-Abschluß der Kapelle sowie dem mittelalterlichen Kern der inneren Burgmauer. Unser drittes Arbeitsgebiet ist das von der Kapelle der Hl. Johannes d. Täufers dahinziehende Gelände. Hier an der SW-Ecke des schon früher erschlossenen O–W gerichteten großen Raumes erschlossen wir den Teil eines kleinen Baues von quadratischem Grundriß. Im Laufe der Untersuchung der W-Abschlußmauer des sich der Kapelle von N anschließenden – vorangehend schon erwähnten – Raumes erschlossen wir die Reste eines kleineren türkischen Umbaus. Wir trachteten, die sich von N her anschließenden mittelalterlichen und türkenzeitlichen äußeren Niveaus zu klären. An der inneren W-Burgmauer erschlossen wir eine 5 m tiefe Abfallgrube von ovalem Grundriß, aus der in großer Zahl gemischte, spätmittelalterliche und türkische Keramik zum Vorschein kam. Ebenso wurden im Laufe der Erschließung des bereits erwähnten kleinen Baues von quadratischem Grundriß größtenteils türkische und türkenzeitliche Keramiken von sehr ähnlichem Charakter gefunden.

Mária G. Sándor–Győző Gerő

78/2. *Pécs* (Kom. Baranya) (XXIV). *Széchenyi-Platz*: die völlige Restauration des Platzes wurde beendet.

- 1: SW-Ecke eines mittelalterlichen Gebäudes
- 2: Mittelalterlicher Gebäudeteil
- 3: Fundament der Umfriedungsmauer der St. Bartholomäus-Kirche
- 4: Fundament des sich an die Apside der Kirche des St. Bartholomäus anschließenden turmartigen Baues, Wasserleitungsteil (Teil des mittelalterlichen Bades neben der Kirche)
- 5: Teil eines mittelalterlichen Steingebäudes
- 6: 2 m langer Trakt einer O–W verlaufenden Wasserleitungsrinne
- 7, 12: Teile von mittelalterlichen Steingebäuden
Leonardo da Vinci u. 2–6.
- 13: Mittelalterlicher Brunnen
In dem zur Universitätsbibliothek führenden Kommunalgraben:
- 14–16: Teile von mittelalterlichen Gebäuden
- 17: Fundamente und Keller eines mittelalterlichen Gebäudes
Jókai u. 6: Ausgrabung vor dem Bau
Mittelalterliche Objekte in den Ruinen eines größeren römischen Gebäudes: 12 gegrabene Brunnen – meistens mit spätmittelalterlichem Material
Munkácsy Mihály u. 8.
- 19: Weitere Erschließung des Dominikanerklosters des Hl. Thomas
Munkácsy Mihály u. 10.
- 20: Mittelalterlicher Brunnen
Farkas István u.

- 21: Teil eines mittelalterlichen Reihenfriedhofes
Ágoston tér, Herstellung einer Kommunalanlage:
- 22–23: Grundmauern von mittelalterlichen Gebäuden

Römerzeit

Pécs (Kom. Baranya) (XXIV).

- 1: Széchenyi tér 14. Bei der Erneuerung des Platzes kam ein ausgebaut N–S orientiertes römisches Ziegelgrab zum Vorschein
- 2: Geisler E. u. 8. Bei der Erneuerung des Gehsteiges stieß man auf ein römisches Ziegelgrab
- 3: Jókai u. 7. Erschließung vor dem Bau. Auf dem Gelände kam eine römische Fossa und der Graben eines Palisadenbaues in 10 m Länge zum Vorschein
- 4: Jókai u. 6. Erschließung vor dem Bau. Es wurde der Teil eines großen Gebäudes mit Atrium erschlossen.

Zsuzsa Katona Győr–Gábor Kárpáti

79. *Pilisszentlélek–Ruinen des Paulinerklosters* (Kom. Komárom) (X). Im Kloster legten wir außer den 1987 erschlossenen drei Räumen in ihrer vollen Breite einen 7,90 × 6,70 m großen Raum frei. Im Raum wurden auch 3 Pfeilerfundamente (?) mit zerstörtem innerem Gehriveau erschlossen. Der Boden des Raumes 4 war stellenweise bis zum Grund der Mauerfundamente gestört. Dort entfernten wir eine 1,5–2 m starke Schuttschicht. Außer den in großer Menge zum Vorschein gekommenen Mauersteinen, Ziegeln und Lehmewurfstücken fanden wir 2 Türpfostensteine und einen zum Teil bearbeiteten Stein. Aus der rotgebrannten Zerstörungsschicht kamen in großer Menge Funde zum Vorschein (mittelalterliches Gefäß, Ofenkachel, Ofenkachelfragmente, Sporn, Scheren, Münze, Eisenkettenglieder, Beschläge usw.). Von diesen kann das Fragment eines Maria mit dem Kind Jesus darstellenden gotischen Ofenkachelschablons hervorgehoben werden. Wir setzten die Säuberung der Umfriedungsmauer hinter dem Chor fort bzw. führten auch eine äußere Geländeneivausenkung, Geländeregung durch. Hierbei wurde die gemeißelte Sockelreihe des Chors sichtbar.

Konsultanten der Ausgrabung und der Bestandkonservierung: Károly Kozák und Mátyás Ágó.

Sarolta Lázár

80/1. *Sárospatak–O-Stadtmauer* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XXVI). Die Erschließung der äußeren Mauern setzten wir im Vorraum der NO-Bastei fort. 28,4 m weit von der Stirnwand der Bastei zieht sich die Gegenwand des Grabens, von der ein ungefähr 50 m langer Abschnitt erschlossen wurde. Sie bildet die hintere Mauer des an die Mauer angebauten Hauses mit „L“-förmigem Grundriß und mit zwei Strebeipfeilern befestigt. Von dieser Mauer 2,5–4,8 m weit läuft die äußere Mauer, die sehr trümmerhaft ist. In der äußeren Mauer wurden eine sich erweiternde Schacht von 80 cm Durchmesser, ferner ein 2 m breiter ca. 10 m langer Korridorteil mit Tonnengewölbe, eine gemeißelte Wasserrinne und das Schwellenniveau eines Tores erschlossen.

Katalin J. Dankó

80/2. *Sárospatak–W-Stadtmauer* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XXVI). Der Abschnitt des W-Burggrabens vor der Kasemattenmauer wurde bei der Eckbastei durchschnitten, die auf den Felsen gebaute Grundmauer erschlossen und das Bodenniveau des Grabens freigelegt. Die Mauer des Zwingers setzt sich in dieser Richtung nicht fort, unseren Vermutungen nach entstand die SW-Kasemattenmauer der Burg mit der Überwölbung des schmalen Durchganges aus dem 17. Jh. und mit seiner Quaderbemantelung.

Entwurf: Judit M. Anda.

Katalin J. Dankó

80/3. *Sárospatak–Széldomb* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XXVI). Auf dem Fundort des Landhauses der Familie Pálóczi führten wir in diesem Jahr die Erschließung des Kellerraumes in der NO-Eckbastei durch. Aus der Aufschüttung kamen reduziert gebrannte österreichische Topffragmente mit Randstempel, Kachelofen frühen Typs und Gefäßfragmente zum Vorschein. Die in zwei Bauperioden gebaute, mit

Pfeiler und breiter Mauer befestigte Ecke dürfte einen Flügel mit Stockwerk getragen haben, deren Breite 7,5 m beträgt. Wir legten den Teil der O-Mauer (Br: 160 cm) ferner die NW-Ecke frei. Der Gebäudekomplex zeigt ein regelrechtes Viereck, an den Ecken des Palastflügels mit Bausteinen, vermutlich mit W-Eingang.

Katalin J. Dankó

80/4. *Sárospatak-Roter Turm* (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) (XXVI). An der N-Seite des Kanonensaales setzten wir mit der Forschung des sich in der Decke des großen Saales dahinziehenden Korridortraktes die sich der denkmalpflegerischen Herstellung des Roten Turmes anschließende Ausgrabung fort. An der Fassade sind die vermauerten Schießscharten dieses Korridors zu sehen, an der NW-Ecke wurde die Mauer bis zur inneren Mauerflucht vermutlich abgerissen, der Vorsprung der Mauerflucht entspricht der Breite des Korridors. Es wurden die mehrere Tüchungen des alten Palastes zeigende Mauer, ihr vermorderter Deckenbalken, die nach innen gewundene, getünchte Mauerecke des großen Saales, ihre kleine Nische und ihre Essenöffnung erschlossen. In der NO-Ecke wurden die strahlenförmig geteilten Balkenversatzungen der Dachkonstruktion aus dem 17. Jh. freigelegt. Die im Inneren (Küche, Loggia, Korridor) durchgeführten Forschungen erschlossen die Bauperioden, den öfter vorgenommenen Umbau und die sekundär untergebrachten Öffnungsrahmen. Die Ausfugungen an der Fassade, die „Ausbesserungen“ an den Abbrüchen der Mauer zur Periode des 17. Jh. wurden geklärt und die sekundär eingebauten Steinmetzarbeiten im Renaissancestil freigelegt.

Mitarbeiter: Csaba László.

Entwurf: Judit M. Anda.

Katalin J. Dankó

81. *Siklós – röm.-kath. Pfarre (einstige Franziskanerkirche)* (Kom. Baranya). Im Chor legten wir 1988 den Sockel des N-Mauerpfeilers des mittelalterlichen Triumphbogens frei. Es gelang, die Verbindung des Chors sowie des mittelalterlichen Niveaus des Schiffes zu klären. Ein geringer Teil des S-Mauerpfeilers des Triumphbogens konnte gleichfalls erschlossen werden. Die völlige Erschließung der im Chor vorhandenen Gräber wurde verrichtet. Sämtliche Gräber waren ausgebaut und nachträglich zurückgefüllt. Wir beendeten auch die Erschließung der Reste des mittelalterlichen Altarfundamentes. Der mittelalterliche Fußbodenbelag des Chors sowie die mittelalterlichen Freskenreste zwischen dem heutigen und dem mittelalterlichen Niveau des Chors wurden völlig freigelegt.

Technischer Mitarbeiter: Frau R. Füzér.

Mária G. Sándor

82. *Szécsény – Somogyi B. u.* (Kom. Nógrád) (XXVIII). Im Laufe der Rettungsgrabung kam das Fundament der mittelalterlichen gotischen Pfarrkirche von Szécsény mit dem um diese angelegten Friedhof zum Vorschein. Die Bauzeit der Kirche setzen wir auf die Jahre 1340–1350, als nach dem Erlangen des Titels eines Marktfleckens in Szécsény größere Bauarbeiten in Gang gesetzt wurden. Die Kirche wurde in einheitlichem gotischem Stil mit Bruchsteintechnik erbaut. Ihr Chor schließt mit fünf Seiten des Achteckes. Das Schiff ist mit einer Plattedeckung, das Chor mit gotischem Rippengewölbe bedeckt. Unter den gemeißelten Steinen ist ein Konsolfragment mit der Darstellung eines Menschenkopfes und das Bruchstück eines gotischen Zwillingsfensters des Chors erwähnenswert. Es kamen das Altarfundament und der aus quadratischen Ziegeln gesetzte Fußbodenbelag zum Vorschein. Die Kirche ging zur Zeit des ersten türkischen Angriffes zugrunde. Zur Mitte des 16. Jh. wird die nicht mehr funktionierende Kirche zu einem Bürgerhaus umgebaut. Der große Raum der Kirche wird mit gestampften Lehmmauern in Wohnzimmern geteilt, von denen wir einen rekonstruierbaren Ofen erschließen konnten. Das Gebäude ging endgültig am Anfang des 17. Jh. zugrunde.

An der Ausgrabung nahm Tamás Majcher teil.

Tamás F. Molnár

83. *Szeged-Alsóváros, einstiges Franziskanerkloster* (Kom. Csongrád). Die 1987 begonnene Forschung des W-Flügels wurde fortgesetzt. An der O-Wand des Korridors auf dem Stockwerk kamen Abdrücke der

Trennmauern der mittelalterlichen Zellen zum Vorschein. Das auf dem Grundriß des Jahres 1713 sichtbare Zellsystem mit Mittelkorridor authentisiert, daß wir in der Mittellinie der mittelalterlichen S-Mauer (heute die innere Trennmauer mit Barockmantel) die W-Zarge des mittelalterlichen D-Fensters gefunden haben. Die äußere Forschung der O-Fassade beweist, daß auf der Darstellung aus dem Jahre 1713 der auf dem O- und S-Flügel sichtbare Fachwerkkorridor, dessen Balkenversetzungen wir erschlossen haben, auch im W-Flügel fortgesetzt wurde. Der Fachwerkkorridor ist im Verhältnis zur mittelalterlichen Mauer sekundär, dürfte zwischen der Einweihung der Kirche der Heiligen Jungfrau und der Besetzung der Stadt durch die Türken (1503–1543) gebaut worden sein.

Zsuzsa Lukács

84/1. *Székesfehérvár, Jókai u. 2.* (Kom. Fejér) (XXX). Wir legten den N- und W-Teil vom Bad des Paschas Rüstem frei. Der sich westlich von den Kammern des Privatbades dahinziehende, lange, schmale Korridor kam zum Vorschein, in dessen Mitte sich der Heizkörper befand, des das Wasser erwärmte. Das warme Wasser wurde aus diesem Raum in das Bad geleitet. Von hier aus strömte unter dem Fußboden die warme Luft. Die sich strahlenförmig abzweigenden Rauchzüge öffneten sich von da. Die N-Mauer des Badegebäudes lief von der N-Mauer des heutigen Touristenhauses etwas südlicher unter das heutige Gebäude. Es kamen ferner Teile der Wasserleitung und des Heizsystems zum Vorschein.

Gyula Siklósi

84/2. *Székesfehérvár, frühe königliche Burg* (Kom. Fejér) (XXX). Seit 1980 wurde die im Laufe der Rettungsgrabung auch an mehreren Stellen erschlossene königliche Burg von quadratischem Grundriß aufgrund der Ausgrabungsdaten nach S terrassenförmig erweitert, nach O und W ihr hingegen ein Zwinger angebaut. Diese letzteren Mauern lagen etwa um 200–250 cm tiefer als die Mauern der inneren Burg mit quadratischem Grundriß. Aufgrund der Daten des neben dem mittelalterlichen Haus unter Kossuth-Gasse Nr. 9 aufgeworfenen Grabens wurde auch die Mauer der terrassenförmigen Vergrößerung umgebaut. 1988 fanden wir auch an mehreren Stellen die Mauer der königlichen Burg. Im Graben der in der *Csók I.-Gasse* gezogenen Gasleitung säuberten wir an sechs Punkten den oberen Teil bzw. den Rand der Mauer. So wurde von den Häusern Nr. 7–15 in etwa 70 m Länge die in O-Richtung leicht ansteigende Mauer erschlossen.

Die Mauern der mittelalterlichen bzw. zum Teil mittelalterlichen Gebäude unter *Kossuth u. Nr. 9–11* wurden auf die abgerissene Burgmauer angebaut. In diesem Gebiet erschlossen wir in etwa 50 m Länge die Burgmauer. Dem Abriß der Burgmauer folgend, wurde im 13.–14. Jh. das mittelalterliche Haus unter Kossuth u. Nr. 9 erbaut.

Auf dem Hof unter *Arany J. u. Nr. 16* folgten wir der Trasse der Burgmauer. An der Stelle der Mauer wurde von uns eine Eingrabung vermessen.

Gyula Siklósi

84/3. *Székesfehérvár, Kossuth u. 9–11.* (Kom. Fejér) (XXX). Die Mauerforschung der beiden Häuser wurde von der OMF durchgeführt. Zu dieser Mauerforschung kam es deshalb, damit wir den Grundriß der mittelalterlichen Häuser genauer erkennen können. Im Laufe der Forschungen erwies es sich, daß die im 13.–14. Jh. entstandenen Häuser auf die Mauern der frühzeitigen, im 13. Jh. abgerissenen königlichen Burg erbaut wurden. Das Haus unter Kossuth u. Nr. 9 war dreiteilig und hatte einen rechteckförmigen Grundriß. Auch seine drei mittelalterlichen Fenster sind uns bekannt. Der größte Teil seines unteren Geschosses und seines Kellers ist aus dem Mittelalter, der Großteil seines obersten Geschosses stammt gleichfalls aus dieser Zeit, doch wurde an mehreren Stellen in bedeutendem Maße umgebaut. Das Haus unter Kossuth u. Nr. 11 ist in seiner heutigen Form völlig neuzeitlich. An drei Stellen fanden wir auch in diesem Haus mittelalterliche Mauerreste vor.

Gyula Siklósi

84/4. *Székesfehérvár – Ruinengarten* (Kom. Fejér) (XXX). Die Erschließungsergebnisse im Zusammenhang mit der im sichtbaren Bereich

der einstigen königlichen Basilika teilweise durchgeführten Erneuerungsarbeiten:

1. Durch den an drei Stellen vorgenommenen Abriß der W-Einheit der sog. Kultstätte des Hl. Stephan stellte sich heraus, daß die obere 15–20 cm starke Schicht der erhalten gebliebenen Mauerkrone des 1 m tiefen Bruchsteinfundamentes sowie der Bau der 25–30 cm breiten, äußeren, aus quaderförmigem Sandstein bestehenden Randleihe im 16./17. Jh. als wahrscheinlich zu betrachten ist. An der obersten Mauerkrone sind in situ die Reste einer waagerechten Ziegelreihe. Es ist anzunehmen, daß die Türken den aus dem Jahre 1083 stammenden Bau nach dem Abriß für eine neue Funktion umgebaut haben. Dieses Objekt wurde aber im 17./18. Jh. abgerissen. Die Ziegeln stimmen in der Größe, Farbe und im Niveau mit den Ziegeln überein, die im südlichen Pfeilerstreifen III–VI des Hauptschiffes an der Stelle der aus dem 14. Jh. stammenden, aufgerissenen, roten Kalksteinplatten schon früher beobachtet wurden.

2. Nördlich und südlich neben der sog. Kultstätte des Hl. Stephan wurde ein Fußbodenbelag aus weißen und grauen Marmormosaiken beobachtet (rhombisch, dreieckig, rechteckförmig und kreisrund), sehr fragmentarisch, in die Erde eingedrückt, ohne Fundament. An der Oberfläche blieben Brandspuren und Eisennägel erhalten. (Reste der Explosion des Turmes aus dem Jahre 1601 ?!) Die W-Seite konnte wegen des Ableitungskanals bzw. der Mauer des 1937 errichteten Lapidariums nicht erforscht werden.

3. Der im Streifen des südlichen Pfeilerabstandes II–III erschlossene, in das südliche Nebenschiff hineinreichende und bereits früher freigelegte Steinbau kann als stiegenförmige Altarfundamentierung aus dem 12.–13. Jh. (Altar des Hl. Ladislaus?) rekonstruiert werden.

4. Es wurde auch im südlichen Pfeilerabstand I–II die schon früher bekanntgewordene Doppelkrypta erschlossen. Die untere bestand aus Kalksteinquadern und aus Deckstein. Es war das Grabgewölbe einer erwachsenen Person. Die aus Ziegeln daraufgebaute und von N und S mit Stiege erhöhte Kinderkrypta kann auf das 14.–15. Jh. datiert werden.

5. Am O-Rand des N-Nebenschiffes waren unter dem Kalksteinfußboden keine Gräber zu beobachten.

6. Die äußere SO-Ecke des NO-„Turmes“ wurde bestimmt. Aufgrund der Abdrücke konnte bewiesen werden, daß die N-Seite über einen äußeren Rand verfügte, ebenso wie die östliche Seite. Zum teilweise erfolgten Abriß und Aufbau kam es am Ende des 15. Jh.

7. Die Trasse der N–S verlaufenden mittelalterlichen Burgmauer, die auf dem aus 1601 stammenden Grundriß eines Pionieroffiziers vorkommt, zog sich von der Zeichnung abweichend etwa 5 m nach O. Mauerstärke: 270 cm, aus 3 Perioden, mit 2 äußeren Strebeböckeln.

Teilnehmer der Erschließung: Gyula Fülöp und Gábor Hatházi.
Konsultant: Melinda Tóth. Entwerfer: Péter Oltaí, Károly Örsi (OMF).
Alán Kralóvánszky

85. *Tapolca-Kirchenugel* (Kom. Veszprém) (XLVIII). Unser Ziel war im Grabungssaison des Jahres 1988, das Kastell aus dem 15. Jh. bzw. den NW-Wehrbau des „Burgkastells“ des 17. Jh. zu erschließen. Unseren Block steckten wir in der NW-Ecke des Hofes der heutigen Grundschule Nr. 2 aus: aufgrund der Ergebnisse der vorherigen Jahre wurde von uns auch hier die Stelle der Burgkapelle aus dem Ende des 15. Jh. vorausgesetzt. Im Laufe der Erschließung stießen wir an der erwähnten Stelle auf einen höchstwahrscheinlich *spätgotischen* (Ende des 15. Jh.) Keller. Während der Erschließung des Kellers holten wir 1,0 m unter dem Gelniveau – auf dem Grund der in einen sarmatischen Kalkstein eingehauenen eigentlichen „Kellergrube“ – als authentischer Schicht arpadenzeitliche (12–13. Jh.) Scherben und Tierknochen ein. Aus dem Kellerhals führte in den Keller eine mit spätgotischer, gemeißelter Steinumrahmung versehene Türöffnung. Wir setzten die Erschließung der sich dem Kirchenugel von S her anschließenden, prähistorischen und römischen Fundstelle des Pfarrgartens fort, wo auch diesmal in verhältnismäßig großer Zahl frühneolithische Keramikfragmente eingesammelt werden konnten.

Konsultant der Ausgrabung war Dr. Károly Sági.

Zoltán Töröcsik

86. *Vác – Burg* (Kom. Pest) (XXXVII). Die Forschung führten wir im Inneren des mittleren, vorspringenden Traktes der W-Burgmauer

durch. Vor uns entfaltete sich eine zumindest fünfphasige Bautätigkeit. Als das älteste scheint jedoch ein ebenfalls in mehreren Perioden entstandenes 9,5 × 7,6 m großes, viereckiges Gebäude zu sein, von dem nur die Grundmauern erhalten geblieben sind. Die S-Hälfte des Gebäudes wurde wegen eines später entstandenen halbkreisförmigen Baues – Rondells – abgerissen. Das Rondell hat einen annähernd 9 m großen Durchmesser. Das erwähnte Gebäude baute man derart darauf, daß seine N-Hälfte beibehalten wurde. Zum S-Trakt des Rondellbogens fügten sich zwei rechteckförmige Bauten, zwei Strebeböckel an. Sie sind gleichzeitige, schön errichtete Bauten mit schöner Wandflucht. Diese waren ebenfalls älter als das Rondell. Das schon seit 1982 bekannte *türkische Gebäude*, der späteste Bau des Gebietes (17. Jh.) umfaßt die W-Hälfte des erschlossenen Teiles. Größe: 26 × 10 m. In der zueinander ins Verhältnis gestellten Datierung der erschlossenen Bauten gaben diejenigen *Schichtenbeobachtungen* eine große Hilfe, die wir zum Teil 1985, zum Teil 1988 mit dem in O–W Richtung durchgeführten Durchschneiden des Hügelrandes unternahmen. Die ursprünglich viel steilere Hügellehne wurde zweimal aufgeschüttet. Zuerst anläßlich des Baues der unteren Burgmauer – wahrscheinlich zu Beginn des 16. Jh. –, wo das Aufschüttungsmaterial aus den Kulturschichten der hiesigen früharpadenzeitlichen Siedlung besteht. Zweitens wurde das Gelände bei der Errichtung des türkischen Gebäudes im 17. Jh. geregelt.

Zusammenfassend konnten wir feststellen, daß im 15. Jh. in diesem Trakt der W-Burgmauer, die Hauptfestung mit den früheren, jedoch benutzten Bauten zusammen, das Rondell bildete, sodann zu Beginn des folgenden Jahrhunderts errichtete man mit der ausgebauten, niederen (oder äußeren) Burgmauer zusammen ein doppeltes Wehrsystem, wahrscheinlich wegen den herannahenden Türkenkriegen. In den Kriegszeit wurden die sehr stark beschädigten, mittelalterlichen Festungen von den Türken nicht mehr benutzt, an die Burgmauer wurde ein großes, neues Gebäude angefügt. 1988 erschlossen wir von neuem einige Gräber. Die vermutlich im Fünfzehnjährigen Krieg Gefallenen, begrub man an der bereits zerstörten Rondellmauer, die Türken haben dann ihr eigenes Gebäude auf den Gräbern errichtet. Das zutage geförderte archaische Material ähnelt im wesentlichen dem, in den vorangehenden Jahren zum Vorschein gekommenen Fundgut. Wir hoben ein Kapitell im Renaissancestil und ein Inschriftenfragment aus.

Sarolta Tettamanti

87. *Veszprém – Burg* (Kom. Veszprém) (XXXVIII). Vor dem Bischofspalast, an der S-Seite der Dreifaltigkeitssäule setzten wir die Erschließung fort. Der jetzt erschlossene Teil wurde zumindest in zwei Perioden erbaut, kann im jetzigen Stadium der Ausgrabung schwer interpretiert werden. Das bedeutende Fundmaterial (Küchengeschirr, Glaswaren, Schwert, Knochennadel, Fragmente eines aus 1686 stammenden Habanerkuges, türkische Importschale usw.) zeugt davon, daß das Gebäude am Ende des 17. Jh. zugrunde gegangen ist. Das mittelalterliche Fundmaterial vertreten bloß 3–4 arpadenzeitliche Randfragmente. Demgegenüber kam auch hier ein bedeutendes bronzezeitliches Material zum Vorschein. Wir legten auch 10 mittelalterliche Gräber frei (auf dem einen Schädel war ein Kopfschmuckabdruck). Diese können auch den S-Rand des Friedhofes um die Domkirche bezeichnen. Das Felseniveau erschien durchschnittlich in der Tiefe von 2,40 m.

Pál Rainer

Veszprém – Burg (Kom. Veszprém).

Veszprém – Burg Domkirche, SW-Ecke (Kom. Veszprém), s. Nr. 33.

88. *Zsámbék-Ruine des Prämonstratenserklösters* (Kom. Pest) (XXXII). Die 1986 begonnene Kontrollausgrabung wurde fortgesetzt. 1988 arbeiteten wir nur mehr im Gebiet der Klostersruine. Im Bereich der einstigen Sakristei, des Kapitelsaales und des Wandelganges sowie zum Teil des Hofes – im O-Flügel des Klosters – legten wir weitere 62 Gräber frei und hiermit stieg die Zahl der erschlossenen Gräber auf 141. Diese Gräber entstanden – mit Ausnahme von zwei-drei Fällen – vor der Gründung des Prämonstratenserklösters. In zwei weiteren Gräbern fanden wir Haarringe mit S-Endung, zwei Gräber waren mit Steinen kreisförmig umsetzt. Der größte Teil der Gräber gehörte zum Friedhof, der sich, um die aus dem Ende des 12. Jh. stammenden, kleine Kirche mit

halbkreisförmigem Chor befand. Die kleine Kirche wurde von der Familie Aynard französischen Ursprungs gebaut. Der O-Flügel des Klosters wurde in seiner heutigen Form im 15. Jh. ausgebaut. In den hier eröffneten Suchgräben IV und VI konnten der Fußbodenbelag und das Mauerfundament des älteren, aus dem 13. Jh. stammenden östlichen Prämonstratenserklösterflügels beobachtet werden. Diese wurden im 15. Jh. von den Paulinern abgerissen und von neuem aufgebaut. Östlich von dem

N-O-Raum fanden wir die auf ein 4×4 m großes turmartiges Gebäude hinweisenden, 90 cm breiten Mauern vor. Auf dem W-Teil des Klosters stammt der Terrazzoboden aus dem 15. Jh. Der Wandelgang wurde im 15. Jh. von den Paulinern völlig umgebaut. In dem nördlichen Wandelgang kam der gotische Ziegelfußboden zum Vorschein.

Ilona Váler

Herausgegeben von Ilona Czeglédy

VERZEICHNIS DER MUSEEN

I.	Baja, Türr István-Museum	XXVI.	Sárospatak, Rákóczi-Museum
II.	Békéscsaba, Munkácsy Mihály-Museum	XXVII.	Sopron, Liszt Ferenc-Museum
III.	Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest	XXVIII.	Szécsény, Kubinyi Ferenc-Museum
IV.	Budapest, Sammlung des Ungarischen Staatlichen Geologischen Instituts	XXIX.	Szeged, Móra Ferenc-Museum
V.	Budapest, Ungarisches Nationalmuseum	XXX.	Székesfehérvár, István király-Museum
VI.	Cegléd, Kossuth-Museum	XXXI.	Szekszárd, Balogh Ádám-Museum
VII.	Csongrád, Csongrader Museum	XXXII.	Szentendre, Ferenczy-Museum
VIII.	Debrecen, Déri-Museum	XXXIII.	Szentes, Koszta József-Museum
IX.	Eger, Dobó István-Burgmuseum	XXXIV.	Szolnok, Damjanich-Museum
X.	Esztergom, Balassi Bálint-Museum	XXXV.	Szombathely, Savaria-Museum
XI.	Győr, Xantus János-Museum	XXXVI.	Tata, Kuny Domokos-Museum
XII.	Gyula, Erkel Ferenc-Museum	XXXVII.	Vác, Vak Botyán-Museum
XIII.	Hódmezővásárhely, Tornyai János-Museum	XXXVIII.	Veszprém, Bakony-Museum
XIV.	Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum	XXXIX.	Visegrád, Mátyás király-Museum
XV.	Kecskemét, Katona József-Museum	XL.	Zalaegerszeg, Göcsej-Museum
XVI.	Keszthely, Balaton-Museum	XLI.	Provisorisch im Archäologischen Forschungsinstitut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften aufbewahrt
XVII.	Miskolc, Herman Ottó-Museum	XLII.	Dunaújváros, Intercisa Museum
XVIII.	Mosonmagyaróvár, Hanság-Museum	XLIII.	Szarvas, Tessedik Sámuel Museum
XIX.	Nagykanizsa, Thury György-Museum	XLIV.	Szob, Börzsöny Museum
XX.	Nagykőrös, Arany János-Museum	XLV.	Aszód, Petőfi Museum
XXI.	Nyíregyháza, Jósza András-Museum	XLVI.	Kőszeg, Jurisich Museum
XXII.	Orosháza, Szántó Kovács-Museum	XLVII.	Budapest, Ungarisches Landwirtschafts-Museum
XXIII.	Pápa, Lokalhistorisches Museum	XLVIII.	Tapolca, Lokalhistorisches Museum
XXIV.	Pécs, Janus Pannonius-Museum	XLIX.	Kiskunhalas, Thorma János Museum
XXV.	Salgótarján, Nógrádi Sándor-Museum		

ABKÜRZUNGEN

BTM	Historisches Museum der Stadt Budapest	MGTsz	Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft
ELTE	Eötvös Loránd-Universität (Budapest)	MFM	Móra Ferenc-Museum (Szeged)
ELGI	Eötvös Loránd Geophysikalisches Institut	MNM	Ungarisches Nationalmuseum, Budapest
JATE	József Attila-Universität (Szeged)	MRT	Archäologische Topographie Ungarns
JPM	Janus Pannonius-Museum (Pécs)	MTA-RI	Archäologisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften
MÁFI	Ungarisches Staatliches Geologisches Institut	OMF	Landesamt für Denkmalpflege
METROBER	Investitionsunternehmung für Metrobau		

A. Kiss, Das römische Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya). Mit einem Anhang von S. Bökönyi, Die Pferdeskelette des römischen Wagengrabes von Kozármisleny. Rég. Füz. Ser. II. No. 25. Bp. 1989. 143 lap, 52 rajzos ábra, 25 fotótábla.

Példamutató anyagközlést, a régészeti megfigyelésekből adódó korrekt, mértékadó következtetéseket vehetünk kézbe a szerzőnek a kozármislenyi római kocsit közlő munkájával, amely – a könyvet valóban jellemző – kalandos előzmények után végre megjelenhetett.

A szerző kora középpikkal foglalkozó régészeti eltekintett a leletegyüttes kronológiai besorolásától. A pannoniai kocsik keletkezése amúgy is nehéz, legtöbbjük a II–III. századra szokás meghatározni. A viszonylag jól datálható, korábbi inotai kocsit más szerkezeti megoldású, párhuzamul csak egyes elemei használhatók fel. Hasonlóan nem próbálkozott meg a szerző a kocsit felépítményének rekonstrukciójával, mivel a bronz díszítmények kivételével alig akadt a kocsiszekrény megrajzolását alátámasztó darab a leletegyüttesben. Ezen a ponton is csak értékelni lehet a szerző mértékartását, mert a rekonstrukciós kísérletek során csak addig ment el, ameddig a leletek megengedték. A szövegben megemlíti ugyan, hogy a „pannoniai” szerzők véleményében osztozik a „thrák” kutatókkal szemben és Kozármisleny esetében ő is egy zárt szekrényű kocsit tud elképzelni. (32. oldal)

A lószerszámok rekonstrukcióját viszont érdemes lett volna megkísérelni. A páros leletek jó megfigyelése (Abb. 7.) megkönnyíti a jobb és bal oldal szétválasztását; kantáron elfoglalt helyük is nagyjából adott. A római kori lószerszámoknál – egyre több adat alapján – egyre inkább meg kell barátkoznunk a viszonylag kicsi, 1 cm körüli kantárszíz-szélességekkel, amelyek ráadásul nem is voltak túl vastagok. Az „n” és a „k” jelű tárgyaknak a gyeplő kapcsolásában volt valószínűleg szerepük.

A római kori kocsik rekonstrukciója gyakran azért ütközik nehézségbe, mert vagy megbolygatták a leleteket illetéktelen kincskereséssel, vagy véletlen beásással, vagy azért, mert a máglyára eredetileg felhelyezett kocsit összegyűjtött és gödörbe szórt vas alkatrészei már egyáltalán nem őrizték meg az eredeti sorrendet. Ezért örülhetünk úgy ennek a kozármislenyi kocsinak, amelyet ugyan szintén megbolygattak, mégis jelentős része érintetlen maradt.

Az „A” beásással a II. számú lócsontváz mellő részét tették tönkret, a kicsi „B” beásás szintén a II. számú lovat érte (Abb. 4.) A legnagyobb, „C” gödörben talált tárgyak helyét a szerző a találó elmondása alapján kísérlete meg azonosítani (Abb. 5.). Ez a bolygatás a hátsó tengelyt érte. Az ezekből előkerült leletek tették annak idején lehetővé a kocsiszekrény hátsó tengely feletti felfüggesztését. Az első tengely jól megfigyelt vasalásai alapján a szerző arra a következtetésre jutott, hogy az első és a hátsó tengely megoldásánál más-más módszert alkalmaztak, és a kozármislenyi kocsit a rögzített és a függesztett szekrényű kocsik közötti átmeneti formát mutatja (33. oldal). Az első tengely vasalásáról in situ készített ásatási rajzok és fényképek eléggé meggyőzőnek látszanak a szerző rekonstrukciós javaslatának alátámasztására, mégis szokatlanul érezzük az első és a hátsó tengely szerelésének különbözőségét. A Nr. 46–47., 68., 17-es tárgyak szerepének meghatározása Venedikovnál (Trakijiszkata kolesznica, Sofia 1960.) sem volt meggyőző. A jelzett számú „Eisenrippe”-k és a felfüggesztő szíjakat hátul tartó Nr. 18–19-es számú tárgyak ívelésének hasonlóságára a szerző is felhívja a figyelmet (31. oldal). A rekonstrukciós részrajzok közül különösen ki kell emelnünk az Abb. 42–45. és 47. rajzokat, amelyek szemléletesen mutatják be az első tengely elemeinek egymásra épülését.

Szerkezeti és lelőhely és lelőhely-körülmények, sír leírását a Ka-

talógus követi, amelyben először a lószerszámok, majd a kerekek, majd a kocsit alépítményéhez és a kocsiszekrényhez tartozó tárgyak felsorolását találjuk meg. A jól tagolt, áttekinthető munka érdemi részét nem érinti, de a könnyebb visszakeresés érdekében a Katalógusban az alcímek alatt talán az összes képi hivatkozást fel kellett volna sorolni, hasonlóan a rekonstrukciós részben is, ahol szintén hiányoljuk az alcímeknél a rekonstrukciókra vagy részrekonstrukciókra vonatkozó képek idézését.

A kozármislenyi kocsisírt bemutató munka IV. fejezetében a vas és bronz leletek által konzervált fennmaradványok vizsgálata eredményeit találjuk (Stieber J. munkájaként). Az ókori szerzők és a modern kézikönyvek szerint is a kocsikészítéshez legmegfelelőbb fából, kőrisfából készült a kozármislenyi kocsit is (37. oldal).

Az irodalmi hivatkozások előtt a szerző három csoportra osztott lelőhelylistát közöl Pannoniából. Az elsőben azokat a lelőhelyeket sorolja fel a megfelelő irodalommal együtt, ahol szimmetrikus vagy összetartozó bronz vagy vas alkatrészek kerültek elő, a másodikban azokat, ahol különösebb rendszer nélküli alkatrészeket találtak, a harmadikban pedig a lósirokat (lócsontok vagy lószerszámok). Az első csoportba tartozó kocsisírokat, kocsialkatrészeket tartalmazó lelőhelyek, amelyek mellett lovak is voltak, már nem kaptak helyet a harmadik csoportban.

A VII. fejezetben Bökönyi S.-nak a lócsontvázakkal foglalkozó vizsgálatát és annak kiértékelését találjuk meg. A pannoniai állatsontanyag összehasonlítása a vonóállatok ideális párba állítási lehetőségére hívja fel a figyelmünket.

A kozármislenyi kocsisír anyagának közlése és a szerző rekonstrukciós javaslatának közzététele nagy nyeresége a még publikálatlan, vagy a jövőben előkerülő kocsit-, lószerszámveretek feldolgozóit, valamint a téma iránt érdeklődők számára. A könyv megjelenését régóta vártuk, most örömmel üdvözljük.

K. Palágyi Sylvia

P.-Y. Demars–P. Laurent, Types d'outils lithiques du paléolithique supérieur en Europe, Cahiers du Quaternaire No. 14., Paris 1989. Editions du CNRS. 178 lap, 63. ábra.

Bár a vonatkozó szakirodalom könyvtáryai, nem szűnik a paleolitikus tipológiai kiadványok (új vagy reprint) sora. Ismertetésünk tárgya gyöngyszem a tipológiai kiadványok füzérében. Szerkezete világos, tipográfiája szép, a rajzok minősége még a franciaországi publikációkban megszokott szintet is fölülmúlja. A bevezető elméleti tanulmányokat neves szerzők írták. Ha valamit kifogásolhatunk, s ezt itt (földrajzilag) és most lényeges kifogásnak érezzük, az az, hogy a könyv kissé egyoldalú, kifejezetten nyugat-európai szemléletet tükröz. Kifogásomat csak érzelmileg indokolhatom, mert tudom, hogy eddigi eredményeinket tekintve a hazai felsőpaleolitikum nem szolgált igazi szenzációval. Menti a szerzők elfogultságát (már ti., hogy igen szűk időintervallumban, igen kis területen elterjedt eszköztípust is bevezet az általánosítani kívánt tipológiába), hogy a könyv eredetileg a franciaországi negyedkor-kutatás tanulmányozásának számára készült jegyzet, amit a nagy sikerre való tekintettel ebben a formában is megjelentettek.

A könyvet D. de Sonnevill-Bordes mutatja be. Ő, aki aktív részese volt a már klasszikus Bordes-féle módszer kidolgozásának, kiemeli ennek a módszernek a lényegét, s a benne rejlő buktatók elkerülésére hívja fel a figyelmet. Bordes mindenkor az anyaggal és a területtel hosszú időn át kialakított, közismerten igen intenzív kapcsolata után jutott el általános következtetéseikig. Ezek a következtetések F. Bordes megfogalmazá-

sában sohasem voltak a számokkal, terminus technicusokkal való üres zsonglőrökdedések. Azaz válhatnak azonban, ha a módszer új anyagra vagy új területre figyelmen kívül, felületesen adaptáljuk.

D. de Sonnevile-Bordes meleg hangon emlékezik azóta elhunyt, közeli munkatársukra, P. Laurent-re, a könyv társszerzőjére, az illusztrációk zömének készítőjére. P. Laurent olyan mélységekig ismerte az őskort, hogy megengedhette magának a L'heureuse prehistoire c. kötetecske kiadását. Ebben a kötetben karikatúráinak alapos szakmai ismereteket tükröző humorán túl a szerző franciás könnyedséggel figyelmeztet a görcsös túlmagyarázások veszélyeire.

Az előző M. Otte munkája. Itt sem tagadja meg önmagát: az alig két nyomtatott oldal terjedelmű szövegben a tipológiáról alkotott nem túl hízog véleményét summázza. A tipológia a maga teljességében egy-egy eszközkészlet kulturális megközelítésének alapvető forrása. Együtt a kiindulópontja a felsőpaleolitikum transzregionális szintézisének, ami a kutatás végső, nagy igényű célja kell, hogy legyen. Az elért eredmények elismerése mellett lényeges kifogásai vannak a túlajtott tipológiával szemben. Az idejélműlt formalista vizsgálódások után a komplexitás kora következik. Otte szerint a tipológia akkor éri el célját, ha tükrözi az eszközben megtestesülő összes információt: a meghatározó kulturális hagyományokat, készítőjének egyéni képességeit, az eszközzel elvégezhető munkafolyamatok lehetőségeit, s kellő figyelmet szentel a kész eszköz alakját meghatározó egyéb okokra is (pl. a nyersanyag litológiai tulajdonságai stb.) Kissé maximalista kívánnak!

Otte kategorikusan elutasítja a kumulatív grafikonok alkalmazásának jogosságát. Hogy ezeknek a tetszetős rajzoknak a misztifikálása mennyire félrevezető lehet, azt a hazai leletanyag elemzésekor elégszer tapasztaltuk. Teljesen elvetni mégis kár lenne, mert igen szemléletesen, egyetlen képen sűríti az iparban tükröződő tendenciákat, általános benyomásokat. Így már eleve eligazít kissé a kapcsolatok lehetséges irányainak meghatározásában.

P.-Y. Demars bevezetőjében a könyv létrejöttének körülményeit, a közreműködők népes táborát mutatja be. Az I. fejezet: típusok és tipológia, nem könnyű olvasmány. A szerző, igen tömör megfogalmazásban, egy kötetnyi információt zsúfol össze néhány oldalban. Gondolatmenetének gerince a gyakorlati és elméleti tipológia közötti egyre táguló szakadék. Gyakorló régészek örök gondja, hogy gyakran éppen a legfontosabb leletek (fossile directeur) nem szoríthatók be egyetlen ismert tipológiai kategóriába sem.

A paleolit tipológiában közismert, de sokszor nem végiggondolt jelenség, hogy a típusok megnevezése egyúttal funkciót sugall, sőt, egyértelműen meghatároz. Az esetek egy részében ez nem helytálló, vagy legalábbis nem kizárólagos. Ezen a téren a mikronyom vizsgálatok nagy jövő előtt állnak.

A tipológia két lehetséges irányzatát különíti el a szerző: a tisztán formai és a morfológiai tipológiát. Ez utóbbi az eszközei között vizsgálja, az Otte által a bevezetőben megfogalmazott igényességhez közelítően. A tisztán morfológiai és a morfológiai tipológia között középút nincs, mindenkinek színt kell vallani. A szerző a komplex módszer híve, s ugyan ki az, aki ilyen szigorú megfogalmazás után vállalná a formalizmus belyegét?

Magyarul kissé fellengzősnek tűnik ars poeticája: egy eszköz készítője intencióinak kissé tökéletlen tárgyasulása. Elemzésekor a tárgy létrejöttének minden lehetséges összetevőjét figyelembe kell venni. (Recenzens rosszulindult kérdése: vajon hol lehet határt szabni az ilyen lehetséges összetevőknek?) Ami viszont fenntartások nélkül, akár mindenki számára kötelező érvényű megállapítása lehet: egy ipar csak az adott helyen és időben létezik, az összes, azt létrehozó szubjektív és objektív körülmény ki-kristályosodása. A régész alapvető feladata az információk özönéből a csomópontok kitapintása, ami irányt szab további munkájának.

Ritkán olvashatunk a stílusjegyekről, amelyek éppen olyan reálisak, mint amennyire megfoghatatlanok. Csak nagy gyakorlattal, de akkor egyértelműen felismerhetők egy-egy kultúra stílusjegyei, amelyek a hagyományos tipológiával közel azonos értékű információt hordoznak.

A II. fejezet technikai alapismeretek összefoglalása. Az olvasó elszomorkodhat a magyar nyelvű terminológia szegénységén.

A III. fejezet: a típusok osztályozása. Radikális egyszerűsítéssel mindössze 5 eszközcsoportot sorol a meghatározandók közé (vakaró, árvéső, tompított hátú penge, levélhegy, fűrés, a többi: egyebek), mint ahogy a valódi, funkcionális típusok száma sem lehet több néhány tucatnál.

A IV. fejezet a glosszárium, a könyv lényege. 58 gyönyörűen rajzolt tábla, a hozzá tartozó ismeretekkel (meghatározás, atipikusság, változatok, megfigyelések, kronológia, esetenként elterjedési térkép). Ez a fejezet nem igényel ismertetést, ezt használni kell.

Az V. fejezetben nem kevesebb vállalkozik a szerző, mint a felsőpaleolit kőiparok osztályozására, a fejezet címében is kihangsúlyozva ennek az összefoglalásnak térbeli korlátait: csak Aquitániában. Hazai kutatásainkban a fejezet azon részei használhatók elsősorban, amelyek az Európa-szerte, így nálunk is elterjedt kultúrákat ismerteti. Pl. az auriignaci kultúrára általában a vakarók, jelesen a magasvakarók túlsúlya jellemző az árvésőkkel szemben. A burin eszközcsoporton belül több a burin diédre, mint a burin sur troncature.

A gravetti kultúrát a rendkívül nagy időrendi és területi változatossága ellenére értelemszerűen a Gravette-hegyek jelenléte definiálja. Az árvésők aránya már meghaladja a vakaróké, s az árvésők csoportján belül túlsúlyba jutnak a csonkított pengén kialakított árvésők.

A kötetet gazdag bibliográfia zárja.

Nagy hasznunkra lesz további munkánkban, s örülünk neki, hogy a kötet eljutott hozzánk.

T. Dobosi Viola

K. Strobel, Die Donaukriege Domitians, Antiquitas I: 38. Bonn, 1989. Dr. Rudolf Habelt GmbH., 151. lap.

A szerző (továbbiakban S.) új kötetében Domitianus dunai háborúit foglalja össze az újabb kutatások alapján. Bár az eseménytörténetre vonatkozóan jó összegezést nyújt a mű, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a téma teljes tanulmányozásához nélkülözhetetlenek S. további munkái (ZPE 64 [1986] 265–286; ZPE 73 [1988] 176–180; Historia 37 [1988] 504–508; Tyche 3 [1988] 193–222), amelyek előtanulmányoknak tekinthetők a kötethez, de itt csak röviden foglalta össze a szerzők ezek eredményeit.

Az előző után 8 rövid fejezet következik, amelyek közül S. az elsőben (1–24) a korszak régészeti forrásanyagát veszi vizsgálat alá. A hazai kutatás szempontjából a fejezet második fele (17–24) figyelemre méltó, mivel S. ott foglalkozik a pannoniai limes Domitianus-kori történetével és csapattörténeti problémáival. Vetus Salina helyőrségei esetében nem oszthatjuk S. negatív véleményét – szerinte ezeket a II. század közepe előtt nem ismerjük –, mivel ott az általa tárgyalt időszakban a cohors I Brittonum milliaria állomásozott (ld. ehhez Fitz, J., A Regia 8–9 [1967–68] 197 Nr. 1. [ott más feloldással, de az valószínűtlen]). *Proculus Rabili f. carnuntumi* feliratának (CIL III 13483a) új keltezésével sem értethünk egyet. A korábbi kutatás e feliratot egyértelműen a 69. év eseményeivel hozta kapcsolatba. S. szerint inkább a 89–92. évek háborúival állhat összefüggésben (20–22), de érvei nem meggyőzőek. A Római Birodalom keleti részéről ekkor a szerző által vázolt körülmények miatt (vö. 73) nem számolhatunk csapatelvonással, amit megerősít az is, hogy a 88 előtti időszakban Pannoniából csapatot vezényeltek át Syriába (*ala praetoria* és *cohors I Lucensium*: Vö. CIL XVI 31 és RMD 3–4, valamint CIL XVI 26 és 35, RMD 4). Ugyancsak nem osztjuk S. szépszsét abban, hogy a korszak auxiliáris csapatmozgásait, ill. Pannonia auxiliáris csapattörténetét – legalábbis részben – ne lehetne bemutatni (ld. ehhez egyelőre kéziratban lévő Die Hilfstruppen der römischen Provinz Pannonien in der Prinzipatszeit c. munkánk „Dislokationsfragen” fejezetét). A II. fejezet a dunai háborúk irodalmi forrásait foglalja össze (25–34). A III–VIII. fejezetekben S. a háborúk történetét ismerteti (35–109). Ő elutasítja Visy Zs. nézetét (ActaArchHung 30 [1978] 37–59), miszerint Domitianus dunai háborúi már 82-ben elkezdődtek, s visszatér a hagyományos keltezéshez. Eszerint ezek csak 85-ben törtek ki. E fejezetek közül a VI–VIII. foglalkoznak a pannoniai háborúkkal. Itt egy meglepő csapattörténeti adatról értesülünk: S. szerint a legio XXI. Rapax 89–92. között Brigetióban (!) állomásozott (96–97, 100–101). Ez a feltételezés teljességgel valószínűtlen. Mivel a legiót a jazigok semmisítették meg, a csapat táborhelyét a limesszakaszon kell keresnünk (így már Lőrincz, B., A Regia 19 [1981] 285). A VIII. fejezet Nerva *bellum Suebicum*át ismerteti. A háború idekapcsolása – bár Domitianus halála után zajlott le – jogos, mivel a császár nem tekintette lezártnak a 89–92. évi háborút. A kötetet egy rövid összegezés (III–115), egy időrendi áttekintés (116–121), három függelék (I. A háborúkban kitüntetett tisztok és

katonák jegyzéke: 123-133, II. Az ún. savariai hexagon problémájához: 135-137, III. Megjegyzések a CIL XVI. 28 katonai diplomához: 139-141), a rövidítésjegyzék (143-144) és a regiszter zárják (145-151). Anélkül, hogy a savariai hexagon problémáját tárgyalnánk, egy körülményre fel kell hívunk a figyelmet: S. erőfeszítései ellenére is „Faktum”, hogy a RIU 120 cursusfelirat Savariában került elő, ld. *Tóth E., ActaArcHung* 35 (1983) 38–39, Ann. 249.

A fentiekben a kötet kapcsán főként a pannoniai vonatkozásokkal foglalkoztunk. Megjegyzéseink nem csökkentik a mű értékét, bár a csapattörténeti vonatkozásokat jobban ki lehetett volna aknázni.

Lőrincz Barnabás

O. Brukner, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije. Beograd 1981. Dissertationes et monographiae. XXIV. kötet. Szerk. M. Garašanin. L'association des archaeologiques de Yougoslavie. 194 lap 176 tábla, 2 térkép.

O. Brukner munkája olyan terület római kori, provinciális kerámiájával ismert meg bennünket, ahonnan az edényművességről viszonylag kevés ismeretünk van. Legfőképpen a késő római közigazgatás felosztásában Pannonia Secunda területére eső települések kerámiáját mutatja be. Elsősorban a Szerémség és Kelet-Szlovénia római kori településeinek, katonai erődítményeinek és temetőiben folytatott újabb ásatások publikálatlan anyagát dolgozza fel (Sirmium, Gomolava, Beška, Mursa, Dombovo, Vojka, Acumincum, Taurunum stb.). Ezt az anyagot összeveti a közelebbi és távolabbi provinciák anyagával, tipológiai, sztratigráfiai, kronológiai, kereskedelmi kérdéseket tisztáz, rámutat a műhelyközpontokra és ezek egymásra való hatására. A tárgyalt területet következetesen mint Alsó-Pannoniát emlegeti, s ez alatt nyilván nem az egész „Pannonia Inferior” érti, csak ennek a Drávától délre részét.

A kutatástörténeti bevezető után a munka fő feladatait vázolja, majd formák szerint csoportosítva tárgyalja az edénytípusokat. Ezeket a formákat követi a római uralom négy évszázadán át. Ennek a módszernek az eredményeképpen sokszor egymással össze nem illő kerámiaformák kerülnek egy fejlődési sorba.

A terra sigillátákra vonatkozó általános bevezető és tudnivalók után, már itt utal arra a tényre, amelyet munkájában többször hangsúlyoz, hogy a legkorábbi romanizációs folyamatok a Száva és a Duna között Sirmium és Gomolava kerámia anyagában tükröződnek a leginkább. Itt találhatók P. Clodius Proculus, Manlius arezzoi, L. Gellius és az itáliai és Nicius dél-galliai import sigillátái. Ez az import kerámiaanyag jelzi a római hatást a Száva völgyében a késő augustusi és kora tiberiusi időben. Bár a Graufesenque-ből jövő import kevés, mégis a sigilláták formakincse erős hatást gyakorolt a későbbi pannoniai-moesiai műhelyek formától és pecsét készítésére. A közép-galliai terra sigillátá import Pannonia 2. századi felvirágzásával megerősödött (Cinnamus, Paternus, Albucius, Lactucissa). A földrajzi helyzettel magyarázható, hogy az Antoninuszok alatt a közép-galliai import Mursába erősebb, mint Sirmiumba (l. térkép). A nem domború díszes sigillátákat Mursa továbbította a Dráva és a Duna mentén (2. térkép). A kelet-galliai sigilláták közül Madeleine és Lavoye termékei találhatók elsősorban szintén Mursában. A rheinzaberni műhely importja a tárgyalt területen is Marcus Aurelius és Severus Alexander uralkodása közötti időszakra jellemző. Westerndorfból kevesebb áru jut ide, kivéve Sirmiumot, ez a város közvetíti ezeket az árukat Dacia és Moesia felé.

Külön fejezetet szentel a szerző a terra sigillátá utánzatoknak. Az első csoportba az ún. „sisciai” áruk tartoznak. Brukner is azon a véleményen van, hogy ez a domború díszes sigillátá utánzatú csoport nem egy, hanem több műhelyben készült. Mint ismeretes, Margum (Moesia Superior) volt az egyik centruma ennek a kerámiának. A Pacatus műhely kisugárzását a magyar kutatás alapján tárgyalja, s elfogadja, hogy e műhelynek lehetett egy ágazata Mursában is. Csekély számú új lelet származik a Pacatus műhelyből Mursa, Cibaleae és Siscia lelőhelyekről. Rendkívüli figyelmet érdemel az általa „X” műhelynek nevezett sigillátát utánzó kerámia csoport. A mereven függőleges falú negatív mintátalak Sirmium, Mursa és Cibaleae-ből valók, gazdag figurális ábrázolásokkal (T. 43–45). Ezeket Homérosz eposza és más mitológiai alakok hellénisztikus római interpretációban jelennek meg (Odysseus, Polyphenos,

Penelope, Ikaros stb.) néha feliratokkal megjelölve, stilizált mediterrán vegetáció előtt. A sisciai műhellyel rokon a terra sigillátá utánzatok Moesia (Butovo) – dáciai (Romula) csoportja a 2. század második feléről és a 3. század elejéről. Egy bizonytalan eredetű sirmiumi lelet tartozik még ebbe a körbe.

A következő fejezetben a különböző kerámia technikákat tárgyalja Brukner. Külön említést érdemelnek a Dráva és Száva közötti területen a Teutoburgium, Burgenae és Taurunum vidékén készített nagy, mély, benyomott díszítésű tálak [T. 50/10, 13, 14]. Viszonylag sok a fületlen és két-fülszerű mély tál, gazdag vörös festéssel (T. 107) különösen az állatalakos és geometrikus díszes edények utalnak a késő LT hagyományokra (T. 54).

A mázas kerámia technika említésénél utal a helyi gyártásra, s kiemeli Sirmium szerepét, ahol a legtovább élő és legproduktívabb mázas műhelyek voltak. Ezekben csészék, paterák, korsók, poharak, szűrők és dörzsölőtálak készültek. Itt kell megemlítenünk a munka egyik hiányosságát, hogy a különben minden szempontból bemutatott gazdag anyag műhelyösszefüggéseit nem tudjuk meg.

A formák eredete és fejlődése című talán a legbővebb fejezet. Külön tárgyalja az anthropomorph edényeket az állatalakos edényekkel együtt (T. 47, 48). Az arcok urnák sok provinciából ismertek, de Mursában negatívok bizonyítják a maszkos és állatalakos edények helyi gyártását. A vékony falú csészék bár itáliai eredetűek, de újabban L. Plesničar-Gec emonai műhelyeket is közölt. Brukner kiemeli, hogy Sirmiumban is gyártották ezeket a csészéket. A poharak (bögrék) típusfejlődését négy évszázadon át követi, így mindenféle típust megismerünk. Jellegzetes import az itáliai ACO pohár, amelyet Tiberius idejében Aquileiából Emonába, majd a Száva völgyén át Sirmiumba importáltak. Az agyagszemes és benyomott falú bögrék is eljutottak a Dráva–Száva közébe (T. 58.) A Pannoniában és Daciában kedvelt, üvegphar utánzatú, metszett díszű bögre is (T. 59/23) feltűnik ezen a vidéken. A 3. századi rajnai import nem jutott el ide, nincs említés a 3. századi mondásos bögrékről sem.

A mortariumok között több bélyegzős van. A poetovioi IVSTINI-ANVS műhely termékeit Mursából mutatja be. A 3–4. századra határozza meg a mázas dörzsölőtálak elterjedését, de nem hangsúlyozza a késő 4. századi példányok sirmiumi feltűnését (T. 61/15, 18). Ugyancsak Sirmiumból származik a jóval korábbi füstölőtálak legnagyobb része. A tányérok, csészék fémutánzatú paterák (T. 98) után a fazekak és doliumok kerültek bemutatásra. Figyelemre méltó, hogy ide is eljutott a háromlábú tál, a noricum-pannoniai halomsírok jellegzetes melléklete (T. 84/69, 70). A korsó, amely jellegzetesen római produktum, kezdetben az itáliai importra jellemző, majd kialakulnak a helyi formák. Különleges forma a felül fogós vödör (népiesen „fennfűlő”), használata még a szarmatákhoz is eljutott (T. 154/38, 39). Gazdag az amphoraanyag, különösen Sirmiumban. Ez az amphorakutatás rohamos fejlődésével még további értékelés alapjául fog szolgálni. Az amphorák közül ki kell vennünk egy csavart fűlű mázas edényt, amely nem amphora, hanem kétfülsű korsó (T. 164/81).

Az edényanyag tipológiai bemutatása után Brukner a római importot és az óslakosság cserépanyagát és iparát veti össze. Ezt a kérdést legjobban Sirmium temetőjének rétegeiből származó cserepeken, Gomolava kora római edényanyagán és Dumbovo első századi települési anyagán lehet a legjobban vizsgálni. A római hódítást megelőzte a kereskedelem, kisugárzó helye Aquileia. Augustus alatt már Nauportus kikötője Emona és a Dráva–Száva völgy kereskedelmének közvetítője. Sirmium és Gomolava leletei jelzik a római előrenyomulást a Száva völgyén át Tiberius idejében. A rendszeres import azonban csak a Flavius korban mutatható ki.

Brukner többféle segítséget nyújt a nagy anyagban való eligazodásban. Nagyon jók a jellegzetes edényrajzokat mutató táblák. Az ún. „kronológiai táblákon” összefoglalja a típusokat, s jelöli, hogy mely századokban használták azokat. A rendkívül gazdag szakirodalmi jegyzéken kívül két igen tanulságos térképet is közöl. Az 1. számú térképen a vizsgált területen (vagyis Pannonia Inferior Jugoszláviába eső részén) jól láthatjuk, hogy melyik lelőhelyen milyen import sigillátákat és egyéb jellegzetes edényformákat találtak. A második térképen a fenti területen a kerámiaáru eloszlását és a hatásos irányát négy századra elosztva mutatja be. Ezen a térképen talán a legtanulságosabb Sirmium kapcsolata Dalmáciával a negyedik században, ez egyúttal fényt vet a legkésőbbi pannoniai élet mediterrán kapcsolataira is.

B. Bónis Éva

V. Bierbrauer, Invillino-Ibligo in Friaul I. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum – mit Beiträgen von Luciano Bosio, Angela von den Driesch, Michael Mackensen und Marlies Stork. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. 33. kötet, München, 1987. Szövegkötet: 484 oldal, 67 szövegközi ábra. Táblakötet: 180 rajzos és fényképes tábla, 11 db rajzos melléklet. Invillino-Ibligo in Friaul II. Die späantiken und frühmittelalterlichen Kirchen – mit einem Beitrag von Hans Hirschhuber. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. 34. kötet München, 1988. 173 oldal, 44 szövegközi ábra, 55 rajzos és fényképes tábla, 11 db rajzos melléklet. Beck, München.

A Bajor Tudományos Akadémia régészeti monográfiasorozatának 33. és 34. kötete egy nagyszabású észak-italiai régészeti vállalkozás eredményeiről ad számot. Az Invillino környékén végzett feltárások – amint ezt a sorozat szerkesztőjének, *J. Werner*nek előszavából megtudjuk –, ahhoz a kutatási programhoz kapcsolódtak, amely az Alpok előterében épült erődített telepek régészeti feltárását, azaz a késő antik és a kora középkor közötti átmeneti időszak emlékeinek kutatását tűzte ki célul.

A kora középkori kutatás szempontjából kulcsfontosságú kérdés tanulmányozásához Invillino ideális helyszínek ígérkezett. A Karni-Alpok déli lábától Friuln át a Trieszti-öböl felé futó Tagliamento folyó északi partján, festői környezetben fekvő falu Santino nevű dombján, a Santa Maria Maddalena templom 1955-ben végzett felújítása alkalmával, a kórus előtti rész padlósintje alatt, az egyik falalapozásba építve 8–9. sz.-ra keltezhető feliratos kő és két hasonló korú, indadíszes faragású kőkori-látóredék került elő. A feliratos padovai egyetem professzora, *C. G. Mor* tette közzé; a templom építésével kapcsolatos felirat a 8. sz. első felére keltezhető, s Ianuarius presbytert, valamint két germán nevű egyházi személyt nevez meg (Trevaltoaliust és Ioannes Falotust). Az egyébként nem túlságosan jelentős művészi értékű kömlékek az észak-italiai kora középkori templomépítéset újabb, hiteles bizonyítékaul szolgáltak, ugyanakkor ismét felhívták a kutatás figyelmét a Paulus Diaconus által a 610-es avar támadás eseményei kapcsán felsorolt langobard kori erődökre is, melyeknek egyike – a történészek egy részének véleménye szerint – Ibligo castruma éppen az Invillino melletti dombok valamelyikén lehetett.

A késő antik-kora középkori erődített telepek kérdése, a „tractus Italiae circa Alpes” a Notitia Dignitatum, majd a „clusurae” Cassiodorusnál, kezdetben csak a történeti kutatást foglalkoztatta (*H. Zeiss*, *L. Schmidt*), később *G. P. Bognetti* kezdeményezésére, lengyel régészek közreműködésével a helyszíni régészeti kutatás is megindult (Castel Seprio és Torcello). 1960-tól pedig az udinei Storia Patria Intézet a müncheni Egyetemi Intézet bevonásával további kutatási terveket készítet. A friuli langobard limes erődjeinek lelőhelyeit végiglátogatva, *C. G. Mor*, *A. Tagliaferris*, *M. Brozzi* és *J. Werner* 1961 augusztusában az ásások helyszínéül az Invillino melletti egyik ártéri dombot választották. Az 55 m magas, minden oldalról kiválóan védhető, viszonylag széles fennsíkkal rendelkező Colle Santinóra jól illenek Paulus Diaconus szavai, melyekkel Ibligo castrumát jellemezte: „fekvésénél fogva bevehetetlen” (*Hist. Lang. IV*, 37). Hogy a 8. században a domb keleti csúcsán templomot építettek, az a kőkori-látóredék és a feliratos kő alapján valószínűnek látszott; a kérdés elsősorban az volt, hogy a 6–7. sz.-ban létesült-e erőd vagy erődített telep az invillinói Colle Santinón, kik voltak a telep lakói, a germán s főként a langobard részvétel mennyire volt jelentős; jogos-e a „langobard erőd” meghatározást használni stb.

A régészeti ásásokra 1962-től 1974-ig, kilenc kampányban került sor, előbb az olasz intézettel együtt, majd a müncheniek önálló munkájaként. Az ásásokon *G. Fingerlin* és *J. Garbsch* irányításával számos német, osztrák, lengyel, olasz és svéd szakember vett részt. *V. Bierbrauer* 1965-ben kapcsolódott be az invillinói munkálatokba, melyeknek irányítását 1966-ban átvette. A kutatások 1970-ig a Colle Santino fennsíkján folytak, majd áttértek a Santa Maria Maddalena templom építési periódusainak kutatására. 1972-től négy ásati kampányt szántak a Colle Santino temetőinek és a szomszédos dombon, a Colle di Zucán lévő késő antik-kora középkori templomok feltárására. A nagy intenzitású terepmunka mellett az ásátásvetők gondoskodtak arról, hogy a helyszíni feltárásokon közreműködő régészek részvételével rajzoló-leltározó csoportok is dolgozzanak. Működésüknek köszönhetően a tekintélyes mennyiségű leletanyag nyilvántartásba vétele és dokumentálása folyamatosan

haladt. Az invillinói leletek további sorsa azonban kevésbé szerencsés módon alakult: a raktárpépület az 1976-os földrengés alkalmával teljesen elpusztult; az újrendezés az ásátásvetők és munkatársai számára nem kis megerhelést jelenthetett.

A most megjelent összefoglaló köteteket két rövidebb közlemény előzte meg. Az első évek ásati eredményeit az ásátásvetők, *J. Garbsch*, *G. Fingerlin* és *J. Werner* foglalták össze (*Germania* 46, 1968, 73–110; *Aquileia Nostra* 39, 1968, 58–135), majd a Colle di Zuca templomépületeinek kutatásáról *V. Bierbrauer* írt előzetes beszámolót (*Aquileia Nostra* 44, 1973, 85–126).

A monografikus feldolgozás első kötete a Colle Santinón feltárt késő római települést és a késő római-kora középkori castrum épületeit és leleteit tárgyalja. Részletes történeti-topográfiai áttekintés vezeti be a feltárási eredmények leírását, Ibligo erőd földrajzi elhelyezkedéséről, a római utak mentén északkelet felől fenyegető támadások elhárításában betöltött szerepéről. A Paulus Diaconustól felsorolt erődök földrajzi felvételével kapcsolatban megállapítható, hogy stratégiailag fontos pontokon, jól védhető, természetes magaslatokon épültek. A Colle Santino például tipikus „szigethegy”, mely a Tagliamento ártéréből emelkedik ki, s három oldalról meredek lejtő védi. 190 m széles fennsíkjának nagy része az újkorig bolygatatlannul megmaradt, így a rétegek kis mélységben is épen megőrződtek. Számos objektum – elsősorban az 5–6. sz.-i épületek könnyen elpusztuló nyomai – csupán annak köszönhetik fennmaradásukat, hogy a domb felszínét még mezőgazdasági munkával sem bolygatták. A legmagasabb, mesterségesen feltöltött keleti csúcsán a 16. sz.-ban épült a Santa Maria Maddalena templom, körülötte alakult ki a mai falu temetője; ez a terület tehát a régészeti kutatás szempontjából nem jöhetett számításba. A domb feltárható részein 81 szelvénnel összesen 3256,5 m²-nyi területet vizsgáltak át, ezzel a fennsík központi része teljesen feltártnak tekinthető.

A telep szerkezetére vonatkozó legfontosabb megfigyelés, hogy a Colle Santino épületeit nem vették körül fallal. Nyilvánvaló, hogy a domb meredek oldalfalai kőfal építését feleslegessé tették. Védelmi célú építményeknek csupán a fennsík északi és déli végében épített négyszögletes kőtoronyok tarthatók. A belső épületeknél három építési periódust lehetett szétválasztani: I. periódus: az 1. sz.-tól a 4. sz. középig; második feléig; II. periódus: a 4. sz. középtől/második felétől az 5. sz. első feléig; III. periódus: az 5. sz. első felétől a 7. sz. második feléig. A kisleletek topográfiája és kronológiája a legtöbb esetben igazolja, hogy a késő római kori épületek nagy részét átalakítva, folyamatosan használták egészen a 7. sz.-ig, a többszörös átépítések időpontja azonban nem mindig állapítható meg biztonsággal. Egyes szerencsés esetekben, a rendkívül gondos ásati megfigyeléseknek köszönhetően a rövid, de jelentős II. periódus építkezései leletekkel is pontosan keltezhetők. A késő antik-kora középkori épületek jellegzetessége a kőanyag nélküli, ún. „száraz falazású” alapra épített fa felépítmény. A téglalap alaprajzú házak általában ÉNy-DK-i tájolásúak, belterületük 40–50 m². Néhány esetben (pl. a „B” faház) agyagtapasztásos, faburkolatú padlóra utaló töredékek kerültek elő. Az egyik házban a küszöb sarokkövén az ajtóvasalás pántja megmaradt („A” faház). Különösen érdekes a fennsík nyugati részén talált késő római kerek ciszterna, melyet a 6–7. sz.-ban vaskohéknént és vasfeldolgozó-helyként használtak. A szövegkötet a telep objektumait kronológiai sorrendben, periódusonként ismerteti; az olvasó számára a Colle Santino fennsíkján való tájékozódást kiválóan elősegíti, hogy a rajzos mellékletek mindegyikén megtalálható a teljes felület kisméretű helyszínrajza, melyen a tárgyalat részlet helyét pontosan azonosítani lehet. Az ásati helyszínrajzok egyébként is magas színvonalúak, szemléletesek, grafikailag világosak (*Godela* és *Hartmut Zeh* munkái).

A telep feltárása közben 23 temetkezés került elő, melyek az egykori, nagyobb sírszámú temetőhöz tartozhattak. A többségükben melléklet nélküli sírokat a „hármashurkos” mediterrán eredetű fülbevalók a 7. sz. végére – a 8. sz. első felére kelteznek.

A Colle Santino telepjelenségeinek leírását a leletanyag részletes elemzése követi. Az I. és II. periódus viszonylag csekélyebb mennyiségű anyagának összefoglalása után a leletekben gazdagabb III. periódus tárgyalásánál jelentős helyet foglal el a női viseleti tárgyak és ékszerek feldolgozása. Jól kidolgozott elemzés olvasható az ún. Allach-típusú, virágkehely formájú, csüngős fülbevalókról (nálunk Fenékpuzta 8. sír, Alsópáhok, Nagyarsány 65. sír fülbevalói képviselik a típust); a polyéder gombos, római eredetű fülbevalók kronológiai és leletösszefüggései

kérdéseiről, az avar anyagban is felbukkanó pendüliumdíszes bizánci fülbevalótípusról és kései utánzatokról stb. Az elemzéseket a kötet végén az analóg darabok minden irodalmi adatát tartalmazó jegyzékek egészítik ki, melyeket a párhuzamok bemutatásánál kevésbé látványos, de az olvasó számára annál hasznosabb módjának kell tartanunk.

Az ékszerek mellett a telep fegyveranyaga is említésre méltó: a langobard idősakra keltezhető spátha-markolatgombtól a nagy számú, különböző típusú nyílhegyekig. A háromélű nyílak a szerző szerint is az avar ostromok „emlékei”, míg a négyszögletes metszetű, kúpos bizánci nyílak lelőhelyei meggyőzően alátámasztják a feltevést, hogy azok egy írásos forrásban nem említett bizánci támadás alkalmával kerültek az épületek közé. Gazdag és változatos a kora középkori eszközanyag is: véssők, reszelők, kalapácsok, üllők, lyukasztók, poncolók, árák, ollók, kerékagyvasalások, ajtóveretek, metszőkés, ládaveretek, vaskapsok stb. A vasfeldolgozás fontos bizonyítéka a mintegy 150 kg-nyi vassalák és az egymás mellé épített, kövel kirakott medencék sora, melyek valószínűleg a nyersöntvények feldolgozására szolgáltak.

A szerző bátor elhatározása volt, hogy a hatalmas mennyiségű kerámiát a kötetben a rekonstruálható daraboknak csupán a 10%-a, összesen 1357 db töredék leírása és rajza képviseli. A válogatás fő szempontja a stratigráfiailag fontos, tipológiailag jellemző darabok közzététele volt. A töredékek előkerülési helye és egyéb adata a katalógus nyomán könnyen visszakereshető; a szöveg- és táblakötet ideálisan kiegészítik egymást, azonban a túlságosan sematikus kerámia rajzok hibájából és főként a kerámia bemutatásánál elengedhetetlen fényképek hiánya miatt az invlinói edényanyaggal nem sikerült megismerkednünk. Az egyébként gondosan elkészített kerámiafejezetet *M. Mackensennek* a mediterrán szigillátúkról, mécsesekről, amphorákról írott önálló tanulmánya egészíti ki.

A Colle Santino telepásatásának egyik nagy meglepetése a helyi üvegfeldolgozás számos bizonyítéka. A megfigyelések szerint a talpas üvegpoharak gyártását és használatuk időtartamát tágabb időhatárok között lehet meghatározni: a 4. sz. első felétől a 7. sz. második feléig. Jelentős újdonság a talpas üvegek – eddig megoldatlan – klasszifikációja is, mely a korábbi keltezések megerősítésére vagy módosítására adott alkalmat.

A leletanalíziseket nagy terjedelmű összefoglaló fejezet zárja, melyben a szerző összegzi a település építéstörténetére, a leletek kronológiai és etnikai jelentőségére, a település gazdasági életében elfoglalt szerepére vonatkozó adatokat. A végső következtetések túlzásoktól és végletes véleményektől mentes, nagy körültekintéssel és sokoldalúan megalapozott eredményeket tartalmaznak: az invlinói castrum lakossága a kora középkorban nem cserélődött ki; az alaplakosság a helyi, kontinuos római etnikum, melyben a keleti gót és a langobard részvétel kis mértékben – bizonyos, viselkedés megfigyelhető jelenségek nyomán – kimutatható, de alapvetően nem jelentős. Az összefoglaló fejezetet követő tanulmány a szárazfalazású alapra épített kora középkori faházak késő antik előzményeit, az épületek funkcióit, a keltezés kérdéseit veszi vizsgálat alá. Az Alpok és a Duna vidéki, felső-itáliai és balkáni 4–6. sz.-i párhuzamok elemzése arra az eredményre vezetett, hogy nem barbár találmányról van szó, hanem olyan építésmódról, melyet a késő római katonai és polgári építkezésben lakóházaknál és gazdasági rendeltetésű épületeknél egyaránt alkalmaztak. Végeredményben sem a leletanyag, sem a telep épületeinek jellege nem indokolja a feltevést, mely szerint a Colle Santinón nagyobb számú langobard csoport huzamosabb ideig megtelepült volna, így pontosabb az invlinói erődített telepet „langobard korinak” nevezni.

A Colle Santino telepének II. periódusával egy időben, az 5. sz. első felében a szomszédos Colle di Zucán jelentős nagyságú templomegyüttes épült. A monográfia második kötetéből Invillino-Ibligo késő antik-kora középkori templomainak kutatását ismerhetjük meg. Az ásatások megkezdésekor a Colle di Zuca fennsíkján tájékozódásul a „Cimitero dei Pagani”-ként nevezett hely szolgált, ahol a Colle Santino késő antik telepével egykorú sírok elő is kerültek. A mezőgazdasági munkától részben már elpusztult késő római temető sírszáma és kiterjedése ugyan nem tisztázódott, egyes sírok azonban fontos kronológiai támpontot jelentettek a temetőrészlétről északra megtalált templomegyüttes első épületének korához. A temető leleteinek értékeléséből különös érdeklődésre tarthat számot az a részletes elemzés, mely a nyitott végű, lapos metszetű, közép felé kiszélesedő, ún. „kifli” formájú karikákból álló bronz fejdíszekre vonatkozik. A pannoniai késő római–kora népvándorlás kori sí-

rokból is ismert bronzkarikák a Colle di Zucán olyan temetkezésből kerültek elő, melyet az ókeresztény templom előcsarnokának építői az 5. sz. első felében találtak meg és dűltak fel.

A Colle di Zuca késő antik temploma egy tekintélyes nagyságú téglalap alaprajzú aulából és egy vele egybeépített és azonos korú trichorából áll. Az aula berendezése minden tekintetben megfelel az aquileai templomépítészeti követelményeinek: a keleti oldalon ívelt, patkó alakú, szabadon álló szentélypad és cathedra épült; a korláttal elkerített szentély kissé magasított szintű; a gyülekezeti tér közepén folyosó (solea) fut végig. Az aula mozaikjainak rombuszhálós mintázata mindenekelőtt Aquileia-Monasteroból ismerős, de hasonló mintájú mozaikok Pannoniában is készültek, melyeknek időrendi helyzete nem egészen tisztázott (pl. az aquincumi Kreml-malom melletti mozaik, melynek keltezését *Nagy Lajos* sem tartotta megnyugtatónak: Budapest története 1942, 433 és 599. o.; ld. még *Wellner I.*, Építés-Építészettudomány 1971, 387–388. o.). A Colle de Zuca-templom szentélyének mozaikpadlója a hullámvonal oldalú négyszögekből álló minta egyszerűbb változatával van díszítve. Hasonló típusú minta szintén Aquileia-Monasteroból ismert; egyik legdíszesebb változatát pedig a savariai aula palatina nagy mozaikja képviseli.

A Colle di Zuca csarnokos templomának északkeleti sarkához csatlakozott a háromkaréjos keresztelőtemplom, előcsarnokában négyszögletes, lépcsős keresztelőmedencével. Hasonló alaprajzú épületegyüttesek a késő 4. sz.-ban és a korai 5. sz.-ban épültek észak-itáliai–isztriai környezetben (pl. Poreč, Grado). Az invlinói templom előcsornai építészeti párhuzamai nyomán keltezhető; az itt előkerült leletek kissé tágabb időrendet adnak. A templom felhagyása – melyet 3–5 cm vastag szenes réteg jelez – feltehetően a 7. sz. közepe előtt következett be; lehetséges, hogy a tűzvész a 610-es avar betöréskor történt.

A Colle di Zuca első kora középkori temploma (I. periódus) a késő antik templom trichorája fölé épült, olyan módon, hogy az oltár az előző templom oltárának helyére került, a keleti fal elé. A fehér vakolatú, festett falú, egyhajós templomot a 8. sz.-ban – valószínűleg statikai okokból – átépítették és a nyugati oldalt kissé megrövidítették. Az oltárteret korláttal elválasztották, padlózatát megemelték (II. periódus). Feltehető, hogy a kora középkori templomok belső tagolásának megváltozása azzal a liturgiái változással kapcsolatos, mely a 6. sz. második felében vagy 600 körül mehetett végbe; ettől az időtől az aquileai egyházkerület egysege építészeti szempontból megszűnt.

A II. periódus legérdekesebb lelete egy gesztenyefából faragott, 71,4 cm magas oltár- vagy körmeneti kereszt bronz lemezborítása, mely az oltárteréből került elő. A vékony bronzlemezek sérülten, hiányosan, erősen összenyomódva maradtak meg; a restaurálási munkákat az azóta elhunyt kiváló müncheni restaurátor, *H. Hirschhuber* végezte, aki nemcsak a lemezek konzerválásával foglalkozott, hanem a rekonstrukció elkészítéséhez szükséges eredeti méreteket is kiszerszette. *H. Hirschhuber* tanulmányában igen fontos, elsősorban a restaurálás során megfigyelhető megállapításokat közöl: hányféle és milyen méretű prismsintákat használtak a díszítéshez, hogyan és milyen eszközzel vágta darabokra a lemezeket, milyen jellegűek az utólag készített szöglyukak stb. – mindebből tisztán technológiai szempontból is kiderül, hogy a lemezborítás eredetileg profán rendeltetésű tárgyhoz (pl. ládikához) tartozott.

A kereszt értékelése és keltezése nem könnyű feladat, a másodlagos felhasználás miatt a kronológiai probléma kettős. A lemezek domináns díszítése, a három- és négyszalagos, kétrészes formaminták a késő római kortól gyakran használt díszítőmotívumok, melyeket préselt fémlemezeken főként a 6–7. sz.-ban alkalmaztak (bizánci és itáliai párhuzamok mellett a kora avar fonatos szíjvégek is megemlíthetők itt). A kettős maszk-minta és az éremképszerű profilfaj nem idegen a késő római ládikaveretek díszítésétől sem (pl. Királysztentván, *D. Gáspár*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität, Berlin XXXI 1982, 191–192, Abb. 37; Matrica-Százhalombatta, 138. sír, *J. Topál*, Fontes Arch. Hung. 1981, Pl. XLIV, 4.), ezért az invlinói kereszt lemezeinek készítésére javasolt 8. sz.-i időpontot kissé későnek tartjuk.

A templomokat tárgyaló kötet második részében a Colle Santino templomának kutatásával, azaz a Santa Maria Maddalena-templom építéstörténetével ismerkedhet meg az olvasó. A mai háromhajós templom 1570 körül már állt, de az előépület építésének idejéről addig semmit sem lehetett tudni. Az épület jelenlegi statikai állapotát figyelembe véve,

a belső térben öt ásatási felületet nyitottak, melyek a korábbi épület alaprajzának rekonstrukcióját és az építési periódusok megfigyelését lehetővé tették. A kissé aszimmetrikus, téglalap alaprajzú, valószínűleg négyszögletes szentéllyel rendelkező, a nyugati oldalon négyszögletes baptisteriummal egybeépített korábbi templom keletkezéséhez a legkésőbbi építési periódus padlóján talált 12–13. sz. fordulójáról való éremkincs szolgált terminus ante quem-et. A legelső periódus építésének idejét azonban nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani; feltehető, hogy a Colle di Zuca első kora középkori templomát a Colle Santino első temploma váltotta fel. Az önállóan is teljes értékű, a Colle Santino telepére vonatkozó összefoglalást is tartalmazó második kötet régészeti és történeti interpretációval zárul. A késő antik népi-gazdasági alapokról induló kora középkori invallinói telep közösségének sorsa a 9. sz. végétől már nem kísérhető nyomon: a település népe valószínűleg a mai falu helyére húzódott vissza.

V. Bierbrauer kiváló Invallino-Ibligo kötetét azzal ajánljuk a késő római és a népvándorlaskor-kora középkor kutatóinak figyelmébe, hogy a több korszakot is érintő telep-templomegyüttesnek nemcsak mintaszerű feltárással, hanem az óriási mennyiségű leletanyag tanulságos közlésével, a részletkérdések átfogó és összegző elemzéseivel ismerkedhetnek meg.

Nagy Margit

W. Pohl, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München 1988., Verlag C. H. Beck X + 529 oldal.

A. Kollautz és H. Miyakawa avar monográfiájának két kötete a „Geschichte” és a „Kultur” alcímet viseli. Ezzel kapcsolatban azonban recenziómban (Antik Tanulmányok XXV 122–124) azt kellett írnom, hogy a „címoldal többet ígér, mint amit e műtől ténylegesen megkapunk”, sem a történelem, sem a kultúra feldolgozásának kerek egészét nem találja meg a munkában az olvasó. Nos, W. Pohl könyvéről örömmel állapíthatom meg az ellenkezőjét, azt tudniillik, hogy maradéktalanul nyújtja, amit a cím ígér: a nomád avarság közép-európai életéről mintaszerűen foglalja szemléletes összképbe mindazt, amit a rendelkezésre álló írott források és tárgyi emlékek vallanak. Hogy ennek az összképnek számos vonása hipotetikus, hogy egy-egy forrás(csoport) értelmezése árnyalatilag vagy éppen lényegében más is lehet, mint amit a szerző képvisel, ez a kútfőanyag természetéből fakad. Az írott források ugyanis szórványosak, sokszor egyoldalúan tendenciózusak, homályos fogalmazásúak, esetenként romlott a szövegahagyományuk. A régészeti lelőhelyek pedig sokszor csak részben feltártak, nem ritkán (pl. bizonyos telepeltérképek esetében) még publikálatlanok vagy régebben kezdetlegesebb ásatási módszerekkel kutattak; sok a szórványlelet és a hajsolt leletmentés. Ha elsősorban az itt szereplő okok miatt, mint mondtam, nem is mindig az egyetlen lehetséges interpretáció az, amit Pohnál olvassunk, teljesen a levegőben lógó megállapításokat elvéve is alig találtam a kötetnek az írott forrásokból merítő helyein –, s amennyire megíthetem, a régészeti anyag felhasználásakor is rendszerint körültekintően ügyel arra, hogy többféle értelmezés közül valamilyen realisan alátámasztható részesítsen előnyben. Kiragadott példák: J. Werner suggestívítása nem teszi vakká a vrapí leletek korai datálása ellen szóló régészeti megfontolások súlyát illetően. Vagy: P. Schreiner megérdemelt tekintélye sem ingatta meg annak felismerésében, miszerint Olajos Terézia kronológiája Baján és két fia uralmának idejét az írott kútfők legelfogadhatóbb értelmezésével rögzíti.

Pohl történeti ars poeticája (mint tanáraé, az előzőt író H. Wolframé is) elsősorban, ha nem is kizárólagosan annak a „gens” („gentes”) fogalomnak az alapul vétele a népvándorlaskori közösségek sajátosságainak a vizsgálatánál, amelyet R. Wenskus körvonalazott „Stammesbildung und Verfassung” című nagy hatású művében. Persze a könyvben – szerencsére – nem teng túl, ha nem is hiányzik az elkülönülő történetfilozófiai vagy módszertani elmélkedés. W. Pohl teszi a történeti dolgot: igyekszik a forrásokból tárgyszerűen, prekoncepciók nélkül kihámozni mindazt, ami az avarság életére vonatkozóan bennük rejlik.

A bevezetés („Einleitung”) a forrásanyag és -kutatás lényegét kiemeli bemutatója mellett „Schlechte Europäer?” című fejezetében érdekesen törekszik valódi történeti helyére tenni az avarságot a régi kortársi és a mai modern előítéletekkel szemben.

„Die awarische Wanderung” című fejezetében az európai avarok eredetkérdésének ezerfelé ágazó problematikáját veti részletes vizsgálat alá Pohl. Véleménye egyebek mellett az, hogy az avar népnevet valóban az elnevezésben gyaníthatóan benne rejlő presztízstartalom miatt tette magáévá a vezető csoport; egyébként pedig mind az ogurok családjához tartozás, mind a var és chunni törzsnevek meglete valószínű történelmi maggal rendelkezhet Theophylaktos Simokattés „szkita exkurzusában”.

„Die neue Großmacht, 567–590” című fejezetében az avar honfoglalás utáni évtizedek háborúit és belső fejlődését vizsgálja a szerző. Egyebek mellett kitér a Keszthely-kultúra sokat vitatott mibenlétének a magyarázataira is. Ebben az összefüggésben keleti hsiung-nu történelemmel kapcsolatos analógiákra utal K. Hesse (UJAB 4, 1984, 150–170) nyomán: eszerint lovas nomádok „politikai központjainak a közelében Mongóliában gyakran voltak földművelő területek, amelyeken kínai vagy más hadifoglók dolgoztak”, s ahol kézműves szakembereknek is helyük volt.

Pohl akkor, amidőn az avar-szláv kapcsolatoknak kiemelten külön terjedelmes főfejezetet szentel („Awaren und Slawen”), egy általam is vallott tévelt látszik (hallgatlagosan) támogatni. Eszerint ahogyan a hun nyomás a germán népek számára törte át véglegesen a nyugatrómai limest s hozta el ezzel a középkor hajnalát, ugyanúgy az avarok világtörténelmi jelentőségű középkornitító teljesítménye is az volt, hogy az I. Iustinianus alatt megerősített keletrómai limes végleges átszakításával a szlávoknak nyitottak szabad utat az imperium tartományaiba, ahol egy, az antikvitástól különböző új társadalmi berendezkedés kovássaivá lettek.

Maurikios császár hadvezéreinek balkáni–dunai hadjáratairól Pohl („Die Balkankriege des Maurikios, 591–602”) mellett 1988-ban két másik szakember is adott kronológiai áttekintést: M. Whitby (The Emperor Maurice, Oxford) és T. Olajos (Les sources de Théophylacte Simocatta, Leiden-Budapest). Az osztrák tudós az utóbbival nagyjából egyezően látja a harcok időrendjét, míg Priskos első hadjáratának Whitbytől javasolt korai (588-as) datálására – véleményem szerint indokoltan – nem gondol.

A leghosszabb – és a tárgyi maradványok szóra bírásával az egykori életet rekonstruálni igyekvő régész számára alighanem a legsokatmondóbb – főfejezet Pohl könyvében ezt a címet viseli: „Strukturen und Lebensformen des frühen Awarenreiches”. A 12 alfejezetre tagolt részlet (amennyire ezt a források lehetővé teszik) mindenre kitér, ami az anyagi és szellemi kultúrát illeti. Termelő munka, produktumok, elcsatolás, árucseré: hadművészet, zsákmány, adó vagy ajándék; a Bajánida kagán hatalma, főemberei békében, diplomáciában, háborúban; a nyelv vallás és ritus nyomai; az avarság és a kaganátus egyéb népei, – ezek a főbb tárgykörök. A dokumentáció gazdag, az írott híradások és az emlékek tanulságaira egyként figyelő, néprajzi illetve történelmi analógiákat bőven hasznosító. Talán érdemes külön megemlíteni, hogy az Al-Dunától északra romanizált lakosság kontinuitását elvben ugyan nem tekinti kizártnak a szerző, valódi korai középkori bizonyítékot azonban nemigen talál; az óoros Nestor-kronika ilyen bizonyítékként való használhatóságát határozottan elutasítja.

Az első kaganátus csúcsra éréséről és hanyatlásáról szóló „Das 7. Jahrhundert” című fejezetnél igen feltűnő, hogy ellentétben az utolsó évtizedekben Magyarországon legelterjedtebb nézettel a középső, illetve késő avarokri átalakulás elsőrendű okát nem keleti bevándorlásban látja, hanem azt lényegében belső fejlődés eredményének tekinti; viszonylag kevés új jövevény érkezése szerinte legfeljebb járulékos tényező lehetett a korszakváltás felidézésében.

A fentiekben a könyv főfejezeteit sorra véve mindegyikből egy-egy cseppnyi részletet emeltem ki mutatóványként. Egyébként magam – s bizony hiszem, mások is, akiket az avarok foglalkoztatnak – sokáig és sokszor hivatkozunk majd Pohl megfelelő lapjaira, mint egy-egy rész kérdés legkorszerűbb standard feldolgozására, vagy szólunk más passzusairól, mint sajátunktól eltérő tudás véleményről. A kötetzáró főfejezet „A griffek százada” (Das Jahrhundert der Greifen) esetében már itt szaktíva eddigi eljárásommal, az egymondatos mutatóványkiemelés helyett egy ponton valamivel részletesebben fejtem ki véleményemet az olvasottakról. Egészében a könyvnek ezt a részét is a többiek erőnye jellemzi: a kagan egyeduralmát korlátozni látszó új tisztségek (iugurris, tudun) feltűnése a híradásokban s az így belső szilárdságát veszítő kaganátus tehetetlensége Nagy Károly birodalmával és a bolgárokkal szemben a kútfők kimerítő

és körültekintő elemzése alapján nyert ábrázolást a kötetben. Külön megjegyzést csak a „Hová tűntek az avarok?” (Wohin verschwanden die Awaren?) című alfejezethez fűzők.

Elismerem, a szerző joggal emlékeztet bizonyos magyar kutatókat, köztük engem is arra, hogy hajlamosak vagyunk olyan forrásokban is avar továbbélés nyomát látni, amelyek ennek szilárd bizonyítékaként nem szolgálhatnak. Ugyanakkor idézni szeretnék egy forráshelyet, amelynek hitelt érdemlő volta az avar továbbélés vonatkozásában (bármennyire kritikusán mérlegetem is a dolgot) minden kétségen felül áll, ám Pohl szövegében fordítottan figyelmen kívül hagyja. Ő ugyanis a salzburgi érsekség „fehér könyvéből” (Conversio Bagoariorum et Carantanorum 6) csak a slávok és „hunok” Nagy Károly korabeli salzburgi egyházi igazgatás alá helyezésének az elbeszélését, illetve az elbeszélés egy formuláját idézi. Holott az írás 3. caputja kifejezetten a „hunok” 870-es évtized eleji életéről vall félreérthetetlen egyértelműséggel így: „őket a frankok és bajorok a karantanokkal folytonos harcokban leverve legyőzték. Akik pedig a hitnek engedelmeskedtek és a keresztiséget felvették, azokat a királyok adófizetőivé tették, s így a földet, amelyet ott maradvá birtokolnak, mind a mai napig megtartják a királynak szülő adózás fejében”. A *Conversio* világos különbséget tesz a slávok és a hunoknak mondott avarok között. Az idézett mondatok így határozottan arról vallanak, hogy a salzburgi papság slávokba olvadás (Verschmelzung) nélküli avar etnikumot is ismert a 870-es évek elejének Pannóniájában. Hogy ezt avar névvel illetni miért nem értelemszerű dolog (...mit dem alten Namen als „Awaren” zu bezeichnen, ist nicht sinnvoll), ezt nem tudom belátni: a népszerűség közvetlen lekipáztori kapcsolatban álló papok körében az „avar” színvonalát, a (slávoktól megkülönböztető) „hun” elnevezés volt használatos. Miért vessük el ezt a maga korára hiteles tanúságtételt csak, mert később a távoli (nem egyszer zavaros) hallomásokat is visszhangzó Dadogó Notker (Gesta Karoli 2. 12) az avarokat nem különíti el a vend slávoktól? Alig hiszem, hogy a kútfők jóértesültségét gondosan mérlegető kritika az ilyen eljárást megengedné.

A jegyzetek a lapok alja helyett a kötet végén állnak: így használatuk kicsit nehézkes. Bőven kárpótol azonban ezért a részletes forrásközlés s a biztos kézzel válogatott és itt-ott kommentárral kísért szakirodalom-összeállítás.

A bibliográfia forrásokat áttekintő első részében általában korrekt könyvészeti adatokat találunk egy-két következetlenséggel. Iohannesnak, Nikiu püspökének a krónikáját például R. H. Charles nem kiadta, hanem csak angolra fordította (H. Zotenberg eredeti etióp szövegközlése alapján). Vagy: Theophanes Byzantius Pohnál idézett szövegkiadása teljesen elavultnak tekintendő, mióta e szerző tartalmi kivonatát korszerű kritikai edícióban tette közzé R. Henry (Photius, Bibliothèque I. Codices 1–84, Paris 1959, 76–79.). – Különösen üdvözlendő tudományos segítségkölöz a bibliográfia második részét képező válogatott szakirodalom 23 oldalán. Ez egyetlen helyet teszi hozzáférhetővé az avarokkal kapcsolatos szakirodalom ma még aktualitással bíró tételeinek zömét, kiegészítve egy évtized tudományos teljesítményeivel a Csallány D., A. Kollautz és Jakabffy I. bibliográfiáiban regisztrált anyagot.

A négy térkép igen hasznos és megbízható segítség a könyv olvasóinak a tájékoztatására, persze a teljesség igénye nélkül: hiszen példának okáért az avarok minősíthető lelőhelyek száma a maga teljességében nagyobb, mint amit a IV. térkép feltüntet.

Végül egy, csak technikai s nem tartalmi megjegyzés kívánczik még ide: a mai magyar nyomdaké eljárásához szokott ember irigységgel állapíthatja meg, hogy milyen kevés sajtóhiba található a félezer oldalnál terjedelmesebb kötetben, még ha a teljes sajtóhibamentesség még a müncheni nyomdánál sem érhető el, mint kiragadott példaként a 446. oldal 29. jegyzetében a magyar cikkcím idézése mutatja.

Szádeczky-Kardoss Samu

Castrum Pragense I – 1988. Szerk. Z. Smetánka–J. Frolík. Archeologický ústav ČSAV, Praha 1988. 227 oldal, 169 kép.

A prágai vár területén már 60 év óta folynak kutatások: elsősorban az itt álló fontos templomok álltak régől az érdeklődés körében, de azután a figyelem a királyi vár és palota felé fordulva ennek kifejlődését, bővítéseit, legfontosabb építési periódusait kezdte tisztázni. Régebben

főleg a művészettörténész-építész kutatók tevékenysége és szemlélete volt a meghatározó, bár a régészeti megfigyeléseket sem hanyagolták el, így pl. már 1928-ban 9–11. századi gerendafalás házak falait figyelték meg a Szt. Vid dóm alatt (és már 1924-en megalapították a vár kutatásának régészeti bizottságát). A világháború után a régészeti intézet vette át az összes itteni kutatás irányítását és finanszírozását. A középkori régészet megerősödésével egyre több kutató kapcsolódhatott be a tervátsatok és leletmentések végzésébe, főleg 1971 óta. A számtalan, szétszórta pontokon végzett megfigyelés eredményeinek dokumentálása, rövid közlése az újonnan indított sorozat célja (de egyes esetekben régi, fel nem dolgozott ásatások anyagát is közli: 125–188. oldal).

A most megjelent 22 cikk részletes felsorolásától el kell tekintelnünk: csak ízelítőt adhatunk széles körű tárgykörükből. Kiemelendő erőny, hogy viszonylag rövidre fogott szöveggel, de bőséges és jó rajzanyaggal készültek, és még 17. századi leleteket is közölnek. A legtöbb esetben a vár – illetve város – korai periódusainak rétegeit és leleteit találták meg, illetve a román kori várfalak nyomait, vagy a még korábbi sláv vár valamelyik védelmi vonalát. Az ilyen esetekben általában a rétegek alapos vizsgálatával, kerámiáinak meghatározásával igyekeznek bizonyíthatóan körmegehatározást kapni, tehát nem egyszerűen a korábbi kutatás véleményét átvenni. Ilyenformán a cikkek többsége egy-egy új építőkövet ad a további kutatás számára – itt elsősorban láthatóan ez is a cél, hisz számtalan megfigyelés gyűlt már össze. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy az adatok értékét, újdonságát csak az itteni kutatást jól ismerő veheti észre, a kívülálló számára inkább csak anyagközlő jellege van: a már említett korai kerámiákon kívül 10. századi sírleletek (egy temetőrészletből) egy 1541-es tűzvész rétegeinek kerámialeletei, vagy az egykori Szt. Antal kórház területéről gazdag 16–17. sz. eleji leletegyüttes két gödörből. Hosszan tartó ásatásokat végeztek a Lobkovic-palota területén, elsősorban két udvarában: itt a legelső árok-sánc nyomaitól kezdve követhető a település élete.

Úgy tűnik, az erős beépítettség és a sokszoros átépítések miatt egyelőre kevés lehetőség van pl. a városi építészeti fejlődésének alaposabb megismerésére, teljes házalaprajzok feltárására. A Szt. György téren, ma beépítetlen területen sem lehetett ilyenhez jutni, bár itt a 12. századi rétegektől kezdve több települési periódust különíthetünk el, cölöplyakkal. – Az olvasó a legjobban egy részletes összefoglaló váralaprajzot nélkülöz, az itt szereplő templomok, utcák, paloták nevével – akkor is, ha ez a későbbi összefoglaló tanulmányok kötelessége. Egyes esetekben a közölt helyszínrajzok is túl keveset ábrázolnak.

Holl Imre

R. Bergmann, Die Wüstungen des Geseker Hellwegraumes. – Bodentaltümer Westfalens 23. Landschaftsverband Westfalen-Lippe. Münster 1989. Verlag Aschendorff. 449. oldal, 67 tábla, 95 táblázat, 54 térkép.

A könyv tematikája egy kiválasztott veszfáliai terület (mintegy 25×20 km nagyságú) középkori településtörténete, pusztasodása, s mindez nagyon sokoldalú vizsgálat alapján. Alapossággát tartalmának fő fejezetei is mutatják: 2. A terület természetföldrajzi jellemzői (geológia, hidrológia, talajfélésegek); 3. Középkori története; 4. A munka metodikája (történeti és kartográfiai lokalizálás, 19. sz.-i úthálózat utalásai elpusztult helységekre, terepbejárás, történeti források használata); 5. A középkori kerámia analízise (cserépanyag optikai jellemzői, mikroszkópiai vizsgálat a csoportok elkülönítésére); 6. Pusztajegyzék; 8. A korai és javaközépkori települési fázisok; 9. Geográfiai tényezők szerepe; 10. Kerámiainport; 11. A 13–14. sz.-i agrártáj; 12. A későközépkori pusztasodás.

A feldolgozás számos alapvető kérdést tárgyal, s forrásértékű adatokat nem csak kiértékel, de részletesen fel is sorakoztat, grafikonokkal, térképekkel támasztja alá. Tudjuk, elképzelhetetlen, hogy minden hasonló jellegű régészeti munka ilyen részletes publikációt kaphasson (pl. Veszprém megye topográfiája esetében ez járásonként további 2–3 kötetet igényelne) – de egy céltudatosan kiválasztott természetföldrajzi körzet esetében a részletes elemzés példaértékű lehet. (Lényegében a hazai mikrorégió-kutatások is hasonló indítatásúak.) Végeredményként a történeti folyamatok pontosabb megértését, törvényszerűségeit kapjuk.

A tárgyalta területen 87 elpusztult települést rögzítettek (ezek közt kis tanyákat, falvakat, mezővárosokat), a bejárt területekről 1:2500 nagy

1:5000 léptékű térképeken mutatják be a cseréptöredékek felületi elterjedését, jelölve a patics- vagy salaklelőhelyek pontjait, úthálózatot, patakmedret, 1 m-es szintvonalakkal.

Bár nyilvánvaló, hogy a felszíni kerámialeletek nem reprezentálnak valamennyi települési fázist, nagy vonásokban sikerült ennek bemutatása. Hat esetben már a 6-7. sz. települései is kimutathatóak, a 7-8. század települései 10 hellyel szerepelnek; a 9-10. sz. pedig már 30 településsel. A 11. sz. után itt már alig jelentkezik új település, a régiek élnek tovább. Jó térkép mutatja be a pusztásodás mértékét a 13-14. sz.-ban, jelezve, hogy okleveles adatok szerint mikor jelentette ez az *átköltözést* ma is meglévő helységbe, mezővárosba, városba. (A városba költözést pl. 15. sz.-i polgárok *neve* igazolja.) 58 településből 45 vált pusztává, 27 esetben pedig időlegesen néptelenedtek el. A térképes kiértékelés (Abb. 8) jól mutatja, hogy a legtöbb esetben központi helyek tágabb körzete pusztul ki, jóval kisebb az a terület, ahol semmi sem maradt meg. Utal a szerző a történészek megállapítására is, hogy a feudális háború nem jelentett nagy mértékű lakosságpusztulást, de a települések felhagyását igen – miközben a termőföldeket tovább művelték! Utal egy 1324. évi adatra, mely szerint rablás, gyűjtögetés, a gabonaföldek lelegeltetése a fő oka a pusztulásnak. (Hasonló okokkal, feudális birtokosok erőszakos cselekedeteivel, magánháborúival magyaráztuk a zalai Szentmihály falu lélekszámcsökkenését a 14. sz. végén. *Holl I., A középkori Szentmihály falu ásatása. II. Zalai Múzeum, 1990.*)

Az agrártörténethez szerencsésen használható (bár nem általánosítható) középkori írásos adatokra támaszkodhattak pl. a természetbeni adó-

zás mértékére, arányaira (árpa, rozs, zab, búza – egy 14. sz.-i apátság számára), apátsági földek bérlete, gabonahozam és értéke, szántóföld-parcellák nagysága, 13-14. sz.-i erdők helye, kiirtása esetében. Ugyancsak egyházi források (vágóállat-beszolgáltatás) segítik, hogy képet kapjunk az állattenyésztésről (hiszen ásatási csontleletek még nincsenek). A pusztafalvak katalógusa a történeti források *részletes* tárgyalásával kezdődik (mintegy 30 kiadatlan levéltári forrást is használtak!), követi a hely topográfiai meghatározása (16-19. sz.-i térképek, helynevek); 40 esetben pedig a terepbejárás eredményei (megfigyelések, leletek és az említett térképszelvények). – Módszertani szempontból ki kell emelnünk, hogy a kerámia feldolgozása a 7-14. század termékeinek részletes meghatározásával, jellemzőinek leírásával történik, a kutatás összes eddigi eredményeinek ismeretében, s ehhez a részletes csoportosításhoz kapcsolják a talált töredékeket. A külső formai jegyek mellett az anyag jellemzői (porozitás, soványító ásványi anyagok fajtái, törésfelület struktúrája, a felület és a belső mag színe, égetési keménység) nagymértékben meghatározzák, hogy milyen, máshonnan már ismert korú-típusú kerámia fellépésével lehet számolni. Ehhez azonban természettudományi vizsgálatok (pl. csiszolatok elemzése) is szükséges. Az így kapott adatok alapján egy nagyon részletes, korszakok szerint is tagolt terminológiát lehetett kidolgozni: ennek táblázataiba jelölték a talált cserepeket.

Miután a kiválasztott terület rendkívül nagymértékű pusztásodást mutat (78%), e munka megismerését mindenkinek ajánljuk, akit középkori településtörténet vagy topográfia érdekel.

Holl Imre

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AAu	= Archaeologia Austriaca (Wien)
ABSA	= Annual of the British School of Archaeology at Athens (London)
Acta Anthung	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta ArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta HistArtHung	= Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AgrSz	= Agrártörténeti Szemle (Budapest)
AH	= Archaeologia Hungarica (Budapest)
AK	= Archaeologiai Közlemények (Budapest)
AOr	= Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AR	= Archaeologické Rozhledy (Praha)
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő (Budapest)
AREgia	= Alba Regia (Székesfehérvár)
AVSL	= Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde (Hermannstadt)
BAR	= British Archaeological Reports (Oxford)
BHBl	= Burgenländische Heimatblätter (Eisenstadt)
BMMK	= A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BpR	= Budapest Régiségei (Budapest)
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Mainz-Berlin)
BVbl	= Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
ComAH	= Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissArch	= Dissertationes Archaeologicae / Régészeti Dolgozatok az ELTE Régészeti Intézetéből (Budapest)
DissPann	= Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DMÉ	= A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve (Debrecen)
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár), Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged)
EgriMÉ	= Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
EMúz	= Erdélyi Múzeum (Kolozsvár)
FA	= Folia Archaeologica (Budapest)
Fontes ArchHung	= Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
FÖ	= Fundberichte aus Österreich (Wien)
HOMÉ	= A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
HTRTÉ	= A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve (Déva)
MBV	= Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte (München)
MFMÉ	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MittArchInst	= Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MKCSM	= Múzeumi kutatások Csongrád megyében (Szeged)
MRT	= Magyarország Régészeti Topográfiája
MTAK (II)	= A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei (Budapest)
MúzLev	= Múzeumi Levelek (Szolnok)
MűÉ	= Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
NéprKözl	= Néprajzi Közlemények (Budapest)
NNU	= Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte (Hildesheim)
NyK	= Nyelvtudományi Közlemények (Budapest)
OJA	= Oxford Journal of Archeology (Oxford)
PA	= Památky Archeologické (Praha)
PZ	= Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
RDolg	= DissArch
RFüz	= Régészeti Füzetek (Budapest)
RLiÖ	= Der Römische Limes in Österreich (Wien)
RÖ	= Römisches Österreich (Wien)
RVM	= Rad Vojvodjanskih Muzeja (Novi Sad)
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche (București)
SIA	= Slovenská Archeológia (Nitra)
SomMK	= Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
StCom	= Studia Comitatus (Budapest)
TörtTár	= Történelmi Tár (Budapest)
VAMZ	= Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu (Zagreb)
VMMK	= Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)

HU ISSN 0003-8032

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója

Felelős szerkesztő: Fodor István

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A szedés az Athenaeum Nyomdában készült

A nyomdai munkálatokat a Magyar Nemzeti Múzeum Nyomdája végezte

Felelős vezető: dr. Stemler Gyula

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

<i>K. Szabó</i> : Roman trifoliar bronze jugs	3
<i>I. Váler</i> : The 13th Century Hexagonal Chapel of Pásztó	17

REPORTS

<i>Gy. Goldman</i> : Chronology in the late phase of the Körös Culture on the basis of finds from Dévaványa-Réhely	33
<i>J. S. Koós</i> : Graves of the Füzesabony Culture in County Borsod	45
<i>G. Buzás</i> : Excavations in the Chapel of the Visegrád Royal Palace	63

REVIEWS

<i>K. Éry</i> : János Nemeskéri 1914–1989	85
<i>A. Uzsoki</i> : Károly Kozák 1920–1989	86
<i>M. Sz. Máthé</i> : Ilona Stanczik 1943–1991	87
<i>M. Pető</i> : István Wellner 1924–1991	88
<i>T. Szentlélek</i> : The Centenary of Zoltán Oroszlán	89
<i>L. Barkóczi</i> : Jenő Fitz 70 years old	90
<i>J. Fitz</i> : Introduction to the Römer Memorial Session	91
<i>M. Bánhegyi O. S. B.</i> : Römer's determining start of career	92
<i>M. Kóhegyi</i> : Circumstances and motives of Römer's Coming to Pest	94
<i>K. Póczy</i> : Römer for Aquincum	96
<i>J. Makkay</i> : The Nagyvárad years (1877–1889) of Flóris Ferencz Römer	100
<i>L. Németh</i> : Epoch-makers of Hungarian Art History: Flóris Römer	104
<i>T. Kerny</i> : The Bequest of Flóris Römer in the Collections of the National Superintendency of Historical Monuments	105
<i>V. T. Dobosi</i> : Conference on Upper Palaeolithic Lithic Industries of Europe in Kraków-Karniowice, in 1989	110
<i>K. T. Bíró</i> : 6th International Flintsone Symposium (Madrid, 1991)	111
<i>V. Wessetzky</i> : Conference of the Museum Department of International Union of Egyptologists in Budapest	112
<i>S. K. Palágyi</i> : 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens. Veszprém, 1991	112
<i>T. Kovács</i> : Report on the 1989–1991 activities of the Hungarian Society for Archaeology and Art History	113
<i>S. K. Palágyi</i> : Report on the 1989–1991 archaeological activities of the Hungarian Society for Archaeology and Art History	116
Archaeological Research in 1988. <i>Ed.: I. Czeglédy</i>	117

BOOK REVIEWS

<i>S. K. Palágyi</i> : A. Kiss, Das Römerzeitliche Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya)	137
<i>V. T. Dobosi</i> : P.-Y. Demars–P. Laurent, Types d'outils lithiques du paleolithique superieur en Europe	137
<i>B. Lőrincz</i> : K. Strobel, Die Donaukriege Domitians	138
<i>É. B. Bónis</i> : O. Brukner, Rimska keramika i jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije	139
<i>M. Nagy</i> : V. Bierbrauer, Invillino-Ibligo in Friaul I–II.	140
<i>S. Szádeczky-Kardoss</i> : W. Pohl, Die Awaren	142
<i>I. Holl</i> : Castrum Pragense I (Ed.: Z. Smetánka and J. Frolík)	143
<i>I. Holl</i> : R. Bergmann, Die Wüstungen des Geseker Hellwegraumes	143

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Кл. Сабо: Римские бронзовые кувшины на поддоне венчиком в виде трилистника	3
И. Вальтер: Шестигранная часовня 13. в. в с. Пасто	17

СООБЩЕНИЯ

Дь. Гольдман: О хронологии поздней фазы культуры Кёрёш на базе находок из Дежавани-Рехей	33
Ю. Ш. Коош: Погребения культуры Фюзешабонь в обл. Боршод	45
Г. Бузаш: Раскопки королевской часовни дворца в Вишеграде	63

ОБЗОР

К. Эри: Янош Немешкери 1914—1989 гг.	85
А. Ужоки: Карой Козак 1924—1991 гг.	86
М. С. Мате: Илона Штанчик 1943—1991 гг.	87
М. Петё: Иштван Веллер 1924—1991 гг.	88
Т. Сентлелеки: Юбилей столетия рождения Зольтана Орослана	89
Л. Баркоци: Енё Фицу 70 лет	90
Е. Фиц: Вступительное слово заседания юбилея Ромера	91
М. Банхеди ОСБ: Определяющий момент начала карьеры Ромера	92
М. Кёхеди: Причины и условия перевода Флориша Ромера в г. Пешт	94
Кл. Поци: Ромер за Аквинк	96
Я. Маккаи: Надваралские годы Флориша Ференца Ромера (1877—1889)	100
Л. Немет: Пионер венгерского искусствоведения Флориш Ромер	104
Т. Керни: Наследство Флориша Ромера в архивах Управления по Историко-Архитектурным Памятникам	105
В. Т. Добоши—К. Шиман: Конференция о производстве верхнепалеолитических каменных орудий в виде лисков в г. Кракове-Карниовице в 1989 г.	110
Ю. Т. Биро: VI-ой Международный Симпозиум о кремни (г. Мадрид 1991 г.)	111
В. Вешшецки: Конференция музейной секции Международного Союза Египтологов в г. Будапеште	112
С. К. Палади: 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens. г. Веспрем 1991 г.	112
Т. Ковач: Отчет о деятельности Венгерского Археологического и Искусствоведческого Общества за 1989—1990 гг.	113
С. К. Палади: Археологическая деятельность Венгерского Археологического и Искусствоведческого Общества в 1989—1990 гг.	116
Archäologische Forschungen im Jahre 1988. Ред.: Илона Цегледи	117

РЕЦЕНЗИЙ

С. К. Палади: A. Kiss, Das römische Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya)	137
В. Т. Добоши: P.-Y. Demars — P. Laurent, Types d'outils lithiques du paleolithique superieur en Europe	137
В. Лёринц: K. Strobel, Die Donaukriege Domitians	138
Э. В. Бониш: O. Brukner, Rimka keramika i jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije	139
М. Надь: V. Bierbrauer, Invillino-Ibligo in Friaul I—II.	140
Ш. Садецки—Кардошш: W. Pohl, Die Awaren	142
И. Холл: Castrum Pragense I (ред.: З. Сметанка — Я. Фролик)	143
И. Холл: R. Bergmann, Die Wüstungen des Geseker Hellwegraumes	143

Előfizethető az Akadémiai Kiadó kereskedelmi osztályán: 1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19–35.
Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22.
és a *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat

(H-1389 Budapest, Pf. 149.)